

НАУКОВИЙ
ЗБІРНИК
УКРАЇНСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ В ПРАЗІ

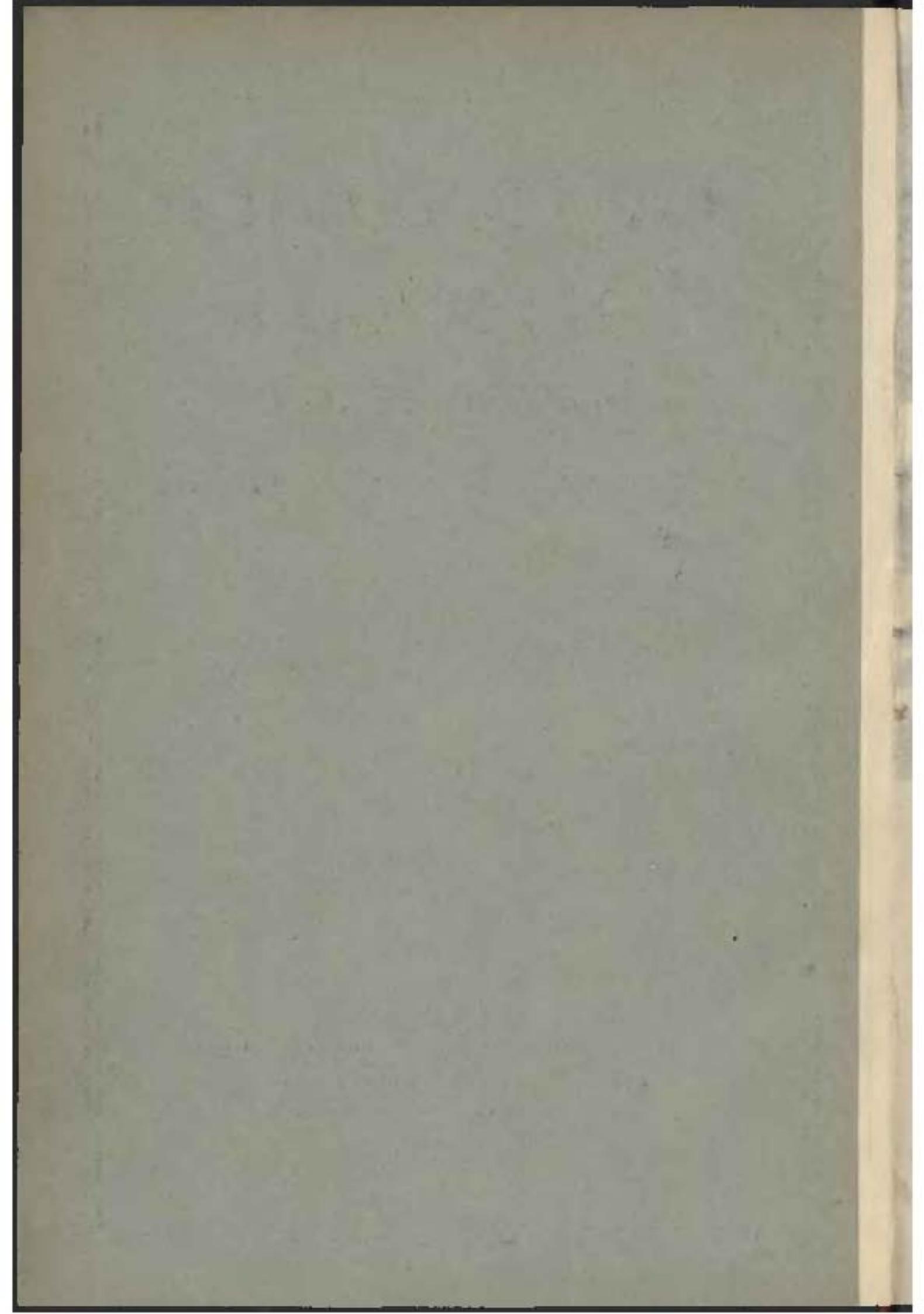
ТОМ I.

ПРАГА.

НАКЛАД УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ В ПРАЗІ
ДРУК ДЕРЖАВНОЇ ДРУКАРНІ В ПРАЗІ.

1923.

НАУКОВИЙ
ЗБІРНИК
УКРАЇНСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ В ПРАЗІ

30633

ТОМ I.

ПРАГА.

НАКЛАД УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ В ПРАЗІ.
ДЕРЖАВНА ДРУКАРНЯ В ПРАЗІ.

1923.

Проф. Др. Станислав Дністринський.

ПРОВІДНІ ДУМКИ В ІСТОРІЇ І ТЕОРІЇ МІЖДЕРЖАВНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА.

У міжнародній луцбі нема спільних постанов приватного права про взаємні громадян різних держав між собою, та спроби, які в сьому ділі роблено раніше, таємно на конференції в Гаазі, не дозвели до успіху. Кожна країна сама про місцеві граници законів, вона сама означає правові норми, коли суддя має в міждержавному приватному праві зберігти своє або чужинецьке право. На жаль, ні теорії, ні практиці не ідалося як слід вияснити всі плями розвитку цього проблему та промостили дорогу до одноцільної системи. Серед цієї нових питань, які ускладнюють увесь проблем, не добачується провідної думки, що зуміла звести різні системи міждержавного приватного права до спільнога застосування.

Тому в сій роківці вказуємо провідні ідеї цього питання не лише у мінулому, але і в сучасності, та, щоби сконцентрувати свої досліди, обмежуємо їх на особову правну сферу людини в міждержавнім приватному праві.

Перші сліди міжнародної луцби на полі приватного права стрічамо щойно в старо-германській системі особових племінних прав (т.зв. *Stammesrechte*): коженік чоловік жив правом свого племені, деб він не находився; до чужих „племінників“ слідувало зазвичай прикладати їхнє племінне право. На сьому принципі стояли *leges Barbarorum* 5.—9. століття, та розуміється само собою, що такий правний стан міг існувати тільки в часах мінімальних принятих зносин між громадянами поодиноких племен. Від 10. століття права система змінилася. Почин до сього дав феодалізм середньовіччя. Зважуючи ціле життя-буття з грунтовою посілістю, він пітворив новий, територіальний принцип на полі міждержавного приватного права. Кожна держава та кожна

самостійна земельна область признавала собі право рішати про всі особи, речі та правні підносили в обсягу своєї території. Принято заслу: *omnes consuetudines sunt reales*, зачим проголошено норму: *bona personam non sequuntur, sed personas iurias ad se trahunt*.

Сей територіальний принцип не був проте висловом сучасності держави, — тільки реальної залежності від ґрунту. Залежності, від землі обіймала всіх, що на ній знаходилися, — своїх та чужинців; чужинець, мусів піддатися праву дотичної території — держави або області. Особова сфера людини не грава ніякої ролі.

Та природно, що ця система могла задержатися тільки доти, доки торгівля й промисел не вийшли далеко поза межі дотичних областей. З хвилею, коли торгівля й промисел урухомили міжнародний суспільний оборот, територіальна система феудалізму мусіла стратити етап періоду значення. Почин до цього дали італійські міста 11. століття. Тут почалися свободні громади з іласною автономією. Закони цих громад називалися *statuta*.

Між тими містами почався торговельний і промисловий рух, і треба було як слід упорядкувати правні взаємини громадян, що підлягали різним статутам. А що тут ходило головно про урухомлення торгівлі та промислу, то мусіла прийти до значення особа, як така, а і скім особистими прикметами, — особа, як свободний громадянин свободних італійських міст. Говорено про колізію статутів, і сим питанням занялася славна юридична школа, якої головним осідком була тоді Болонія. В атмосфері науки римського права та при змаганні до урухомлення суспільного обороту феудальна система міждержавного приватного права могла задержатися тільки в таких справах, які торкалися безпосередньо речей; для особової правної сфери витворено нову, самостійну правну основу. Так принято, почавши з 11. століття, два головні шляхи побіч себе, відповідно до двох правничих сфер: особової та реальної. Пізніше виник йдею на це назву: особового й реального статута; де особа була рішенням правного відношення, там рішали закони того міста, до якого вона належала (особовий статут); де реч була головною основою правового відношення, там рішали *leges rei sitae* (реальний статут). Чим більше поширювалася міжнародна торгівля, тим більше амагався вплив особових статутів, і небаром прийшло до того, що паніть усі рухомі речі звязувано з особами та в багатьох областях передавано особовим статутам (на засаді: *mobilia personam sequuntur*, або: *mobilia ossibus inhaerent*). Тільки там, де ще феудальний устрій задержав рішаючий вплив на сферу приватного права, теорія реальних статутів додержувала давнього запасіння; натомісць, чим свободніше розвивався торгівельний та промисловий рух, тим сильніше проявлявся вплив особових статутів.

Щож могло бути вихідною точкою особового статуту? Очевидно той момент, який звивував тоді особисту сферу чоловіка з тим місцем, звідки він провадив свої торгові та промислові справи. Це був „осідок“ (*domicilium*), як осередок правової діяльності особи. В тому часі це не могло бути інакше. Що осідок (у сьому розумінні) сходився рівночасно з принадлежністю до дотичного міста, чи коротко кажучи, а горожанством (або громадянством), — це було другорядне. Тому особові статути основуються на доміцілю: осідок особи являється *peculum saliens* дотичної правової події, рішали закони того місця, де вона мала свій осідок.

Ся прошідна думка характеризувала теорію особових статутів, дебіті не прийняли, хоч як ріжнилися поодинокі рішення в ріжних часах та місцях між собою. Зосібна ріжнилися погляди вчених і практиків щодо тих винадій, які малиб належати до особових статутів. Говорено взагалі про *statuta*, чиае *personam respiciunt*, *de persona disponunt*, тощо, але в теоретичних міркуваннях не виходжено під ним загальний погляд, що з законом повинен слідувати намір рішяти якраз про особу. Сюди зачислювало в першу чергу правила постанови, які торкалися особистих правил метафізичні, зосібна правової адатності: постанови *de regulatim statu*, *de iure, conditione, qualitate regulae*. Дальше говорено притім про правове походження, консолідість, проголошення інфамії, правне становище чоловіка в родинних відносинах, зосібна підчинення дітей під батьківську, жінки під чоловічу владу, недолітків під опіку, божевільних під курателю ітд. Особовими статутами обято не тільки стан особи, але й прави наслідки цього стану, не тільки *qualitatem*, але й *habilitatem personalem*.

Під впливом Бартолося (14. стол.) принялася теорія статутів у цій німецькій імперії та мала великий вплив на західноєвропейські держави середньовіччя й перших століть нововіччя. Небаром долучено до особових і реальних статутів ще т.зв. *statuta mixta*, що має обов'язувати на місці, де виконано якесь правне діло (напр. заключено контракт): *Iocus regit actum*.

Та чим більше теорія статутів наближалася до кінця 18. стол., тим більше вона відривалася від свого першостенного італійського пія, затрачуючи пернісний характер. Теорія й практика почали ці раз більше плутатися, стратифіковані органічний зв'язок з тими відносинами, з яких система повстала, та не маючи змоги вказати по-вінчих шляхів для нових правових відносин. Проте треба назначити, що теорія особових статутів продержувалася аж до кінця 18. століття законів доміцілю, як се бачимо ще з постанови баварського кодексу (Содекс *Maximilianus Bavanicus* з 1756 р.), що „*in mete personalibus*“ треба оглідатися на „*statuta in loco domicilii*“. Про „громадянство“ не було мови.

Les lois concernant l'état et la capacité des personnes régissent les Français, même résidant en pays étranger.

(Про постанови австрійської кн. цив. закон. з 1811 р. буде ще мова нижче).

В 19. віці бачимо нові амагання на полі міждержавного приватного права. Мабуть, і тут французька революція не залишилася без впливу. Правда, що вона звернула головну увагу на політичні права людини; проте вона мусіла мити могутній вплив і на приватну сферу чоловіка, коли зважимо, що зрівняла всіх людей супроти права, що заслуга привілеї станову, походження і тд., що запровадила свободу віроісповідання, свободу набування, ненарушеність приватної власності, тощо. Держава захоручила громадянам *les droits de l'homme*, вона їх обіцяла, як таких, до держави, та забезпечуючи всім громадянам рівну правну охорону, приводила їх до того, що вони почали до „громадянства“ прив'язувати далеку більшу вагу, ніж коли-небудь раніше. „Громадянство“ стало новою основою правного життя в державі, на місці „меншків держави“ прийшли „громадяни“, ти громадянство стало осередком, який притягав та концептуував людей в одині особових прав людини.

Тому чим більше приймаються в Європі ідеї французької революції, тим більше починає в особовій сфері чоловіка висуватися громадянство на перший план правової держави. Через те і в міждержавіях приватними правами починає громадянство грани в 19. віці низинчу ролю і то нікраз у всіх штаних ранішої теорії особових статутів. „Громадянство“ наймає тут понасліду місце „доміцілю“ — та новітня теорія згаджує наклін, і усіх випадках, де раніше рішало місце осідку, передати рішакочу ролю „громадянству“ дотичної особи. Італієць Мапіні конструує *le patriae*, а за ним іде Француз Льоран (*la loi nationale*).

Мапіні вчиває, що при *jura status*, при родинних та спадкових відносинах новітній в міждержавному обороті рішати закони держави, до якої належить особа по свому громадянству. Вісімнадцятий пімецький правничий конгрес виніс загальну норму, що „в випадках колиї міждержавного приватного права треба, з огляду на правну та ділову здатність осіб, па родинні та спадкові відносини поставити насліду, що право осідку замінюються тим правом, яке основується на державній належності“. Також *institut de droit international* висловив подібний погляд.

Під впливом сеї теорії почала французька практика зберігати й при чужих *la loi nationale* в питаннях про „*l'état et la capacité des personnes*“, хоч арт. 3 *code civil* відноситься тільки до Французів. Італійський *codice civile* з 1865 р. постановив в арт. 6, що „стан і особова здатність осіб та родинні відносини вірмуються законами наші, до якої належать особи“. Нідерландський

та португальський закон (арт. 6 ... та арт. 27) обмежували одинак *lex patriae* тільки на питання про стан і ділову здатність осіб.

Але ця теорія патрафіла на сильних противників. Голова історичної школи Санти висловився з покою ринчістю за теорією доміцілю, а головні законотвори з кінця 19. та з початку 20. століття прияли що-правда теорію нової італійської школи про *lex patriae*, але з такими застереженнями, що справді слід призадуматися, чи задержати теорію, чи заступити її іншою. Треба ще додати, що це англійське та американське право не думає змінити свого територіального принципу, та в крайному разі робить малі уступки теорії доміцілю, але не теорії громадянства.

Взагалі можна сконострувати, що з хвиляю адіснення головних клічів французької революції в Європі та з моментом реакції другої половини 19. віку проти змагань справжньої національної ідеї ослабла й конструктивна сила нової італійської теорії. Якщо сьогодні в міждержавнім приватному праві згадується про *lex patriae*, то це далека від того, щоби бути проявленою ідеєю в порівнянні свого питання в модерному праві.

Задержимося на особовій сфері чоловіка, або — як каже австрійський закон — на особокому праві, що „торкається лише особистих прикмет та відносин, або основується на родинних відносинах“ (§ 15). Се якраз головна домена *legis patriae* нонітного приватного права в міжнародній лужбі. Відносини спадкового права є юди — по моїму — не належать, бо воно як таке, не торкається, особових, а тільки маєтоків відносин (Австрійське право нірно зачислює його до „річевих прав“: § 532).

Як наука дала почин до теорії про *lex patriae*, так само наука дала пізніше почин до обмеження цієї теорії. Славний німецький учений Бариступів (1862) з поглядом, що правна здатність не повинна підлягати законам райтіс, тільки законам дотичного правного відношення (напр., правна здатність заключити контракт повинна судитися по законах держави, яким підлягатиме сам контракт). Правна здатність обіймає, як відомо, головно ті питання, які французька конституція упормувала в своїх „правах людини“ та які після стали спільним здобутком усіх циніліонізмів держав і народів. Тому в межах цих прав (напр., з огляду на знесення некількінцтва) вже тому не може вирішити окреме питання про *lex patriae*, що дотичні пранні норми є вправдано в усіх циніліонізмів державах рікні. Але оскільки в поодиноких державах залишилися, напр., станові або віроісповідні ріжниці, або осінільки дотична держава з огляду на окремі мотиви публичного порядку завела обмеження правової здатності (напр., щодо дезерції — пор. § 208 австр. зак. з 15. січня 1855, р. ч. 19 В. д. а.), тоді не можна приневолювати держави, щоби на своїй області виконувала чурд соціально-етичні норми, хочби тільки супроти чужинців. Погляд

Бара припався у чорногірському законі з 1888 р. та визнається пануючою теорією німецького цивільного права. Відтіль треба за-значити, що про іранну здатність т. яв. правничих осіб рішав в усіх державах *lex territorii*.

Але на сьому не спинилися обмеження *legis patriae*. І ділову здатність особи мусіла піддаватися обмеженням.

Векслеве право постановило, що чужинці, не здатні по своїй *lex patriae* до векслених зобовязань, можуть все таки заключати важкі векслені зобовязання в державах, які по своїм законам признають їм векслеву здатність (арт. 84 пім. векс. зак.). Так мусіла перед вимогами свободного суспільного обороту встути тає теорія громадянства.

Цюрихське приватне право (1853) пішло ще дальше. Воно взагалі піддавало ділову здатність чужинців у всіх оборотових відносинах законам держави, де заключено єї відносини, а не законам *patriae* дотичного чужинця. Сей правний погляд дав почин до дальших законних норм у сьому напрямку.

Сюди належить у першу чергу арт. 10 відст. 2 і 3 швайцарського закона про особисту ділову здатність з 1881 р. Сей закон постановляє: „Особиста здатність до ділання буде вимірюватися по правах держави, до котрої належать особи. Але коли чужинець, нездатний по правах свого краю до ділання, заключить зобовязання в Швейцарії, то його зобовязання важне, якщо він був ділою здатним по швайцарському праву.“ Обмеження відноситься очевидно, як і в цюрихському праві, до всіх оборотових правників відносин, та й годі сумніватися, що сю норму поставлено в інтересі кредиту.

Тим самим шляхом пішов і німецький цивільний закон з 1896 р. Арт. 7 впр. а. ставить, що-правда, па початку норму, що ділову здатність особи судитиметься по законах держави, до якої особа належить (*lex patriae*), але зате в З. відст. кажеться: „Якщо чужинець заключить в німецькій державі правне діло, до якого він ділою нездатний або щодо ділової здатності обмежений, то треба його з огляду на се правне діло вважати діло здатним, колиб він був здатним по німецьких законах. Сеї постанови не можна прикладти до правників діл родинного чи спадкового права ні до таких, якими розпоряджується чужинецьким ґрунтом.“ І тут принято намісць *lex patriae* т. зв. *lex territorii* за виником ділової здатності при набуванні існуючомісних дібр за границею, причому залишилася *lex rei sitae*.

Подібну постанову бачимо нікінці і в новому швайцарському законі з 1907 р. Тут внесенено в арт. 61 шир. пост. під 7б) ось яку постанову: „Ділову нездатність чужинець, що заключив у Швейцарії якесь прашне діло, не може покликатися на свою нездатність, колиб він під час заключення діла по швайцарському

праву був ділою ідатним. Сеї постанови не можна присласти до правних діл родинного чи спадкового права, іні до таких, якими розпоряджуються групами, положенням на чужині."

Переглянувшись європейською континентальною законами, констатуємо, що побіч систем, які визнають при діловій здатності *lex patriae*, залишилися й системи, що визнають *lex domicilii*. Напр., з огляду на *venia aetatis* приєдно швайцарське право (арт. 7 нічт. 3 нічтак. зак. з 1891) *lex domicilii*.

Щодо обмеження ділової здатності задля марнотрати приняла Франція посередню систему та признає, що-правда, чужинецьку опіку над чужими громадянами, але рівночасно дає чужим опікуванням можливості, робити в межах власної потреби та власного майна закупки й набувати річи без доаволу опікуна.

Про поставлення умово хорого чужинця під курателю рішать по німецькому праву (арт. 8 вір. а.) закони осідку або пробування. Навіть ті держави, що признають *lex patriae*, задержують собі право до самостійної пронірки умового стану чужинця на своїй території.

При сповіщенні смерти заподіяних чужинців приєдно швайцарське право (арт. 28 нічтак. зак.) мілану систему, беручи під розгляд раз *lex patriae*, другий раз знова *lex domicilii*, та передавуючи самий акт сповіщення законам Іогі. Новий німецький закон (арт. 9 вір. в.) дозволяє опоністити помершим такого чужинця, якого праві відносин судитимуться по німецьких законів; але сей закон признає *lex domicilii* для такого чужинецького подруга, що мав свій останній осідок у Німеччині, та коли його жінка була первісно німецькою громадянкою і відіїшла або повернула до Німеччини.

Значно складніші відносини родинного права.

Вже з огляду на заручини повстають питання, на які юдеї відповісти чистим покликом на *lex patriae* чи *lex domicilii* чужинця. Напр., зірвані заручини або спадкові договори між судженими мусять бути предметами окремої розгляду.

Дуже важливе значення в міжнародній лічбі має інститут подружка. Європейські континентальні закони признали тут переважно *lex patriae*, але не обійшлося й без значущих модифікацій.

Візьмім, напр., постанови швайцарського привільного закону з 1907 р. На чолі поставлено норму, що важливість подружка, в якому хоч одна сторона є чужинцем, залежить від *lex patriae* обох подругін. Форма подружка, заключеного в Швайцарії, означається швайцарським правом (*locus regit actum*: арт. 61 вір. пост. під 7 в. — Пор. арт. 13 вір. з. нім. цив. зак.). Дальше відрізняється з одного боку подружна чужинців у Швайцарії, з другого боку подружка, заключені за границею. Чужинець, що мав свій осідок у Швайцарії і хоче там одружитися, мусить пі-

стати доакіл на заключенням подружія від іншіння того кантону, де знаходиться його осідок, — та швайцарське правління не може відмовити сього доаволу, якщо заграниці уряди, компетентні по громадянству чужинця, заявлять, що важливість подружка, заключеного перед становим урядником у Швейцарії. Так само й той чужинець, що не має свого осідку в Швейцарії, може в Швейцарії одружитися, коли буде доказано, що держава, до якої він належить, признає швайцарське подружі, а швайцарське правління того місця, де має бути вінчання, згодиться на заключення подружія (арт. 61 впр. пост. під 7 г). Цюдо подруж, заключених за границею, швайцарське право підриває, чи та держава, де їх заключено (*lex actus*), признає заключене подружіе важливим, чи ні. Якщо закони твої держави, де відбулося вінчання, признають подружіе важливим, то й Швейцарія признає його важливим без огляду на те, чи подруги були Швейцарцями, чи чужинцями — в одній тільки відміні, а саме, — що не відійде ті подружія, які заключено за границею з очевидним пам'ром обійти прописи швайцарського права про не важливість подружія. Натомість коли чужа держава не признає подружія, заключеного на її території, важливим, то всеж таїк Швейцарія признає його тоді важливим, якщо заключення сього подружія відповідає постановам швайцарського права (арт. 61 впр. пост. під 7 д).

Так ставиться до питання про важливість подружія та держава, що не має обмежень віроісповідної натури і дає всім на своїй території значну свободу. Сього не можна сказати про всі європейські держави. Напр., австрійське та російське право домагалось церковного вінчання, якісна в австрійському праві були такі подружні перешкоди, що в поєднанні на „*ordre public*“ нехтували важливість усіх подруж, хочби були важно заключені за границею (сюді належали, напр., *impedimentum disparitatis cultus, impedimentum ordinis et voti sollemnis, impedimentum catholicismi*).

Тому почала потреба взаємного порозуміння між державами щодо всіх питань, які торкалися важливості подружія. Се порозуміння складено в Гаї дні 12. червня 1902 р. Воно посить виразний характер компромісу. Головні постанови його про важливість подружія такі:

Право заключення подружія нормується законами *patriae* обох майбутніх подругів, оскільки сама *lex patriae* не вказує виразно на інший закон. Але всеж таки держава, що на її території подружіе заключається, може всупереч понижній нормі заборонити таї подружія, які протилють її постановам: 1. про такі ступіні спорідненості чи посвоячення, що становлять первінну подружню нерушкоду; 2. про перешкоди чужоложства або убийства подруги; 3. про перешкоди подружного авязку або

Між тим, коли в Середній Європі панувала теорія статутів, повстало в 16. віці у Франції нова теорія. Проголосив її Аргентреус. Він став свідомо на становині територіального привілію в розумінні суперешої держави. Його провідна думка така: Закони, видані для якоїсь території, обов'язують усіх, що в обсягу її заключають правні діла або доконують безправний вчинки. Виїмки під цього принципу допускаються дуже рідко.

Франція була першою державою на континенті, що під юніць середньовічною та на початку наших віків поборола ідею всесвітньої монархії, яку представляла тоді „римська держава німецької нації“, та, поборонивши себе феодалізм, перевела ідею суперешости держави в повній чистоті, — ідею найвищої влади, під від кого незалежної. В 16. віці була Франція абсолютною монархією, що побіг ябсолютної державної влади пе признавала піякіх чужих елементів правної влади. Не диво тому, що ся мета мусіла вплинути також на правові погляди на полі міждержавного приватного права. Поставивши трику теорію суперешости держави, Франція мусіла стати батьківщиною нового територіального принципу, тим нового, що він оперється виключно на територіальній державній владі, як такій, скомунівши з себе всяку земельну залежість, та знявши феодальну добу. На основі цього принципу рішатиме їх території, як наслів територіальної державної влади.

Але хоч у Франції повстало ся нова ідея, не у Франції вона зараз принялася. Першими державами, що її приняли, були Бельгія й Голландія (в 17. віці). Опісля вона перейшла з Голландії до Англії й до Америки, де ще й тепер істнує.

Так стали побіг себе під юніць 18. віку дві різні системи: статутова й територіальна. Про особову сферу чоловіка рішали по статутовій теорії осідок дотичної особи, по територіальній рішали закони держави, де доконано прашного діла або безправного вчинку. Громадянство, як таке, не було призначено основою приватного права в міжнародній личбі. В законотворах з кінця 18. та початку 19. віку виступає „громадянство“ в конструкції міждержавного приватного права дуже несміло та не безпосередньо. І так, напр., арт. 3 французького *code civil* є очевидно висловом територіального принципу, та останнє реченням цього артикулу являється радше розширенням територіального принципу на своїх громадян поза границі держави, піж висловом теорії, що в особових відносинах має річати „громадянство“, як таке (арт. 3 *code civil* не говорить про чужинців, тільки про Французів). Самий текст арт. 3 *code civil* потверджує сей погляд:

„Les lois de police et de sûreté obligent tous ceux qui habitent le territoire.“

Les immeubles, même ceux possédés par des étrangers, sont régis par la loi française.

з причин віроісповідної натури (в сих випадках, значить, задержано *lex territorii*).

Ще більший заколот існує щодо розводу й розлуки подружжя. Тут *lex territorii* має вже тому великий вплив, бо держави вирішують звичайно щойно тоді питання розводу чи розлуки, коли самі визнають сі інститути. З другого боку треба розважити, що модерні держави прикладають велику вагу до своїх позитивних прописів про причини розводу чи розлуки, вказуючи їх здебільшого пеобхідними вимогами „*ordre public*“.

Нове німецьке право призначає для розводу по принципу *lex patriae* чоловіка в хвилі винесення позиву; але коли в сій хвилі чоловік стратив пімське громадянство, а його жінка залишилася Німкою, рішатимуть німецькі закони; взагалі німецькі суди можуть щойно тоді вирішити розвід, або розлуку на основі чужих законів, якщо се рішення відповідатиме також постановам пімського права (*lex territorii*: арт. 17 впр. к.). Швейцарське право має досить складну систему (пор. арт. 61 під 7 е, ж, а впр. пост.), а саме: Швейцарський подруг, що мешкає за границею, може жадати розводу перед швейцарським судом своєї батьківщини; сей розвід вирішується по швейцарському праву (*lex fori*). Але колиб такий подруг виє позив про розвід перед принадлежним судом свого осідку (себ-то за границею) і той суд порішив розвід, то Швейцарія визнає його важливим, павіть колиб не відповідав постановам швейцарського права (*lex domicilii*). Чужинецький подруг, що мешкає в Швейцарії, може внести позив перед швейцарським судом свого осідку, оскільки докаже, що закон або виконання його батьківщини допускає логічну причину розводу і признає компетенцію швейцарського суду (мішана система *legis patriae* з *lex domicilii*). Якщо є сі вимоги, швейцарський суд рішатиме про розвід по прописам швейцарського права (*lex fori*). Швейцарське право признає загалом у міжнародній лубі розвід або розлуку остаточно, оскільки рішаючі державні закони признають сі інститути.

Питанням розлуки й розводу занялася також Гагська конференція. Вона винесла м. и. такі постанови:

Подруги можуть домагатися розводу або розлуки тільки тоді, якщо не тільки *lex patriae*, але й *lex fori*, де поставлено домагання, анають взагалі інститут розводу або розлуки, та і в даному разі допускають, хоч в різних причин, розвід чи розлуку. In concreto можна домагатися розводу або розлуки звичайно тільки від влади, принадженої на основі *lex patriae* обох подругів; виниково також від влади осідку обох подругів, якщо справа є про таке подружжя, що не може дати основи жадати розводу або розлуки від компетентної влади батьківщини. Якщо подруги не мають рівної держаної принадлежності, останнє спільне право вкажатиметься їхньою *lex patriae*.

Великі труднощі виникають у маєтковому праві подружжя. Тут конкурують різні системи: *lex domicilii* побіг *lex patriae*, система зміни права відповідно до зміни осідку (або громадянства) побіг системи поземілості. Притім перехрещуються покликані на етичні погляди нації з потребами публичного кредиту. Французька практика зберігає французьке право в маєтково-правників відносинах заграничних подругів, осільки вони довший час мешкають у Франції, припускаючи, що се, можливо, відповідає волі сторін. Швейцарський вчений Майлі вказує *de lego ferenda* на подружній договір або на *lex patriae* чоловіка, але жадає до того, щоби подруги в короткому часі зголосили до реєстратора заяву, що не хочуть змінити приватного стану річи. Коли ж не зроблять цього до означеного часу, рішатиме супроти третіх осіб *lex domicilii*.

З огляду на батьківську властість дають одні системи перевагу законам *patriae*, другі законам *domicilii*. Головно щодо виховання дітей і права батьків жадати послуху від дітей та карати їх, треба признати більше оправдання за *lex domicilii*. Правне відношення неправесної дитини до матері судитиметься в німецькому праві по німецьким законам, якщо матір є Німка (*lex patriae*: арт. 20 вір. а.); так само обовязки неправесного батька супроти неправесної дитини й супроти матері дитини по законах держави, до якої належала матір під час народин дитини (*lex patriae*: арт. 21 вір. а.). Натомісъ швейцарське право приймає тут *lex domicilii*. Добровільне призnanня неправесної дитини судитиметься звичайно по *lex patriae* батька. Управесення неправесних дітей нормується у міждержавному приватному праві звичайно на основі *lex patriae* батька, але й тут виступають норми, що зберігають все таки *lex territorii*. Те саме можна сказати й про адопцію, причому *de lego ferenda* вказується часто на *lex domicilii*.

Вкінці мусимо ще вказати на труднощі, що виникають з правом опіки та курателі. Через неможливість розібрати на сьому місці всі питання, вкажемо тільки на дуже складні постанови швейцарського права, які визначаються тим, що, нормуючи відносини між поодинокими кантонами а ріжними кантональними нормами, переводять цілу бюрократичну систему, балансуючи між *lex patriae* та *lex domicilii* (арт. 10—18 швейц. звізк. зак.). —

Загалом беручи: в сучасних законах перехрещуються на полі особових правил відносин різних систем міждержавного приватного права; комбінується *lex patriae* з *lex domicilii*, крім цього зголочується нераз *lex territorii* або *lex fori*.

На жій погляд *lex patriae* не може бути юде тому нихідною точкою модерної системи, що її теперішнє державне право, під правний стан міждержавних відносин не діють основ до вирішу-

правничих осіб. Зосібна належать сюди правові відносини по-другій до себе, т. зв. чоловіча властивість, правне становище жінки в подружку, маєткові права щодо маєтку жінки і наспаїн, правові приписи наслідком розходу чи розлуки, правні відносини батьків до дітей, батьківська властивість, маєткові права батьків щодо маєтку дітей, правне становище неправесних дітей, права матері до неправесного батька дитини, управління правесних дітей, адопція, правові відносини опіку та курателі і тд.

Публичну старівлю в сьому розумінні виконуватиме кожна держава по своїх законах; тому тим законам повинні, по моєму, підпорядковуватися не тільки громадяне держави, але й чужини, що стають в ній живуть. Тут припоминається *lex locis*, отлядаючися головно на особу, яка в родинній організації грає головну роль, або на ту особу, що в даному разі потребує публичної старівлі.

Відіші ще третя ідея: міжнародного приватного обороту. Дев'ятнадцятий вік витворив такий інтернаціональний рух, що найважливішим міркою приватного нормування міждержавного приватного права мусить бути все таки огляд на вимоги й потреби міжнародного обороту. Правні норми не можуть його спинювати, вони мусуть захищати його всіма способами. Се торкається й особово-правних відносин, оскільки вони стоять у зв'язку з оборотом правом.

Загальні принципи, які малиб підтримувати міждержавний приватний оборот па полі особового права, можна, по моєму, звести до ось яких провідних думок:

1. Правні діла, включенні важко в одній державі, починні визнаватися важлими і в інших державах. Се торкається й подружка її *qualitates personae*, як батьківства, нравесні чи неправесніго походження і тд.

2. До забезпечення суспільного обороту потрібно, щоби приватні діла удержанувати по можності в праві силі. Тому оправдане становище швейцарського права, що накінече подружка, не важко включені на чужині, треба вважати в Швейцарії важними, якщо не протилюяться правним приписам швейцарського права — і наспаїн.

3. С загальна норма, що в справах, які стоять у зв'язку зі суспільним оборотом, треба розслідити правильний намір сторін та зберігти „звичай праведного обороту“ (пор. § 914 австр. к. ц. з. в іншій стилізації). Чужини можуть отже в правних ділах між собою та у нідипломатії до громадян спосилатися на чужинецьке право, але лише uestimati, осмільки ходить б проані наслідки на чужині. Щодо „звичай праведного обороту“, то слід дивитися на них з двох боків: по перше в огляді на особи, що беруть безпосередню участь у правному ділі, по друге в огляді на дер-

вання дотичних питань шляхом *leges patriae*. Се правильна *petitio principiū* припускати, що держана матиме якийсь „моральний“ інтерес у тому, щоб приписи її особового права зберігалися всюди, деб її громадине не зупинялися на чужині, або що чужі держави покинні піднімати можна стичні вірування других націй — оскільки важливо, що не всі держави є по правді національними державами та що дотичні привілії постійно не являються віруваннями широких народних мас, тільки здебільшого позитивними приписами держави, яких пераз не знають і самі громадяне. Взагалі *lex patriae* може мати цілісті, тільки побіч інших систем та у відповідній комбінації з цими.

Слідкуючи ходом історії за провідними шляхами нашого питання, помічакмо поруч три головні ідеї: ідею особистої свободи, ідею публичної старівлі та ідею міжнародного правового обороту. Зупиняємо коротко на сих трьох ідеях.

Почнемо з першої. Ніхто не може суміжувати, що новітнє приватне право опирається на ідеї особистої свободи. Сюди належить м. и. принцип повної свободи переселювання та принцип звільнення чужинців з громадянами. Тому чужинцям повинно бути дозволено дружитися, розлучатися, розводитися чи жити скандитися по постановах тієї держави, де вони живуть, та дотичні держави не повинні відмовляти свого правного апарату для надіслання сей особистої свободи чужинців. З другого боку само поняття особистої свободи містить у собі обмеження. Французька конституція нормує: „Свобода — це право робити все те, що другому не щодить. Тому не можна визначувати природним правам людини шляхом інших границь, тільки такі, що запорулюють всім другим членам суспільності ужиток таких самих прав. Сі граници може визначити тільки закон“. А що закони нідає повітни правоова держава для своєї території, то по слідовно кожна держава має визначувати для себе граници приватних прав людини, обіймаючи не тільки своїх громадян, але й тих чужинців, що находяться в її області. Сюди належить м. и. заборона полігамії.

Друга провідна ідея — се ідея публичної старівлі, яку ставлю на місце многозначного та підто глузчого поняття: „ordre public“.

Взагалі приватне право можна поділити на два головні розділи: часткове право й право публичної старівлі. До сього останнього належать по-моему не тільки головні інститути родинного права з опікою й кураторством, але й осібна охорона служби та робітників у приватно-правових відносинах до службодавців та підприємців. Публична старівля обіймає приватне життя чоловіка в його різких організаційних формах, в родині чи без родини та в інших суспільних звязках, що матимуть характер т. зв.

жаву, яку при заключенні діла очевидно злехто вів. Справедливо поступає практика французьких судів, що вважає чужинця ділово здатним, якщо французький контрагент без власної провини вважає його за такого; ся практика покинній мати загальне значення та прикладатися аналогічно до всіх приватно-правних взаємин у міжнародній лічбі. З другого боку жінка держава не може погодитися з тим, щоби хтось нарочито вибирався до чужини для заключення такого правного діла, якє в батьківщині неважке. Се торкається головно заключення подружія в чужій державі, щоби обійти приписи своєї держави. Навіть швейцарське право відмовляє такому ін *fraudem legis agere* своєї санкції.

4. Вкінці її тут вирине питання, чи з огляду на особову сферу оборотового права признати першінство законам *patris*, *domicilii* чи *loei*. Сим питанням займається система піменського й швейцарського права, та вище було сказано, до чого вона змагає. Але на сьому місці не можу зупинитися на тих двох системах, та вкажу своїм обов'язком висагати на одну з ранійших систем, яка заслугує, по моюму, на особливу увагу, хоч її дотепер ще не оцінено як слід. Маю на думці постанови §§ 4, 33 і 34 австрійського закона з 1811 р. Пранда, що ні теорія, що практика не зуміла перевести точної аналізи сих постанов, та не могли зважити в новітній системі міждержавного приватного права; але якраз слід се зробити, щоби переконатися, як редактори одного з найліпших законодворів свого часу зі старими традиціями звязали новітні змагання.

Під час редакції австрійського закона, себ-то в першому десятиліттю 19. століття, стояли побіч себе дві головні теорії: теорія особових, реальних та мішаних статутів середньонічної італійської школи (з *lex domicilii* в особових статутах) — і теорія територіальнosti по думці французького якного Аржантре (Аргентруса). Вплив французької революції ще не проявився, та — як вище було сказано — теорія *legis patris* виринула щойно пізніше.

Редактори австрійського цивільного права перебрали три категорії правних постанов відповідно до поділу на особові, реальні та мішані статути (особові в §§ 4, 34, 300; реальні в § 300; мішані в §§ 35—37); але все ж таки в постановах про „особисту здатність до правних діл“ вістали під мімоильним впливом територіальнї теорії, що анайшла свій вираз у агадному вище арт. 3 французького *code civil*.

Першісною основою австрійського закона з 1811 р. був західно-галицький закон, який про особову сферу громадян та чужинців ниніє ось які постанови:

I. § 14: „Також кожний чужинець, що пробуває в краях, для яких видано ці закони, підлягатиме сим законам, оскільки не матиме окремого формального звільнення“.

I. § 15: „Мешканців сих країв виключають зі законів також у ділянках і ділах, які вони переводять поза ними, оскільки через те обмежується їхня особиста здатність, та оскільки сі діляння й діла поруч з цим в сих краях можуть і мати видати правні наслідки”.

I. § 16: „Діла, що їх переводять чужинці в сих краях або в чужині, слідує судити по сих законах, якщо в сих краях постає про те приватний спір, хіба що в огляді на час і місце діяння буде доказано інше право”. —

§ 14 відповідає § 33; § 15 — § 4; § 16 — § 34 к. ц. а.

Всі три постанови становлять один привничий силлогізм. Вони змістом безпосередньо звязані між собою — та ціла дискусія над ними переводилася в редакційній комісії рівночасно. Се й для екзегези згаданих §§ к. ц. а. незвичайно важне.

Найменший зміні підпадає постанова I. § 15. Крім першого й останнього речення теперішнього § 4 к. ц. а. головна постанова залишилася майже без зміни. Інтересно вказати на те, що навіть у першій редакції задержано ще слова: „Мешканці сих країв”, подібно як в § 1 к. ц. з., — та щойно в другій редакції заступлено їх без мотивів „громадянами”. Се найліпший доказ, що редактори австрійського закону не мали понної спідомости ріжниці між *lex patriae* та *lex domicilii*, і що їм більше ходило про те, щоби зазначити вагу територіального права для австрійського громадянина, розширяючи його напів поза межі держави й на чужину. (Відворотною стороною цього погляду являється згадана попередні постанова I. § 16, яка для чужинців пропонує в Австрії *lex fori*).

Значно більші зміни стрічавмо в постановах §§ 14 і 16 західно-галицького закону, яким відповідають §§ 33 і 34 к. ц. з. Тут визначається перш за все повне зрівняння чужинців зі своїми громадянами і то так сильно, що годі припускати, щоби австрійський закон хотів „особисту здатність до приватних діл” судити інакше в огляді на громадян (§ 4), ніж в огляді на чужинців (§ 34). В загалі постанови §§ 4 і 34 можна щойно тоді розуміти як спід, коли їх вважатиметься висловом тої самої думки: § 4 для власних громадян, § 34 для чужинців. А що нони, на перший погляд, ріжняться текстом між собою, то треба на основі загального зрівняння чужинців з громадянами (§ 33 pr.) доповнювати одну постанову другою: що не сказано в § 4 — доповнити а § 34, та що не сказано в § 34 — доповнити в § 4.

§ 4 к. ц. а. постановлює в 2. реч.: „Громадян сеї держави виключають зі законів також у ділянках і ділах, які вони переводять поза границю держави, оскільки через те обмежується їхня особиста здатність піднімати їх, та оскільки ті ділянки й діла поруч з цим і в сих краях мають видати правні наслідки”.

до третьої держави, то австрійський суддя мусівби зберігти приватно-правні закони сеї останньої (аналь. з § 4).

2. Те саме, що сказане про громадян, відноситься анальгічно й до чужинців, а саме:

Оскільки чужинці матимуть свій осідок, або — якщо не мають осідку — місце народин в Австрії та не думають при правному ділі чи ділами перенести правні наслідки дотичного правного відношення до чужої держави — доти вони щодо особистої правної сфери підлягають австрійському праву (*lex domicilii*); але коли вони, заключаючи правне діло, мали на меті, щоб воно мало правні наслідки в чужій державі, про їхню особу рішатиме право чужинецької держави (§ 33 і аналь. з § 4).

Чужинці, що матимуть свій осідок або місце народин у привалежності по свому громадянству чужої державі, підчиняються к особовій сфері законам своєї держави (*lex domicilii*), хіба що основуючи правне відношення мали намір перенести правні наслідки його до Австрії чи іншої третьої держави (§ 34 і аналь. з § 4). Останнє застереження § 4 відноситься й до тих чужинців, що мають сій осідок чи місце народин у третій державі; звичайно сі останні підлягають щодо своєї особи законам свого осідку, як місця народин (аналь. з § 4). —

Збираючи екзегезу цих постанов до спільногого знаменника, одержуємо дві пронідні норми, а саме:

1. Проявіший шлях австрійського права з огляду на особисту сферу чоловіка та іншим її у міждержавних правних відносинах веде нас до давньої італійської теорії доміцилю. Правда, що вона переплітається з оглядом на „громадянство“ але головно остильки, що в кожному випадку розважується, чи правне діло заключує громадянин на чужинця, чи чужинець у несвоїй державі.

Сі релігія нині виросла з первісної переваги територіального моменту, який, ідучи шляхом аріанізмія чужинців з власними громадянами, мусів принести у відповідні до чужих держав посліднію систему формальної взаємності, домагаючися від чужих держав, щоби до австрійських громадян прикладали так само свої закони, як австрійське право прикладатиме до чужинців австрійські закони (пор. § 33 і f.) — та в дальших наслідках мусів у відношенні до особистої сфери поодиноких осіб обнати всі особи, чи громадян чи чужинців, привязуючи їх до території. А що правничим висловом притягнення особи до території являється в приватному праві її осідок, то осідок мусів стати головною правовою основою відношення осіб у міжнародній лічбі.

2) Але на сьому не зупинився австрійський закон, даючи сторонам можливість перенести правні наслідки правного діла на інше місце, зосібна на місце державної привалежності діючих сторін. Се на той час новий елемент, що ввязав зі собою

§ 34 к. ц. а звучить: „Особиста здатність чужинців до правних діл судитиметься засталом по законах місця, яким чужинець підлягає з огляду на свій осідок, або, як не має працьового осідка, з огляду на свої народини, як підданий, оскільки про поодинокі випадки закон не постановлює інакше“.

Ізучи слідами дискусій, яка велася в редакційній комісії майбутньої австр. к. ц. а. (Por. *Offener Entwurf und die Vertragsprotokolle des oesterreichischen allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuchs*, I. ст. 51 і д.), та не зражуючися тим, що самі редактори переплутували поняття *lex patriae* а *lex domicilii*, мусимо перш за все відкинути ту теорію, яка вчить, що по австрійському праву має при особисту здатність осіб рінати право громадянства. Виходячи з територіальних мотивів, редактори вачіпили щоправда й „громадянство“, але з громадянством скомбінували й місце осідку, і то так, що саме на осідку поклали головний притиск. Тому нема потреби при викладі постанови § 34 нехтувати ні слова: „з огляду на свій осідок“, ні слова: „як підданий“ — бо можна налишити оба означення, задержути їм повне значення. При відповідній експозіції не можна виключити ні одного слова, та треба брати практи постанови буквально так, як вони є, ішого не зменшуючи.

Доповнюючи взаємно постанови §§ 4 і 34 к. ц. а., та зважуючи їх з загальною нормою § 33 к. ц. а. про зрівнання чужинців з громадянами, приходимо до таких висновків:

Закон нормує особову сферу чоловіка в міждержавнім приватнім праві осібно з огляду на власних громадян та осібно з огляду на чужинців.

1. З огляду на власних громадян:

а) Австрійський громадянин має рівночасно й осідок в Австрії — рішас австрійське право (§ 4 рг.)

б) Не можна певно означити осідку австрійського громадянина, натомісъ можна означити, що місце його уродин в Австрії — рішают австрійські закони (аналь. з § 34).

в) Накіть тоді, коли австрійський громадянин матиме осідок чи в браку осідку місце народин у чужій державі, то з огляду на його осібку рінатиме австрійське право, оскільки він, піднімаючи правне діло в чужій державі, має намір, щоби це діло мало свої правні наслідки в Австрії (§ 4, 2. реч.).

г) Але якщо він має осідок, чи в браку осідку місце народин у чужій державі, та не має паміру переносити правних наслідків своїх правних діл чи ділань до Австрії, то його особу рішатиме право сеї держави, де він осів, або де народився (а contr. з § 4). Колиб вже із австрійським громадянином місце осідку або народин у чужій державі, але хотів право наслідки правного діла чи ділання перенести при самому цілі

вимогу свободного обороту з пізнішою лех ратгае. Але ся останні виступав тут тільки посередньо і лише остатики, оскільки вимагає сього суспільний оборот. —

Провідні сі провідні шляхи австрійського права ще з початків 19. віку, мусимо відні розважати, оскільки можна користуватися ними в модерних відносинах а початком 20. віку. Перша все мусимо сконстатувати, що обстинни, серед яких творилися згадані норми австрійського права, та мотиви, якими кермувались тодішні кодифікатори, були інші, ніж нинішні. Система поліційної держави з кінця 18. віку відбилася на переважні територіяльної системи в нашому питанні; та — як ми бачили — ся остання завела послідовно до „доміцілю,” значить до тій самої вихідної точки, з якої в середньовіччю виходили нальо італійські міста в особових статутах. Щось подібного бачимо й тепер: система поліційних держав перестала існувати, настало ідея особистої свободи, публичної старівлі й свободного інтернаціонального обороту, та всеж таки й до сих змінених обставин, до діаметрально-противніх кільчиців придається стара правна підставка, себ-то осідок, як основа особових правних норм.

Зосібна, якщо візьмемо під розгляд нимоги свободного міжнародного обороту, мусимо сіше *ira et studio* дати в нашему питанні першиство системі осідку перед всіми іншими системами, в тій чerasі й перед *lex patriae*. В суспільному обороті, що захопив широкі круги всесвітнього населення без огляду на кордони, горі оглядатися на те, який хто громадянин, тим більше, що се питання ріжко унормоване в різних державах, та, як зазнало, допускає ріжні — позитивні й негативні — конфлікти. Хто входить з другим у суспільних відносинах в лучбу, мусить перш за все диктися, з ким має до діла, і яких приватних індивідуальних живе та особа, з котрою він особисто входить у правні аязки. Основою сього може бути тільки осідок.

Поняття доміцілю мусить завсіди бути однаковим поняттям — з одного боку фактичним, а другого боку правним, але кожному приступним, від нормування позитивних законів незалежним. Хто „осів“ на якомусь місці, та кожний може бачити, що він у сьому місці асередині свою заробітну, фахону чи іншу приватну діяльність, — той має у сьому місці свій доміціль.

Але не щодо кожної особи можна в даному моменті означенити її спратакий осідок. Тому потрібний сурогат осідку. Старе австрійське право пропонує місце народин сурогатом осідку. Се однакож не відповідає потребам модерного обороту. Ніхто сьогодні не зник, заключаючи правне діло, посити метрику при собі, та ніхто не исходить від другого метрики при заключенні юридичних правних діл. Сурогатом доміцілю може бути тільки місце пробування (пор. арт. 29 впр. з до пім. цив. зак.).

сторін, при чому явний недостяг одної сторони не вистачає очевидності паміру другої. З другого боку ні підступ, ні *reservatio mentalis* не можуть дати підстави до припущення, що сторони хотять дійсно перенести правні наслідки до іншої держави. Хто, напр., заключає подружнє на чужині з наміром повороту до батьківщини, мусить не тільки щодо ділової здатності, але й щодо правних вимог важності подружка зберігти приписи своєї батьківщини. Так само, хто в чужині замовив товари до держави, де приналежить, або де має свій осідок, повинен при заключенні контракту відповісти тим кимогам ділової здатності, що відповідають законам його батьківщини чи доміцілю.

Якщо однакож при повстанні правного діла чи правного відношення не було паміру переносити правніх наслідків до іншої держави, або якщо сей памір не мав правної ваги, тої всеж таки мусить сторонам бути дозволено користати зі своєї особистої свободи та перенести пізнатіше місце свого осідку до іншої держави чи змінити державне громадянство. Тоді сферу публичної старівлі треба відмежити від сфери оборотових інтересів. Про публичну старівлю була вже мова повище.

Щодо оборотових інтересів, то треба давитися на них із двох боків: Якщо *quaesita* третіх осіб на попередньо заснованих правних відношеннях не повинні підлягати зміні, тому слід і на будуче зберігати постанови ранішого правного осередку. Не може бути ніякої зміни ін *fraudem creditorum*. Натомісъ нові правні діла, що відносяться вже до часу й місця нового правного осередку, повинні судитися по нових місцевих нормах, по новій *lex domicilii*.

На сьому кінчи мої погляди на теорію міждержавного приватного права. Притім зауважую ще раз, що в своїй короткій розділі торкнуся тільки тих питань, які відносяться до особової сфери чоловіка, відкладаючи питання річевого, облігаційного та спадкового права до пізнішого досліду.

Олександр Колесса.

ПІВДЕННО-ВОЛИНСЬКЕ ГОРОДИЩЕ
І ГОРОДИСЬКІ РУКОПИСІ ПАМЯТНИКИ
XII—XVI В.

І

ГОРОДИЩЕ І ГОРОДИСЬКІ РУКОПИСІ
XII—XVI В.

Між тими українськими землями, що відіграли в давнину визначну роль в історії нашого політичного життя і нашої культури одно з перших місць, займає Волинь. З нею пов'язана одна з давнійших історичних згадок про нашеї рідної землі — Україна.¹⁾ З волинської землі дійшли до нас цілій ряд старинних памятників нашої мови — пергамінові рукописі почавши від XII в. Волинська літопись належить до найзамітніших творів нашого письменства. Онієна вона місцями подихом живої народної традиції, пронизана енергією високої поетії. На Волині написана знаменита Пересопницька Евангелія, якої пергамінова рукопись із р. 1556 відіграє таку важливу роль в історії українських перекладів святого письма, і має велике значення для історії нашої мови, а почасти (мініатюри, орнамент) — й історії нашого мистецтва.

Про значний розвій старовинного мистецтва волинської землі свідчать його останки, що перехоналися до наших часів в її давніх осередках.

¹⁾ Ипатьевская Лѣтопись: Полное собрание русскихъ Лѣтописей. Изд. имп. археогр. коммис. т. II. Сабуръ 1908. стор. 732, 889. Іордан. також М. Грушевський. Історія України-Русі. Львів. 1900. стор. 10.

До своїх вершин дійшло мистецтво і культура Волині в другій половині XIII в. за часів високо просвіченого князя Володимира Васильковича, про якого з такими похвалами говорить волинська літопись під р. 1289: „Владимир же вѣк разумѣє притъчк и телно скоко и провѣстивъ со спѣшъ много ѿ книгъ зане вѣ книжникъ великъ и философъ такого же не бы вѣ кѣн звали и ни по наїк не коудеть“¹⁾ — та виличислов подрібно церкви і будинки, які він велів побудувати та й інші памятники мистецтва і письма, якими він обдарував церкви і монастири.

Подаю тут німчи із цього богатого спису — на скільки він відноситься до книг:

Зрофки герш . . . и наре имѧ имеу Каменецъ . . . и црквъ постави Бѣговѣщеніа сѹса Кїца . . . и вѣліе оправко оковано срєбрѣ, аплъ спракось и парфл, и съборникъ, щїца свого точтѣ положи, . . . тако и сѹ Еѣлекоу поохстрон црквъ, иконами и книгами; оу Коломиеръ . . . вѣліе списаць и окова срєбрѣ и да гтой Кїци и аплъ списа оправко, сѹон Еїци, . . . въ ма-настyrк въ скон аплъ да вѣліе оправко и аплъ са списаць и съборникъ великии, щїца свого точтѣ положи . . . и матве-никъ да въ епїкью Неремышльскою, да вѣліе оправко, оковано срєбрѣ съ жечюгомъ, са же съписа вже, а до Чарнѣгова по-славъ въ епїкью вѣліе оправко золотомъ писано, а оковано срєбрѣ съ жечюгомъ . . . въ Любомлѣ . . . вѣліе списа ширако окова въсе золото, и каменемъ дорогомъ, съ жечюгомъ . . . а дрѣгое вѣліе оправко же велочено шлакиромъ, и цатоу възложи на не с финнитомъ, а на мен сбуда мѣнка Гаїкъ и Борисъ, аплъ оправко, пролегы списа ві мїца изложено жигіа гтей оїкъ, и дѣканіа тѣкъ мѣнкъ . . . и лѣкни Еї списа и тришъ, и охтан и ермелон списа же и слугацій сѹмоу Георгію, и матви вірний и сутрійний списа осокъ жолитвеника, матви же коцій въ протопопине и да па не бѣ горнік, кобъ и да сѹлоу Георгію . . . въ Берестїи же . . . постави и црквъ стго Петра, и вѣліе да оправко шковано срєбрѣ.²⁾

Книги, які він придбав, казан переписати або і „сам списаць“ вичислено 47 (в тім 12 книг Прольогів і 12 книг Міней),

¹⁾ Ипатьевская Літопись . . . лс. віт. стор. 913.

²⁾ Ипатьевская Літопись лс. віт. II. стор. 925—927.

Станувши на принципі доміцілю, не потребуємо при діловій здатності особи, за приміром німецького та швейцарського права, робити роктирою між облігаційним правом з одного боку, та родинним, спадковим і річевим правом з другого боку. Далеко простіше та доцільніше судити ділову здатність особи в міжнародній лучбі загально по нормах *domicilii*.

Але те саме відноситься й до інших правних питань, що стоять у звязку з особиною сферою чоловіка, головно до питань родинного права. Вже вище було сказано, що приспіві публичної старінні найліпше відповідає *lex domicilii*.

Та колиб сю згадану точку прияли в агадних питаннях усі правілаовані держави, відпалаб і потреба бюрократичного балансування між *forum domicilii* та *forum patriae*, що — як ядомо — сприяє свободній розвиток правних інститутів у міжнародній лучбі. Свобода обороту домагається категорично виснення сих бюрократичних обмежень.

Остається ще одна провідна думка австрійського права, до якої мусимо зашти становище в модерному праві. Се додаток § 4 к. ц. з., що робить уступку законам батьківщини вадля вимог свободного обороту. Сюди належать два обмеження, а саме: 1) „оскільки обмежується сообиста здатність підпімати” правні діла чи ділання, та 2) „оскільки ті ділання й діла поруч сього ї в сих краях мають надати правні наслідки” (§ 4).

Перша постанова допускає *lex patriae* для тих, що заключили правне діло на чужої, оскільки *lex patriae* накладає на правну здатність особи тяжкі правні вимоги, ніж *lex domicilii*. З того слідує, що в даному разі не треба зберігати *lex patriae*, якщо вона менше жадає від ділової здатності, чим *lex domicilii*. Друга постанова жадає збереження *legis patriae*, коли правне діло, заключене на чужині, має мати правні наслідки також у батьківщині дотичної особи.

Перша постанова доцільна й для модерного права, бо, очевидно, нема потреби сплюювати свободу обороту, якщо ідея *internationalis mercis* жадають, ніж *leges domicilii*. Але й друга постанова матиме для модерних відносин велике значення. Тільки треба її поставити на ширших основах, яких домагається новітній суспільний оборот. Перш за все слід відріджнити момент заключення правного діла від правового стану, що поветає наслідком сього діла.

Сторони, що заключають правне діло, повинні знати, чи воно має мати правні наслідки тільки на чужині, чи якраз також у батьківщині або вкагалі в другій державі. Якщо вони мають намір перенести правні наслідки правного діла до іншої держави, то мусить уже при заключенні діла оглядатися на особові правні принеси сеї останньої. Про цей памір повинні знати обі сторони при заключенні діла — він повинен бути очевидцій для обох

сю оселю, а також монастир о. о. Василіян у Христинополі, де оба ці памятники колись зберігалися.

Се Городище нині невеличка оселя. Сама її назва вказує на те, що вона стоїть на місці, де був колись город. — Який? Невідомо. Вістки, які бачимо в історичних джерелах, що відносяться до західної України, — дуже скромні особливо для X—XII віків.¹⁾ Не подишили нам ці джерела навіть безпосередніх і докладніших вісток про найдавнійші історичні осередки волинської землі — про город Червень і город Волинь. Можемо щойно при помочі деяких вказівок та вміливих комбінацій означити місце, де лежали ті городи.²⁾

Тим трудільше дати відповідь на те, який город лежав на місці забутого тепер надбужського Городища. Чи не лежав там в старину котрий із давніх, знаних в історії городів, про яких положення іде ще спір у науці? На се питання моглиби пролити світло археологічні розкопи, яких, на скілько мені відомо, — в сьому городищі не роблено.

Лежить воно на великому острові, який творять два рамена ріки Буга, так що колишній город міг займати значний простір і добре надавався до оборони.

В додільному місці над рікою був побудований монастир. Нині він уже не існує. На його місці стоїть тепер стара дерев'яна церков — мабуть із XVIII в. Деякі давні церковні предмети, на пр. старинний образ за вівтарем, вказують на те, що вони були перенесені із давньої монастирської церкви.

Із неї походить і Помяник із XV в., віднайдений мною у притворі городицької церкви, в старій прімітивній дубовій скринці, між педогарками свічок та испотрібною церковною всячиною. Помяник сей, якого докладніший опис подам даліше — містить у собі і деякі відомості до історії сего стародіного монастиря.

Монастир у Городищі належав, поруч із монастирями Володимира Волинського³⁾, до найдавнійших монастирів Волині.⁴⁾

¹⁾ М. Грушевський Історія Укр. Руси. т. III. Льв. 1900 стор. 1.

²⁾ ibid. стор. 2—3, 13, 17, 477—183, —669.

³⁾ Голубинський: „Історія русской церкви I. 2. Москва 1881. Тут подано список монастирів домогольського періоду. Пор. стор. 629 і д.

⁴⁾ Велике число волинських монастирів виказано в книзі Е. Коссака: „Шематизамъ провинція св. Спасителя чиная св. Яккія Великого въ Галичинѣ и короткій поглядѣ на монастирѣ и монашество руске отъ заве-

Його основниками та ктиторами першої старої монастирської церкви Успення пресв. Богородиці були незнані більше православні володарі. На се вказує ниразно початок згаданого, відповідного мною, незнаного до того часу Городицького Помяника з р. 1484, де сказано, що сей Помяник був заложений „*къ євитили пристакленій сѣла влица Ішевъ вѣа, и прѣтылъ їго вѣматерѣ, сѣла вѣа храмъ їгоже сѣлаша православній црквѣ й кѣтиторы сего храма сѣгдѣ*“.¹⁾

Ті „православній црквѣ“ се мабуть українській князі.²⁾ Вони, ураз із іншими агадаціями тут ктиторами монастирської церкви були певно вичислені в першому Помяннику, який не дійшов до наших часів, або їх імена були може поміщені в персніях (як се буває в Поминиках) а давнійших Поминників уписах на перших видертих картках згаданого Помяника з XV в.

До ктиторів сього монастиря належали також місцеві недалекого городу Белза, як на се вказує іх привілей надання монастиреві ігуменів, підтверджений грамотою короля Жигімунта III з р. 1590³⁾. Значне число вписів Белзьких міщан бачимо так у найдавнійшій часті перехованого до наших часів Помяника з XV в. — як і в пізнійших редакціях і записах сього Помяника з XVI та XVII в.

На глибоку давнину сього монастиря вказують також записи на старих рукописях — т. зв. Христопільським Апостолі XII в. т. зв. Бучацьким Евангелію XII—XIII в. і н., які належали до сього монастиря — а про які докладніше буде згадано даліше.

Про значення сього монастиря, про його розголос і славу свідчить велике число вписів визначних давніх українських (часож і неукраїнських) православних родів⁴⁾ із значної частини Волині,

девята на Руси вѣры Христовой ажъ по наипшое времѧ.“ Львівъ 1867 — та у М. Гіжицького-Волиняка: „*Spis klasztorów unickich Bazylianów w województwie wołyńskim*“, Kraków 1905.

¹⁾ Городицький Помяник з р. 1484 лист 1 «.

²⁾ Писець Мстиславського Евангелія, Наслав, низякас цето тварин царем: Язвъ ради бжжин недостойнкии и хоїдъи грѣшины съпнаехъ помати дѣло цркви напилю и лаждеть ...

³⁾ Порівн. О. Е. Коссаксь: Шематизъ провіянції от ст. I. с. стор. 180.

⁴⁾ Князь Філіп з Амелицьким... і княгини його львівської князя кількох львівських (л. 21 в); львівській старости перемишльській (21 а); князь львівській соколівській (21 в); ... се єгиптський князькій пановъ власна, мафка

та інших інших українських земель, а також із Литви,¹⁾ із города Вільна²⁾ з Молдавії³⁾ — та єпископів⁴⁾ і інших церковних достойників втягнених до згаданого Помяника протягом XV, XVI, XVII та XVIII століть. Значіння городицького монастиря сягало, як бачимо, далеко поза межі волинської землі.

На основі згаданого Помяника — пересувається перед нашими очима цілий ряд Ігуменів городицького монастиря. Перший із записаних в Помянику — се Герман (л. 1. а); отісні ідуть імена: іоанни (л. 31. в.), лефкоурба (л. 39. а і 121. в.) іоанни д'Альшицького (51. в., 130. х); георгія (68. в і 141. а), Сільвестра Аланського (221. а). Послідний Ігумен, про якого згадув Помянник, се: Іоаннахъ Антошъ Телецкъ Ігумѣ монастыра Геродіїваго. Під р. 1711 (л. 269. в) бачимо впис його роду — а під р. 1723 — в записка про його смерть (*iibid*).

Р. 1654 постіт був городицький монастир тижній удар. Від морової зарази вмерло 19 старших і молодших черців — а між ними також ігумен Варлаам та окрім того одна черниця. Про се довідуємося із записки в Помянику: Сіє поганніше рабъ Ежій Інокѣ Сєтѣ шантили ся Геродищѣ Імішіхъ гнівѣ Ежій той же в рокѣ 1654 вспіваний та Єжіл р. 5. к. д. Дальше ідуть вичислені черці, що тоді вимерли (л. 250. в.).

Із записок Крехівського Помяника з XVII в. — особливож із Городицького Помяника довідуємося, що в Городиці був також, згідно із старанними установами, дівочий монастир.

Про се свідчать між іншими вписи: калохтерици Геродицькій зиновії (л. 40. а і 122. в.), старцѣ городицької Інокї

(л. 30. а); кг҃н марії симоновій річенській, кназії дідри (52. а); кнагині кефірській кназії інз, кназії михайлі т. д. (54. а). Дальші імена згадую при описі Город. Помяника

1) І се юлій пана Ілліївія по скарбніків анатокської землі, блаженна, скріпленікъ касіянікъ (7. в.).

2) ... карьеинофія архімандріята з Богомасловського града вілна (13. а).

3) се юлій панії мыльдиній із мідакії: Нінфа Нінфа і т. д. (21. в.).

4) се юлій єпікій сіверської приоскіцького єпіха Іоакіма (31. в.). Про сей вазький впис вгадаю докладніше при описі Помяника. Єпіх єпіхомъ її київського дебінісія (75. а, 197. в.).

окрім невідомого числа книг, які він дав до церкви в Більську.

Де поділяється багата спадщина по сім висококультурним князю? Чи не переховалися бодай деякі з тих пам'ятників до наших часів під ріжними назвами тих рукописів, що їх до тепер знає фольклорія?

Деякую представу до розвязання цього питання може нам дати докладніший розслід старинних волинсько-українських рукописів у зв'язку з тими політичними і культурними центрами, в яких або близько яких жив і працював князь Володимир Василькович.

Взагалі, розслід наших старинних пам'ятників у звязку з тими осідками, де вони були написані, або, коли цого докладно не знаємо, хоч вказані на те, висновані з вісток про місце, де пам'ятники ті переховувалися, — може дати важні висліди для староукраїнської діялектології та трівку основу до поділу наших старинних пам'ятників на територіальні групи.

Значне число волинських старинних рукописів падається до такого розподілу.

Тут хотін би я звернути бачнійшу увагу на одну групу пам'ятників південно-волинських та на старший, забутий тепер і пе розслідженій культурний осередок, де вони були написані або переховані — на монастир в Городиці.

На широкому просторі України є велике число осель, що мають назву Городище. Є їх чимало і у волинській землі. Я маю на думці Городище положене над Бугом, недалеко Белза і Сокалія — отже в південний часті Волині, якої головним осередком був Володимир Волинський, одна із столиць князя Володимира Васильковича.

Р. 1902. переглядав я, як консерватор віденської центральної комісії для зберігання пам'ятників старини, бібліотеки василіянських монастирів у Галичині і робив у них палеографічні студії.¹⁾ Записи на старинних рукописях з XII—XIII в. т. ав. Христинопільськім Апостолі, і т. ав. Бучацькім Евангелію, що вказували на монастир у Городищі — спонукали мене оглянути

¹⁾ Деякі замітки про пам'ятники нашої мови і письменності, що зберігаються у василіянських монастирях у Жовкі Крехові і Христинополі — оголосив я в видомленні консерваторів т. III за листопад і грудень 1902 р. с. 2—3. Втому часі відкрив я у василіянській бібліотеці в Лаврові відривки 3-х українських рукописів і видав їх п. н. „Лаврівські Пергаміноні Листки з XII—XIII. в. (Записки Н. Т. і Шевченка т. III. Льв. 1903.)

Бедокілій (76 а), старшицік геродицької інокій Зліданы (Ibid.) пань алеїадри дривілської інокінік геродіїкої (91 а) інекінік інелгній геродіїкої (93 а) старшицік геродицької попади смирекоїскон (л. 165 а), старшиці манастирської інокинік соломенікі (153 в і 154 а), старшиці геродицької міфи інокинік (176 а), інокінік філареній посесорські тарнощеліскої законници вентелині стойі геродицької (269 а).

Після року 1729, але перед р. 1737 — бачимо впис: Раки Інокінік Тайсін Тракічанки Ігвінії монастирів Город... (л. 274 а). Се жже передпослідний впис сього монастирського Помяників що і кінчиться листком 274.

В тому часі Городище стратило було своє давнє значіння. Монастирі очевидно підували: записів в Помяників став чим раз менше і обмежуються вони до Городища і найближньої околиці.

В другій половині XVIII в. переїмав маїно і традиції городиського монастиря новий монастир о. о. Василіян у сусідньому Христинополі.

Христинопільський монастир засновано коло р. 1763. Того року призначив Салезій Нотоцький грамотою даною з 27 вересня в Тартакові дотацію для сього монастиря.¹⁾ До христинопільського монастиря приділено монастирську церков городиську що і тепер ураз із невеличкою оселею належить до парохії о. о. Василіян в Христинополі. До христинопільського монастиря переїшле і дуже на свій час богата і цінна бібліотека городиського монастиря.

Ся бібліотека, в якій переховалася до наших часів велика кількість старинних рукописів, між іншими і пергамінові кодекси перигорядкої нарости, як Апостол з XII та Евангеліє з XIII в. — є наглядним свідоцтвом, що городиський василіянський монастир був, — за прикладом інших старинних українських монастирів, із Київо-Печерським на чолі — низначним осідком просніти, письменства і культури взагалі.

Окрім згаданих пергамінових рукописів переїшло з Городища до Христинополя чимало інших рукописних книг і паперотків.

¹⁾ Порівн. Е. Коссак: Шекатикъ 1, с. 180.

Записі на великому числі книг християнської власніс-
тівської бібліотеки вказують виразно на те, що книги ті були па-
писані або переховувалися в монастирі в Городищі.

З XV, XVI та XVII в. бачимо там окрім згаданих вище, ще
ось які рукописні книги:

1. Трефолой із XVI в. Час написання означує рік 1549. Па-
пір мав як подяний знак: синюю. Правопис із південно-словян-
ським підкладом середньо-болгарської редакції. На маргінісі чита-
ємо записку:

Подъ лѣто кжіє пять со четыдесатъ дикатъ меца ген-
варя ѿ индикта девятого при держащѣ полъскаго и великаго
князя лиговскаго короля Жигимонта Августа и при ейконе
Христовомъ и вѣлкомъ курѣ Басѧне Баце прѣдалы вѣ сіє
два тредолен, которые идоу на вѣзвись го ѿ меца сентября
до мѣса августа къ пречистей Боги до храмоу очищенія стоя-
лъти манастира въ Городищи черезъ землиниа гъльскаго,
повѣту Владилицкаго, раба Божіого Иларіона Иваніцкого
и жены его Матрены Иваніцкой для свого душевного спа-
ченія гробъеннаго щиоушенія вѣчно и непоржаше наики кѣю
подъ клаткою стыхъ отъїї ти же къ никен кто бы не тык-
два трефолен ѿ того стого храмоу ѡдалити, аминь.

Другий Трефолой, про який є згадка, не переховався.

2. Мінея писана ількома почерками XVI—XVII в. з підкладом
середньо-болгарським. На її маргінісі записка: Року кжіє 1648
за королевства короля Владислава ІІІ октевра тегожъ
лѣта козаки вільно подъ Илькою и подъ Замостемъ.
Тегды въ сені ейтон ѿнѣгели козаки сила докрь людакиъ
покрули. Бензя втічашъ не достали. Хлібъ самъ быль
подъ сокалемъ. Кланштера не утѣкъ доставати.

3. Четвероевангеліє писане уставом XVI або XVII в. Правопис
з підкладом середньо-болгарським. Гостре чорнило пригрило папір,
так, що текст трудно відчитати.

4. Збірник писаний півуставом, з датою 1614 (1614). За-
ставки кішоварії. Палеографічні прикмети, особливо орнамент
і початкові букви, вказували би на XVI в. Редакція — українська.
Правопис із підкладом південно-словянським. На початку руко-
писі поміщено слово Івана Золотоустого про четверодревого Лা-

заря. Далінше їдуть проповіди Ів. Золотоустого та інших отців церкви, життя сантіх і деякі апокріфічні тексти напр. апокріфічна легенда про успеніє пр. Богородиці і т. п.

5. Збірник XV або XVI в. Рукопись без початку, кінця і записок, що нказували би на писця або дату підписання. Зшитим листів розтрасені. Формат: немалка вісімка. Зміст: проповіді і науки отців та учителів церкви. Пранотись з підкладом середньо-болгарським.

6. Збірник проповідей з XV—XVI в. в. в.: *Несучий иконы
ираннага от етго Евангелия и крестеныхъ писаний съемахъ ѿ
архидиакона изъвестъ во ислакою недлю на поклонение хро илни
чтвикъ людемъ или прочитавши такожде и на Грецкомъ празднико
преложена стъ греческога языка на руския книги въ лѣто
1407 (6915 давної, а р. 1407 Христ. ери). Папір із водяним
анаком — синнею. Правопись із підкладом середньо-болгарським.
Українська закраска не значна.*

В хребті обкладинки сей рукописі з XV або XVI в. (дата р. 1407 означує мабуть час перекладу — та не мусить бути часом написання сей рукописі) — знайшон я два пергамінові відринки Евангелія з XII або XIII в., які доказливіше будуть описані в уступі III.

Окрім величезних тут незнанях до тепер рукописів та окрім двох згаданих великих пергамінових кодексів, т. е. Апостола (т. ж. Христинопільського) та Евангелія з XII—XIII в. (т. ж. Бучицького) походять мабуть із городицького монастиря ще дві пергамінові рукописі, з яких збереглися до наших часів лише відривки: а саме: а) Псалтир із XIII—XIV в. та б) згадані відривки Евангелія з XII—XIII в.

Відринки Псалтири видав Я. Гординський, долучуючи до друкованого тексту фототипну репродукцію одної сторінки рукописі. ¹⁾

Порівняння надрукованого тексту із репродукцією показує, що відповідний уступ тексту не згоджується із фототипією. В деяких місцях нирине сумнів, чи певірний друкований текст, чи репродукція. Наприклад, у рядку 12 з гори бачимо на хіці слово: *μικ*, якого нема в друкованому тексті. В 13 рядку, там, де є в другу слово *υπεκάναγε*, — читаємо в фототипі: *υπε-*

¹⁾ Уривок Псалтири XII—XIV в. (Записки Наук. т. ім. Шевченка т. CVI, стор. 5—24).

канни (причому є кілька букв неповних). В 15 рядку фототипії, там, де в друку читаемо: **слово**, — в фотот. бачимо виразну велику букву **М** опісля вільше місце — а дальше: **ко**. В рядку 18 при кінці, в фотот. **ти и**, в друку: **ти и**. На початку 20 рядка фотот.: **чалъ** (або **ѣ**), в друку: **печаль** — без зазначення, що букв **и** нема в тексті рукописі. В 22 рядку в початку в фотот. **Чко** (або можна читати: **Чко**) — в друг. тексті: ... **фта влкъ** и т. д. Недокладність фототипії репродукції є очевидна, і вона не дає зрозумілого тексту, але видно й недокладності в друкованому тексті, який треба ще раз провірити, порівнявши його з рукописею, та дати її кірну фототипну репродукцію.

На стор. 8 агадує видавець нідрикв, що „його почерк зближений детчому (хоч не скрізь) до почерка Христинопільського Апостола XII в., а дещо також до Київської Псалтири 1296 р. (по Карському) — тільки в написах рукописі букви не такі видозмінені“. В другому місці, де видавець говорить, що фрагмент написаний в Галичині, або близько Галичини, висловлюється — що „на се вказувала б і будона буква зближеніх до Христинопільського Апостола (е. с. 22).

Хоч фотот. репродукція, як сказано, не докладна, все ж таки дав вона значне число виражених букв, на основі яких можна ствердити, що з відмінною буквою **и**, що має у нідрикві Псалтири часом (на пр. в рядках 3, 7, 18 почерк **и** звичайний) — а в Городицькім (Христинопільськім) Апостолі постійно — ізічок на передкладниці у формі: **ЖА** — почерк характеристичних букв в обох рукописях є доволі відмінний.¹⁾

1) Письмо відрикві Псалтирі розвинене більше в ширину — в Апостолі в довжину (висоту); Псалтир має оригінальний почерк букв **и** зближений до **ж**: **Ж Ж Ж** (напр. фотот. в рядках 11, 12, 14); — в букві **х** перехрещуються обі ліви під самим верхом букв, так, що вона робить враження букви **и** в гачком: **Х Х** (В палеографічнім описі рукописі віддається на ці букви не звернув увагу). Сих характеристичних почерків букв — а також букв **О** із точкою в середині **О** — (які бачимо в Городицькім т. зв. Бучацькім Евангелію), — звичайно нема в Городицькім т. зв. Христинопільськім Апостолі. Притім почерк букв що становлять палеографічну критерію, а інші під в обох рукописях: з мас в Апостолі більшу голову а хвостах зажицей в долину просто або більше на ліво: **З З**; в Псалтирі на право: **З З**; **ж** має в Апостолі горішню частину далеко більшу **Ж** ніж у Псалтирі — **Ж**;

Думки про схожість будови чи почерку букв Городицького (Христ.) Апостола і Псалтири XIII—XIV в. не можна — з виключенням букв **Н** і то а обмеженнями — оперти на тривких палеографічних даних.

Звідки походять сі пергамінові відрички Псалтири? — Перед усім треба розглянутися в місці, де їх знайдено, та в найближчій околиці.

Ті фрагменти знайдено ураз із відривком Тріоди з XVII в. в старинній обкладниці Служебника, що походив з XVIII століття а в XIX в. переховувався в селі Довжневі на північ від Белза.

Служебник сей був однак перед тим в селі Хлівчанах, як показує записка на рукописі: „Сви Служебникъ є Іоанна Ігуского Цареха Слуцькаго Іисасъ сіа Року 1762 (Порівн.: Я. Гординський „Уривок Псалт. XIII—XIV в.“ і. с. стор. 5).

Село Хлівчани положене близько Городища (приблизно 20 кілометрів на захід). З огляду на те, що, як показує досвід, рукописні як і інші пам'ятники церковної старини, знаходжено звичайно або в старих церквах і монастирях, або в близьких від них оселлях, — можна з великою правдоподібністю догадуватися, що пергамінові відрички Псалтири XIII—XIV в. мабуть ураз із відривком Тріоди з XVII в. та старою правою Служебника походять із данного монастиря в Городищі, що лежить в найближчому сусістві Хлівчан.

Хлівчанські громадяни підтримували живі вносини з монастирем в Городищі. На се вказують записи в загаданому висіше Городицькому Пояснику: се ред. из хлівчанъ¹⁾ (а)гаавогъ сіа мартино. шанана. (т)атіаны. (п)етра. (ф)омана. (а)нны. (а)га-

1) як в Апостолі звичайно старий почерк: чащечка голонки глубока, звокругу глене **Х** **У**; в Псалтири поруч старшого являється і новіший почерк: розкошна **У**; а в Апостолі має зверненінку в середині букви із характеристичним напищем **Н** — в Псалтири переведена приміщеніа нижче — без яких **Н**.

¹⁾ Даліше читаємо: из хлівчанъ. Відмітимо тут посв. е (б) зам. а (и) яку й нині чуємо в місцевій говорі тих околиць. (Порівн. Іван Верхратський: Говір Батюків. Збірник фольклоричної семін. Наук. Тов. ім. ІІІєвського т. XV, у Львові 1912, стор. 14). При тих вписах бачимо на маргінесі приписки: при першім: (163 в) хлівчани, при другім: хлівчаны (167 а).

походження а Городища ми можемо лише догадуватися, — (Лаврінський пергам. відривок Евангелія XII—XIII в. та Хлівчанський відривок Псалтири XIII—XIV в). — то й число документально збережених городицьких пам'ятників, що дійшли до наших часів, є таке замітне, яким може виказатися рідко котрий із старих українських центрів.

Чи між тими пам'ятниками нема якого із богатої спадщини тих книг, які придбав був князь Володимир Василькович? — Близьке сусідство Володимира Волинського, що був осередком волинської землі, до якої в старину належало Й Городище, вказує на можливість, що деякі із цих книг могли дістатися до Городища, особливо в часі розквіту того монастиря.

А тепер пригляненням близьче найдавнійшим і найважливішим із городицьких¹⁾ рукописів. Деякі з них — як пергамінові відривки Евангелія з XII—XIII в. та Помінник з XV—XVIII в. — до тепер в науці незнані. Їх опишу докладніше. Про ті, що вже були або видані — як Апостол з XII в., — або по частині описані, як Евангеліє з XII—XIII в. — подам деякі нові дані, доповнення, та висловлюю критичні замітки про дотеперішні видання або розсліди цих пам'ятників.

II.

ГОРОДИСЬКИЙ АПОСТОЛ XII В.

Апостол з XII в. — се найдавнійший городицький пам'ятник. До тепер знаний він був під позовою Христофорільського Апостола. Ся назва вказувала на місце його пізнішого перевонання а не на давніший осідок, із якого він походить.

¹⁾ Се слово зуває в Гіродицькому Поміннику протягом XV, XVI, XVII та XVIII в. різною родину ортографію.

В найдавнійшій частині Помінника з XV в. читаємо напр. під р. 1484: городицкий (лист 1 а) або даліше: городицькі (л. 34 а), городицько (л. 40 а), городицькі (л. 68 в).

В пізніших частинах з XVI, XVII бачимо, змінчиву правопись цього слова. В XVI в.: городицькі (л. 76 а), городицькі (ibid.).

З початку XVII р.: городицькі (л. 91 а), даліше: городицького (л. 91 в), і: городицького (121 в); пізніше: городицької (165 а), городицького (л. 221 а), городицького (л. 253 а).

В XVIII в.: городицької (л. 269 а), городицького (л. 269 в) під р. 1723.

Ся дуже ціна для слов'янської фольклорної книга, писана на пергаміні в XII в., находилася в XIII або XIV в. в Городищі. На се вказує записка поміщенна в сьому кодексі на листі 111.:

О меудестн твоа келика.

Я писаль Ібхъумъ днѧкъ оу Городищи.

оу пекарин, сѣдук на вѣслонѣ.

при кнази Семашку, при налгестъ

нищѣ городищськемъ фагностѣ

а лазерь упес . . .

Палеографічні прикмети сей записі вказують на XIII або XIV вік.¹⁾

Докладнійшу дату сей записки могли би ми означити, колиби ми мали близкій відомості про агаданого тут городицького намістника Феогноста. В Город Помянику, в якому є вичислений цілий ряд місцевих церковних достойників, нема ані в найстарій часті з XV в., ані в й пізднійшій композиції XVI в., алі в доповіннях з XVII та XVIII в. такої згадки про сього городицького намістника. Його ім'я могло бути в першім, найдавнійшим городицьким Помянику, який не дійшов до наших часів.

Після упадку городицького монастиря перейшла рукопись Апостола в другій половині XVIII в. до христинойльського монастиря. Мабуть при перенесенню бібліотеки відірвалося від головного кодексу 8 листків, які мали окрім свою окрему історію. Головна рукопись, зложена з 291 пергамінових листів була із Христинополя прислана р. 1888 на археологічно-бібліографічну виставу Ставропігійського Інституту. При тій нагоді дав її короткий опис А. Петрушевич у каталогу сей вистави.²⁾

Після вистави полишилася копія вже в Ставропігійському

¹⁾ На листі 39 в бачимо пізнійшу записку, про політичні події де є агадка про Сокаль, виложений в найближчій околиці Городища: „Ся авъ рак кий льдненець Яндрей Рычицки, еже синиах ѿ ко-
заккої воїнѣ на той чась будучої за гетмана козацкого ұмела.
Тогда пыла война зъбна Барто в Рвен, да и Шолиці сѧ дестало:
а кыла воина под Каменкам; є под Зборажем; ѕ под Згороком
д под Берестечком; є под Катогом; под Сокалем шев стоял
д разю.

Ся записка походить із XVII в.

²⁾ „Каталогъ церковно-славянскихъ рукописей и старопечатныхъ
книгъ кириллическаго письма находящихся на археологическо-библиографи-
ческой выставѣ въ Ставропигійскомъ заміщеніи”, Львовъ 1888 стор. 4—5.

Інституті, де зберігалася в музеї.¹⁾ В часі окупації Львова російськими військами вивезено єю рукопис до Росії. Де вона зберігається тепер — не відомо. Видав її проф. черновецького університету Е. Калужняцький.²⁾ Він порівнює текст рукописів з іншими перекладами Апостола на церковно-слов'янську мову, а також із грецьким текстом. До видання доданий і словар, що становить важкий причинок до церковно-слов'янської та староукраїнської лексикології. Видання Калужняцького старанне, але воно має і долякі недостачі та хиби. Видавець пропустив дуже замітні допонення тексту приміщені на маргінесах рукописі, подаючи лише деякі цитати з них у підстрічних примітках. Також у самому тексті пропустив истинні слова і заголовки. Деякі приписки і коментарі на краях рукописів походять, як показують, палеографічні прикмети, із того самого століття, що головний текст, т. е. з XII в. Почерк їх дуже зближений до почерку головного тексту.³⁾ Інші приписки треба віднести до XIII—XIV та XV в.

Прогалини в тексті заповнені Калужняцьким відповідними уступами з Головного Апостола 1220 р., почасти текстом взятым з Апостола XV в. що зберігається в Моск. Синод. бібліотеці. Ті уступи, які відповідають 8 листкам сейж рукописів, що опинилися онісля в Київі, доповнюю виданням текстом сербської рукописі Гильфердінга з петерб. Публичної бібліотеки ч. 14.

Видання тексту не відповідає всім вимогам потребним для наукового досліду. Видавець розкриває титли — не все щасливо; надстрічні букви дає до стрічки; пропускає знак ' над буквою ж в словах: дъжъчъ, изагъжчаніе; подає велики букви там, де вони в тексті малі; замість букви и при кінці слова ставить знак й там, де в сучасній мові чуємо звук ј — через щоявлюються хибні зміни тексту, на пр.: по волік кожий зам. по воли вежни.⁴⁾ Сі застереження треба мати на увазі користуючися виданням проф. Е. Калужняцького.

¹⁾ Порівн. И. С. Стенцицій: Описъ музея Ставропольскаго Института во Львовѣ. Льв. 1908. Рукоп. ч. 39.

²⁾ Actus epistolaeque apostolaeque palaeoalovenice. Ad fidem codicis Christinopolitani, saeculo XII scripti edidit Aemilianus Kaluzhnicki. Sumptibus litterarum academicarum. Vindobonae MDCCCLXVI.

³⁾ Калужняцький відносить приписки до XIV—XV в. Порівн. передне слово стор. IX, XIII.

⁴⁾ Деякі із згаданих тут либ виданих тексту свого Апостола від-

фін.¹⁾ (л. 163 ф.); . . . се редъ йа ҳлѣчанъ. сїнїка юанѧ
Бр҃емъ аѳанасія і т. д. (167 а); . . . се редъ андреевъ бѹстюно-
вичъ с ҳлѣчанъ бѹстюна донны і т. д. (167 а і в); . . .
родъ юлешковъ коѹицва сїа с ҳлѣчанъ меѹкаючого на коѹ-
личковѣ йакока анны конена, юкникъ параскогай і т. д. (168 в).

Анальгія городъ Апостола і пергамінових відривків Городи-
ського Евангелія кидає також деяке світло на походження відрив-
ків Псалтири. Можемо догадуватися, що в часі упадку горо-
диського монастиря дісталася вона ураз з іншими рукописями
до близких Хлібчан, а звідси вже в XIX в. до Довжнєва.

Додам кілька слів про можливе походження із Городища
останю ще одної старинної рукописі. Маю на дужці перший
Лаврінський Пергаміновий Відривок Евангелія з XII—XIII в.

Його почеркъ деякими замітними прикметами зближений до
почерку букв Городиського (Христ.) Апостола.

Гарний високий, каліграфічний устав — особливо почеркъ
вукви и та іа із яичком на перекладниці: **Н**, **И** — надають обом
рукописям подібний графічний характер.²⁾ Розуміється, бачимо
і рѣжніці, спричинені іншим віком обох рукописів. Лаврінський
Відривок Еванг. є молодший нід Городъ Апостола — хоч старший
від згаданої Псалтири. Видаючи Лаврінські Пергамінові Листки,
висловив я, на основі деякої схожості почерку, згодд, що Еван-
геліє в XII—XIII в., з якого переховався Лаврінський Відривок,
походило з того самого культурного осередку, що і т. зв. Хри-
стинопільський Апостол, т. є із Городища, де витворилася була
під той час сповідня графічна манера.³⁾ Рукопись Евангелія могла
дорогою заміни м'як обома монастирями перейти з Городища
до лаврінського, або до близького спаського монастиря, тим
більше, що під той час було вже в Городищі одно Евангеліє
(т. зв. Бучацьке).

Наведені вище дата і факти показують нам, що городиський
монастир був замітним старинним культурним осередком, що
зберігав велике богаство церковних книг.

Коли нашіть цюмінено відривки й ті старі рукописі, про яких

¹⁾ Для початкових київських букв полашено порожнє місце.

²⁾ О. Колесса: Лаврінські Пергамінові Листки з XII—XIII в. Порін. фототипну репродукцію ч. 1. (Записки Наук. Тов. ім. Шевч. I.III, Льв. 1908.)

³⁾ Лаврінські Пергам. Листки в. с. стор. 5.

Така була доля головного кодексу Городицького, до тепер т. ав. Христинопільського Апостола.

Невелика частина сеї рукописі, фрагмент зложений з 8 пергамінових листків попав, на іншу дорогу.

Сей відринок відлучено, мабуть, від головного кодексу по упадку городицького монастиря, при перенесенню городицької бібліотеки до ново-заснованого монастиря в Христинополі, в другій половині XVIII в.

В XIX в. були сі листки у Львові в руках відомого польського письменника А. Бельовського, який мав їх видобути із обкладинки¹⁾ якоїсь старої книги. Від удови А. Бельовського перейшли вони до каноніка А. Петрушевича. Тут бачив їх і зачімався ними р. 1874. А. Кочубінський, що звернув увагу на деякі діалектичні прикмети сеї рукописі та на сліди глаголічних букв. Про сі листки подав він коротку ністку у відомленні із своєї подорожі по слов'янських землях, описуючи пергамінові фрагменти, що зберігалися в бібліотеці А. Петрушевича.²⁾

Хоч А. Петрушевич вже р. 1888 стверджував схожість сих листків із „Христинопільським Апостолом“³⁾ — пе дав їх до використання Е. Калужницькому, який був приневолений заповнити їх місце у виданні Апостола відповідними уступами взятими із сербської рукописі. Коло р. 1901 передав Петрушевич сі листки до Киїна, як дар для Університету св. Володимира. Р. 1910 видає сі листки Апостола С. И. Маслов⁴⁾ даючи притім палеографічний опис сих Київських Листків Апостола і відносячи їх справедливо до XII в. Нема підіжного сумніву, що оголошенні Масловом Київські Листки творили колись ураз із т. ав. Христинопільською рукописею

мітка проф. Е. Карсуній — в рецензії поміщеній в „Русс. філолог. Вѣстн.“ т. XXXVIII, стор. 338—348, Варш., 1897.

¹⁾ Ся віскса видається мені суміжна. В обкладинці книги можна знайти відривки — а не 8 повних великих листків.

²⁾ Порівн. А. Кочубінський: „Отчетъ о занаткѣ слов'янскими на-рѣчіями командированного за границу доцента Имп. Новоросс. Уни-верситета А. Кочубінскаго за время отъ 1. авг. 1874 по 18. февр. 1875.“ („Записки новоросс. университета“ т. XVII. Одеса 1876, стор. 191—266.)

³⁾ Каталогъ Іое. сіт. стор. 4—5.

⁴⁾ Отрывокъ Христинопільського Апостола принадлежащий бібліотекѣ Університета св. Володимира. (Извѣстія языка и словесности И. Академіи Наукъ Сиб. 1910, т. XX, кн. 4, стор. 229—259.)

одну цілість, — Городицький Апостол XII в. Як оден із доказів на се нехай послужать долучені тут для порівняння фототипії репродукції обох частин рукописі: I з голошого кодексу (з вид. Калужницького), II з київського відривка (з вид. Маслова). Приписки на міркунках ріжуться однак від себе в обох частях рукописі значно і походять очевидно з іншого часу і від інших писарів.

Вік т. н. Христинопольського Апостола означив був проф. Е. Калужницький, відносячи його до XII століття — хоч не всі аргументи, на яких він опирає сей вислід, агоджуються з дійсними палеографічними даними. Ідучи в слід Е. Калужницького¹⁾ — пінкає і Маслов підтвердження свого згодогу про вік київських листків Апостола «въ замѣчательномъ сходствѣ существующемъ между почерками Христинопольской рукописи съ одной стороны, и галицкаго (Крилоскаго) Евангелия 1143, (6652) года съ другой»²⁾.

Я маю можливість доказати обі рукописії безпосередньо і на тій основі що можу підтвердити згаданої гіпотетичної схожості почерків.

Що почерк Галицького Ев. з р. 1144 і Городицького Апостола доказі відмінні — можна ствердити і на основі фототипії репродукцій обох рукописів: з одного боку хочби і той, яку додає Калужницький до свого видання або Маслов до своєї розвідки про Київські Листки Апостола, а з другого — палеографічних репродукцій Галицького Евангелія поданих в палеографічних атласах А. И. Соболевського і інших.

Якраз почерк букв обох рукописів значно ріжнуться від себе. Покажемо се подрібно:

¹⁾ „Stat ergo firma certaque vententia, codicem nostrum saeculo XII et quidem eodem fore timore, ne dicam anno, quo evangeliarium, quod Kryloescianum dicitur, scriptum. Neque porro dubitari potest, si codicis nostri orthographiam et grammaticam cum evangeliorum Kryloescianum orthographia et grammatica comparantibus — quin codex noster in antiquae Rosiac quodam prodierit parte, que cum regione, in qua dictum evangeliarium est scriptum, ita et eadem fuit.”

²⁾ Науктвія І. Ак. Наукъ I. cit. стор. 239.

При тім хибно подано тут рік написання Гал. Ев.: 1143. В рукописі бачимо р. 6652 старої ери; коли відтагнено цифру 5508 — одержимо р. 1144 як дату нової ери.

1. н. пр. буква ж в Гал. Ев. писана нераз кількома групами рухів, що дають ломані, або перехрестні лінії не все симетричні: **Ж Ж Ж**; в Городицькій Апостолі ж писано переважно трьома рухами так, що перехрестні лінії творять симетричну фігуру, перетинають простонісну лінію вище від середини **Ж**.

2. т. ав. кругле **Е** в Город. Апост. являється рідко; — в Гал. Ев. часто, і має тут форму широку з довгим язичком; являється воно часто там, де Город. Апост. має букву **Е**.

3. Городицький Апостол має, так само як Турівське Євангеліє XI н., язички на перехрестинках букв и і м, які падають цілій рукописі характеристичний вигляд, **Н і Н** як я се згадав вище; в Гал. Ев. таких язичків ті букви не мають.

Се лише найзамітніші ріжниці почерків обох рукописів. Є їх більше. Взагалі викінчення букв в Город. Апостолі більше каліграфічне; тонкі скісні або поземні лінії різко відбивають, від грубих простовисних стопців, букви розмірно трохи вужчі як в Гал. Ев., які має почерк взагалі значно свободніший, — букви розставлені більше в ширину. Грубі риски являються часто там, де Апостол має тонкі ніжні сполучки, так що загальний вигляд рукописів є на перший погляд ока відмінний.

Однак оба пам'ятники мають богато інших спільних прикмет. І в Гал. Еванг. в р. 1144 — і в Город. Апостолі являється цілий ряд глаголічних букв.¹⁾ В обох рукописях є старовинні лігатури букв як: **Л + Н** — як у Збірнику Святослана в р. 1073.²⁾ Оба пам'ятники мають чимало сільших елементів лектичних — так що, мабуть, на тій основі їх мову назава Калужицький майже тотожна.³⁾ Сей висновок не зовсім вірний так що й сам видавець був спонуканий вказати й на деякі важливі ріжниці, які існують між мовою обох рукописів.⁴⁾ Тих ріжниць є значно більше.

Городицький Апостол займає визначене місце в історії церковно-слов'янських перекладів. На його старинну основу висказал уже його виданець, підчеркуючи притім його схожість із Тол-

¹⁾ Калужи. I. c. переднє слово стор. XV.

²⁾ Ibid. стор. XI.

³⁾ Ibid. стор. XVIII: „quod linguam attinet, quam accuratissime cum codice consentiri qui a 1144 scriptus est.”

⁴⁾ Ibid. стор. XVIII

ковим Апостолом, не відмічуючи однак замітних різниць, перед усім фонольгічних, а також морфольгічних і графічних, які існують між Городицьким Апостолом а Московським Толковим Апостолом з р. 1220.

З огляду на те, що Городицький Апост. дав нам один із найповніших текстів церковно-слов'янських перекладів Апостола, залишається ним кількох учених дослідників, між іншими Г. Воскресенський і С. Кульбакін.

Воскресенський¹⁾ зачислює Христинопільський (Город.) Апостол разом із Апостолом з р. 1220 — до першої, найдавнішої редакції, і користується нашим кодексом, як повнішим, для доповнення Московського Апостола.

С. М. Кульбакін,²⁾ порівнюючи текст Охрідського Апостола з XII в. з іншими церковно-слов'янськими рукописями, висловлює думку, що сей переклад ураз із Христинопільським (Городицьким) Сліпченським та Шішатовацьким мав за основу один сильний церковно-слов'янський перекладар, до якого найбільше зближений Орхідський текст. Сей висновок Кульбакіна сумнівний вже з тієї причини, що Апостоли Орхідський і Сліпченський становлять юдо ского укладу т. яв. апракос, а Городицький (Христиноп.) має за основу розгляду — книги і глави апостольських „діянь і послань“, — належить отже до іншого типу сього церковно-історичного твору.

Коли відповіді уступи Городицького Апостола порівнаємо із Григорічевим відризком глаголічного Апостола, виданого проф. Ягічом,³⁾ що зачислює його до найдавніших редакцій цер-

1) Г. Воскресенский: Древне славянское Апостоле. I. Послаие св. ап. Павла по основнымъ сочинамъ четырехъ редакций рукописного славянского апостольского текста съ разночтениями изъ пятидесяти одной рукописи Апостола XII—XVI в. Вып. I. Посланіе къ Римлянамъ. Сиб. 1892. II. Посланіе св. ап. Павла къ Коринтянамъ, къ Галатамъ и къ Ефесянамъ. Изд. отдѣл. русс. яз. и слов. И. Акад. Наук. Сергиевъ Посадъ 1908.

2) Матеріали для характеристики середньоболгарського языка. Вып. III. Охридский Апостолъ XII в. (Извѣстія отдѣл. русс. яз. и слов. 1901. г. V—VI). „Охридская рукопись Апостола конца XII в.“ (Български Старини, издадѣ археографическата комисія при минист. на народ. просвѣта. Кн. III. София 1907.)

3) V. Jagić: Glagolitica II. Grăkoviceev odložak glagolakog apostola. U Zagrebu 1888. (Starine jugosl. ak. zavij. knj. XXVI.)

ГОРОДИСЬКИЙ (ХРИСТИНОПІЛЬСЬКИЙ) АПОСТОЛ.
З ГОЛОВНОГО КОДЕКСУ.

І. СВЯТИНАНИЖЕХІАКТІ

82

Матвіоніхъвѣтни. на ізпобіннити. съслависло
въствиемъжинъ. индоказглїа.

Иудаїхъокърабъ. братъжин
якій. ощентимъблъоў
млышель. съблідеполънъ
капомъ. мѣстьвамънми
ть. илькыдауможнтысѧ. въ
злюбленнівсакотъцаннітво
разсатнкамъ. ообышнмъпс
нннашель. поужамнбъпса
тикамъ. молдукнзатнсло
преданнкѣртгимъндину
и. оумрошагнннчнцнпѣже
напсанннкъсьрѣхъ. петствін
блнашего. блдтьпрѣлаганц
въскѣрноу. нїдннговладкъба
нїашигїхсломътаюцеса.
поллютнкехоющюкамъндину
и. кѣдоущемъкамъсѧ. якобъ
лїдншемляєгутскыаспѣть
онѣходѣлаокнтра. щотъ исбѣтврши. неслѣствиенне чистоты
нѣпълнша. пленюшеженыгвරднннѣтврхъ. нїто нонуцнна бо
нѣша. възданнношнца. нїваже нечніо тлїсевшадаша. ыѣкѣпредвнш
шавлтотуѣвѣчнѧ. хобінно. баго. уїна. оуїнна. свїнспінлан
шадненоуаржннне. — Безкнннада. влѣвши. щениаджада. юще:
Г. възтюже. влїи. вълложна. влїу. же. ивнн. вълложн. вълложн. вълложн.
і. то. тѣ. прехода. юче. а. нр. ж. и. н. х. ч. и. н. м. т. с. т. б. т. а. н. ю. ю. ю. ю. ю.
Б. в.
в. в.

І.
БНКИЖЕ
вълдуши
имлууїтії

кевло-слов'янських Апостолярів, то показується, що з цею найдавнішою редакцією має Город. (Христиноп.) Апостол богато спільних архаїчних елементів, особливо лексичних а з другого боку бачимо в п'ому пізнійші панерстування аж до формаций, що наросла на п'ому вже на українській землі.

Що торкається відносин Город. Апостола до текстів Охрідського, Карпинського та Шішатовацького, то Кульбакіт старається ідти кінець другої із наведених студій¹⁾ сформувати їх докладніше. Вказуючи на близькість до себе усіх тут наведених перекладів, визначує вік і замітні між ними різниці. Охрідський Апостол представляє Методієвський переклад у більшій первісній формі; - тексти Шішатовацький і Христопільський (Город.) представляють результат деякої ревізії первісного перекладу,²⁾ хоч тексти Христиноп., Нішпат. і Карп. проявляють у своїй синтаксичній конструкції більше залежності від грецького тексту, як Охрідська рукопись.³⁾ Ті чотири тексти, то є Охрідський, Христинопільський (Городський), Шішатовацький і Карпинський — належать в кождім разі до тій давній групи перекладів, в яких ревізія первісного тексту наступила вже в наслідок взаємних впливів старинних рецензій. В одних випадках Охрідська рукопись зближується до Шішатовацької, в інших до Христинопільської (Городської) — а в інших до Карпинської рукописі.⁴⁾

Бачимо отже, що Городський Апостол займає одно з першорядних місць між старинними церковно-слов'янськими перекладами сеї книги.

Мова Городського Апостола не була дотепер розвідженна відповідно до значення цього памятника. Не вдається в подрібну її аналізу, хотів би я тут відмітити недостачі дотеперішніх досліджень — та явернути увагу на найважніші граматичні прояви, що можуть нам дати історично-діалектологічні вказівки.

Перший дослідник, що займався рукописем Городського Апостола, проф. Кочубинський, бачив лише відривок рукописі, що зберігався в бібліотеці крилощанина А. Петрушевича. Він

¹⁾ Кульбакітъ: Охридская рук. Ап. кон. XII в. (Вѣтг. Старини III. § 199—200.)

²⁾ ibid. стор. СХХІІІ.

³⁾ ibid. стор. СХХІІІ

⁴⁾ ibid. стор. СХХІІІІ.

звернув увагу на отсі прикмети цього фрагменту: л та ф із значком що по його думці означає мягість; ж, ч, щ, сполучені з ю; о зам. е (так^к, в'круюощоліч); а зам. я (в слові сусмара).¹⁾

Проф. Калужняцький подав нам у своєму виданні Апостола поважний причинок до розсліду лексикольотії цього пам'ятника, дополучуючи до видання упорядкований словарний засіб Апостола. Це тиражується характеристики мови, обмежився він до язгальної замітки, що „Христопольський Апостол написаний мовою церковно-словянською з примішкою деяких ехолістичних привичок і прикмет російського діалекту особливо такого, що є уживаний в південних областях Россії.“²⁾ Про фонологічні і морфологічні прикмети рукописі говорить він лише принарадко, вказуючи на ті прояви, яких нема в Галицькім Евангелію з р. 1144: ау зам. ав (опрауди); и зам. я (землян); ф зам. л (чашк); ф зам. и (гроек); ск зам. сц (плътьскѣй); въ зам. изъ (кытазлевъ).³⁾

Ще легше збув діалектологічні прикмети цей рукописі С. И. Маслов у своїх замітках про Київський Фрагмент Городицького Апостола. Він відмічує насамперед „руссизми“, начислючи їх 8: т. е: оу, ю, зам. ж, іж; ж зам. gj; ъ та ь перед плавними л і р; gen. sing. fem. вак. на ф; imperf. лухъ зам. ц. сл. каҳъ, фухъ; до тих, як він висловлюється — „общерусских осо-бенностей“ — начислює він також такі появи як: а) иѣкого, клаѣкого, єдиного; б) в'круюощеноу; в) төвѣк, сеѣк; г) заїнч. дїсл. на тк; хонїгъ, нирктаңтѣ⁴⁾ — які, як відомо, розповсюджені особливо в старо-українських пам'ятниках, анаходячи тут підкріплення в живій народній мові. Про українські прикмети пам'ятника говорить він ледве в кількох рядках: „Кромѣ этихъ общерусскихъ особенностей, в Кіевскомъ Отрывкѣ можно отметить двѣ-три

¹⁾ Отчетъ і т. д. Іо. сіт. („Записки Новоросс. Універс. т. XVIII. стор. 194—195).

²⁾ Apostolarium Christopolitanius scriptum est lingua paleoslovenica praedita tamen non ratiōne et consuetudinē eiusdem scholasticæ et dialecti russicæ propriae, praevetim eius, quae in regionibus Rossiae australibus est usitata (loc. cit. передмона стор. XIX.)

³⁾ Actus et. et. loc. сіт. передм. стор. XVII. В інших місці відмічує він ще: ток^к, сое^к; кадилинчу. (стор. XII).

⁴⁾ Отривокъ Христ. Ап. 1. сіт. (Извѣстія XV, 4 стор. 241.)

черты южно-русского наречія". Тут зачислює він: „склонность древнаго **ѣ** къ и: (прилчкн⁸); **ху** зам. кр; въ одножъ несомнѣнно случай образованіе плавнаго гласнаго: по хрицнини". От і всі українські прикмети, які знайшов автор в Київськім Відрику нашого Апостола.¹⁾

Тим часом уже на вісімох Київських Листках Апостола можемо відмітити більше таких прояв, що можуть мати діалектологічне значення, особливо зазначити далеко більше прикладів тих прикмет, такі вказав п. Маслов. Зверну увагу також на деякі важливі фонетичні та морфологічні прояви головного кодексу Апостола. Історично-граматичних пояснень до них тут переважно не даю, покликуючись на мою студію „Dialectologische Merkmale".²⁾ Про деякі найважливіші прояви говорю даліше при описі мови Городських Відриків XII—XIII в.

З Київських Листків Апостола цитую, подаючи приклади, сторони рукописів; а головного кодексу — сторони видання Калужицького який не відмічує листів рукописів.

1. Сполучення: **кн**, **вла** зам. звичайних церк.-слов. сполучень **и**, **иа**. Ся прояв виступає в памятнику систематично. В самім Київськім Відрику бачимо ось які приклади: **сугъшеныель** (1 п.), **видѣные** (2 β), **наутрым** (3 α), **искоумѣнныи** (3 β), **акыи** (3 α), **окрѣзаныи** (4 β), **видѣные** (5 α), **покатаныи** (6 α), **ушшью** (6 α), **въсыта** (7 α), **писаныи** (мар. 7 α), **гъказаныи** (мар. 7 α), **тгрѣвн**ые (*ibid.*)

2. Перед енклітичним займенником и появляється и або ты зам. в або чъ:

настакити и (140) зам. **настакитъ и**; **познахати и** (94) зам. **познахомъ и**; **екланетакаюти и** (55); **песмети и** (59). і т. п.

3. **ѣ** церк. слов. підкладу удержується агідно в укр. фонетичною **ѣ=i a** в local. sing. masc. пімер, на **ѣмъ** (а не вр. **емъ**)

¹⁾ С. И. Масловъ Іос. ейт. стор. 242. Під рядком вказує автор ще ось які діалектальні прикмети з головної рукописі: **жч** зам. **жд** (2 приклади); **ваміна** и і **ѣ** (за Калужн.); **ду** зам. **лк** (за Калужн.).

²⁾ A. Kolebsa: Dialectologische Merkmale des südrussischen Denkmals a. d. XIII Jahr „Zitijs Sv. Savy“ (Archiv für Slavische Philologie herausgegeben v. V. Jagde Bd. XVII, Berlin 1896).

Близші пояснення поваю в III ч. там, де нові досліди викажуть потребу змінити мій діалектний погляд, висловлений у тій студії.

вътерѣмъ (30), телѣмъ (223); 6) в dat. i loc. sing. fem. adj. на фи а не: он або онъ; недѣльесецки (205), нераздрѣшимики (227), июденстѣни (4а), вселенѣни (68).

4. Ѳ у формах розкажених появляється найчастійше так, як у церк. сл. пам'ятн. в закінченнях на фте поруч рідшого как, на нтє: не клянкте сія (56), съкажкте [и Zogr. також: показите],¹⁾ неплачуте сія (49, 78), ibid також: плачите. Zogr. i Mar. також: плачите сія].²⁾

5. Ѳ — і в другім відмінку жн. р. одн. тъмницк. (8 а).

6. Ѳ зам. іа в слові масти, (так як в Ев. Остром. Сборн. Святосл.); Ѳсти, Ѳкка (2 в), Ѳхъ (2 в), Ѳхомъ (4 в), Ѳль (5 а), Ѳжъ (5 а). Таке систематичне уживання Ѳ зам. іа мав тут інше значіння, як на пр., спорадична його поява в найдавнійших пам'ятниках церк. слав. або довслі звичайна в пам'ятниках середньо-болгарських; в Город. Апостолі відповідає воно очевидно жній мові, яка тут має фонему: Ѳ = ѹ.

7. ѿ після ш і щ: илющому (85); творощому (113); вѣроющому (4 в); лѣнищому (125).

8. ц, ч, ж, ш, ѹ, сполучене з ю: горницю (1 а 2 а), плачуючи сѧ (1 в), ищуть (3 а), молажю ли сѧ (1 в), моужю (3 а), глоющю (4 в); въсланю (5 а), тъмницию (7 а); кажуть (7 а), сдажю (8 в), ищуть (3 а).

9. ү зам. є; така вокалізація є — згідна з духом української мови — появляється в слові: спрауди (124); та же призва, сна и спрауди, а та же спрауди, сна и прослави (л. 30). Порівн.: прауда в збірнику Святослана 1073;³⁾ доулѣктъ в Добристовім Ек. 1164.⁴⁾

10. л еренѣбісит появляється в Апостолі; однак його часто бракує, віділо з ц. сл. підкладом, так як у богатих волинських і галицьких гонорах: оугетокатъ (173); клагетокатъ (173);

¹⁾ W. Vondrák: Altkirchenslavische Grammatik, zweite Aufl. Вод. 1912. ст. 493—496 дає подрібній виказ обох форм в ц. слав. пам'ятниках.

²⁾ Ibid.

³⁾ А. А. Шахматовъ: Куръ исторыи русскаго языка ч. 1 читанъ в Соб. університетѣ въ 1908—1909 2 изд. С. Петербургъ 1910 1911 вид. літографоване — стор. 254.

⁴⁾ Соболевский: Очерки стор. 7.

Городиський (Христинопільський) Апостол аважали дотеперішні дослідники пам'ятником галицьким. Таким вважає його і акад. А. Кримський.¹⁾ Городище, з якого походить Апостол, лежить в теперішній Галичині, але в міродайному для нас XII—XIII століттю належало воно до волинської землі, якої південна границя ішла далеко дальше на півднє аж до „рохного поля“ коло Гологір.²⁾ — і входило в сферу впливів волинських культурних і політичних осередків.

Треба отже ствердити, що Городиський (Христинопільський) Апостол — це пам'ятник волинський, а саме — ізівденno-волинський.

III.

ГОРОДИСЬКІ ПЕРГАМІНОВІ ЛИСТКИ ЕВАНГЕЛІЯ З XII—XIII В.

Палеографічний опис.

Пергамінові фрагменти злайдені мною, як було сказано, в обкладинці рукописі з XV або XVI в., що походить із городиського монастиря, складаються із двох листків: оден більший, з якого подаю фотографічну репродукцію другої сторінки — а другий о половину менший. На цих листках переписано кілька неповних уступів Евангелія Луки і Марка.

Текст писаний у два стовпці, які обтято а гори і з долини. Із змісту показується, що так у горі, як і в долині листків, бракув лише по кілька рядків — так, що формат рукописі можна означити як подибуваний лише в найдавніших ц.-слов. рукописях малій кварт. На одному відривку маємо чотири, на другому два стовпці — разом, на чотирьох сторінках 6 стовпців. Із сьомого і осьмого стовпця лишився лише вузенький рубець — з якого не можна видобути ніякого тексту.

Рукопись викінчена доволі гарним і старакним уставком. Початкові букви і зачала писані киноварию. Викінчені орна-

¹⁾ Українська Граматика, т. I в. І. Москва 1907. стор. 38, 69. Кримський відносить цей Апостол до XII—XIII в.

²⁾ Порівн. М. Грушевський: Історія Українік-Русі т. III. стор. 11.

менту початкових букв відповідає стилі XI і XII в. ваших рукописів. Складаються вони або із елементів рослинного орнаменту, або із сплету чи скруту рівнобіжних ліній-поясків (як напр., у деяких засташках рукописі XI в.: Тринацять Слів Григорія Богослова), закінчених рослинним ширше розчиненим верхом, напр., коли творять букву: Р. Буква Р майже тотожна із почерком твоїх букв в Городицькім (т. зв. Бучацькім) Евангелію XII—XIII в. на листі 123, із якого я дав спорудити фототипу репродукцію.

Приглянемося палеографічному почеркові важливих букв.

Букви **а**, **е** і в нічим не відріжуються від звичайного почерку сих букв у рукописах XII—XIII в. Вони строго держаться в граничах рядків. Схожі вони з почерком сих букв напр. в Галицькім Евангелію з р. 1144, в Городицькім Апостолі, або Город (Бучаць.) Евангелію.

и має форму старинну; пожемна сполучка першої, простовисної риси з другою, кигненою, лежить в середині і творить у продовженню одну лінію із язичком не вибігаючи, (рідко вибігаючи не далеко) пози цікаві півколом широкого в і не творячи на кінці міжкої загинки ані гачка. Почерк існе тотожний із почерком сей букви в Гал. Ев. 1144, зближений до почерку Город. Апостола, а відмінний від Город. Евангелія, де язичок сей букви є довший, закінчений гачком заверненим у долину.

І вуваже з рівним язичком, що найчастіше має на кінці малий в долину загнений гачок. Складається воно із лінії простовисної, майже простої, що в горі завершена поземною тошкою рівною лінійкою а в долині часто більше запена і довша: **ї** (на фотог. репродукції порівн. З. рядок β в дол.).

Ж має кілька почерків: 1. Найчастіше на 5 рухів: простовисна лінія, коло кінця по обох боках ломаді лінії трохи вигинені, що вершками не дотикають простовисної лінії; горішня частина мало що менша від долішньої: **Ж**. 2. Ломані лінії більше вигинені дотикаються вершками до прямовисної лінії вище як в середині (як в Город (Буч.) Евангелію); горішня частина менша як долішня (порівн. 13. рядка стопт. α репродукції): **Ж**. 3. Ліва частина стикочить не ломашу, а заокруглену лінію, лук звернений на ліво; права ломана лінія дотикається вершком угла до про-

оұмършевна (117); оұмършеваны (124)¹⁾; пераз ті самі слова пишуться з а і без л еренті, протиелашцилъ сә (82); і претн-
каціяль сә (82 і 84).

11. д винадас, так як в сучасній українській мові в словах:
селѣль (223) селгни (223).

12. звук и випадає, так як в чеській мові, дуже часто в слові
писати (письти): писаныя (марг. 7 а); фанизмъ (115), псаню
(183, 185).

13. тверде ф являється в формі симона оұсмара (1 в, 2 а).²⁾

14. х зам. к: хріщеные (30), хрстихъ (138), хрстити сә (138),
христити сә (4 в), хръстъянъ (6 в).

15. жч зам. жд: ражчажденю (86), дъжичъ (67, 79); не
в'яти дъжичю (79), вальжжданю (143); ражчизаті сә (145),
ражчаждити сүгаки (197).

16. ж зам. з: оужема (7 а); оужа желканам (7 а).

17. автчайші форми з відм. одн. муж. р. на еси: Корни-
лови (2 а), Цавлови (34, 56), стільви (227).

18. форми 2 відм. муж. р. зам. і числ. на его: юдиного (3 в),
еслакого (2 в), иѣкого (2 а) задермоуть ц. сл. підклад.

19. форми зам. з відм. төвѣ (4 а, 5 в), сорѣ (1 а, 7 в),
(39, 56).

20. Закінчення 3 ос. одн. і множ. дієсл. на тъ: гметъ сә (1 а),
боудеть (2 в), ищѣмаетъ (1 а), кажють марг. 7 а), иицуть (3 а)

21. зам. сә перед дієсловом: ииинъ сә сісенни тъ.

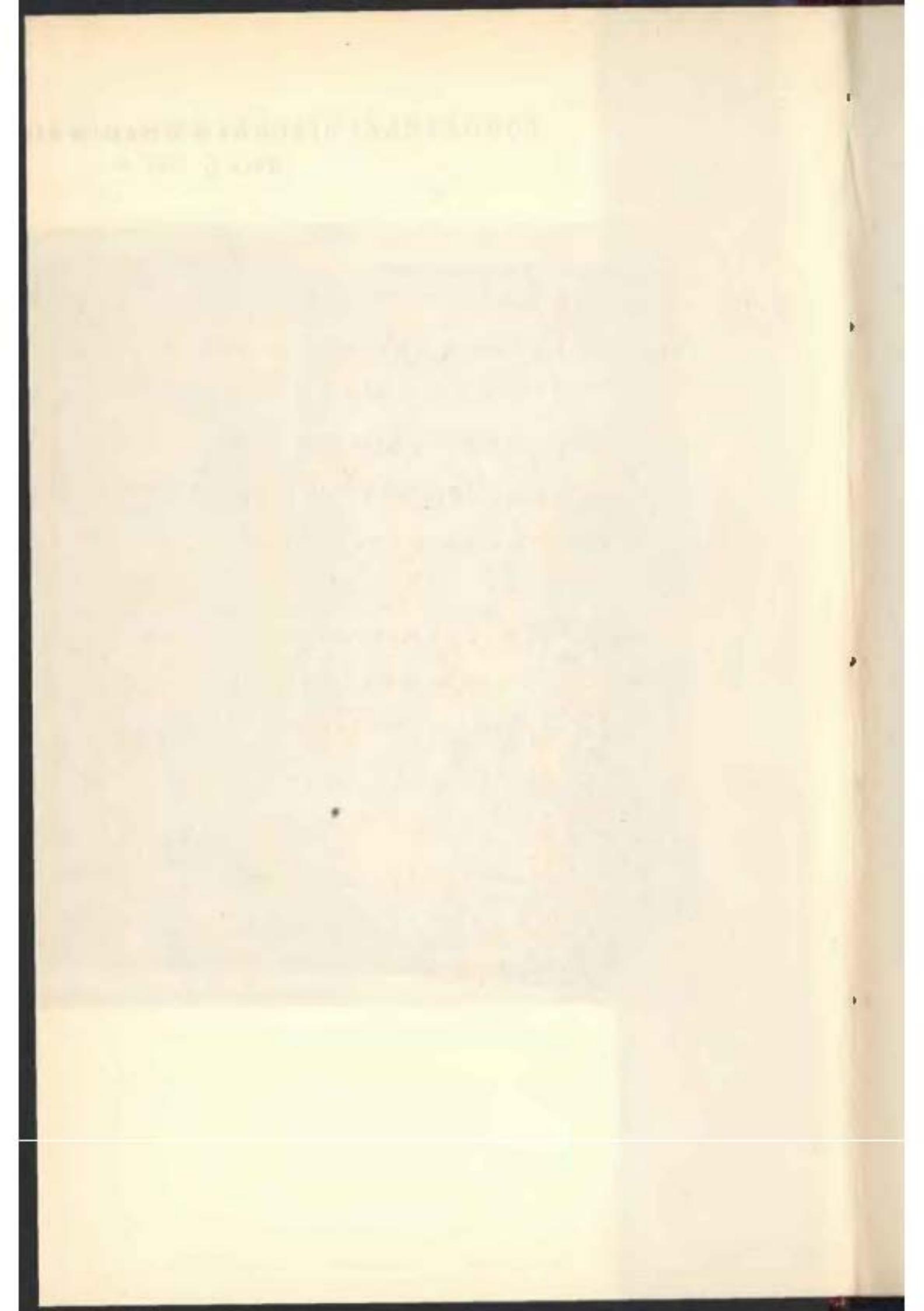
22. форми imperf. на шеть, хотъ зам. ше, хотъ: молахбѣтъ
иа (31); вѣлахбѣтъ (52), вѣхбѣтъ (56).

Деякі із форм агадав я вище, обговорюючи зрукові прояви.

Хоч Город Апостол має дуже старинний церковно-слов'янський підклад, все ж таки прородлося до нього чимало живих,
народних елементів, що мають значення для історії нашої мови.

¹⁾ Порівн. влагослекииста в Cod. Supr. (Vondrák, loc. cit. №34);
оұмършевникъ и Енцикл. (Leskien, Handbuch 3. c. 46. і Vondrák №90). Вондрак,
даючи дослідний перегляд появі і недостачі такого л в ц. слов. памят-
никах стверджує, що воно являється і удермоуть дощне особливо в па-
митниках той території, де було піддержане живою народною мовою (Von-
drak, I. с. стор. 337).

²⁾ оұсмарь, тавегласий fabricator. Мікльосіч цітує: Симено оұсмариа
(Lexicon palaeoslov. graec. lat. Vindob. 1862—63 — стор. 1066).

Х має довгу перехрестинку, що йде з правого боку на ліво, вибігаючи енергійно далеко позаду рядка; риска, що йде з лівого боку на право, спирається на долішній лініїці рядка: (порівн. фототипію стовп. а рядки 10, 11, 12, 14): .

Такого х не бачимо ані в Город. Апостолі, ані в Евангелію, апі в Гал. Ев. 1144 р. Надає воно почеркови сеї рукописі характеристичний вигляд.

Т має на коромеслі зубці, не великі, перенажно рівномірні, часами лівий, рідко правий зубець трохиця довший. (Падаєт. стовп. а ряд. 6, 5, 8)   .

З огляду на палеографічні прикмети букв, особливо іе, ж, з, н, ю, їа, ў, ч із огляду на орнамент початкових букв — можемо ствердити, що сі пергаміоні відрички походять із XII, а найпізніше із XIII в.

Букви над стрічками являються дуже рідко, частіше лише в патолонках зачал. Титла має форму: —, над буквами звичайно: —. Як знак перепилювання служить точка, поставлена в горішній часті рядка, часом дві точки одна над другою; при кінці уступів звичайно 3 точки : - . Заставки на відкривках не збереглися. Загальне враження вигляду письма найбільше подібне до Гал. Евангелія з р. 1144. Викінчення менше старанне і каліграфічні, як у Городському (Бучацькому) Евангелію, або в Лаврівському першому фрагменті, — а ще більше ріжуться наші відрички щодо каліграфічного викінчення від Городського (Христиноп.) Апостола XII в. який під тим зглядом можна назвати просто взірцем.

Мова і правопис.

Хоч малі розміри наших відриків не дають богатого матеріалу до пізнання мови і правописі памятника, все ж таки і на тому неенслічному просторі вспілі проретися деякі замітні прояви граматичні і правописні.

1. Глухі самозвуки Щ та Ъ уживаються так, як у сучасних східно-слов'янських текстах, причому збереглося чимало прикладів правильного уживання цих обох самозвуків, такого, як у давніх церконо-слов'янських памятниках.

Вони знаходяться однак у стані значного упадку траплять

своє давнє звукове значіння, і або відпадають, або переходять у повні самозвуки о та е.

Писець пропускає їх часто, не відчуваючи їх звукового значіння: к нимъ (1 а), в съѣдъ (1 а), дондеже (1 а), створи (1 а), в немътѣ (2 а), в темници (3 а), книжникъ (2 а), вдовица (2 б), вѣкъ (2 б), в дары (2 б), всего (3 а), вика-дахъ (3 а).

2. Зам. Ъ та Ь являються часто вже повні самозвуки о та е: месть (1 а), темници (3 а) ко мнѣ (3 а); часами такий повний самозвук мається ся більше з графічних причин: даже (4 а), зам. дажъ, дажь.

Часами являється Ъ зам. е: требуетъ зам. требуетъ (л. 2 а).

3. Загально-слов'янським сполученням: Cons. + $\frac{m}{\eta}$ + Cons., Cons. + $\frac{m}{\eta}$ + Cons. і давнім церковно-слов'янським сполученням: Cons. + $\frac{m}{\rho}$ + Cons., Cons. + $\frac{m}{\rho}$ + Cons. — відповідають у Городицьких Відривках сполучення вже найновійшої фази розвою, а саме: Cons. + $\frac{m}{\rho}$ + Cons., Cons. + $\frac{\eta}{\rho}$ + Cons., які розвинулися із сполучень $\frac{m}{\eta}$ + Cons., Cons. + $\frac{\eta}{\rho}$ + Cons., коли вже глухі після плавних утратили своє звукове значіння, а перед плавними перейшли в повні, як се бачимо, напр., в Житію Сави, пам. XIII в.¹⁾

В Город. відривках бачимо ось які приклади сеї прояви: терпить (1 а), торжищахъ (2 а), въверже (2 б), въвергоща (ibid.), долги (4 а), долгъ (4 а), долж (ibid.).

4. Часом появляється Ъ (а не звичайне давнє церковно-слов'янське и) перед йотованими самозвуками у сполученнях: ыа, ыю, ыи, зам. на, ию, ии.: цѣлеваныи, (2 а), прѣдѣ-даныи (2 а), лишѣныи (2 б), илѣныи (2 б), сложѣныи (3 а), проишѣныи (4 а). Також сполученням відповідають звичайно у пів-нічно-західних сучасних українських говорах змігчені, а в пів-деню-східних здвоєні попередні стівзвуки: сіданія — сідання, прошійня — протіння. Сполучення ыа, ыи, ыю появляються вже в найдавнійших староболгарських пам'ятниках, на прикл. в Зогр.

¹⁾ Порівн. А. Kolesa: Dialectologische Merkmale. Archiv für slav. Philologie. Bd. XVIII S. 211.

стовисної лінії на подобу букви к. (порівн. фототипію, рядок 3, стовп. а): **Ж**.

З має старинний почерк; головка велика; хвостик заломаний на право, рівно з поземною долішньою лінією рядка спадає заокруглено в долину опісля трохи на ліво. Почерк подібний до почерку сеї букви в Гал. Ев. 1144, Город. Єв., та Город. Апостолі (порівн. фотот. рядок 5 і 7 стовп. «»): **З**.

Н має перекладинку в середній або часом і нижче від середини; почерк старинний (порівн. фотот. рядок 1, 3, 5 стовп. а): **Н, Н.**

Ч зложене з 'ь та і без ніякої сполучки (пор. фотот. сповп. в ряд. 3, 8, 14): **ЧІ**.

Ж має середню вигнулу, заокруглену лінію, що не їде нижче від стовпців і долішньої лінії рядка. Стовпці трохи пахилені до себе; крива лінія сполучена з ними в горі не безпосередно, але при помочі коротких рисочок на вершинах стовпців звернених до середні на право і ліво. (пор. фотот. стовп. в. ряд. 12 і 14): **ЖЛ**. Почерк подібний до сеї букви в Город. Апостолі та Город. Евангелію.

И Перекладинка сеї букви дотикає лівого стовпика досить далеко від горішнього кінця і йде в долину до правого стовпика, дотикаючи найчастішше до його долішнього кінця. (Порівн. фотот. стовп. а 2 і 3 рядок к долині): **И**.

Ч Має чашечку симетричну і заокруглену (порівн. фотот. стовп. в. ряд. 10): **Ч**.

Ю має сполучку обох частин в середині рядка.

И має сполучку в середині рядка або трохи витис, без характеристичного яничка, який бачимо в Город. Апостолі, в Лаврівськім Відривку ч. 1. та в Хлівчанській Псалтирі (порівн. фотот. с. а 2 і 3 рядок в долині): **И**.

О кругле, без точки в середні, яку має часто Город. Евангеліє особливо в таких місцях, де воно стоїть замість ю.

Ш широке уживается найчастішше в сполучі з надстрічною буквою т: **Ш**.

Замісць Ф появляється часами **Ф**, напр., в слові **дарисьн** (порівн. фототип. стовп. в рядок 13; зараз у найближчім рядку бачимо в съому слові звичайну букву ф. **фарисьн**).

славянская, тоже ортография¹⁾ або „лькоэтимологическое ·к“²⁾

Скептично відносіся до такого погляду А. Кримського на т. зв. „нове ·к“ Волод. Рояв у своїх працях п. п. „До староруської діалектології. Іще до питання про галицько-волинське наріче“³⁾ і „Трильогія проф. А. Кримського“⁴⁾. Основний критиці піддав погляди А. Кримського А. Шахматов у рецензії його граматики.⁵⁾ Обговорює він се питання також у праці „Очеркъ истории древнейшаго периода русскаго языка“⁶⁾.

Бачну увагу звертаю на звукове значення букви ·к, проф. др. С. Смаль-Стоцький у своїй граматиці.⁷⁾

На сьому місці не можу вдаватися в подрібний розбір цього спірного проблеми. Маю намір повернути до нього при іншій нагоді.

Тут сформую лише коротко мій теперішній погляд на се питання — навязуючи до тих діалектологічних матеріалів, винятіх із староукраїнських пам'ятників, та сучасних анальгій, які я подав у згаданій студії „Dialectologische Merkmale“.

Таке ·к що появляється в церковно-слов'янських пам'ятниках східно-слов'янської редакції в наслідок упадку звукового значення самозвуку ·к та ·к замість церк.-слав. давнього ·к перед складами:

- а) які кінчилися на ·к, що, тратячи своє звукове значення, впливало а) на якість самозвука в попередньому складі, в) пошипало свій слід у формі змягчення попереднього співзвука в тім самім складі, б) перед складами, які кінчилися на нескладове ·и,
- в) в словах, які кінчилися на ·кікік — має фонетичне значення.

Коли ·к зам. ·к являється в таких сполученнях, де йому в су-

¹⁾ Українська грамматика для учениковъ высшихъ классовъ гимназий и семинарій Приднѣпровья т. I. вип. 1. Москва 1907.

²⁾ Укр. грам. I. стор. 51, 52, 56, 63, 70, 72, 77.

³⁾ ibid. стор. 58: „Лжеэтимологическое ·к которое, уродуетъ собою высшеперечисленные церковные пам'ятники и закрываетъ ихъ малорусскую суть“.

⁴⁾ Записки Наук. тов. ім. Шенченка т. LXXVII.

⁵⁾ Записки Наук. тов. ім. Шенченка т. LXXVIII.

⁶⁾ Порівн. Rocznik slawistyczny Kraków 1909, т. II, стор. 135—174.

⁷⁾ в. с. Энциклопедія слав'янської філології т. XI. 1. Слубургъ 1915.

⁸⁾ Grammatik der ruthenischen- (ukrainischen) Sprache, Wien 1913, стор. 76, 1 т. д. Їз поглядами проф. Стоцького не агоджуються Т. Lehi в рецензії сеї книги. (Порівн. „Rocznik slawistyczny“ т. VII (с. 74—9).

Еванг. а скріплені відповідною прописою живої української мови розростаються широко особливо в староукраїнських пам'ятниках, напр. в Гал. Ев. 1144, в Житію Сави і т. д.¹⁾ Бачимо їх часто також в Город. (Христ.) Апостолі, в Город. (Буч.) Евангелію, в Лавр. перг. відр. ч. 1, і т. д.

5. Постійно уживатися в Город. листках та в закінченнях 3 ос. дієслів: *терпнть* (1 а), *да́дуть* (2 а), *иматъ* (2 а), *шмо́чтъ* (2 а), *слыши́ть* (2 а), *сте́бъдаютъ* (3 а), *требо́чтъ* (4 а), *гѓйтъсѧ*, *бѓдетъ* (4 а).

6. Відповідно до малого розміру відривка являється в письму доволі часто п'яна *ѣ* зам. зdroженого ц. сл. *е* перед *ъ* і перед нескладовим *и* в слідуючім складі, — в таких сполученнях, в яких чуємо в сучасній українській мові звук і: *анифкыя* (2 б), *прощенныя* (4 а), *сложкыя* (3 а).

Діалектологічне значення сей прояви умотивоване А. Соболевським в його *Очерках*²⁾ та „Лекціях“³⁾ а приняті почасти проф. Ятітом в його „Критичних замітках“⁴⁾ особлинові підверте А. Шахматовим⁵⁾ обговорюю ширше в студії н. н. „Dialektologische Merkmale“⁶⁾ де подана і дотодішня література цього питання. З цілою рішучістю піддержує А. Шахматов діалектологічне значення т. зв. нового *ѣ* і в своїх пізійших працях: „Курсъ історіи русскаго языка. (Читанъ въ Петерб. Университетѣ въ 1909, 1910 уч. г. Ч. II, стор. 166—167 і т. д.); „Очеркъ исторіи древнѣйшаго періода русскаго языка (Енциклопедія славянской филологии Вып. XI, т. Петрогр. 1915.)

Фонольогічного і діалектологічного значення сей прояви не припас акад. А. Кримський, мотивуючи свої погляди в кількох працях,⁷⁾ де він також *ѣ* називає: „коно-

¹⁾ Порізн. мої Dialectologische Merkmale в. с. 216, 509.

²⁾ Очеркі изъ истории русскаго языка. Кіевъ. 1884.

³⁾ Лекції по истории русскаго языка. Кіевъ. 1888, і пізнійші видання.

⁴⁾ Критический замѣтки по истории русскаго языка. С. Петерб. 1889.

⁵⁾ Наслѣдованія въ области русской фонетики. Варшава. 1893, стор. 214, 133.

⁶⁾ A. Kolesa: Dialectologische Merkmale I. с. Jaglѣ Archiv für slavische Philologie Bd. XVIII. Порізн. стор. 217—219 і стор. 482—492.

⁷⁾ „Филология и Погодинская гипотеза“ „Киевская Старина“ 1899 р.; „Деяни непевні критерії для діалектологічної класифікації староруських рукописів“ (Науковий Збірник присвячений проф. М. Грушевському. Льв. 1906).

часній українській мові відповідає звук і, має воно діялекто-
льогічне значення і може поруч інших українізмів служити за
одну із діялекто-логічних критерій.

Таке **ѣ** розповсюджене не лише в галицько-волинських пам'ятниках, але, знаходячи підтримку в житті народній мові, виступає в широких розмірах в церковно-словянських пам'ятниках майже всіх українських земель. Являється воно, хоч рідко, ніж в XI в. (Збірник Святосл. 1076.¹⁾)

Вони появляються також у давніх українських грамотах та інших записках без церковно-словянського інфлюсу, до яких мала більший доступ жива українська мова.²⁾

Значення діфтонгу **ie**, сформоване А. Шахматовим у згаданих студіях як фонольогічного еквіваленту **ѣ**, треба обмежити щодо часу, поодиноких сполучень, як і щодо території.

На початку історичного періоду української мови, з якого маємо писані пам'ятники, виговір старого **ѣ** як діфтонг **ie** не мав всеукраїнського значення. На монофтонгічний виговір **ѣ** як і вказує поква и зам. **ѣ** доволі розповсюдена в київських пам'ятниках почавши від XI в. — т. від збірника Святослава з р. 1073. Ся проявила тим більше замітна, що — як доказують дані з історії укр. мови — територія більш консервативного і старинного пів-вічно-українського діялекту з його діфтонгами сягала в давнину далеко даліше на півднє і обіймала більшу частину (особливо

¹⁾ Порівн. мої *Dialectologische Merkmale*. Іос. сіт. де на стор. 422 наведено приклади із Зб. Свят.

²⁾ Порівн. Розкошь: *Знайденія трамот XIV и XV віківъ для исторії малоруського языка*. Кіевск Унів Ізвѣстія. 1913, жовтень.

В Перемиській грамоті в р. 1378 читаємо: үмышиѣнъемъ, бы(а)-т(о)с(ло) вѣтиъемъ, нарежѣнъѣ (Порівн. А Кримський: „Украинская Грамматика“ т. I, вищ. 2. Москва 1908. стор. 420 т. 420 І.).

В Перем. грам. 1391: үмышиѣнъемъ, потверждиъє (ibid. 420 т.).

В Галицькій і р. 1392: нарежѣнъѣ (ibid. 420 т.) Що таке **ѣ** = **и** — показує слово: нарежиниксамъ в галицькій грам. 1401 р. (ibid. 420 т.).

В Медицькій грам. з 1404: Индрѣко (ibid.) Так пишеться се слово і в Луцькій грамоті в р. 1388 (ibid. 502).

На т. зн. нове **ѣ**, яке появляється в грамотах поміщеніх в граматиці А. Кримського — пояснюється також А. Шахматов в рецензії сеї граматики. (*Rocznik slawistyczny* II Крак. 1907 стор. 160).

Деякі приклади т. ж. нового **ѣ** нам. і наводить Л Свенціцький: Нариси з історії української мови. Львів 1920, стор. 65, § 117.

Малий розмір Город. Відриків не може нам кинути повного світла на лексичні та синтаксичні прикмети перекладу. Все ж таки при помочі порівнання текстів, яке подаємо в примітках, показується наглядно, що перегляд Евангелія, до якого належать Листки — не є конію ніякого із знаних нам старих церк. словъ текстів; одні вислови і фрази мають спільні в одною, другі із другою групою старинних ц.-слав. перекладів Евангелія, або в поодинокими текстами а деокуда дає проби самостійних оригінальних висловів.

Найкраще показують нам се приклади.

В Ев. Луки ХХ. 3—4 читаемо: в Город. Відр.: лишениы
Зогр. Ев.: лишеник Мар. Ев.: лишеник Остр. Ев.: лишениы
Гал. 1144: лишеньж Сав. Ев.: ввожьства.

Проф. Яїч вважає перший числів за давніший; з інших, пізніших висловів перекладу щтує він іде: етъ недостатъка.¹⁾

В Ев. Матея ХХV, 34—37, читаемо:

в Город. Відр., Зогр. Ев., Остромъ прақедини; в Мар. і Сав.: прақедини.

В Ев. Луки ХХ, 45—47:

в Город. Відр.: прѣдсѣданьга на сенкмицихъ; и Мар. і Зогр.: прѣдсѣданикъ; в Остр.: прѣдсѣдания; в Сав.: прѣдѣзанія на бѣдѣхъ.

В Ев. Матея VI, 8—13:

Город. Відр.: настакъшаго дне (тòu ðòtou ұршу тòu әмбүтю); Мар.: настакъшаго; Сав.: настакъшаго; Мирослав. настакъшаго; Ассем.: ұлғыжъ Нашъ наажшикы; Арх. Ев. 1092: на соушынтын дикъ; Остромъ: наажицькын; Гал. Ев. з XV в.: на-скішни.

Окремо стоять від обох тих груп Зогр.: настеаишъ; Городське (Бучацьке) Евангеліє: ұлғы вѣтгигъкін дажъ налжъ на всімъ дне, а з другого боку Гал. Ев. зр. 1144: ұлғы нашъ де-стонинъ Неткеву дажъ налжъ днівськъ.

Окрім того в Ев. Луки XI, 3. читаемо:

в Зогр.: надкнижныи, а в Сав.: днешынныи.

Яїч цітує ще із інших текстів: придажини, прѣдоуцини. По його думці треба вважати за давнішу формацию: настакъ-

¹⁾ Порівн. V. Jagic: Entstehungsgeschichte der kirchenstavischen Sprache. Neue berichtete und erweiterte Ausgabe. Berlin 1913. S. 359

шадро дьки в Мар., Сав., Мирол. яка пошилюється і в папіях відривках; вислов **насжштъныи** прийшов щойно по деякім хистанню; інші вислови ще новійші; вислов: **наткыцьнъи** який бачимо і в Гал. Ев. XV и. — вважає він за наслідок т. зв. пародії етимології — від слова **настичти** замість незрозумілого **насжштъкыи**.¹⁾

В Ев. Мат. ібід:

В Город. Відр. читаемо: **остави** намъ долгы наша, ако же мы **оставляемъ** долгъ долж... .

В Сав., Остр., Арх. Город. (Буч.) Гал. XV.: **остави.**

В Зогр. Мар. і Гал. 1144: **отъпусти.**

В Город. Відр., долгы, Зорг. дькыи, Мар., Сав., Остр.: **дльгы** і т. и.

В Город. (Буч.) Ев.: **г҃укъи.**

За старийший вислов — який бачимо в наших нідривках, як у давніх текстах, — вважає Ягіч **лиасъ** (μᾶς, accusat. plur: μᾶς); пізніше являється **лакъязъ** і інші вислови.²⁾

В Город. Відр. бачимо слово **кънижъникъ**; трохи пізніше являється в ц.-слов. пам. також слово **кънигъчинъ**.³⁾

За давніше вважає Ягіч слово **алъкати**, (алчионца), яке бачимо в Город. відривках, як **лакати**.⁴⁾

Декуда бачимо в Город. Відривках такі конструкції, які вказують на значну незалежність сього перекладу від старинних ц.-слов. переворів.

В Ев. Луки XIX. 12—18.

В Город. Відр. читаемо: **вѣдаши лѧ** яко чайка (тара); в Мар. яко **азъ чаякъ фръ** если; так і в інших давніх текстах.

В Ев. Мат. XXV. 34—37.

В Город. Відр.: **нага одѣсте лѧ**; в Сав., Мар., Зогр., Гал. 1144: **нагъ и одѣсте лѧ** (ми) ібід. — Город. Відр.: **колицъ и поѣстите мицъ**; в Мар., Зогр., Сав., Гал. і т. и.: **келкъ и поѣстите лѧ.**

Дальші докази почали юкомпромісового, декуда незалежного становища Городицьких Фрагментів зглядом інших старинних церковно-словянських перекладів Евангелія подасть нам порівнянне

¹⁾ Порівн. V. Jagić: Entstehungsgeschichte, в с 367.

²⁾ Jagić: Entstehungsgeschichte, 313

³⁾ ібід. 249.

⁴⁾ ібід. 288—4.

північну) київської землі. Київ лежав мабуть у перехідному пасмі. Правдоподібно під впливом сильних зав'язків південно-українського діялекту, які розвинулися тоді мабуть в землі Уличів і Тиверців, появляється монофтонгічне \dot{k} = і у південних Поліан, в Київі — і йде побідним походом дальше на північ і північний захід.

Поруч такого \dot{k} зам. є, що має фонольогічне і діалектологічне значіння, появляється часто у східнослов'янських пам'ятниках із церковнослов'янським підкладом \dot{k} зам. є і в таких випадках, де йому в сучасній українській мові відповідає не звук і — але є. Воно появляється і удержувалося в деяких українських пам'ятниках почасти під впливом графіки південнослов'янського підкладу — почасти під впливом анальгії до таких слів, де \dot{k} зам. є було фонетично оправдане.

В таких випадках має поява \dot{k} зам. є не фонольогічне, лише графічне значіння.

7. Зам. ц.-сл. сполучень жд. бачимо в Городицьких Листів ж: *графкане* (л. 1 а), *соужю* (л. 1 в), *одежах* (л. 2 а), *жажнююща* (л. 3 а).

8. ж і ч сполучуються тут дуже часто з йотованим самозвуком ю: *принчю* (л. 1 а, 2 в), *соужю* (1 в), *алчища* (3 а), *жажнююща* (3 а).

9. Після г, к, х появляється в Город. Відр. постійно -ы: *дроух'ин* (л. 1 в, 2 в), *долгты* (4 у).

10. В 3 підмінку займенника бачимо тут енклітичу форму ми (л. 3 а) [В Остром. Ен. *мыкъ*; в Мар. і Зогр. *мыкъ* і *мынъ*]. В 4 відм. займ. бачимо один раз форму 2 відм. *мене* (3 а) а раз в найближчому рядку і енклітичу форму: *ма* (3 рази на л. 3 а).

11. В розказовій формі: *инклитикъ* (2 а) бачимо \dot{k} згідно з давньою ц.-слов. традицією. Такі форми, знаходячи підкріплення в народній фонетиці, де тут чусмо звук І, удержуються в староукраїнських пам'ятниках далеко постійніше, як у давніх великоруських — де на місці \dot{k} появляється и.¹⁾

12. З давнього ц.-слова, підкладу линчилася форма суспіна: *внідоста немолитъ сж* (л. 2 в).

13. Лексичні і синтаксичні прикмети перекладу.

¹⁾ Порівн. „Dialektologische Merkmale“ в с. 455.

текстів, якого вислід приміщую в приписках. Перед текстом вказана література важливих видав які, цітую, та скорочені, якими послугуюся вже в сьому уступі.

ТЕКСТ.

Текст Городських листків подаю без ніяких змін, — так, як він зберігся в рукописі. Пропущені букви, слова або уступи, яких не можна відчитати подані в клямрах (), назначуючи в важливих місцях джерело, з якого беру доповнення.

На сторінках листків залишую стошиці а і в. Текст відриків порівнюю в поодиноких словах або уступах із текстами кількох старинних Евангелій, на основі ось яких видань:

V. Jagić: Quattuor evangeliorum versionis palaeoslovenicae Codex Marianus glagoliticus charakteribus cyrilllicis transcriptum. Berolini MDCCCLXXXIII. Скороч.: Мар. —

V. Jagić: Quattuor evangeliorum Codex glagoliticus olim Zogtaphensis, nunc Petropolitanus charakteribus cyrilllicis transseriptum. Berolini, MDCCCLXXXIX. Скороч. Зогр. —

J. Стпѣс: Assemanovo izbornye Evangelye, v Rimu 1878. — Скороч.: Ассем.

Острожирона Евангеліє 1056—1057 р. хранящеся въ импер. публ. библ. віддивленіемъ петербурзькаго купца Ильи Савинкова. СПБ. 1883. Скороч. Остром.

В. Щепкинъ: Савина книга. Съ прилож. 4-хъ фототип. снимковъ. СПБ. 1903. Скороч.: Сав.

Арх. Амфілохій: Четверо Евангеліє Галичское 1144 г. сличенное съ древнеславянскими рукописными Евангеліями XI—XVII в. и печатными: Острожскимъ 1571 і т. и Москва 1882. — Скороч.: Гал. —

Городське (Бучацьке) Евангеліє — цитую на основі безпосередніх копій із рукописі. Скороч.: Город. —

J. Напівз: Eine Unbekannte altslovenische Handschrift [Archiv für slav. Philol. VI. 118—119]. Виниски із галицького Евангелія з XV—XVI в. — Скороч. Гал. XV.

Лъуба Стојановић: Миросяланье јеванђеље издање Кр. Александра I. Беогр. 1897.

Лєон. Кағиїлїаеки: Evangelium Putnatum. (Monumenta Linguæ paleoslovenicæ collecta et in lucem edita I. Vindob. MDCCCLXXXVIII.

Листок 1. стор. 1. стовпець а.

Перший рядок перетягтий.

- а) [и^{хъ} копіюющіхъ къ немоу]
днь и нощъ и терпить¹⁾ но
глю вамъ ако створи(ть)
месь²⁾ въ скорбѣ:... ѿ лу
зі.
- б) Рѣ гѣ притчу сию члѣпъ
(інкішіи девра рода и)³⁾
де на страноу далече:
принати цртво⁴⁾ и въ
зврати сѧ⁵⁾ прізвак⁶⁾ же
ї ракъ скончъ (къдасъ) нась⁷⁾ і
анасъ и ѹ в нимъ къ
плю дѣнте дондеже пр
идоу а бажане⁸⁾ неизда
хоч⁹⁾ его и послана ма
теву¹⁰⁾ въ сайдъ его глаще не

Листок 1. стор. 1. стовпець в.

приде є трыни гла
минастъ твоа¹⁾ ги створи
є мидастъ ѹ же тому
твы боуди є ю градъ

а) З Еванг. Луки гл. XVIII, 7.

1) Сав.: трынитъ по индъ; Мар.: трыпить; Остр.: трынитъ па
индъ; Миросл.: трынить по индъ.

2) Так в Мар.; Сав. і Гал.: мъсть.

б) З Ев. Луки XIX, 12–18.

2) Текст нечитаний; доповн. з Гал. Ев.

4) Мар.: цртвие; Гал.: сеќѣ цѣн.

5) Гал.: звратити сѧ.

6) Мар. і Гал.: прізвакъ же.

7) Пропущено: въдасъ; ловови з Гал. Ев.

8) Зогр., Мар.: граждане.

9) Так, похибка, зам. неиздахочъ иго.

10) В Гр. тексті: преобрѣти; Мар. і Зогр.: молиткож; Гал. благоу.

1) Мар.: твѣкъ.

вл²⁾ и приде (дроу)
гъю гла ги мнасъ тво
иа³⁾ юже илкъ положи
на оупрусѣ⁴⁾ оукотахъ
са⁵⁾ ако члвкъ гаръ⁶⁾ ети
възнеслиши егоже не по
ложикъ⁷⁾ и жнини кго
же не склавъ⁸⁾ и гла ему
ш оустъ твоихъ соужю⁹⁾
ти заъш рабъ вѣда
ши¹⁰⁾ ако члка¹¹⁾

Листок 1. стор. 2. стовпец а.

ако кѣжкомоу¹⁾ имену
ицемоу²⁾ дадатъ³⁾ а ѿне
имоущаго еже иматъ⁴⁾
ѡнимоу⁵⁾ ѿ него си га
ж козиглги илкъи оуши
слѣништи да слышитъ:-
а) соу зѣ сѹаш лѣ
Рче гъ своимъ оупї

²⁾ Мар. I Зогр. окладъ імъ надъ десятъ градъ; Гал.: ѿт
коуди надъ єю градъ.

³⁾ Мар.: твоѣ.

⁴⁾ Зогр. і Мар.: положеніе къ оупрусѣ; Гал.: юже налахъ положеніе къ оупрусѣ.

⁵⁾ Мар., Зогр. і Гал.: болухъ во сї твої.

⁶⁾ Зогр. і Мар.: Ѳркъ.

⁷⁾ Мар.: положъ; Зогр. і Гал.: положъ.

⁸⁾ Зогр. скавъ; Мар.: скавъ; Гал.: скавъ.

⁹⁾ Зогр., Мар.: скаждъ; Гал.: соужю.

¹⁰⁾ Мар.: Ѳко азъ члвкъ Ѳркъ исаъ.

¹¹⁾ Мар.: кѣжкомоу.

¹²⁾ Мар.: илажищемоу.

¹³⁾ Зогр., Мар.: дадутъ.

¹⁴⁾ Зогр., Мар.: иматъ.

¹⁵⁾ Мар.: ѡнимоу¹⁶⁾; Гал.: ѡниметъся.

¹⁶⁾ З Еванг. Луки гл. XX, 45—47.

колъ· книжкѣ⁶⁾
ш книжникъ.⁷⁾ хотѧ
цихъ въ одѣжахъ⁸⁾ хо
дити· люблішихъ⁹⁾
цѣлованыя¹⁰⁾ на торжи
цихъ прѣдѣданыя¹¹⁾ на
сенъмншнхъ

Листок 1. стор. 2. стовпець β.

а) (ва)лъ ж
ко кѣвица¹⁾ си єубога²⁾
коле кѣ(хъ) вънѣрже³⁾ (си ко)⁴⁾
ш йзвѣстка свѣтлѣ⁵⁾ във
ргеша⁶⁾ къ дарѣ⁷⁾ · а си ш ли
шкыза ское ве налк
ные⁸⁾ свое вънѣрже еже⁹⁾ им
аше;¹⁰⁾ си гїм къзглєць налк
за буши сажната да слы
шитъ: Нѣ зі ш лѣ

⁶⁾ Сав.: книжкѣ сокъ; Мар.: книжкѣ.

⁷⁾ Сав.: кѣнижънникъ.

⁸⁾ Мар. і Сав.: одѣждахъ; Гал.: одѣждахъ.

⁹⁾ Так і в Сав.

¹⁰⁾ Мар.: цѣлованыя; Сав.: цѣлованыя,

а) З Іванг. Ілюс тл. XXI, 3—4.
б) Мар.: кѣдѣвица.
в) Мар.: єубога.
г) Мар.: къкъръжи; Сав., Остр. і Гал.: вънѣржи.
д) Нечит.; доповн. в Іогр. і Мар.
е) В Сав. пропущено.
ж) Мар.: къкъръгени; Остр. і Гал.: вънѣргени.
з) Мар. допине; вѣнна; Остр.: въ дарѣ вѣн.
и) Йогр.: лишенъ; Мар.: лишенъ; Сав.: вѣжъстка; Гал.: ли-
шнъ; Остр.: лишенна.
к) Мар.: налкнн; Йогр.: налкнн; Остр.: налкнн.
л) Так в Остром; ті слова пропущені в Сав. і Гал.; Мар.: налк;
Остр.: налкнн.

б) Рече гъ притчу сию чл
вка - и - внидоста¹¹⁾ въ
црквѣ полюпитъ сѧ в
динъ фарисѣи¹²⁾ а другъ
и¹³⁾ мъттарь - фарисѣи же

Листок 2. стор. 1. стовиц а.

а) въ ѿ сложенія¹⁾ вси
мира къзакъ²⁾ ко с(ж)
дастъ ли пасти вж(ж)да
х с(ж)³⁾ напоистъ⁴⁾ ма - страда
ненъ⁵⁾ въхъ и въведестъ⁶⁾
ма на га одѣсте ма⁷⁾
волни⁸⁾ и посѣтисте ли
не - и въ тѣмници⁹⁾ въхъ
придестъ¹⁰⁾ ко¹¹⁾ ми^к чог(да)¹²⁾
шевицаютъ¹³⁾ смоу и(ра)

б) З Еванг. Лукѣ гл. XVIII, 10.

¹¹⁾ Зогр.: кънидост; Мар.: кънидог; Сав.: внидост; Остр.:
къзиност.

¹²⁾ Зогр. і Гал.: фарисѣи; Мар., Миросл.: фарисѣи; Остр.: фарисеи.

¹³⁾ Зогр.: дреути. Тут буква тъ раздлена на свой складони части: тъ + т.

а) З Ев. Марія XXV, 34—37.

¹⁾ Мар. і Зогр.: склоненік; Сав.: склоненія; Остр.: склоненія;
Гал.: склоніям.

²⁾ Мар.: къзакъ; Зогр.: къзакъ; Остр.: къзакъ ко с(ж).

³⁾ Мар., Зогр., Остр., Арх. 1092, Добр. 1164: къкададъ; Сав.:
къждададъ; Гал.: къжчададъ.

⁴⁾ Сав.: и напоисте.

⁵⁾ Зогр.: странник; Мар.: странникъ; Остр. і Гал.: странынъ.

⁶⁾ Так въ Зогр. і Остр.; въ Мар.: въккети.

⁷⁾ Мар., Зогр., Гал.: нагъ и одѣсте ми; Сав. і Остр.: нагъ и
одѣсте ма.

⁸⁾ Мар., Зогр., Сав., Остр. і Гал.: волхъ.

⁹⁾ Сав.: тъмници; Остр.: тъмници; Гал.: тъмнії.

¹⁰⁾ Так въ Зогр., Асс., Остр.; Мар.: придестъ.

¹¹⁾ Мар., Зогр., Гал.: ик.

¹²⁾ Гал.: тъгда.

¹³⁾ Гал.: шевицаютъ; Остр.: Отъсканяютъ.

віднин¹⁴⁾) глице: гї когда
та від'хомъ аличо
шід¹⁵⁾ и напитакомъ¹⁶⁾ ли
жаклюшід¹⁷⁾ и напонхем

Листок 2. стор. 2. стовпец а.

а) подобните¹⁾ сѧ очко иль
вѣстъ во сїкъ вашъ их²⁾ же
трапоуетъ³⁾ прѣ(дъ)⁴⁾ прошѣ
ныи⁵⁾ вашаго⁶⁾ тако очко же
(анте сѧ вѣы)⁷⁾ (б҃це напи⁸⁾)
иже еси⁹⁾ на нѣхъ¹⁰⁾ да ст
ть¹¹⁾ сѧ ина¹²⁾ твои да придетъ црсцт¹³⁾
(б҃е твои¹⁴⁾ да сѧ
(а)кти¹⁵⁾ воли¹⁶⁾ твоя¹⁷⁾ ико¹⁸⁾

¹⁴⁾ Так в Зогр., Остр.; Мар. і Сав.: прақедъници.

¹⁵⁾ Зогр.: личина; Мар., Сав.: бачжа; Гал.: аличоща; Остр.: дічжица.

¹⁶⁾ Сав.: напитакомъ.

¹⁷⁾ Мар., Сав. і Остр.: жажджица; Зогр.: жажджита.

а) З Ів. Мвея VI, 8—13.

1) В Гал. се слово пропущено.

2) Мар.: ихъ,

3) Мар., Зогр.: чрѣбоуетъ; Остр. і Гал.: тѣбоуетъ.

4) Зогр., Остр.: прѣкда; Гал.: прѣже.

5) Мар. і Зогр., Миросл.: прошенихъ; Сав., Остр.: прошими; Гал.: прошими; Путн.: прошеника.

6) Зогр., Остр. і Гал.: каніро.

7) Нечит.; доповн. з Гал. Ев.; так само в Зогр., Мар., Остр.: ме-
антъ вѣы сѧ.

8) Мар.: нашъ.

9) Мар.: си; Гал. XV: юн.

10) Зогр. і Мар.: икесудъ; Остр., Гал. XV: ікесудъ; Путн.: икесудъ.

11) Мар., Зогр. і Сав.: стнть сѧ; Остр., Путн.: стнть сѧ.

12) Гал.: да сѧ осѣтъ ймл.

13) Словоз.: да придетъ црсцтъ додписано над ридком.

14) Мар.: цѣрестви; Остр.: прѣстки; Гал.: цресткы твои.

15) Сав., Мар., Зогр.: придетъ, бѫдетъ; Путн.: приидетъ.

16) Зогр.: колкъ; Мар., Сав., Миросл.: колкъ.

17) Зогр. і Мар.: ткоік; Остр.: коли ткоіа; Зог. XV: бѫдетъ колкъ ткоіа.

18) Сав. і Гал.: ико; Зогр., Мар.: юко; Гал. XV: юко. Остр.: ика.

архаїчний підклад церковно-слов'янського тексту промовляєть скоріше за другою половинкою або ющем XII в.

В сімі церковно-слов'янських перекладів Евангелія занимав сей затрачений пам'ятник визначне місце і відзначувався стариною основою, компромісово-еклектичним відношенням перекладчика до своїх церковно-слов'янських перевозорів і пробами самостійної концепції перекладу. В графіці бачимо замітну послідовність.¹⁾

¹⁾ Зазначую я подякою, що п. проф. лр. С. Смаль-Стоцький прочитав корскутурні листки сеї праші і поробив автороми деякі цінні замітки. О. К.

(и)а ибъ¹⁹) така²⁰) и на земли²¹)
 (х)иже²²) наставша
 го днѣ²³) да же²⁴) намъ днѣ²⁵)
 и остави²⁶) намъ делгъ²⁷)
 наша²⁸) ако²⁹) же³⁰) аги оста
 влемъ³¹) делгъ³²) делж³³)

Перенесена аналіза тексту та порівняння його із іншими перекладами Євангелія показує нам, що хоч Городський Відринок Євангелія не великий, — все ж таки продержився в ньому через церковно-слов'янський п'ятьклад такі лінгвістично-логічні прояви, що дають підставу включити сей фрагмент до староукраїнських пам'ятників.

Територія, де він був написаний, — це південна Волинь, найправоподібніше Городище. Час пам'ятання — ХІІ або ХІІІ вік. Як палеографічні, так і граматичні його прикмети та переважно

¹⁹) Свк., Зогр., Мар.: икѣи.

²⁰) В Зогр., Мар., Свк. се слово пропущено. Остром.: ика. Арханг.: ака.

²¹) Ассем., і Мар.: земи.

²²) Зогр., Остр.: нашъ; Мар.: наинъ.

²³) Мар.: наставшаще днѣ; Свк.: наставъщаго днѣ; Миросл.: наставляющаго днѣ да же; Зогр., і Кац., ХІІ в.: наставляшъ... (даліше пропущено). Ассем.: насаждыны; Остр.: насаждыни; Арх. 1092: на сеѧніиши днѣ; Гал. Ев. XV: насеѧніиши; Город. (Буч.) Ев.: бътъ-мыи да же намъ на сеѧнъ днѣ (л. 39 в, у). Гал. Ев. 1144: хлѣбъ наше досгоинъ искогъ да же намъ дыньсь (тобою броенъ тобою броенъ бѣсъ юти сїдерет). Путн.: хлѣбъ наше прѣидоющи. Добр. 1164: ... десгоинъ да же.

²⁴) Мар.: да же; Путн.: да же; Зогр., Гал.: да же.

²⁵) Мар.: дънесь.

²⁶) Так в Свк., Остр., Арх., Город. і Гал. XV: остави; Миросл.: остави да жеши наше. Зогр., Мар. і Гал.: отъпечсти — отъноющиши. Гал.: щпоющиши да жешиши.

²⁷) Зогр.: дългы; Мар., Свк., Остр.: дългы.

²⁸) Свк., Остр.: наша.

²⁹) Зогр., Мар.: ако.

³⁰) Свк.-Мар. пропущено; Гал. і Путн.: и.

³¹) Свк.: оставиши; Остр.: оставиши.

³²) В Зогр., Мар., Свк. і Остр.: се слово пропущено.

³³) В Город. (Буч.) Ев. се речення перекладено ось як: остави намъ гоѣхъ наше ако же и ако оставиши всікомогъ дознисеу на-шилеу.

Проф. Ростислав Лашенко.

ЛІТОВСЬКИЙ СТАТУТ, ЯКО ПАМЯТНИК УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА.

Серед пам'ятників українського права літовсько-польської доби нашої історії безумовно саме видатне місце займає Літовський Статут, який на протязі кількох століть з моменту видання свого (перша редакція 1529 р.) в історії правного життя України відіграв надзвичайно поважну роль. До видання першої редакції Літовського Статуту в державі Літовсько-Українській не існувало загально-обов'язуючого кодексу. „Привілеї“ великих князів Літовських, привілеї земель і обласні, „устави“ і „ухвали“ тих-же князів, Судебник 1468 р. короля Казимира Ягайловича ніке в кінці XV століття не могли задоволити пекучих потреб державного і суспільного життя у Великому Князівстві Літовсько-українському, і в початку XVI століття стала зокрема і гостро винуватися потреба в виданні загально-обов'язуючого и цілій державі кодексу писаних прав. Сойм 1514 р. прохав великого князя Сигізмунда I розглянати запропоновану про видання Статуту. В самому початку 20-х років XVI-го століття (коло 1522 року) Статут був прийнятий і після остаточного його аредагування і ухвалі на соймі Віленському (1528—1529 р.) в початку 1529 року був переданий в життя, як загально обов'язуючий в цілому князівстві кодекс писаних прав. Очевидно, великий князь, ярким європейським добрим, що проролікати далі в кодифікацію дієтичних в державі законів було все більше і більше в інтересах управління і пішов на зустріч інтересам часу.

Таким чином і залишилося Літовський Статут — наскільки перша його редакція 1529 р.¹⁾

Літовський Статут єдній першої своєї редакції, або, як його назустрічається, Статут „Старий“, складається із XIII розділів; кожний роз-

¹⁾ На думку проф. Бернадського Статут був виданий на Віленському соймі 17 листопаду 1529 р.; деякі інші автори вказують на 29 листопада 1529 р., та на день, під якого Статут почав діяти.

шляхтичам грецького закону — обмеження, які були встановлені Гродельським привілеєм 1413р.;¹⁾ на соймі 1559 р., ще перед тим, за шляхтою було закріплено право без оплат мита кинокити на кордон всякий крам, всякі продукти, що були здобуті на власних шляхецьких землях — право, яке професор Бершадський характеризує як право „чудовищне“;²⁾ на Більському соймі 1564 р. шляхта досягає своєї данної мети — права обирати суддів, паслідком чого весь судовий шляхецький устрій реформується: організується на зразок польський суд земський, суд гродський і піскоморський — реформи;³⁾ які й знаходять свій вираз в новій редакції Статуту Литовського — редакції 1566 р.; разом з тим запроважується радикальна адміністративна реформа: замісць старовинного історичного поділу Великого Князівства Литовського по землях і воєводствах територія князівства поділяється на зразок польський на повіти, як адміністративно-судові одиниці; відно ухиляє Віленського вального сойму 30 грудня 1565 р. шляхта одержує право й формальне збиратись, для обмірювання потреб Речі-Посполитої на своїх місцевих повітових сойміках; на підстані цього-ж привіллю місцева шляхта набуває право обирати своїх послів до соймів вальних.⁴⁾

Отже, очевидно, думка про закріплення за собою всіх цих істотних привілеїв і спонукала шляхту домагатися від короля видання нової редакції Статуту Литовського. І дійсно іже на Берестейському соймі 1544 р.,⁵⁾ а потім на соймі Віленському 1551 р., литовські „стани“ домагалися від короля про аміну редакції Статуту. І ми дійсно бачимо, що напотім в нову редакцію Литовського Статута — редакцію 1566 р. і були занесені найбільш важливі привілеї шляхти, які були дані королями в період від видання першої редакції Статуту до оголошення діючим кодексом Литовського Статуту в його новій редакції — редакції 1566 р.

Але справа й з виданням цієї нової, другої редакції Литовського Статуту, тяглася довго. Нарешті в 1551 р. була обрана спеціальна комісія для „направи“ Статуту. Комісія складалася із 10 осіб — „людей добрих, понажких, як грецького, так і римського закону“. Але й після того сирока не посувалася довго вперед.

¹⁾ Там-же, 23.

²⁾ С. А. Бершадський: „Литовські екреї“, 217, 310.

³⁾ Див. про них у Н. Липпо: Ж. М. Н. Пр. 1867. VI, 1899, листопад, 1908 январь.

⁴⁾ С. А. Бершадський: Литовські екреї, СПБ. 1883 р., 310. Див. також сам привілей — Віленський 1563 р., Більський — 1564 р. і Віленський 1565 р. (Временникъ Им. О-ва Ист. и Др. Российской, XXIII, стр. 4, II, 13).

⁵⁾ І король іже на Берестейському соймі 1544 р. погодився „аби для пішої справедливості онай статут був поправлен“; тоді-ж власне король і наказав обрати комісію із 10 осіб для поправки статуту. (Działalniki: „Zbiot praw litewskich“, 13 арт. O poprawieniu statutu i wpisaniu zemskich prawa, 407 ст.)

цілі містить в собі низку артикулів — більшу чи меншу; кількість їх в кожному поодинокому розділі парізна. В розподільному законодавчого матеріалу Статут додержується визначної для свого часу системи. Розділ перший заховувє в собі артикули, які стосуються верховної влади і відношення до неї населення; в розділі II міститься постапови характеру військового, розділ рошовідає про так звану „оборону земську“; III розділ Статуту „О свободах шляхти і о розмноженні Великого Князівства Литовського“ торкається привілій шляхти, як домінуючого в державі стану; слідуючі розділи містять в собі артикули про організацію суду і норми права матеріального (чинільного і карного), а також норми процесійні. Окрім того, подібно, як і в „Руській Правді“, єсть в Статуті і артикули з обмеженням розміру платні, яку повинні були платити позовникам відповідники за ішходи, що були їхніми заподіянні. Всіх артикулів Статут має 264.

Видання в житті Литовського Статуту в редакції 1529 р. безумовно складало з себе для свого часу в Великому Князівстві Литовському дуже видатне явище, бо до цього моменту, як ми й зазначали вище, у Великому Князівстві не було ще загально-обов'язуючого кодексу діючих законів, і поодинокі землі, що входили до складу держави Литовсько-Української, правувалися в більшості — „водле обичаїв давнього“ — по своїх місцевих звичаях.

Але життя не стоило на одному місці і незабаром, після видання першої редакції Литовського Статуту, стала вчуватися потреба в доповіщенні Статуту новими нормами хідно з вимогами часу. Разом з тим в колах шляхточих виникла й думка про видання Статуту в новий, почасти змінений, почасти доповнений редакції. Спонукало, очевидно, на це шляхту бажання закріпити за собою в новій редакції загально-обов'язуючого в цілій державі кодексу і ті пові привілії, які шляхта набула після видання першої редакції Статуту. І дійсто, на протязі кількох років після видання першої редакції Литовського Статуту, Литовсько-Української шляхти Великого Князівства Литовського надаються пізною привілії дуже істотні права; так, наприклад, на Берестейському соймі 1544 р. за шляхтою фактично закріплюється право на участі її представників (депутатів) в великих земельних сеймах Великого Князівства Литовського; загально-земським привілійом 1547 р., виданим на соймі Віленським королем Сигізмундом-Августом, були підтвердженні всі вольності „чинін-рад обоєго стану, духовного і сінського, римського і грецького, княжат, панят і всього рицерства“;¹⁾ па підставі привілею з 7 липня 1563 р. відмінені були обмеження обійтмати уряди

¹⁾ Дівіс Ф. Леонтович: Правоспособність лат.-російської шляхти Ж. М. Н. Пр., 1908, III, 82.

Отже на соймі Віленському 1554 р. післята знову нагадала королів про поправи статуту, домагаючись „аби його королевська милості” сираву зі статутом „ку досконалості привести рачив”.¹⁾ Нарешті праця по складанню нової редакції Статуту закінчилася (коло 1563 р.). Згідно привілею короля Сигізмуна-Августа, привілею, що був виданий на соймі Більському в р. 1564, Статут в новій редакції повинен був увійти в життя в тому ж 1564 р. в день святого Мартина,²⁾ але цього не трапилося і тільки 1-го липня 1566 р. після вже нового перегляду Статуту на соймі Віленському Литовський Статут в цій другій своїй редакції був нарешті остаточно³⁾ стверджений і оголошений діючим в цілій державі Литовським кодексом.

Цей другий статут 1566 р. (або точніше ця друга редакція Литовського Статуту) містив в собі на кілька десятків артикулів більше, ніж Статут редакції 1529 р., мак уже не XIII, а XIV розділів, але розподілення в цьому законодавчого матеріалу і ціла система його залишилися в основі своїй тіж самі, що і в першому Статуті: в розділі I-ім розповідається про верховну владу — „персону і господарську” і про „ображення мавстату” й, в II-ім про повинності „земської” служби, в III-му про вольності шляхецькі і про „розмеження” Великого Князівства Литовського, в слідуючих розділах заховуються постапови, які торкаються права цивільного, карного, процесу і організації шляхецьких судів, прав і обов'язків суддів, права апеляції і т. д. Що торкається власне права карного, то в статуті 1566 р. ще мається чимало артикулів, яких не містив в собі Статут першої редакції; так, наприклад, в Статуті II-м мається артикул про підробок монети, про вбивство дитини і др., яких не знає перший Статут; збільшується також і низка політичних злочинів, яких не відан Статут перший. Зокрема збільшується кількість артикулів, які стосуються взагалі до судівництва і процесу. Замість 37-х артикулів Статуту першого VI його розділу (судового) Статут 1566 р. містить в собі вже 74 артикули в розділі IV, який відповідав розділу VI першої редакції Статуту. Всіх взагалі артикулів Литовський Статут цеї другої редакції містить в собі 366. До Статуту 1566 р. король постановив додати і обидва Віленські привілеї — з дня 7 липня 1563 р. і з дня 30 грудня 1565 р. Перший з них, як ми відмітили вище, відмінював постанови Городельського привілею 1413 р. про заборону „Русинам” займати вищі уряди в Великому Князівстві Литовському, а другий забезпечував за шляхтою право

¹⁾ Zbiog statut litewskich, 49.

²⁾ „А мається тут статут і всі сирви, поступки, порядки і вступ а початок їхні зачати од дня сията святого Мартина и року теперішньому 1564” (Временникъ И. О-ва И. и Др. Рос. XXIII).

³⁾ И. Лашпо: „В. си. Литовское во второй половине XVI ст.”, 506.

ського коронного трибуналу в Люблині (в роках 1589 і 1590);¹⁾ однаке, як висловлюється професор Грушевський, „традиції старого права не переривались в судовій практиці центральної і східної України в XVII і навіть в XVIII²⁾ віці“.

Але життя, як ми кажемо, не стояло на одному місці: певзабаром після видання цієї другої редакції Литовського Статуту трапилася найдважливіші в дальшій долі Литовсько-Української держави подія — зedнання по акту Люблінської унії 1569 р. „Литви й Польщі“ в єдину-неділому польську Республіку — Річ-Посполіту: „Korona Polska i W. K. Litewsko“ стали ніби „jedyno nierozielne u pietozpe ciało... jedyna sprawna Rzecz Pospolita“.³⁾

Вже в своїй декларації про унію (декларації 1564 р.) король Сигізмунд-Август загадував про основну мету зedнання: по думці короля народ литовський і польський повинні були перетворитися в „jeden lud“, щоб із двох панств стало панство єдиним; „iż nie tylko w jeden animus, albo w jedną myśl, w jedną zgodę w jedno miłość, w jedną spółną przylazność... ale też k temu w jedno ciało, a ciało nierozielne, nierozielne, jako przywileje spólne stare omawiają, spojne są“.⁴⁾

Безумовно, що така важлива подія, як здійснення ще давньої мрії перших Ягайловичів про зedнання в єдино ciało Литни й Польщі, не могло не відбитися значно і на долі Литовського Статуту, який був писаний „руською“ мовою. І хоча король, як ми зааночили вище, у своїх привілеях і залишив у центральних українських землях їх незадмінне право вживати в офіційних зносинах і актах мову українську і правнуватися на підставі Статуту Литовського, хоч традиції старого права, як справедливо висловлюється проф. Грушевський — „не переривались в судовій практиці центральної і східної України в XVII і навіть XVIII віці“, але Люблинська унія широко відчинила двері для впливів у цих центральних українських землях права польського. Хоч на по-

¹⁾ В імені королів на своєму вальному коронному 18 квітня 1589 р. було ухвалено обмінителів воєводств Волинського і Брацлавського „naro-
roditi“, бо обмінителі ті „w tak wielkim niebezpieczenstwie od przyległego
a bardzo przedkiego nieprzyjaciela ziemie Woiewodztwy przyległymi, Ruskim,
Podolekiem, także u ziem i pograniczych zamków dzierżawczymi... „Отже
король і віршане“ им нагrodzie u felch umysły a swiadełki waicenia ich do
korodu tym vičeſe ūgruntować“. . . „Ургунтування“ цього вінчання інкор-
порованіх до корони українських воєводств і було заштрафовано в тім
напрямі, що Луцький трибунал був фактично скасований і його місце за-
ступив для українських воєводств трибунал польський, коронний. (Див. Vol.
legit. t. II, 292, 293, 294, 295).

²⁾ Див. „Український народ въ его прошломъ и настоящемъ“, СПБ.
1914. 184.

³⁾ Vol. leg., II т., 89.

⁴⁾ Vol. leg., т. II, 29.

збиратися на своїх місцевих соймах для обміркування справ, які торкалися Річи-Посполітої, а також і право обирати до соймів вальних своїх послів.

Статут цієї другої редакції в українських землях відомий під назвою Статуту Волинського. Ця назва пришепилася до Статуту редакції 1566 р. через те, що, згідно приналежало про розширення землі Волинської до королівства Польського по акту Люблинської унії 1569 р., король залишив за Волинню, за всесвітствами Київським і Брацлавським право нести судівництво мовою українською на підстані Литовського Статуту цієї другої редакції. У нищезагданому привіллю про розширення землі Wołyńskiey do królestwa Polskiego іменем короля було між іншим сказано „Panam-radam нашим духовним і сінським, князям, панам урядникам земським, шляхті і усьому рицерству землі Волинської“ так: „Sądzie u odprawować tamu u powinny będąc statutem Litewskim przez Nas im dzierżę roprzyznać, kłtgu im weale wostawiamu.“¹⁾

Що торкається яласні мови української („руської“), то король цим же привіллям залишив станам землі Волинської уживати цю мову в землі Волинській в усіх судових справах, згідно бажанку всіх станів землі; разом з тим король давав урочисту обіцянку звертатися по всяких справах до станів землі Волинської і писати „листи“ із канцелярії корунії „nie jakim innym jedno Russkim pismem pisape;“ король стверджував своїм королевським словом, що такі порядки „bydż tają czasu wiecznego.“²⁾ Таку-ж саму обіцянку король Сигізмунд-Август давав урочисто в своєму привіллю 1569 р. про „помернені“ книжнина Київського до корунії Польської³⁾ і станам землі Київської, згідно проханню останніх — залишити їм для вживання, як офіційну, мову українську („руську“). Як відомо, для цих земель українських, що заходили за собою право і після Люблинської унії 1569 р. вести судівництво і користуватися офіційно мовою українською, був навіть утворений окремий вищий суд — трибунальський в місті Луцьку,⁴⁾ але існабаром по його утворенню, цей Луцький трибунал був спасований: в цілях польонізації краю польський уряд поширил на жадані вище землі українські судову владу поль-

¹⁾ Vol. leg. t. II, 83.

²⁾ I сж. 86.

³⁾ Теж; див. Принцелій Сигізмунда-Августа 1569 р.

⁴⁾ Згідно конституції Варшавського нального сейму 1576 р. од кожного із українських воєводств (Київського, Волинського і Брацлавського) до трибуналу Луцького повинно було обрати низичну в конституції кількість „депутатів“, при чому в самій конституції було ясно зазначено, що всі ці представники ведуть судівництво „Statutem Wielkiego Księstwa Litewskiego.“ Саму конституцію Варшавського сейму 1576 р. було наказано королем дати там відповідям під печаткою „pismem Russkim wedle regułach tym Woiewodów o Unij na Scymie Walnym Lubelskim danego“. (Vol. leg., t. II, Petersburg, 1859, 186).

Цей третій і останній Литовський Статут 1588 р. що до системи своєї і розташування матеріалу законодавчого додержується вагалі приписів і порядків перших двох Статутів, але самого матеріалу законодавчого в цьому Статуті міститься значно більше, ніж в кожному із перших двох Статутів. Але чимало цього нового матеріалу, який находитися в собі Литовський Статут редакції 1588 р., відбиває в собі ті істотні зміни в загальнодержавному устрою Великого Князівства Литовського, які траплюються після уїт 1569 р. Ціла низка артикулів безпосередньо торкається різних вільгот стану шляхтоцького — „свобод“ і „волічностей“ шляхти, *libertas et iura*. В цьому відношенні Статут 1588 р. дійсно щоби завершув собою ту еволюцію, яку одбула литовська, а за нею і українська шляхта під безпосереднім впливом польського *regulskiego* права. Разом з тим в порівнянні з попереднім Статутом 1566 р. Литовський Статут 1588 р. містить в собі і чимало нових артикулів, які стосуються до права карного і цивільного. Статут розподідає і про злочини, яких не предбачан Статут попередній; так, наприклад, в Статуті є постанови про убивство позашлюбної дитини, про убивство на дуелі, по похищенні замужньої жінки і т. п. Чимало і нових приписів характеру процесіального. Як і попередній, Статут поділяється на 14 розділів, але містить в собі значно більше артикулів (488). Як і перші два Статути, Статут 1588 р. був писаний мовою „руською“ і в тому-ж році „руською“ урядовою в Великому Князівстві Литовському мовою був напрукований в Вільні в відомій для свого часу типографії Мамонича. По дослідуваннях учених тільки ця остання редакція Литовського Статута була надрукована в типографії Мамонича у Вільні, других офіційних друків Статуту мовою „руською“ (українською) все не було; впрочім це українське видання Литовського Статуту редакції 1588 р. — як гадає проф. Костяковський — було передруковано потім не менш трьох разів, хоча з захованням 1588 р. В дальшому-ж „видвергтий передрук його руською мовою“ — по спідченню того-ж ученої — зустрінув перепони з боку польського уряду¹⁾. Друк пронайдився і далі, але друковався не оригінальний „руський“ текст Статуту Литовського, а переклад його на мову польську. — Перший передрук Статуту польською мовою і шрифтом готичним²⁾

після уїт 1569 р. більш відразу і ясно, ніж до цього часу ця самостійність закреслювалася дослідувачами литовсько-українського права. Відсилаємо читачів до цієї цікавої роботи проф. Лапію, надрукованої чеською мовою в загадному вже інші *Sborníku věd právních a státních* за 1922 г., кн. I, Праги).

¹⁾ Див. А. О. Костяковський: Права, по яким судяться мілор. народи. Очеркъ историческихъ свѣдѣній о сводѣ законовъ, дѣйст. въ Малороссіи, 32, 33.

²⁾ Дивись там-же.

лжів і після унії 1569 р. в самому Великому Князівству Литовському продовжували ділитись як на чужинців („заграничників“),¹⁾ але після унії 1569 р. поляки набувають кількох прав і в тім числі і надзвичайно важливе право на володіння земельною власністю на українських теренах. Отож „зединення по унії Литви і Польщі, пише польський вчений Станіслав Кутшеба, примушувало теж до аміни і деяких приписів Статуту ІІ-го. Вже в 1569 р. вибрана осібна комісія, яка мала зробити поправи Статуту, уважаючи взагалі приписи польського права“.²⁾ Власне комісія була обрана вперше на соймі Гродненському в 1568 р.; у склад цієї комісії, крім інших представників од міягти, увіходили віленський біскуп Валеріан (Протасевич), берестейський воєвода Юрій Васильович Тицкевич, жмудський канцлер Мельхіор Шемет і берестейський каштелян Ян Миколаєвич Гайко.

Комісія з 14 осіб була вже сформонана на соймі Люблинському (1568–1569 р.).³⁾ Комісія ця й розпочала працю, але не за короля Сигізмуна-Антуста, ні за короля Степана Баторія Литовський Статут у своїй третій редакції не був виданий. Переїходжали тому, крім зовнішніх причин (війна з Москвою), і ті тертя між поляками і литовцями, які виникли в наслідок унії. „Як знаємо, пише І. Лаппо, обидві держави, тяготіючи до унії, цілком інакші собі уявили її характер і її устрій. Польща в цій бачила головне інкорпорацію Литовсько-руської держави до корууні Польської, Велике Князівство Литовське рокуміло унію скоріше, як міцний союз для наступу і оборони в спільному обрамі королем.“⁴⁾ Отже спрача з виданням Литовського Статуту в новій третій його редакції затяглась аж до 1588 р., коли нареєті король, вже Сигізмунд ІІІ, після намови своєї „з радою панів обоєго народу“ дав цій редакції Статуту свою санкцію.⁵⁾

¹⁾ I. I. Lappo: *Litovský statut a jeho sankce 1588* (Sborník věd právních a státních). V Praze 1922, č. I, 29).

²⁾ St. Kutszeba: *Wykrocza utoższenie Polski w zakresie Litwy* 1920, 160.

³⁾ До складу цієї комісії належали віленський біскуп Валеріан, канцлер жмудський Мельхіор Шемет, війт Віленський, доктор Август (Рогундус) і представники їх міягти: столишник В. К. Литовського Микола Доротостайський, кан. Лука Скварцій, Ян Стецькович, Венедикт Юрага, кан. Павло Соколинський і таєб осіб разом з 2 писарями, а усього 14 (Див. V. leg. t. II, 100–101). Характерно, що до цієї комісії не було залишено ні одного представника із Польщі. (Див. I. I. Lappo, там-же 30).

⁴⁾ I. I. Lappo: *Litovský statut a jeho sankce v r. 1588*. Sborník věd právních a státních. V Praze, 1922, č. I, 81).

⁵⁾ Проф. И. Лаппо в своїй новій праці („Litovský statut a jeho sankce v r. 1588“) відхидає пануючу взагалі в науці думку, що Статут 1588 р. був санкціонованою спільним польсько-литовським соймом 1588 р. (в Кракові). В той час такого сойму, на думку проф. Лаппо, в Кракові не було. Статут санкціонував сам король, яко великий князь Литовський, сойм-же польський проти такого акту короля, яко вел. князь Литовського, не проголосував. Вислід проф. Лаппо підтверджує самостійність Литовського В. Князівства

був передрук у виданні 1614 р. Далі йшла ціла низка передруків Статуту в польській мові. Проф. Бершадський, крім видання 1614 р., вказує взагалі на слідуючі видання Статуту в перекладі польському: 1619, 1648, 1693, 1744, 1786, 1811 (петербурське — з перекладом на мову російську) і нарешті 1819 р. Но посвідчено польського вченого п. Ст. Кутшеби, після видання Литовського Статуту в 1614 р., всі інші його видання мовою польською „лише повторювали те видання“.¹⁾ Майже всі видання Литовського Статуту в перекладі на польську мову були надруковані в Вільні; із польських видань Статуту — видання 1693 і 1744 р. були надруковані в Вільні супутами.²⁾

З приводу всіх польських передруків Литовського Статуту редакції 1588 р. в перекладі на мову польську проф. Бершадський писав: „Жадний інший текст статуту 1588 р., крім руського тексту, що був надрукований Мамоничем, ніколи не одержував законодавчої санкції і тому не міг і не може бути визнаним за текст закона, за джерело права в техничному змислі“³⁾. Проф. Бершадський підкреслює тільки іншим, що вже перше польське видання нимало ніаку відступель від початкового руського тексту, а кожне друге ще більш потирювало ці відступлення і помилки.⁴⁾

Із попереднього короткого пачерку самої історії походження Литовського Статуту видно, що в ньому досить яскраво відбивається шляхецький устрій „панства“ Литовського в епоху найбільш інтенсивного розвитку шляхецьких прав — в епоху боротьби шляхти за своє нерховенство в державі, при чому Статут у своїй останній редакції (1588 р.) зявився щби завершеннем цього складного процесу. Спиняючись на розвиткові в державі Литовської іранонадістности літовсько-руської шляхти, проф. Леонтович писав: „Основні положення окремих принідеї були зведені потім у загальний шляхецький кодекс — Литовський Статут, в которому завершується становна організація літовсько-руського шляхетства.“⁵⁾ Отже-же, виходить, Літоцький Статут — кодекс шляхецький, а з поняттям про шляхецтво тісно зв'язується в даним випадкові і поняття про ніби польське походження цього намятника права. Так і розуміє Літоцький Статут чимало польських учених, принциповою до Статута єщо польськості. От, наприклад, як характеризується Літоцький Статут у вступній статті до видання тексту ІІ-го Статуту в перекладі на мову польську (ви-

¹⁾ St. Kuthscheba: Historia ustroju Polski w zarzysie. Litwa. Lwow, 1921, 160.

²⁾ Stanisław Piekosiński: Statut Litewski. Krakow, 1899, 64—65. Див. також — С. А. Бершадський: О наслідуванні въ въмърочнъхъ имуществохъ по литовскому праву. Ж. М. Н. Пр. 1892, листопадъ, 7.

³⁾ С. А. Бершадський: „Літоцький Статутъ въ польской конституції“, 12.

⁴⁾ Там-же, 15.

⁵⁾ О. Леонтовичъ: Правоспособность літ.-руської шляхты, 87.

і Литовсько-Українська держави, або як звати Велике Князівство Литовсько-Українське росіянине „государство Литовско-руськое“).

Але, крім поляків і росіян, що претендують на Литовський Статут, як на продукт творчості національного генія своїх народів, — права на Статут заявлюють також і білоруси.

Таким чином відносно Литовського Статуту, як пам'ятника праща національного, в науковій літературі, на жаль і до нашого часу, не припиняється супереччя: представники наукової думки трьох згаданих нами народів, окрема ж поляки й росіяни, паче в якомусь національному засліпленню, заражовують Литовський Статут в національну скарбницю духовних здобутків своїх народів. Нам здається, що це „засліплення“ польських і російських учених походить з того, що і перші і другі уникують самої можливості спокійно і обективно дивитись історичній правді в очі, ігноруючи незадмінні і цілком ясні права на Литовський Статут, як пам'ятник права, сторони третьої — ігноруючи і заневажуючи права на Статут народу українського.

Завдання нашого коротенького начерку власне й покладається в тому, щоби пагадати про ті основні положення, які скріплюють принадлежність Статуту Литовського до пам'ятників права української правничої творчості. Нам здається, що настав уже час в інтересах обективної правди уникати по можливості в наукових дослідуваннях про Литовський Статут тенденційних умовиводів, — настав час ставити точку над „і“ віднекто і широко, відсидаючи все, що лише сприяє затуманенню істини. Література про Литовський Статут уже досить розгинена, але ще й досі в поширюючих працях про Статут, як польських, так і російських учених, обективна правда затуманюється часто тепідештійними умовиводами про саму принадлежність Статуту до творчих здобутків того чи другого народу, що і підбиває іноді в самому корені наслід наукових положень називаних учених.

На принадлежність Статуту Литовського, як пам'ятника права, народу українському вказує перш за все та мова, на котрій були писані всі три редакції Статуту. Мова ця, як відомо, була мовою „руською“; вона і заявлялась у Великому Князівстві Литовському мовою державною. Мова „руська“ від слова „Рус.“, а наазва „Русь“ спочатку, як відомо, була назвою землі Польші,¹⁾ землі Київської — осередку України.²⁾ Звідсіль ця назва і поширюється потім і на інші етнографічні українські землі, наприклад, на Чернігів, Галичину (в XIII віці) і т. д., а також і на ті, що підпадали потроху під віянину Київської державності і Київської украйни.

¹⁾ „Руська земля есть земля Поляк: вона совпадает с Кіївською землью“ (Сергєевичъ: Рус. Юр. Древности, I, 87).

²⁾ „Центр Русской земли есть: Киев. Занятие Русью землю значит сесть у Киеві; візати до Русской землі значить візати до Київа“ (Сергєевичъ, теж).

дання Крайської Комісії правичної пакладом Крайської академії університетості¹⁾) „Statut Litewski ten pojakość rozmów prawodawstwa polskiego ubiegłych wieków.”

Відомий польський учений Францішек Пікосінський у своїй спеціальній розвідці про Литовський Статут писав між іншими: „Statut Litewski rozmów ten pojakość rozmów prawodawczym rozmów polskimi najcenniejsze zajmuje miejsce”.²⁾ На жаль, ми не можемо можливості спинитись тут більш уважно на поглядах на Статут поодиноких польських ученых і звертаємо тут лише увагу на погляд на Статут Крайської Комісії правніцею; гадаємо, що сама суть цього погляду ясно закреслюється цитуваними нами вище словами, якими і розпочинається в виданні названої Комісії „zjeno wstępne”.

З другого боку російські вчені розглядають Литовський Статут, як пам'ятник права „руssкаго”, московського. І „Уложение царя Алексея Михайловича 1649 р.” і Литовський Статут — це виява творчої діяльності одного і того-ж народу — русского. Один із найвидатніших представників науки „руssкаго” права небіщик проф. Владімірський-Будінов у своїй відомій праці „Отношение между Литовскимъ Статутомъ и Уложеицемъ царя Алексея Михайловича” писав: „Между русскими кодексами, (включая и то число и действующий Сводъ), въ историческомъ отношении безусловно самыe ценные суть Уложение 1649 г. и Литовский Статутъ”.³⁾ Проф. Владімірський-Будінов скріплював своє положення тим, „що наука признала Литовско-русское государство русскимъ государствомъ; его право — русскимъ правомъ”.⁴⁾ Таким чином що до Литовського Статуту, як пам'ятника права, ми аустрічаемось я претенсіями на п'ято, як з боку польськів, так і з боку росіян. В той час, як учені польські підкреслюють інтенсивно впливи на Статут права польського, і, не маючи змоги відкинути самого факту, що всі три редакції Статуту Литовського були писані мовою „руssкою”, звертають свою особливу увагу на те, що ціла пізка видань Статута була надрукована мовою польською, а тому й самий пам'ятник права, відбиваючи в собі цялохозяйний устрій Річі-Посполітої Польської, заявляється тим самим пам'ятником права польського; російські учені базують свої права на Литовський Статут, як пам'ятник права „руssкаго”, на „единствѣ національности двухъ государствъ”,⁵⁾ (в даннім разі мається ними на увазі Московська

¹⁾ Collectanea ex archivio collegii iuridici, t. VII; met. komisji i prawdniczej, t. siedmy. Krakow. Naknadem akademii umiejszczonej. 1800. (Курсив наш.)

²⁾ Franciszek Piskorski: Statut Litewski. Krakow, 1899, 66. (курсив наш.)

³⁾ Дик. Сборникъ государственныхъ знаній подъ редакціей Е. П. Георгіевской, т. IV, 1877, 4 стор. (к речи наш).

⁴⁾ Там-же.

⁵⁾ Проф. Владімірський-Будіновъ, там-же 21 стор.

ської культури. Але це трапилося не одразу. Це і в XII і навіть в початку XIII століття „Русь“ (Київщина) щоді і дуже ріжко відділюється літописами від неукраїнських (етнографично) земель: від Новгорода, Смоленска, Полоцка і т. п. Так, наприклад, в літопису під 1177 р. по Р. Х. сказано: „Послаша Новгородці в Русь ко Святославу Всеvolodовичу“ (Полк. Собр. Рус. Літ., кн. VII, Воскр. сп., 95 ст.); під 1179 р. записано: „Святослав Всеvolodович Черніговський іде із Новгорода в Русь і седе на Київі“ (там-же), під 1166 р. по Р. Х.: „а Святослав приде а Суадальці, і в братома, і а Смоленши, і з Полоцані к Русі“ (Полк. Собр. Рус. Літ., т. III, IV, Новг. л., ст. 14); Москва в уяві літописця ще й у початку XIII в. теж — це Русь; так, наприклад, під 1213 р. літописець про одного князя розповідає так: „Он же іде з Москви в Русь“ (Полк. Собр. Рус. Літ., т. VII, літопис по Воскр. списку, 119 ст.). З часом, як ми і зааночили, назва „Русь“ прикладається і до других етнографично-українських земель, і до тих, які підпадали під вплив Київської державності¹) і культури. Так, наприклад, під 1180 р. літописець відмічає: „Новгородці вислані від себе Володимира Святославовича, внука Всеvoloda Олговича, он же іде ко отцю в Русь в Чернігів“ (П. С. Р. Л., Воскрес. сп.).

Що до Московії, то, як відомо, назва „Русь“ починає там прищеплюватися лише від часів Івана Калити, по перенесенню якої митрополічої катедри (1299 р.) із Київа спочатку до Володимира на Клязьмі, а потім до Москви (1326 р.). До Івана Калити московські князі не титулювалися великими князями „Руськими“. Лише під часів Івана Калити московські великі князі, щоб не адаватися пізньо митрополітів, що уживали адавні титул „митрополіта Київського і всєї Руси“ — їх почали прищеплювати до свого титула великих князів Московських, Суадальських, Володимирських, Нижегородських і т. д. і титул „і всєї Руси“.²) Це був крок виключно політичний, дійсні ж традиції „руські“, себто українські залишилися і надалі за етнографично-українськими територіями з їх осередками — раніші Кіївом і потім (з половиною XIII в.) — Галичем і (візьмішо) Львовом.³) „Назва Руси — писце Костомаров — за сучасним українським пародом перейшла і до чужинців і всі стали звати Русю не всю сукупність славянських племен материка сучасної Росії, а власне південний захід Росії, що населений тим піддлом славянського племени, на

¹) Див. про це у Сергеевіча: Р. Юрий. Древности, т. I, 93 і др.

²) Сам проф. Владимирський-Буданов з приводу цієї „претенсії“ в князів Московських на титул „і всєї Руси“ (в час Івана Калити і Вадима Томуного) замічав в одному із свіжих творів, що ця претенсія в зважу на «скромніми» розмірами в той час дійсного подіління Московських князів „дешла враження“ „комічне“ (Владимир-Буданов: Література історії русського права, за 1880—1882 г., III).

котрим тепер називається назва південно-руського, або українського¹). Як відомо, польські вчені в своїй більшості ідеї досі продовжують уперто звати Україну Русью, а парод український його старовинною історичною назвою — „руським,” або „русинським” (Rusini) в протилежності нелікорусам, москалим (Moskaic). Сама ж держава Московська, як відомо, набула значення визначного політичного чинника і перетворилася із вінчаного князівства Московського в „велике княженіє“ головним чином під впливом татар. Про такий зачаток великого князівства Московського під впливом Золотої Орди досить відверто розповідається, наприклад, в „родословній книзі“ держави Російської (родословний великий князь до в. князя і царя Федора Івановича): „Великое княженіе Московское. В лѣто 6837, отсель наста великое княженіе Московское, поиде в Орду Князь Великий Иванъ Калита къ царю Азбяку: и даде ему царь великое княженіе и прииде къ Орды и сяде на великомъ княженіи Владимирскомъ и Московскому²). Під роком же 6780 там-же мається скромний запис: „В лѣто 6780 настакняженіе Московское“.

А відомо-ж також усім добре, що той „південний захід материка б. Росії“, про котрий ктідує Костомарів, а другої половини XIV ст. почав увіходити у склад Великого Князівства Литовського, поширивши в п'яму свою „руську“, себ-то українську культуру остильни, що „руська“ мова стала мовою урядовою, мовою князівського двору. По определенню проф. Любавського, з Литовським Великим Князівством в лапі разі трапився дуже характерний випадок: „політично-інануюча народність підпада під духовний і культурний вплив пародисти підлеглої³).

Отже беручи на увагу, що назва „Русь“ (а від „Руси“ і слово „руський“) була власне етнографічною назвою народу українського, що старовинним склеріком культури „руської“, або української була Київщина, що Литва, в приєднанням до неї центральних і східних українських гемель, підпала в запачній мірі під безпосередні впливи культури юївської, української, і зокрема права українського (Руська Правда), що провідником цієї культури була мова „руська“ — не можна не погодитися з думками тих учених, які висловлюють, що і мовою Статуту Литовського, ін і других багатьох памятників литовсько-українського права, була мова „південно-руська“, себ-то мова українська⁴). Так

¹) Костомаров, Моногр., т. I, 201.

²) Времешкъ М. О-ва Ист. и Др. Рос. X. 17, 1851 г. (курсив наш).

³) Діл. Любавського: Областное дѣлленіе и мѣстное управление Литов-рusskago государства.

⁴) Назва „Україна“ як відомо, вживалася вже в Іпатіївському літопису під 1187 р. (циф. жбк вищим про назву України цікаву розніку С. Шелухін; Назва України, Віденъ 1921).

родности (було би ерию їх відкидать), ми в усікім разі не можемо погодитись з висновком, що Литовська держава в культурному відношенню була тільки білоруською і що власне білоруська мова в ній була мовою державною. З приєднанням до Литви Київщини, Волині, Східного Поділля, і других українських земель і областей (центральних і східних) українське населення в Великому Князівстві Литовському складало собою безумовну і видатну більшість в порівнянню з елементом білоруським і вже через це одне впливи власне мови української повинні були стати пануючими в цій державі. В усікім разі в епоху Статутів мовою державною в В. Князівстві Литовському теж офіційно вважалася мова „руська“, про що ясно зазначає сам Статут: „А писарь земський маєть по русыку літерам і слови руськими всі листи, винеси і позви писати, а не іншим язику і слєви“.¹⁾ А під „руською“ мовою в той час не могла не розумітись власне „південно-західня“ руська мова, себ-то мова і самій основі своїй українська, яка безпосередньо мала своє походження, свою історію і свої традиції від колишньої мови старої Київської Русі — тієї Русі, від якої витягніла вся руська культура. Думати інакше — це значило би відкидати преемственість культурно-історичної традиції взагалі, яка не переривалася в Литовсько-Українській державі і після приєднання центральних українських земель до Литви і яка тяглася із Київом.

Петр. Академії Наук у своїй записці про українську мову вказує на те, що урядова мова В. К. Литовського, що утворилася в XIV ст., мала в еспові своїй український елемент.²⁾

Отже ця південно-західня „руська“ мова (мова Київщини, Волині, Поділля, Чернігівщини) з міцною домінкою до неї елементу білоруського і церковно-славянського (а потім пізніше і елементу польського) і вважалася в Великому Князівстві Литовському офіційною мовою державною до самого кінця XVII в., коли на підставі конституції *Coaequatio Jurium* і трапилося (в 1697 р.) т. зв. „урівнення прав Литви з Корунією“, паслідком чого офіційною юрисдикційною мовою в В. Князівстві Литовському і була оголошена мова польська: „A pisarz ziemskiego sądu po polsku, a nie po rusku pisać powinien będzie.“³⁾

Впрочем і сам акад. Шахматов каже про культурні впливи білоруської народності лише в тих „середньо-руських областях, які не підпали під вплив Москви“, себ-то в областях етнографічно-білоруських. Але територія В. Князівства Литовського до

¹⁾ Л. Ст. 1588, розд. IV, I.

²⁾ „K maloruským prvkům přidružily se na jihu často západoruské, a to dletem běloruské, dletem severoukrajinské, ze kterých se již ve 14. věku vytvořila římská řeč království litvovského.“ („Petrohradská akademie věd o ukrajinském jazyku.“ Praha, 1920, 6., (Курсив наш.)

³⁾ Vol. Ieg., t. 5, p. 418. Petersb. 1860. (Курсив наш.)

уні 1569 р. обіймала, крім білоруських, і значно ширші етнографично-українські простори і через це безумовно і впливи старої кіївської культури не могли не відбиватися дуже виразно і на етнографично-білоруських теренах. Ми згадали вище, що до самої конституції 1697 р. офіційною юрисдикцією мовою в В. Князівстві Литовському була мова „руська“, себ-то в основі своїй українська; лише на підставі цієї конституції офіційно-юридичною мовою була оголошена мова польська. Польонізація краю провадилася польськими чинниками, як відомо, послідовно.

Характерно між іншим те, що представники польської історичної науки цю примусову польонізаторську політику польських урядових чинників на литовських, українських і білоруських теренах, яка поширилася після уні 1569 р., цілковито не помічають і саму заміну мови „руської“ офіційної мовою польською ясноючи відеутністю у офіційної „руської“ мови „варунків“ для дальнього самостійного розвитку. Мова ця на погляд багатьох польських авторів — була якотою мішаниною мови церковно-слов'янської і білоруської і не могла розвиватися, а через це і заміна її мовою польською була ніби річчю природною. От, наприклад, що пише в одному із своїх трудів відомий польський вчений Олександр Яблоновський: „Ale piśmennu ten ówczesny język ruski, na podstawie cerkiewszczyzny powstały, wpływem polszczyzny przesiąknięty, różny od obydwu żywych mów, używanych w obrębie zamiowanej Rzeczypospolitej-małoroskiej i białoruskiej, nie posiadał w sobie warunków samoistnego rozwoju“.¹⁾

З цими самими думками ми зустрічаємося і у більшості всіх інших польських авторів, які в своїх працях торкалися цього питання. „Język ruski... musiał przenieść w Litwie, a polski zastąpić jego miejsce“²⁾ писав павіль і Чацький. Ті-ж самі думки висловлюють і новітні польські автори: Był to język białoruski — пише, наприклад, про офіційну „руську“ мову Статута Литовського п. Станіслав Кутарба — zmieszany z językiem cerkiewnym, który wległ silniej wpływowi polskiemu. Był to specjalny twór językowy, mający charakter tylko języka kanclaryjno-sądowego³⁾.

Такі пояснення дають польські автори, щоби виправдати польонізаторські заходи тогочасних польських чинників на етнографично-чужих територіях — литовських, українських і білоруських. Тенденційна штучність подібних пояснень до красномовного факту примусової відміни на Литві і „Русі“ мови „руської“,

¹⁾ A.J. Jabłonowski: *Historia Rusi południowej do upadku Gnieźnopolitej Polskiej*, 287.

²⁾ Tadeusz Czacki: O litewskich i polskich prawach, 68.

³⁾ St. Kutarba: *Historia ustawy polskiej w zarysie*. Litwa, 52.

як „офіційної“, і заміни її мовою польською остаткови ясна сама по собі, що не потребує жадних коментарій.

Отже мовою Литовського Статуту всіх трьох редакцій його була мова „руська“, або українська, але в той час як перша редакція Статута (1529 р.) була писана більш-менш чистою тогочасною книжною — „руською“ мовою — на другій і особливо на третій редакції Статуту це ясно відбивається і впливи мови польської. Але і остання редакція Статуту (1588 р.) була все-як таки писана мовою „руською“ (українською) і значення її, як мови офіційної в Великому Князівстві Литовському, ясно в свій час при виданні Ш-го Лит. Статуту підкреслювало підканцлер літовський відомий Лен Сапіга в своїму посланні „всім обещаю станом Великого Князівства Литовського“. „Если которму народу соромно прав своих не „умети“, то тим більш нам, котрі „не обчим аким язиком, але скончаным права списание маєм“.¹⁾

Українська мона Статуту Литовського — мона виразна, кольорова, яка зникається для всіх тих, хто цікавиться розробленням української теормінольгії багатоюм джерелом — і вказує перш за все на принадлежність цього пам'ятника права до здобутків творчої діяльності народу українського. Мова Статуту Литовського, як і мова багатьох інших пам'ятників Прави доби літовської, дав в руки українським фольклорам багатоюм матеріал для наукових досліджень в області національності і зокрема для освітлення поступового аросту рідної мови і впливів, (як позитивних, так і негативних) на цей мов сусідів славянських пародів (польської, чеської і др.).²⁾ На жаль, напів фольлоги та цей матеріал майже не звертають своєї уваги.

Вине ми спинилися між іншим не погляді російського акад. Шахматова, що папуючим елементом відносно мови був у державі Литовській елемент білоруський, але акад. Шахматов, як ми і визначили, тримається й, відідо, думки, що елемент білоруський в державі Литовській був папуючим і відносно „правових попать“. Отже з приводу цього остаточного твердження академіка Шахматова дозволяємо собі зауважити, що в сфері правових понять в Литовсько-Українській державі домінували на протязі цілих століть правні положення і принципи Руської Правди, себ-то пам'ятники права Руси Київської — пам'ятника права українського. А що власне ці правні положення — положення Руської Правди на протязі цілих століть жили і діяли в Литовсько-Українській Державі — це науково, доведено вже такими вченими, як проф.

¹⁾ Дів. Статут В. Кн. Литовського 1588 г. (вид. „И. О-ва Ист. и Др. Рес.“ 1854 р.).

²⁾ З Чехами, українці були, наприклад, почесті і в безшовередніх стиках під час Гуситських війн. Пригадані на мову Статуту чеської практикою мови XV ст. — як ми і визначили вище — згадував ще ІІречек.

і дивиться на мову Статуту Литовського — мову всіх трьох його редакцій ідомай відавець і коментатор пам'ятника права XVIII в. („Права, по котримъ судиться малороссійській народъ“) небізник проф. Кістяковський. „Литовський Статут — писав проф. Кістяковський — у всіх трьох редакціях був писаний на руській мові, на південно-західному її наріччю“.¹⁾ Разом з тим проф. Кістяковський нагадував там-же, що це питання (про українську мову Статуту), як і ціла низка інших питань, що тісно зв'язуються з українським походженням цього пам'ятника права і в тім числі і питання про національну спорідненість Статуту з Руською Правдою вже досліджені і все це „доказано“ в трудах таких учених, як Чарнецький, Ліндє, Данилович, Строба, Леопотович і др. „Литовський Статут, пише О. Ефименко, зявився на світ на тогоджий літературний південно-русській мові, на тій мові, на котрій написані були і всі інші юридичні пам'ятники даної епохи“.²⁾ На українську мову Статуту Литовського вказує також і славнохідний чеський учений Г. Іречек у своїй передмові до „Своду законів словацьких“, разом з тим зазначаючи про вищеви на мову Статуту чеської правничої мови XV століття.³⁾

Правда, на мові Статуту Литовського, як і багатьох інших пам'ятників літоно-українського права, безумовно відбилися і вплив мови білоруської і відбилися так вирево, що де-хто з учених тримається й досі думки, що урядовою мовою в Литовсько-русській державі була класична мова білоруська. „Літоно-руська держава — пише, наприклад, російський академік Шахматов — в культурному відношенню була білоруською, позаяк пануючим відносно мови, освіти і науки, правових понять елементом були руські: білоруське наріччя становиться державною мовою Литовської Русі, а культурний вплив білоруської народності охоплює всі ті середньо-руські області, котрі не підпадали під вплив Москви.“⁴⁾ Характерно мік іншим, що і де-хто із українських учених, видно, додержується погляду, що власне білоруська мова в В. Князівстві Литовському була мовою державною, а тому і Статут Литовський зараховують в число пам'ятників письменства білоруського. В самий останній час цю думку висловив проф. Д. Дорошенко (див. його „Славянський світ в його минулому і сучасному“, Берлін. 1922. т. I, 31, 42 ст.).

Не відкидаючи безумовно культурних впливів білоруської на-

¹⁾ Див. Кістяковського: Права, по котримъ судиться малороссійській народъ. Київъ, 1879. (Курсив наш.)

²⁾ А. Ефименко: Історія українського народу. СПБ. 1906, 135. (Курсив наш.)

³⁾ Svod zakonov slovaczkych. Dr. Nesteregim Lilebek. V Praze. 1890, XII.

⁴⁾ А. Шахматовъ: Къ вопросу объ образованіи русскіхъ нарѣчій, 365 (Ж. М. Н. Пр. 1899, апрель).

Леонтович і здавалось би не може викликати в наш час будь-яких сумнівів. Сам Статут Литовський, хоча і має вигляд кодексу польського, був, на погляд проф. Леонтовича, ніби продовженням Руської Правди. „При самому поверховному досліджуванню Литовського Статуту — пише проф. Леонтович — не можна не бачити безпосереднього його авязку з Руською Правдою”¹⁾ І дійсно: при провадженні кодифікаційної роботи при складанні Литовського Статуту і кожної дальнішої поодинокої його редакції, як ми і вказали вище, утворювалися спеціальні комісії, в склад котрих увіходили люди скільком в прані і зокрема у прані звичайовому — в звичаях правних. Так, наприклад, для складання другої редакції Статута було покликано „людей добрих, віри годних, розторопних і права послолітого і теж стародавніх звичаїв тутошнього панства добре скількомих”²⁾

Якими-ж джерелами прані користувалися ці комісії і норми якого власне права складають основний зміст Статуту Литовського?

При глибшому ознайомленні зі Статутом не можна не сконстатувати, що самим головним, самим важливим джерелом тих юридичних норм, що містить в собі Литовський Статут, було українське³⁾ звичайове право. Так само як у свій час норми українського звичайового права увійшли у Руську Правду (увійшли чи безпосередньо, чи в формі княївських уставів), де і складали основний її зміст, так само і у Статут Литовський увійшли в домінуючій більшості норми українського звичайового права. Норми цього права увійшли у Статут або безпосередньо, або із земських привілеїв і уставів великих князів Литовських, із таких пам'ятників права доби литовської, як Судебник короля Казимира Ягайлоича 1468 р.; власне із Судебника 1468 р. в Статут увійшло, наприклад, чимало положень звичайового українського карного права. По компетентному съдочину проф. Леонтовича, в Литовському Статуті маються цілі низки артикуляцій і навіть розділів надзвичайно подібних і іноді ідентичних з інститутами Руської Правди. „Підрібність інститутів — пише проф. Леонтович — зокрема зокрема в поняттях Статуту про виволашія, грабеж (поток і разграблення Рус. Правди), головщину, вини, павезію (лечебні Руської Правди), щіну (урок Руської Правди), про ківалти, мужебойство, звили, членовредителство, алодійство (татьба Руської Правди), зпісуванні меж,

¹⁾ Леонтович: Русская Правда и Литовской Статутъ, I ст.

²⁾ Див. протокол Віленського Сойму 1551 р.

³⁾ Що торкається власне звичайового білоруського права, то безумовні і його норми (які взагалі так тісно споріднені з нормами українського звичайового права) — знайшли і в Статуті Литовському дуже міцний і яскравий відбиток.

шукна копія процедура — „гонсння слідом“¹⁾... І цо-ж торкається Статута редакції 1588 р. то в ньому, по компетентному зауваженню публіциста проф. Іваніщенка,²⁾ вказалося підтверджуються постанови про копії суди, завначенні в перших двох редакціях Статута. На підстані-ж артикулу 9, розділу XIV Статуту 1588 р. обсяг діяння копіях судів вавіть штучно попирювався розпорядженням аверху на нові території: „А на Руси и инде, где здавна копы бывали, тамъ маюти быти и теперь копы отираво-ны на старыхъ коповищахъ тымъ, обычамъ, яко первей того бывало, а на тыхъ, тежъ mestыряхъ, гдѣ досель копы не бывали, такинимъ-же порядкомъ и поступкомъ копы збиралы и отира-вованы быти маюти, яко ся и на Руси заховывало и захонути.“³⁾

Само собою, що ті подінокі положення про копії суди, що увійшли в Статут і яких ми почали тут торкнулися, не обіймали цілої компетенції суду копіального, — але це вже специфічне питання, якого ми тут зачіпати не будемо. Нам лише важливо скинути тут, що в цей „шляхочий“ і ніби „польський“ кодекс (на думку багатьох авторів польських) увійшло з цілою низкою юридичних положень українського звичайового права і чимало положень, які торкалися стародавнього українського народного „копіального“ суду — „chłopakiego карди“⁴⁾ як його в XVI і XVII вв. величали велиможні культуртрегери українських креїсів!

Зокрема-ж багато споріднених в Руською Правдою норм, норм часто аналогічних, з захованням при тому давньої правничої термінології Руської Правли, містить в собі Литовський Статут першої редакції; так, наприклад, перший Статут згадує це т. зв. „сайдів“ (збетників), що шукали алюді і крадені речі — сокік, про котрих так само згадув Руська Правда („а не отсоить од себе сліда“ — вираз Руської Правди (Tr. Сп. 70).⁵⁾)

Всигдалі спорідненості, між Литовським Статутом і Руською Правдою там, де спроща йде про чисто юридичні інститути, на думку проф. Леонтовича, — надзвичайна, і з цього власне боку Литовський Статут не можна не визнати пам'ятником українського права. Характерно між іншим, що серед польських компетиторів цього пам'ятника права українського — чимало юлість учених, при освітленні історії Статута і його юридичних положень, цілковито замовчув про ті джерела цього пам'ятника, які полягають в саму основу його — про джерела українські; так,

¹⁾ Л. Ст. 1566 р. XIV, 6.

²⁾ Див. Іваніщев: О дріжнихъ селеніяхъ общинніхъ въ Ю.-З. Россії. Кіль, 1863; 25.

³⁾ Л. Ст. 1588 р., р. XIV, 9.

⁴⁾ Див. про це хоча би у Н. Новицького: Очеркъ истории крестьян скаго сословія юго-западной Россіи XV-XVIII вв., 95, 94.

⁵⁾ Див. про це у Леонтовича: Р. Пр. и Лит. Статутъ.

гряниць, ріжких річей, — про спадщину простих людей і шляхти, про обік, про розпочаття позову, про детьків, свідків (простих і очистників) і т. д.¹⁾

В додаток до цього свідчення проф. Леонтьєвича зазначимо хиба, що в справах про злодійство т.зв. „лицю“ (річевим доказом злочину) — „лицю“, про котре так часто згадує Руська Правда,²⁾ — Литовський Статут вів воде майже цілий розділ (XIV-й — „О злодійстві всякого стану“).³⁾

А відомо, що „лицю“ в значенні *corpus delicti* українське звичайове право здавна надавало і надає і в наш час таке важливе значення.

Характерно, між іншим, що в Литовському Статуті відміни почасти для себе місце і ті норми стародавнього українського і білоруського звичайового права, які стосуються народного судінництва — т.зв. суду копного (суд по землях, по колах Руської Правди) і таких громадсько-стародавніх форм слідства, як відома розшукна процедура шукання злодія по слідах — „погоненая слідом“⁴⁾ („гонення слідом з чужими людьми і послухи“ Руської Правди). Відомо, що в той час — пише про епоху Руської Правди проф. Любавський — шукали по верві розбійника, підпалювача, кінечного тата, клітного (домового), хто крак чужих бобрів, бджол і т. п. Так само і в час, який досліджуємо, коли збиралася толі, коли треба було на місці розшукати злочинця, розбійника, підпалювача, тата, що покрав коней, сіно або хліб з кілуні, бобрів і птахів із чужих лонить і сітей, мед із борті і т. д.⁵⁾ Відоме, що до компетенції суду копного, то в усі три редакції Статуту Литовського зачесна шака поодиноких, правда, положень. В своїй під ненадрукованій праці про колні суди українські („Колні суди на Україні, їх походження, компетенція і устрій“), я між іншим писав: „По першій і другій редакції Статуту (1529 і 1566 р.) до компетенції колніх судів юрисдикція справи про шкоди, заподіяні в чужому лісі,⁶⁾ присвоєння чужої борті,⁷⁾ граничні спирки, справи про отрави худобою, пограбування порубників,⁸⁾ слідство і суд про злодійство, коли злочинець не був відомий,⁹⁾ при чому визначається надавичайно щікава роз-

1) Леонтьєвич: Русская Правда и Литовский Статутъ, 13.

2) Дав. Р. Пр. III, ред. (вид. Сергеевіга) 44 арт. „О слові“, там-же артикули 23, 40, 45, 47, 48, 55, 104.

3) Л. Ст. III, ред. арт. I, 3, 5, 7 і др.

4) „О погоненых следом, в якой колику тяжке покривеної“, (Л. Ст. III, р. XIV).

5) Любавський: Областное землеміс и местное управление Лит.-руссского государства, 569—660.

6) Л. Ст. I р. VIII, 51.

7) Тож, 6.

8) Тож, IX, 6.

9) XIII, 2, 5.

наприклад, автор історії устрою Польщі і Литви г. Станіслав Кутшеба, синяючись на Статуті Литовському, ні единим словом не згадав про Руську Правду!...

З другого боку російські учені, враховуючи Литовський Статут в число пам'ятників права „єдиного русского народа”, змагаються при допомозі Статуту вести традицію права московського від Руської Правди. „Причиною Руської Правди ще ясні в Псковській Судній грамоті — пише, наприклад, проф. Владимиристський-Буданов — цілком не піддавасмі в Судебниках. Між цими останніми і Руською Правдою — ціле провалля (в оригіналі „цѣлая пропасть”), про нічим не заподнено, зміст їх не тільки однобічніші і бідніші, але і по якості рікнеться від аміstu Рус. Правдї”¹⁾.

Отже Литовський Статут, чимало поодиноких норм і положень, котрото, як відомо, рецепціоновано Москвою при складанні „Уложенія Царя Алексія Михайлова” і зявився, на думку і по виразу проф. Владимиристського-Буданова, тим „мостом”, чиїм ніби і заповнило це „провалля”. „Міст між цими факсими руського права — пише названий учений — можна відшукати тільки в Статуті”²⁾. Проф. Владимиристський-Буданов з приводу наїнгаль взаємствуваній із Статута в Уложеніє пише: „Основанія для заимствування заключались не въ отреченні отъ историческихъ оснований права, а въ нозвращеніи къ нимъ”³⁾. Не спинаючись тут на вище зазначеных думках російськогоченого — на них треба спинитися узажно і спеціально — замітимо лише, що сам проф. Владимиристський-Буданов примушений був сковставувати, що в такій, наприклад, важливій області права, як інститути цивільні, заповнити „провалля” між Руською Правдою і законодавством московським шляхом рецепції („заімствуваній”) в Уложеніє із Статуту Литовського поодиноких норм — зявилось неможливе — остатки інститути цивільного права московського ріжко відрікнувалися від відповідних інститутів права старовинно-руського. „Тут це міжна було — констатує названий учений — не тільки заимстовувати звідкіль, не було постанови (особливо по вотчинному праву), але навіть і розподілити закон по чужій системі”⁴⁾. Коли жі згадаємо відверті слова того-ж ученою, що „и в боле раннія времена до состанленія Уложенія, никакая властъ никогда не призначала Ститута кодексомъ, дѣйствующимъ въ Москонскомъ государствѣ или хоть субсидіарнымъ источникомъ права”⁵⁾, коли жі згадаємо також, що в законодавстві московському для

¹⁾ Владимиристський-Буданов: Окношение между Литовскимъ Статутомъ и Уложеніемъ царя Алексія Михайлова. (Сбор. гос. знаній подъ ред. Б. П. Гвообразова; т. IV. 1877.)

²⁾ Там-же 21, 22.

³⁾ Там-же 21.

⁴⁾ Теж, 25.

⁵⁾ Теж (курсив нап).

і на тих артикулах Статута, які відносяться до забезпечення „персона шляхецької“ на суді — до норм процесійних в ідношенню їх до „шляхтич“ . Персона шляхецька в кожному випадкові забезпечується цілою низкою прав і вільгот, які і становлять шляхтича на суді майже в виключні становище в порівнянні з людьми простого стану. Взагалі-ж, як висловлюється проф. Леонтович, „польське право впливало головним чином на державний устрій Литви і на відношення між парівими класами суспільства“,¹⁾ а через це його впливи і найменш ский безумовний вираз і на Статуті Литовському (зокрема на Статуті редакції 1588 р., себ-то на редакції, яка вже з'явилася після узі 1569 р.) Але це все не дає жодного права полякам зарахувати Статут Литовський, що був написаний мовою українською, в число памятників *prava polskiego*! Коли відкинути в Статуті Литовському все те, що надає йому вигляд „шляхецького“ кодексу, всі ці „принаделі шляхецького стану“ — Литовський Статут (його цивільні і карні положення) знаністється збірником українського звичайоного права.

Що торкається впливів на Литовський Статут права пімецького, то ці впливи відбилися головне на кваліфікації деяких загально-карних алочинів і зокрема на вимірі кар. Відбилося безумовно пімецьке право і на самій системі розподілення законодавчого матеріалу в Статуті Литовському. Очевидно, Статут Литовський складали правники, котрі були озайомлені з тогочасними пімецькими середньотічними кодексами і їх системами, а також добре свідомі і в праві римському. Впливи цього останнього досить ясно відбилися на поодиноких постановах Статута. Важко тут хоча би на дуже важливі для такого часу постанови Статута про 10-літню земську давність. Помічаються в поодиноких випадках впливи римського права і на деяких постановах матеріального карного права. Так, наприклад, кара за убивство батьків (арт. 7, розд. XI, Л. Ст. 1588 р.), на погляд проф. Бернацького, сформульована під безсумнівним впливом римського права; так само і артикул 7, розділу VIII-го, того-ж Статуту (в якому розповідається про причини, на підставі котрих батьки мають право звіратися своїх дітей), скомпанований під впливами римського права.²⁾ Але ми торкатися цих питань (про впливи на Статут чужоземних прав) — як ми і зазначили вище — тут не будемо, як питань, які потребують спеціального і уважного освітлення: про ці впливи ми лише тут згадувмо мимохідно. Додамо тільки, що впливи на Статут права римського, знання якого було в період Статутів поширено серед тогінських

¹⁾ Леонтович: *Русская Правда и Лит. Статут. 14.*

²⁾ Див. у С. А. Вершадського: *О наслідуванні въ княжорочнихъ имуществоствъ по литовскому праву*, (Ж. М. П. Пр., 1892, листопад, 17).

опреділення, напр., поняття права власності до самої епохи Катерини II (XVIII в.) не існувало зовсім юридичного терміну (слово „собственность“ вперше, як відомо, вжито в законодавчих актах цариці Катерини II-ої) — нам стає цілком зрозуміло через що „занимовати“ норми права цивільного із Статуту Литовського в Уложеніє царя Олексія Михайловича і зокрема норми „по житчному праву“ знайлося для московських д'яків і бояр, що складали Уложеніє, завданням, яке вдійснити було майже неможливо. „В XIV століттю — пише проф. Леонтович — в східній Росії визначуються нові порядки: в кожній місцевості розникаються свої осібні закони — окрім від Руської Правди — остання відступає на задній план. Явиються пам'ятники з новими юридичними інститутами, цілком не подібні до Руської Правди. Законодавство Московське у час Судебників губить всякий зв'язок зі старовинним руським правом“.¹⁾ При такій умові ледве Статут Литовський міг звійтись, для законодавства московського тим „мостом“, який зв'язував Москву з правими інститутами і ваагалі правилами традиціями старовинної Київської „Русі“ з її Руською Правдою!... Засипати „провалля“ було не можливо!...

Отже із попереднього вачерку видно, що Статут Литовський зв'язується пам'ятником української правничої творчості. Але — треба і це відверто визнати, — на Статуті Литовському досить жирно відблися і впливи чужоземного права: польського, німецького і римського і, очевидно, і чеського. Спиняючись тут уважно на цих впливах ми не будемо — це примусило би нас злачно поширити наш начерк; завдання останнього — як ми і зауважили — лініс нагадати про те, що Статут Литовський, не дивлячись на свій — так си мовити — зовнішній шляхоцький вигляд, зважається пам'ятником української правничої творчості, а не польської, а не російської (московської), що основний зміст його юридичних норм (норм права карного, цивільного, почасти норм процесійних) складається із пранних положень, створюдашнього українського значайшого права. Але ми не можемо відкидати і впливи на Статута права чужоземного і в першу чергу впливів права польського. Польські впливи відблися головним чином на тих постановах Статута, які торкалися організації державного устрою (право публичне) і забезпечували в державі Литовській діючуши в усіх проявах життя публичного елементу панського, шляхоцького. Зокрема ж помітні впливи шляхоцько-польського права на тих артикулях Статута, де розповідається про різні привілеї шляхти (ім в Статуті присвячений цілий окремий розділ). Помітні також впливи права польського

¹⁾ Леонтович: Рус. Правда и Литовский Статутъ, 117, (курсю наш).

сойме тот членъ и иные, чого потреба вкажеть, маєт уписано быти." (Розд. VI, арт. 4, Ст. 1529 р.)

Отже судді в таких випадках почині були примішовати, як норму права, пародій "старий звичай", а про упущення закону донохти до відома законодавчої влади (сойму). Сойми, як відомо, коли вважали відповідним донохнити Статут новими нормами або зробити зміни в діючих поодиноких положеннях Статуту, робили т. зв. „лоправи статутові". Ці „лоправи статутові", на яких відбивалися істотні зміни в державному устрою Великого Князівства Литовського після видання І-го Статуту, самі по собі виявляють цікавість для правника.

В правому життю України Литовський Статут, як ми і зауважили, підіграв надзвичайно важливу роль. В широких колах суспільства українського і паніть, в колах українських правників, на пренелікій жаль, це зголосім не розвинена спідомість в практиці національному, і Литовський Статут, як пам'ятник українського права, не тільки не доцінності, але і просто забувається, ігнорується. В наш-ж час — в добу „революційну" — у людей не свідомих в праві національному зі Статутом Литовським звязується іноді ужва про щось середньовічне, архаїчне, а головне — „рекаційне", на що людям ХХ віку звертати свою увагу не пристало. Само собою, що підходити до пам'ятника права XVI ст. з нашими сучасними мірками не можливо. А між тим Статут Литовський в правому життю України утворив ізлу епоху і вже через це одне мусить, брати на себе очі всіх тих, хто бажає засувати собі уважно складну еволюцію привного життя в рідному краю. Зокрема ці палі зауваження торкаються українських правників, які повинні знати історію сного національного права. Вони повинні знати, що так само, як Руська Правда була для свого часу видатним явищем не тільки в українському, але і загально-слов'янському праві, — так і Литовський Статут, вже в інший час, в іншу добу, виявляв собою одне із видатних явищ в області привного життя цілої Європи. Це і розуміють добре польські і російські вчені. Так, наприклад, польський учений, п. Станіслав Кутшеба, торкаючись, юк в наш час знигіння перших двох Статутів (1529 і 1566 рр.), висловлюється в приводу їх так: „Обидва Статути Литовські займають в законодавстві цілої Європи XVI ст. луже видатне місце".¹⁾ Польський учений разом з тим додає до цього спідомія, що обидва Статути можна ставити в „рівень", або навіть і віддати їм „перевагу" в порівнянню їх з сучасними їм західно-європейськими пам'ятниками кодифікацій; серед останніх обидва Статути видаються по широтості своєї квістії, яку вони обіймали і розвязували в труйніших ніж на Заході

1) St. Kutscheba: Пам'ятки катою Польши. Litwa, 124.

умовах („szerokością kwestyi, które ujęły i rozwiązały w trudniejszych, niż na Zachodzie warunkach”).

Але польський учений, як ми і зауважили вище, трактує Статут Литовський, як пам'ятник права польського. Так само, як Ст. Кутшеба, високо ставить Литовський Статут і Франциск Пікосинський, але дивиться на цей пам'ятник права виключно як на пам'ятник права польського. На погляд цього останнього польського вченого „від моменту прийняття християнства про впливу права звичajowego руського на розвиток права литовського не може бути і розмови.“ „Литовці“ мовляв, „спіткавшись з Поляками знайшли у них Свободи, про котрі жадній литовець або українець не міг навіть і мріяти“ („Litwi zetknęli się z Polakami i znaleźli u nich Swobody, o których żaden Litwin ani Rusin nawet marzyć nie mógł.“).¹⁾ Польський учений гібі забув, що в відповідь на ці „Свободи“ в епоху Євгена Хмельницького спалахнув на Україні такий вогонь, пілумя котрого — по свідченню самих жівояків — „охопило небо цілої Польщі“.²⁾ А між тим для України історичне значення Статуту Литовського власне і покладається в тому, що він зберіг і захонав жажде в чеснотності і чистоті найважливіші національно-українські юридичні інститути, створюючи положення нашого цивільного і карного права і норм звичайового процесійного права. Ми вже почасти спінялися на них вище. Їх і зберіг для нас головне Литовський Статут. Це і підкреслював у своїй час таїй знанець литовсько-українського права, як Леонтович. „Юридичне“ життя на Литві „довго залишилося вірним положенням старовинно-руського права.“ „Затримання їх в литовсько-руських областях треба приписати перш за все Литовському Статуту.“³⁾ Протягом стародавніх звичаїв правних, вібрах у законодавчому збирників, діючим законом — спричинилося падзвичайно до заховання і давніх правних традицій, вилінущих на Україні на розвиток правних думок. На Статуті Литовському — про це ми вже згадували — виховувалася ціла низка українських поколінь, бо знання права посполітого і звичаїв правних для людей освічених в той час на Україні було вимогою обов'язковою „і той хто не знає звичаїв правних вважався за неука“.⁴⁾ Сумніву не може бути і в тому, що Статут Литовський, не дивлячись на те, що в ньому відбився однічако і шляхточний устрій держави, затримував польонізацію краю, нагадуючи щодня в урядових інституціях України про давні традиції права українського. Впливало безумовно в цьому відношенню і те, що Статут був писаний мовою „руською“. Це підіймало в очах населення значення останньої, як

¹⁾ Franciszek Piekielski, Ibid. 69, (курсив наш).

²⁾ Див. А. Я. Ефименко: „Історія українського народу“, СНБ, 1906, 164.

³⁾ Леонтовичъ: Русская Правда и Литовский Статутъ, 14.

⁴⁾ Див. Ор. Левицький: Восинські сповідання.

провідника культури вважалі. Ясно, що це добре розуміння в той час неї свідомі люди в краю, захищаючи снох право ніц замахів па п'ого польської урядової влади; остання-ж, як відомо, з часу унії 1569 р. дбала про те, щоби в усіх королівських землях, „як в єдиній державі, мала місце однакова і скора справедливість“¹⁾ Отже, очевидно, з метою поширення польопізанії краю, польки перекладалить Статут Литовський на мову польську і друкувати його готичним шрифтом. Пізжом поширення польських видань Статуту і вжитку їх в судовій практиці на Україні офіційні польські ініціатики змагаються безумовно затуманити в очах населення стару іранну українську традицію Статуту, „привести в забуття, назокути словами проф. Кістяковського, Литовський Статут початкової цілісно-західної редакції“. На превеликий жаль, змагання польського уряду в цьому відношенні дали свої наслідки між іншими і на Лівобережному — в Гетьманщині.

Цьому красномовним доказом звяляється той факт, що комісія, ясій указом царя (1723 р.) було доручено перекласти права, по котрим судиться український народ, на мову московську, в числі інших збірників законів, що примінювалися на Україні в польських редакціях (як Саксонське зерцало) — переклади з польської мови на мову московську і Литовський Статут! Характерно, що на чолі цієї комісії (1734 р.) був український генеральний суддя (Борозів).²⁾ Як гадав проф. Кістяковський, переклад був зроблений з видання 1693 р. Видання-ж це було „відінє в текстом попереднього“.³⁾ А посеред польських видань — 1648 року, по сідченю проф. Бершадського, „попин друкарських помилок і виявленіс не юде інші, як погану копію видання 1619 року“⁴⁾

Не дивлячись, казкою, на те, що Литовський Статут заховував в собі чимало норм, які забезпечували і закріплювали позій домінуючого в державі Литовсько-Український стану шляхівського, не дивлячись навіть на те, що після унії 1569 р. польська Влада пізжом підіймала Статуту в перекладі на мову польську і ужитком цих польських перекладів і польських шляхівських судів на Україні з відповідними в практиці судовій польсько-шляхівськими тодмаченнями статутою норм, змагалася цілковито затерти в памяті народу український характер і українське походження цього памятника права, — Литовський Статут, як збірник права національного, не загубив свого ідеологічного і практичного значення для народу навіть і після революції Бог-

¹⁾ С. А. Бершадський: „О настѣдованіи въ вымороочныхъ имуществоахъ“, 4. Vol. leg. t. II, p. 798. (курсив наші).

²⁾ Дивись у Кістяковського, там-же.

³⁾ С. А. Бершадський: О настѣкованіи въ вымороочныхъ имуществоахъ (Ж. М. Н. Пр. 1882, ноєбрь 7 ст.).

⁴⁾ Теж.

дана Хмельницького! Богдан Хмельницький мав можливість і силу „козацькою шаблею“ скасувати шляхотський устрій на Україні, знести і замісти ті шляхотсько-польські суди — гродські і гемські, де примінювався Литовський Статут, але козацька рука не могла піднятись на те, щоби пригнити на Україні житву дію тих норм „шляхотського“ кодексу, в яких відбивався правничий світогляд народу українського. І ми бачимо, що і після революції козацької Литовський Статут примінювався, як збірник законів, і в козацьких судах поруч з примінюванням в тих же судах і життіх неписаних норм звичайового права...

Коли вже після скасування Гетьманщини цариня Катерина II закликала депутатів для складення нового Уложення (1767 р.), — з б. Гетьманщини посилалися до Петербургу прохання від городів і сіянів залишити на Україні Литовський Статут, зробивши в ньому відповідні зміни, і єсть повна інтерпрактора для висновку, що не тільки ті привілії, які забезпечував Литовський Статут пануючим „станам“ примушували в XVIII віці і українське новіття: „дворянство“ прохати про залишення Статуту Литовського, — очевидно, і ці стародавні інститути права шляхтичного і карного, які були заховані в Статуті — інститути, з якими живлося на протязі цілих століть українське суспільство, які були рідні цілому населенню, в яких проснічував правничий світогляд народу — безумовно були одним із самих важливих імпульсів для подання прохань царині залишити на Україні чинності Статуту Литовського!...

Але в Петербурзі дбали про інше... В початку вже XIX віку в царювання імператора Олександра I-го була утворена Комісія для складання „законовъ губерній малороссійскихъ и отъ Польши при соединенныхъ“. Наслідком роботи цієї комісії був новий переклад Статуту Литовського з польського його видання. Переюздацій українського пам'ятника права з польського його перекладу на мову московську і був надрукопечений в Петербурзі в 1811 році, „при правительствующемъ сенатѣ“ в два стовбци: в одному польський текст, а в другому — переклад російський. Наголовок був такий: „Статутъ Великого княжества Литовскаго, ст. подведеніемъ въ подлежапихъ мѣстахъ, ссылки на конституціи, приличныя содержанию онаго. Переводъ съ польськаго. Въ С.-Петербургѣ. Читати при правительствующемъ сенатѣ“. „Переклад цей, пише проф. Данилович, зроблений з самого неправильного польського видання 1786 р., повній грубих міняючих змін і помилок“.¹⁾ „Все тут, замічає проф. Бершадський, на перший погляд виявлено: перевід з польського — значить оригінал починено вважати текст Статуту на польській мові; друкованій при правуючім сенаті — значить правуючий сенат брав участь у виданні

¹⁾ Див. С. А. Бершадський: О наслѣдованії, I, і слід.

освічених правників, відбилися на Статуті так виразно, що проф. Кістяковський висловився нзагалі про Статут так: „Не дивлячись на те, що Литовський Статут є пам'ятник підденно-руського національного права, він разом з тим виявляє з себе аразок оброблення матеріалу вченими юристами, що були виховані на римському праві, ідеї котрого залишили свій слід на ньому.”¹⁾ Українським правникам-романістам слід би було звернути хоч у наш час свою спеціальну увагу на це свідчення компетентного іченого і освітити в своїх майбутніх працах з належною повнотою питання про впливи на Статут права чеського. Питання це — гуже важливе, бо Статут Литовський був діючим на Україні кодексом писаних прав тринадцять років і на його правних положеннях виховувалися цілі покоління українських поколінь. Також надзвичайно цікавим з'являється і питання про впливи на Статут права чеського. На погані Іречека „kdo zna právnickou řeč českou XV. století, ani za okamžení nebude na gorganech, že staneť psán od muže v českém právním slohu uvedeněno“²⁾. З цього власне приводу Іречек вважає Л. Ст. для чехів зокрема цікавим: „Český Litevský Statut nad jinb jest zajímavý.“²⁾

Виявлюючи собою збірник „писаного права“ в державі Литовсько-Українській, Статут і заявлявся тим кодексом, який примінявався до життя в судовій практиці на Литві, Білій Русі і Україні в судах „іriadovих“.

Всі урядові органи влади (воєводи, старости, державці і т. д.), що мали її судову компетенцію (міста, яким надавалися привілеї на право магдебурське, правувалися, як відомо, по німецькому, магдебурському праву), згідно арт. 4, розд. III Статуту I-го, з женту переведення в життя останнього повинні вже були судити „тим писаним правом“ „Мають ся кожний з них у своєму поняті справовати, судити, ридити, врядів своїх жити, подле давняго обичая, одно судити мають тим писаним правом“. Але законодавець, идаючи Статут, ясно передбачив, що писане право не може забезпечити всіх вимог життя, і що завше може трапитися і так, що в Статуті не буде закона для присуду у відповідному випадку. Для забезпечення інтересів правосуду на такі випадки законодавча Литовсько-українська влада встановила в самому Статуті мудре правило, а саме, — суддям було дозволено, начіть наказано, коли в Статуті не було б закона для присуду у відповідному випадкові, примішувати звичай пародний: „А котрих бы артикулов не было еще в тих правах выписано, тогда тос право масть сужено быти водлуг старого обычая, а потом на вадном

¹⁾ Дав. Кістяковський: „Права, по якторымъ судиться малор. народъ.“

²⁾ Dr. Nešeperejdl Jirček: Sved takziv vločanských. V Praze, 1880, XII.

Дювернуа — і зміслі теріоріальною закону затримувалася дуже довго на півдні Росії і не щезла і до цього часу." (Н. А. Дювернуа. „Ізъ курса лекцій по гражданскому праву“, СПб. 1889; 184 ст. (курсив наш). Українським правникам треба добре про це пам'ятати. Але спишися па тих поодиноких нормах Статуту Литовського, які унійшли в Х т. Своду Законів, ми тут не будемо: це потребує спеціальної і уважної праці!)

¹⁾ В інтересах понирення серед українського суспільства і зокрема серед української молоді свідомості в праві національному — конче потрібно було-б перевидати всі три редакції Статуту Литовського, видання которого зараз виявляються бібліографичною рідкістю. Ця справа (перевидання Статуту) турбує і Українську Академію Наук в Києві. Всі три редакції Статуту, як відомо, надруковані у „Временнику И. О-ва Истор. и Древн. Россійскихъ“ (жн. 18, 19, 23). Перша редакція Лит. Статуту (1529 р.) напрублена також у Прагі в „Своді законів Славянських“ Іреческа. (Svod законів slovanských Srostění Dr. Hermenegild Žireček. V Praze. 1880.)

Проф. Др. Михайло Лозанський.

БОРОТЬБА ЗА НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР ТЕРИТОРІЇ В ВЕРСАЙСЬКІМ ДОГОВОРІ.

I.

При переході території з під сувореності одної держави під сувореність іншої держави населення території тратить державну приваленість попередньої держави і набуває державу приваленість нової держави.

Переходить територія з під сувореності одної держави під сувореність іншої держави найчастіше наслідком нійни: побідна держава забирає територію держави побідженої.

Ясна річ, що така зміна державної сувореності нільзянаститься важко на населення території. Перейти в нові політичні й економічні відносини, а при тім стати громадянином держави, яка учора була ворогом моєї держави, — не так легко.

Зміненням сей важкої долі населення, яке разом з своєю територією переходить під сувореність іншої держави, являється право опції.

Право опції полягає на тім, що кожний мешканець території, яка перейшла під суворість іншої держави, має право перед означенням органом сей держави заявити, що він не хоче набути її державної приваленості, тільки хоче залишати свою попередню державу приваленість. З цією заявовою зав'язаний обов'язок опускення території, яка перейшла під суворість іншої держави. За жінку виконує право опції чоловік, за малолітні діти батько.

Право опції опирається на договорах між заинтересованими державами. Наслідком постійної практики стало воло авічаєвим правом. В повійших часах тема із одного договору про відступлення території одної держави другій, де не знаходилася би рівночасно постанова про виконання права опції.

цього Статуту: бо ж правнучому сенатові належить оголошення законів¹⁾. Але проф. Бершадський гадає, що слова „печатаній при правительствующемъ сенатѣ“ не мають жадного відношення до діяльності правувчого сенату по оголошенню законів²⁾.) Як би там не було, а в пригоду цього „перекладу“ Статуту з мови польської на московську і видання його „при правительстующемъ сенатѣ“ цілком слушно висловлюється проф. Кістяковський так: „Переклад з польського шаює на те, що в законодавчих сферах загублені були спогади про початкове походження і початкову підлинно-вахідну редакцію Литовського Статуту!“³⁾

Так шанував російський царський уряд пам'ятник українського права!... Впрочому і нема чому дивуватися, коли в „Іменномъ высочайшемъ указѣ“ з приводу приєдання т. зв. „Западного края“ до Російської імперії приєданії провінції звуться „польськими“ землями, „польськими“ областями! (Див. Б. Ольшамовського: „Права по землевладінню въ Зап. Краѣ“ 1893. СПБ., 19 ст.).

Після відміни на Україні права Магдебурзького (1831 р.)⁴⁾ Статут Литовський, як збірник діючих в краю законів, проіснував недолго: в 1840 р. 25 червня царь Микола I видав указ про відміну на Україні Литовського Статуту.⁵⁾ На Україні були заведені закони загально-російські. До відміни чинності Литовського Статуту і до видання указу 25. червня 1840 р., як відомо, призначився дуже київський генерал-губернатор Бібікон. В тому, що в губерніях „западныхъ“ діяли ще свої місцеві закони вбачали „залогъ обособленности данныхъ губерний отъ прочей империи и постоянный источникъ смуты“.⁶⁾ Так, пише проф. Кістяковський, західилася самостійна чинність Литовського Статуту на Україні після вводі законів, вид. 1857 р. залишилися тільки деякі області і вид осібних законів, що діють в Чернігівській і в Полтавській губерніях⁷⁾.

В заключення вважаємо необхідним нагадати, що в Литовському Статуті в області права цивільного розвинені головним чином інститути права річевого, також інститути права родинного і спадкового. „Чинність Литовського Статуту — пише проф.

1) Теж.

2) Див. у Кістяковського: „Права, по которымъ...“.

3) Полн. Собр. Зак., N 4315.

4) „Отныне шире . . . всякое дѣйствіе Статута Литовскаго и всѣхъ, на основаніи сего Статута, или въ дополненіе къ иному, изданныхъ Сеймовыхъ Конституцій и иныхъ постановленій прекратить, замѣнивъ ихъ общими Россійскими узаконеніями“ (Полн. 2-е Собр. Зак., 25 іюня 1840 р. N 13591).

5) Див. „Сводъ мѣстныхъ законовъ зап. губерній. Проектъ. Кнл. M. Я. Пергаментъ и бар. Нольде. СПБ. 1910).

6) Див. Кістяковського: „Права, по которымъ...“, 32 ст.— В Своді законів (вид. 1842 р.) статті для губерній Чернігівській і Полтавській були уміщені в X т. ч. I.

На основі даних договорів виконання права опції потягло за собою не тільки обов'язок опущення території, але також обов'язок продажі нерухомого маєтку, який знаходиться на тій території. На сім становищі стоять ще перший парижський мир з 30. мая 1814 р. і другий парижський мир з 20. падолиста 1815 р. Новіші договори дозволяють задержати нерухому власність.

Словом, дотеперішня міжнародна практика стояла на тім, що з переходом території під суверенітет одної держави під суверенітет іншої держави населення тратить державну принадлежність дотеперішньої держави і набуває державну принадлежність нової держави; мешканці, які не хотіли тратити дотеперішньої набувати нової державної принадлежності, мали змогу користати з права опції.

Версайський договір між союзними і приєднаними до союза державами й Німеччиною, задержуючи взагалі сю дотеперішню міжнародну практику, вносить у неї важкі зміни, які стоять у зв'язку з новочасною боротьбою сусідніх народів за національний характер спірних територій.

Сі зміни відносяться до Альзасі і Льотарингії, яка з під суверенітету Німеччини перейшла під суверенітет Франції, а також до тих польських земель, які з під суверенітету Німеччини перейшли під суверенітет новоутвореної польської держави.

ІІ.

Постапови Версайського договору про Альзасію і Льотарингію¹⁾ починаються вступом:

„Висої договірні сторони, признаючи моральний обов'язок направити кривду, яку вчинила Німеччина в 1871 р. як праву Франції, так і волі населення Альзасії і Льотарингії, відірваного від його батьківщини, не вважаючи на урочистий протест його представників на зібранню в Бордо, — годяться на отсі артикули“.

В цих словах означений характер, наданий Версайським договором відділенню Альзасії і Льотарингії від Німеччини і прилученню її до Франції.

Версайський договір стоять на тім, що Альзасія і Льотарингія — це французькі землі, які були в 1871 р., наслідком тодішньої піменсько-французької війни, насильно, проти своєї волі, відірвані Німеччиною від Франції; тепер ці землі визволюються з німецької неволі і вединуються напово з свою батьківщиною.

Словом, в се не поценобідження, тільки виконання з понерозуміння; не завоювання, тільки усунення захоплення; не відірвання

¹⁾ III. Частине. Європейські політичні постанови. V. Розділ. Альзасія і Льотарингія: вступ, артикули 51—79, додаток: §§ 1—4.

§ 2. Протягом року від хвилі правосильності цього договору можуть реклюмувати французьку державну принадлежність особи, принадлежні до однієї з отсіх категорій:

1. Кожна особа, не повернена в французьку державну принадлежність на основі § 1-го, яка має між своїми асцедентами Француз або Францужку¹⁾, що втратили французьку державну принадлежність на основі обставин, означених в тім параграфі;

2. Кожний чужинець, не принадлежний ні до якої німецької держави, який одержав альзацько-льотаринську красну принадлежність перед 3. серпня 1914 р.;

3. Кожний Німець¹⁾, уроджений або осілий в Альзасії Льотарингії, коли він тут осів від часу перед 15. липня 1870 р., або коли його асцеденти від того часу осіли в Альзасії Льотарингії;

4. Кожний Німець¹⁾, уроджений або осілий в Альзасії Льотарингії, який під час сеї війни служив в армії союзників, як також його десценденти;

5. Кожна особа, уроджена в Альзасії Льотарингії перед 10. мая 1871 р. від батьків чужинців, як також її десценденти;

6. Подруг кожної особи, яка або повертається у французьку державну принадлежність на основі § 1-го, або реклюмує її одержуючи французьку державну принадлежність на основі інші панедених постанов.

За малолітнього виконує право реклямації французької національності законний заступник, і коли це право не було виконане, малолітній могтиме реклюмувати французьку державну принадлежність протягом року після отримання повнолітності.

Реклямацію може французька шіда в окремім випадку відкинути, з виїмком випадку в ч. 6-ім цього параграфу.

§ 3. З застереженнями постанов § 2-го, Німці, уроджені або замешкалі в Альзасії Льотарингії, навіть коли мають альзацько-льотаринську красну принадлежність, не набувають французької державної принадлежності наслідком повороту Альзасії Льотарингії до Франції.

Вони можуть одержати їю принадлежність тільки шляхом натуралізації, під умовою, що були осілі в Альзасії Льотарингії від часу перед 4. серпня 1914 р. і викажуться неперервним перебуванням на відзисканій території протягом трьох літ, числячи від 11. падоціста 1918.^{“2)}

Як бачимо, Всерайський договір дозвіль піднесення Альзасії

¹⁾ В значенні державної принадлежності.

²⁾ Кінець § 3-ого і § 4. додатку проігноровано, бо в них містяться подробиці, які не мають значення для теми.

й Льотарінгії на чотири категорії. Тільки перша категорія відносить французьку державну привалежність, а саме на тій основі, що особи ці категорії або їх нащадки мали її перед 1871 р. До другої категорії належать особи, які можуть одержати французьку державну привалежність на основі рекламації. До третьої категорії належать особи німецької державної привалежності, які можуть одержати французьку державну привалежність шляхом натуралізації. В кінці до четвертої категорії належать особи північно-німецької державної привалежності, які не мають умов для одержання французької державної привалежності шляхом натуралізації.

Хто з населення Альзасу й Льотарингії не відносився (§ 1) або не одержав (§§ 2 і 3) французької державної привалежності, той задержує німецьку державну привалежність і стає чужинцем на території, на якій досі був громадянином.

Однаке про його правне положення як чужинця рішують не загальні принципи міжнародного права, тільки окремі постанови Версайського договору, а саме артикули 53-ий і 74-ий і покликані там артикули.

Артикул 53-ий:

„Окремі умови між Францією й Німеччиною упрашивляють інтереси мешканців територій, означених в артикулі 51-ім,¹⁾ зокрема що-до їх цивільних прав, торговель й виконування заняття, при чому розуміється само собою, що Німеччина вже тепер обов'язується признати і принести норми, установлені в додатку, про державну привалежність мешканців або осіб, які походять з тих територій, інакше і ніде не вважати за особи німецької державної привалежності тих, що з якого небудь титулу будуть призначані за Французів, принести інших на свою територію і що-до майна осіб німецької державної привалежності на територіях, означених в артикулі 51-ім, державитися постанов артикулу 297-ого і додатку до IV. розділу в X. частині (гospодарські постанови) цього договору.

Ті особи німецької державної привалежності, які, не набуваючи французької державної привалежності, одержать від французького уряду дозвіл на побут на згаданих територіях, не підлягають постановам цього артикулу.“

Артикул 74-ий:

„Французьке урядство застерігає собі право заливати і ліквідувати всі добра, права й інтереси, які мали в дні 11. листопада 1918 р. особи німецької державної привалежності або тоннаристки, що залишилися під контролем Німеччини, на територіях, означених в артикулі 51-ім, під умовами, означеними в останнім уступі артикулу 53-ого.

1) Себ-то Альзасу і Льотарингії.

від батьківщиною, тільки зєднання з батьківщиною; не анексія, тільки десеменсія.

З цього становища вишливають усі постанови Версайського договору про Альзасію й Лотарингію. Вони мають за ціль привернути сюди територію до попереднього стану, себто, на скільки це можливо, поставити її в такі обставини, в яких вона знаходилася, колиб не була відрвана від своєї батьківщини, усунута або та, що принесла її майже привкова пріналежність до Німеччини.

Сим духом привернення до попереднього стану переняті також постанови про державну пріналежність населення Альзасії й Лотарингії¹⁾.

В 1871 р., з переходом Альзасії й Лотарингії з під державної сувереності французької під німецьку, населення цієї території втратило французьку і набуло німецьку державну пріналежність, згідно з дотеперішнім загальним принципом міжнародного права.

На основі того самого принципу тепер те населення повинно було янов утратити державну пріналежність під німецьку і набути французьку.

Однак Версайський договір, приймаючи вагалі дотеперішній загальний принцип, оирає постанови про державну пріналежність населення Альзасії й Лотарингії на зовсім іншім принципі, а саме на принципі практичності французької державної сувереності на цій території, перерваної тільки фактично під німецьким захватом.

Сі постанови навязують до стану зперед 1871 р. і признають французьку державну пріналежність тільки тим, які її мали перед відрванням Альзасії й Лотарингії від Франції, або які її на основі французьких законів у свій час набули би, колиб ся територія не була відрвана від Франції.

З огляду на те, що сі постанови вводять новий принцип в міжнародні договори, ми наведемо їх в цілості:

§ 1. З днем 11. листопада 1918 р. повертаються у французьку державу пріналежність, а повними правами:

1. Особи, що втратили французьку державну пріналежність через примісність французько-німецького договору з 10. мая 1871 р. і з того часу не набули іншої іншої державної пріналежності тільки німецьку;

2. Законні або првродні десценденти вище означених осіб, з відмінкою тих, що мають між своїми асцендентами в батьківській лінії Німеччину, який завідував до Альзасії й Лотарингії після 15. липня 1870 р.;

3. Кожна особа, уроджена в Альзасії й Лотарингії від невідомих батьків або невідомої державної пріналежності.

¹⁾ Вони містяться в додатку.

Німеччина винагородить безпосередньо своїх громадян, вивласнених тим ліквідаціями.

Вислід тих ліквідацій буде обернений згідно з постановами III. і IV. розділу X. часті (господарські постанови) цього договору⁴.

Обговорення X. часті Версайського договору занело би нас поза рами нашої теми. Тому вистачить візлачати, що там містяться постанови про викорядування господарських справ між договірними сторонами.

На основі артикулів 53-ого і 74-ого іранніс положення тих мешканців Альзасу й Лотарингії, які ані не відібрали ані не набули французької державної принадлежності і задеркали німецьку державну принадлежність, представляється так:

На скільки вони не одержали від французького правительства дозволу на побут в Альзасу й Лотарингії, вони мусуть опустити край, при чому усе їх майно вивласнюється французьким правителством. Німеччина обов'язана приняти їх на свою державну територію і винагородити їх за вивласнення.

Таким чином їх правне положення відріжливиться на їх користь від правного положення тих, що користуються з права опції, бо ті і на основі загальних прінципів міжнародного права і на основі Версайського договору мають право, опускаючи край, рухоме майно виїхати, а недухоме залишати.

*

Про державну принадлежність населення земель, які перейшли з під державної сувереності німецької під польську, постановляє артикул 91-ий Версайського договору¹⁾ осі—що:

„Особи німецької державної принадлежності, осілі на територіях, призначених дефінітивно частю Польщі, набувають польську державну принадлежність, з поняттям правом, третячі німецьку державну принадлежність.

Однак особи німецької державної принадлежності, які осіли на сих територіях після 1. січня 1908 р., можуть набути польську державну принадлежність тільки за окремим дозволом польської держави”.

В сій постанові бачимо в лекцій формі те саме, що бачили в постановах про Альзас і Лотарингію: виключення означеної категорії осіб німецької державної принадлежності від права набуття польської державної принадлежності.

¹⁾ III. часті. Європейські політичні постанови, VIII. Розділ. Польща. Артикули 87—93.

III.

Вище наявдені постанови Версайського договору, як уже зазначено, стоять у звязку з новочасною боротьбою сусідніх патріолів за національний характер спірних територій.

За час остананія Альзасії й Льотарингії під німецькою державною суверенністю безперечно скріплюється на сій території північно-західний елемент, який виникає з цілої Німеччини, як державні урядовці, купці, промисловці, робітники і т. д. Новочасні господарські відносини спричиняють, що на території держави відбувається постійний процес переселення. Ясна річ, що з прилученням Альзасії й Льотарингії сей процес обняв також сю територію як частину німецької держави. Коли-ж до сього природного процесу долучається під利亚на акція держави в цілі скріплення власного національного елементу на якісь території, тоді очевидно на довшім протязі часу відношення між окремими національними групами пассяття даної території може значно змінитися в користь державної пайді.

Маючи змогу відзискати Альзасію й Льотарингію, Франція мала перед собою два шляхи: або держатися дотеперішнього загального принципу міжнародного права, що з переходом території під суверенність іншої держави населення тратить дотеперішню й набуває нову державну привалежність, і признати всьому населенню Альзасії й Льотарингії французьку державу привалежність, — або вибрати новий шлях, який вона вибрала, і запести в Версайський договір постанови, які мають за ціль очищення Альзасії й Льотарингії від німецького елементу, що наплив сюди в часі приналежності сей території до Німеччини і наслідком сей приналежності.

В першім випадку на території Альзасії й Льотарингії галилось би значне число Німців, французьких громадян, які мали би право домагатися законної охорони своєї національності й її розвитку.

Вище наведеними постановами Версайського договору Франція усунула сю проблему з Альзасії й Льотарингії. Версайський договір дає їй змогу не тільки усунути з Альзасії й Льотарингії всіх Німців, які осіли тут після 1871 р., але також сконфіскувати їх майно. Подібні постанови про те, хто з населення Альзасії й Льотарингії може відзискати чи забути французьку державу привалежність, заслугують, на увагу як изирцевий інструмент для очищення території від пебажного елементу.

Таким чином Версайський договір вносить у міжнародне право принцип національного очищування території.

Се характеризує теперішню стадію національної боротьби, яка с не тільки боротьбою за державну сувереність над даною

територію, але також за національний характер території, бо тільки національний характер території дає запоруку тривого і спокійного державного володіння. З одного боку бачимо, як держава, завоювавши національно чужу територію, поневоленням автохтонного населення й підпираючи власного національного елементу старається стерти з сеї території її національний характер. З другого боку держава, відаискавши втрачену територію, змагає до того, щоби її принести попередній її національний характер, позбутися елементу, який на ній насильно розсівся.

Перше змагання найяскійше характеризує колонізація; друге — усування чужого елементу. Інтенсивність обох змагань може бути різною. Аргументів, якими падається тим змаганням вигляд справедливості, оправданіх інтересів, інтересів культури, інтересів міра і т. д. — ціколи не хватить.

З прінципіального становища треба призначати, що коли якась територія була завойована чужою державою і наслідком цього втратила в більшій чи меншій мірі свій національний характер, то протиміри для усунення чужого елементу являються справедливими. Для покоління, проти якого вони звертаються, вони можуть бути наїскі, воно може відчувати їх як несправедливість, але вощі терпіть за вили батьків, які були завойовниками і губителями території, з якої викидають їх нащадків. Інакше територія, яка перед завоюванням була національно одноцільна, мусіла б після визволення нести далі наслідки завоювання і призначати право співгосподарів нащадкам своїх завойовників і губителів.

В практиці сей прінціп очищування території від наслідків чужинецького панування може, очевидно, мати па увазі не справедливість, а тільки охорону інтересів твої нації, яка в дану хвилю володіє на території, без огляду на те, як воща прийшла до володіння.

Тому в кожнім окремім випадку тільки розслід історії національного характеру даної території і її державної привалежності може показати, на скільки таке очищування території від національно чужого елементу, яке бачимо в постановах Версайського договору про Альзасію й Лотарингію, є правом чи насильством.

Вище наведені постанови Версайського договору про ті землі, які перейшли а під державної суперенності німецької під польську, мали на увазі факт перебування тих земель, щі часу упадку давньої Польщі під німецьким пануванням. Очевидно, розслідити на протязі півтора століття, хто с на даний території автохтоном, а хто чужинцем, річ неможлива, а при тім і недогільна. Тому Версайський договір дає Польщі право не призначати польської держанної привалежності тільки тим Німцям, які осіли на тих землях за останніх 10 літ перед утворенням польської держави, і наказати їх за чу-

жинців. Як відомо, Прусія вела особливу колонізаційну політику на своїх польських землях, отже вище панедені постанови Версайського договору звертаються особливо проти німецьких колоністів найновійших часів.

Боротьба сусідніх народів за спільні території і їх національний характер не тільки не наближається до кінця, але нові держави граници, проведенні шобідниками в світовій війні, утворили для неї новий трутг.¹⁾

Макчи на уназі боротьбу сусідніх народів за спільні території і їх національний характер, треба сказати, що постанови Версайського договору про Альзасію й Лотарингію являються дуже важним моментом в розвитку цієї боротьби.

Коли найкультурніші нації світа, які були творцями Версайського договору, вважали за відповідне ввести в міжнародне право принцип очищування території від наслідків чужинецького поневолення, то сей принцип безперечно відіграватиме визначну роль в дальшій боротьбі сусідніх народів за спільні території і їх національний характер.

Тому ся сторінка Версайського договору заслугує на особливу увагу.

¹⁾ Так прим. в новій польській державі бачимо обі сторони цієї боротьби. На заході, на польських землях бувнії німецької гайманиції, ще очищування цих земель від німецького елементу, при чому трають роль також вище обговорені постанови Версайського договору. А рівночасно вони сході, на не-польських, передовсім українських землях, які Польща завоювала, йде колонізація цих земель польським елементом. Польське законодавство, польська адміністрація і польське громадянство постулюються при цій колонізаційній досвідом Німеччини.

Доц. Др. Іван Мірчук.

ОСНОВИ ГРЕЦЬКОЇ ЕТИКИ.

Розглядаючи основи грецької етики, не слід нам звертати уваги на перші прояви практичної філософії в старинній Греції, на всі ті притовідки, сентенції, короткі в імперативну форму вбрані вислови практичної моралі і життєвої мудrosti, в яких злюжепій досвід найвиднічніших людей мав стати проіндуником народу у дальнім розвою моральної його садожності. Нам треба засилити щойно я того моменту, коли етична рефлексія знайшла впішний шлях у формі готової системи, яка в одній центральній точці старається освітлити і пояснити всі вчинки чоловіка, людське життя з його темними і яскравими хвилями. Але наукою уgruntовані етика може повстать ішою тоді, коли народ передішов певну стадію розвою, коли яроблено ним було певне число практичних досвідів, а що найважливіше, коли в наслідок різних розбіжних мотивів і настроїв продиктися сумніви щодо способу влаштування індивідуального життя. Бо з цею хвилею повстає потреба — дати цій сумі життєвих досвідів і на них опертих моральних норм певну теоретичну основу, якаб дозволяла звести все до одного знаменника, а тим самим виключила всікі сумніви, як продуктів зродженості рефлексії.

При цій нагоді можемо ствердити факт, що в етиці ... так само як і в інших нормативних науках, як логіці, естетиці і політиці — безпосереднє життя єде перед рефлексією, поодинокі вчинки перед абстрактними конструкціями. Конкретні етичні поняття завдають своє появлення в першій лінії зростаючої свідомості щодо духових підстін нашого життя. Ті одиниці, що, чуючи в собі іскру божку, старалися впорядковувати суспільне і політичне життя, дали своїми інституціями основу для появлення і розвитку стичної свідомості. Так само поети, практичні мудри, які духовий зміст реального життя розкричали перед очима людської свідомості у формі мітів, гномів, приповідок і пісень, належать теж до цієї категорії вибраних людей, що мають вести свій народ до ідеалу

моральної досконалості. Держаний порядок витворюєв якона контраст між законом та індивідуальними нахилами і дає ідеал урегульованого життя, якє самоволю одиці підпорядковує загальним цілям. Таким чином постає перед всякою систематичною стикою комплекс готових етичних зображення. З цого бачимо, що етика, як дисципліна, не творить щойно конкретних етичних понять, так само як і науки природничі не творять, сил і явищ, природи. Як кожне знання, так само і фільософія моралі заховується наразі пасивно, приймаючи до відома істочник вже конкретний матеріал, і старається тільки на підставі одного якогось принципу непорядкувати його при помочі рефлексії.

З науковою етикою в цім розумінні стичаємося в доволі пізній стадії розвою грецької думки. Во хоч наше знання фільософії з пересократової доби є далеко не повним, то все ж таки можемо ствердити зовсім певно те, що в жадного фільософа тих часів не знайдемо спроби якогось зasadничого утрутновання етики. Трині основи дав етиці доперіка Сократ, тому і наш розгляд розічччемо ми від цетго реформатора грецької фільософії взагалі, а поючимо на Арістотеля в тім переконанні, що фільософія цеї класичної доби дає нам обран всіх напрямів грецької етики.

Основні принципи етичних систем від Сократа до Арістотеля різняться, жимо спільногго інтелектуалістичного характеру, між собою так сильно, що склаю ріжноманітністю дають нам в загальніх рисах образ усіх тих котровера і суперечностей, які коли-небудь виступали в межах етики. Одні улюблена правою моралю певну, законами унормовану чистість, інші знова душевний стан, як наслідок якоїсь групи вражень. Між цими екстремами можна примістити принцип досконалості, який пайкишою ціллю не уважає ні активності, ні почуть, а буття (*esse, είναι*), яке в своїй скінченні формі має зближити чоловіка до абсолюту. — Вже цих кілька заміток дає нам можливість ниробити собі загальні поняття про ріжноманітність в системах практичної фільософії у Греції.

Але які причини заставляє нас цю ріжноманітність основних етичних принципів робити предметом окремих розслідів? — Що кожний з фільософів думає іншими категоріями і що ці самі проблеми в ріжні часи і в ріжких системах не однаково зглиши розвязку, то це зовсім звичайне явище, з яким стичаємося у всіх фільософічних дисциплінах. Цей факт тільки павін видається оправданим; в дійсності однак і в інших областях цікаво було б нам донідатися, які то психольогічні мотиви і соціальні обставини допронадили даного автора до цей, а не іншої розвязки. Тут в стиці маємо ще окрему причину видигнати це питання. З цею ріжноманітністю принципів не дається в жаден спосіб погодити динна одноманітність конкретних етичних понять. Коли переглянемо історію грецької етики, то можемо ствердити недвозначно

цю дивну сталість етичних норм; ці самі кардинальні чесноти, з якими стрічаємось у Гомера, Гезіода чи Теогіса, виступають майже в незміненому виді, тільки з психологочним підмайдом, у Платона. Коли становимо перед цим фактом, то мимонаді насувається нам питання, чому у ріжноманітність прицілів не перенеслася тож на поодинокі норми і не втворила протилежних поглядів на суть добра і зла, значить, на ці найважливіші поняття етики.

Дати відповідь на це питання, вияснити це неархеуміле для нас явище — є запданням, яке прийдеться нам тепер розв'язати. Однак не легка це справа дати тут відповідь, розв'язати що загадує, а то тому, що в творенню етичних понять має участь велике число факторів, менше або більше рішучих, але на кожний случай настільки важливих, що із одного з них не можемо перейти мовчанкою.

Система етики — це твір одного чоловіка. Коли наукові результати вчагалі можемо уважати до певної міри функцією особистих настроїв дослідника, то в значно більших розмірах має це місце в межах твої науки, яка власне для настроїв і вчинків чоловіка шукає центральної ідеї. Одиниця стойть однак у тіснім звязку з середовищем і часом, в якім вона живе, так що характер даної одиниці залежить у великий мірі від тих обставин, серед яких вона жидала. Моральний залишок даної епохи не може лишитися без впливу на моральний світогляд і на спосіб думання даного осібняка, а пак коли він має в собі настільки моральної дужості, щоби поставитися негативно до цих вчинків, то вже сам факт опозиції проти пануючих настроїв є наглядним доказом нашої залежності від оточуючого світу. Автор якоїсь системи практичної фільософії, стоячи в осередку життя, буде старатися злагодити і вияснити ціль нашого істновання тут на землі і то в цей спосіб, що ронглюдатиме він напрямки людського стремління та людську природу з цією масою проявів її активності. При цій нагоді робиться звичайно похибку, яка полягає на перемішанні двох ріжних способів розгляду, а саме — антропологічного і етичного. В перемішанню цих двох принципів належать нам шукати головної причини повстання гедоністичної теорії.

Теоретичний наш інтерес не обмежується тільки на нашу діяльність, на наші вчинки, — потреби інтелектуально аріїї одиції закроєні значно ширше: вони обімають всі явища, що виступають перед нашими очима в межах цього світу. окрім етичного світу існує ще другий світ, в якім не звертається уваги на наші обов'язки, згадую наші вчинки, а тільки на правдиве буття, зовсім незалежне від нашого діяння і думання. Суперечності феноменального світу, амінливість поодиноких явищ, які мимо свого переходового характеру підносять претенсії на

справжню дійсність, дають почин до появлення проблем, котрих розв'язання замикають в собі зовсім відмінний, окремий комплекс думок. Але фільософ, для котрого практичні і теоретичні інтереси суть у рівній мірі предметом розумування, є одною і тою самою особою; в його свідомості стремлять думки цих двох зовсім окремих областей знання до єдності і згоди, щоби міг повстати однозначний і гармонійний світогляд. Через відповідне розмежування і взаємне переміщення різних думок в один і тій самій свідомості мусить видою факту витворитися залежність і звязок між поодинокими частинами загально-фільософічного світогляду. Це явинце виступає тим сильніше, чим слабшою є диференціація фільософії на поодинокі дисципліни. Ми бачимо це зовсім виразно у фільософії старінних Греків, де не було ще поділу фільософії на теоретичну і практичну; було щойно в стадії дальнього розвитку по невдачах і блуканнях виринула думка, що розмежування поодиноких фільософічних наук між собою є копечне і хосене. В перших початках бачимо вплив метафізики, естетики на етику і навідворот, дальнє угруповання етичних норм на психольогічних, логічних мотивах і т. і. — одним словом співучасть багатьох факторів у творенню конкретних форм моралі. В тій добі грецької фільософії, якою ми думаємо зачеплюючися, виступає найсильніше вплив метафізики на етику.

Коли однак метафізичні питання і їх розв'язання у даного автора мають вплив на розній етичнік його поглядів, то в другого боку не дається заперечити факт, що етичний світогляд фільософа не липшається без впливу на його метафізичну концепцію, він ставить ці чисто теоретичні проблеми так, щоби не нарушити своїх моральних та релігійних переконань. Але таким способом ми паходимося в замкненому колі, коли ми прийшли до цисліду, що метафізичний світогляд має вплив на розній етичніх поглядів одиниць, і що навідворот етика може бути рішальним моментом в доборі теоретичної фільософії. Щоби вийти з цієї трудної ділемми, мусимо поставити собі питання, на котрім бощі дається ствердити більша активість. У системах, з якими будемо мати до діла, бачимо зовсім виразно, що метафізичні проблеми творять основу, на котрій інші частини світогляду переважно розвинакуються, між тим коли діялектичні розв'язання можуть мати більш або менш силну етичну напрямку, однак, загальнюючи, руководиться логічними законами, дальнє — позитивними або негативними впливами попередніх систем, а вкінці — своїм предметом роблять проблеми феноменального світу, що не змінюються в наслідок етичних поглядів.

Побіч вище згаданих факторів, а саме: головно метафізичного, дальнє психольогічного, естетичного і логічного, — треба нам розвинакти ще один момент. Гедоністичний принцип побіч

сталим законам, освяченим традицією, звичаям і обичаям — самовілью одиниці. Цею деструктивною роботою софістів були знищенні всі об'єктивні цінності і всі дотепер певні, здавалося б незрушимі поняття.

Причин так скорого поширення софістичного суб'єктивізму треба шукати в односторонності і слабких основах дотеперинської фільософії та в браку всакого авторитету для права і моралі. Зір фільософів природи не мав іде того критицизму, щоби сягнути глибине поза амислову, феноменальну матерію; їх науковий метод не бачив і не розумів аргументів противника і тому не мав відповідних засобів оборони; зажкні дісталися в руки бечкритичної маси, і навіть боги не мали сили опертися людським пристрастям і хибам. Низький стан не так інтелектуальної, як моральної культури, беаприєкціоність — були піджодячою почкою для підгіліаму софістів. Об'єктивної правди нема, ми посідаємо тільки мінімум знання, для котрого мірилом є тепер не правда, а чоловік (*τάκτης* *αὐθιμάτου* *μέτρον* — *δύναστος*). Тим менш можемо говорити про щось об'єктивно-певне в межах моралі. Так, як при спірних питаннях теоретичної натури суб'єктивна арчність, оборотність бере верх над об'єктивною правдою, — так само в практичній фільософії переконюча сила відповідно дібраних аргументів виступає на місце внутрішнього пересвідчення. Наслідком цього рода легкопідкупної ліялектики, що *reg fas ei nefas* стреміла тільки до хвилювих усміхів, мусили поважно захистатися основи права і моралі.

Тільки чоловік тої моральної сили, що Сократ, міг у своїй свідомості обов'язків задержати рівновагу духа серед цієї душної атмосфери витвореної деструктивною роботою софістів. Безсумнівна певність моральної правди мала стати для нього тим островом, де він думав рятувати фільософію перед загибеллю серед розбуржених хвиль скептицизму. Хоч усі мотиви Сократового думання, як також і перенажна частина його розслідів, лежать в межах етики, — то все ж таки фільософічна його система і свої цінності не в липе етикою, що виключає всюду метафізику, але проти цього можемо сказати, що вона є метафізикою приміщеною до етичних проблем. Про це можемо переконатися на основі факту, що той самий фундамент, на якому опирається практична фільософія Сократа, служить Платонові та Арістотелеві, як підставка їхньої метафізики.

Софістика показала наглядно, що змінні форми феноменальної матерії не можуть стати основою правдивого знання; знання, яке ми дотепер посідали, показалося фальшивим, безважливим і з цеї причини не мало ніпо сили ніодержати напору критики. Цілий цей період, як також результати його інтелектуальної праці, можемо коротко назвати несвідомим цезанням. Однак цей стан не міг вдержатися довго, — прийшли софісти

того, що з етичного боку є фальшивим, має ще характер наукової неточності. Тому що розкіш все є чимось суб'єктивним, індивідуальним, — тому і рішати в тій спрощі, що приходить, а даліше, що добре, може врешті решт сама одиниця. Але в цей спосіб повстають різні інтерпретації того самого принципу, з яких кожна дастся оправдати, а жадна другою не дастися дефіцитно заперечити, — через що збільшується можливість ріжнородних етических форм, що знова противиться конкретній дійсності.

Нашим завданням лишається тепер — подати моменти більше розвинуті, виказати історично їх вилік на зміст походинських систем, і то не лише на панцирі їх формі, але теж на цілім комплексі провідних думок. Вдається нам це завдання розглянати, то тим самим буде пояснена і ріжноманітність етических принципів і рівночасно одноманітність конкретних етических норм; ця послідовність стане тоді зрозумілою, як продукт загальної еволюції понять в межах етики.

Найбільше маркантним явищем у цілій історії грецької фільософії треба безпосередньо уважати науку софістів, яка розмежував її на два окремі періоди, а то — добу до Сократа і добу повного розквіту фільософічної думки, від Сократа аж до Аристотеля вісімконо. Колиб нам прийшлося тепер короткими словами подати характеристику цих двох періодів, то часи до появи софістів мусіли би назвати фільософією природи, другу добу натомість — фільософією інтелекту. Ясна річ, що така загальна схема не може вірно віддати дійсного стану речей; не лише в цім конкретному нападку, але взагалі при впорядкованні історичного матеріалу нігде не можна перевести строгої лінії. Що фільософія є тільки одним із проявів духового життя цілого людства і тим самим вона є безперервним процесом, як життя нації чи одиниці; тому всякі події і схеми треба тут брати суші *grano salis* і уважати їх тільки до певної міри опранданим педагогічним средством. Щоби перекопатися про вірність цого твердження, візьмім для пряміру школу Елеатів, які часово паленкато до першого періоду, амістом однак своєї фільософії дають вже початок новому інтелектуалістичному напрямові.

Але повернім до софістів, яких ми поставили на граници між обома вище згаданими епохами. Пренокуточним мотивом виступу Сократа була наука софістів, які, спираючися на твердження Геракліта (*λόγος δει*) та на теорії Елеатів, заперечували можливість загального пізнання і протиставили обективній правді — моментальні, індивідуально різні, спостереження і враження, а

⁹ Finken: Die metaphys. Grundlagen der Ethik bei Aristoteles

і Сократ та вказали на дійсний характер цого мінімого знання, через що це незнання набрало самосвідомості і стало свідомим незнанням (знаю, що нічого не знаю). До цієї хвили йшов Сократ разом зі софістами, однак тепер розходяться їх шляхи. Софісти жили дотеперішнє фіктивне знання і фіктивну мораль, але на їх місце не дали нічого нового, їх праця мала виключно нетативний характер. Інакше Сократ. Його амагання йде в тому напрямі, щоби це порожнє місце наповнити дійсним знанням і спраужньою моральною. На місце свідомого незнання мусить прийти свідоме знання. Як творець нової епохи, мусів Сократ показати шлях, який заведе нас до цієї цілі, до об'єктивної правди.

По такім підйомі суб'єктивної рефлексії можна було дійти до об'єктивних норм думання і діяння теж тільки суб'єктивним шляхом, а саме через встановлення трикутного закону длятворення наших зображенень. І тут лежить класне історичне значення Сократа. Він витворив метод індукції,¹⁾ щоби знайти щось загального, що не підлягає критиці рефлексії, значить поняття даної речі, а окрім цього метод дефініції, щоби ствердити її властивості. Метою Сократа було збудити в поодиноких одиницях ідею об'єктивного знання, до котрої то ціли веде дорога через пізнання самого себе.

З хвили, коли наївна мораль була знищена рефлексією, треба було головно в межах стиску витворити тривкі поняття, як одинокий спосіб ратунку перед моральним занепадом, що в надзвичайною скорістю поширювався серед грецької суспільноти той доби. Як ми не мабмо в нашій свідомості вироблені етичні пошти, то ми тим самим не в силі чесно поступати, тим більше коли сила традиції перестала діяти існувати. Тому, коли нам вдається зробити щось доброго, але несвідомо, то це не представляє етичної вартості, а саме з твої причини, що вчинок цей не був випливом розумово утрутованого погляду. Тим самим шляхом дходить Сократ даліше до абсурдного в нашім розумінні, але правильного на його думку твердження, що свідомо робити щось алого — оскільки це взагалі можливо — а на кожний случай ліпше, чим кесвідомо.²⁾ Це екстремне твердження, яке забуває, що свідомий злочин в більших розмірів кимагаб злої диспозиції нашої натури, чим несвідомий, — показує нам наглядно, що цього рода експеримент, індивідуальний розум ставити як основу і завершення моралі, можливий тільки в наслідок великої психологічної неясності. Ця неясність лежить в тім, що побіч наших зображень і викликаних ними почувань, не признається третьої, з пізнанням рівновартості форми нашого

¹⁾ Arist. Metaph. XIII, 4, 1078b, 28 под *τὸν ἀποκατότερον τὸν τὸν* бе́зпевні хофіль.

²⁾ Xen. Memor. IV, 2.

душевного життя, нашої волі. Воля виступає тут як інтегральна частина аспектів; вищим фактором души є тільки підчарення, поза яким існують лише нижчі форми нашої свідомості, як пристрасті, почуття розкоші, між котрими немає ще точної диференціації. На підставі цієї психологічної схеми дається побудувати тільки одна можливість: коли мас постарати ісся добого, то воно може бути твором тільки вищої функції нашої души, себто підчарення, яке для цієї цілі мусить мати в собі силу реалізації.

Таким чином обмежується Сократова етика тільки до одного твердження, а саме — що чеснота є якнаймені¹⁾ і що затим слідє, що її можна вчити²⁾. Коли після нашого розуміння до чесноти належать два моменти, а то: ціль, до якої спрямоване наше хотіння, та звідна з цею цілью наша воля, — то тут маємо до діла тільки з першим моментом. Знати, в чому лежить справедливість, — це те саме, що бути справедливим.

Так тут в системі Сократа, оскільки ми в силі з реконструювати її головно на підставі доказів Ксенофона і Платона, причиною фальшивого уgruntовання моралі є психологічна піясництво, яка не знає ще поділу нашої свідомості на три головні функції.

Як ходять однак о метафізичні елементи, зглидно основи етичних систем, то значно цікавіший матеріал знайдемо в тих філософічних школах, що розвинулися на почві Сократового думання.

Головні представники школи циніків проголошують світові пові правду, що дійсно мудрий чоловік сам собі вистарчав. Сократ учив теж, що тільки чеснота може нам дати повне вдоволення в житті і що незалежність від потреб робить нас подібними до богів³⁾. Але мимо цего погіршого споріднення заходить теж велика різниця між думками Сократа і основателя школи циніків. Бо якщо перший голосив свободу правдиво-морального життя, не обтяженої зовнішніми домаганнями, то цинік Антістенес заперечує основи моралі, а саме — суспільний устрій людства. Принцип, який звертається проти держави, родини і в цій негації головних суспільних форм хоче бачити джерело моралі, не може мати етичного підкладу, як мусить бути результатом зовсім відмінної категорії думок. Подібно, як поява монахів і пустельників не була випливом релігійного світогляду первісного християнства, і тільки чужим елементом, запозиченим як Сходу, — так само і аскетичний принцип циніків повної незалежності від суспільних установ був продуктом теоретичної їх філософії, який перенесений в незмінній формі на поле етики мусів довести до абсурду. Цинізм — це філософічна школа, а не твір, що виріє безпосередньо з по-

¹⁾ Xen. Memor. III, 9.

²⁾ Aristot. Eth. Nic. VI, 13.

³⁾ Xen. Memor. I, 6.

глядів та вірувань загалу. В посліднім випадку спекулятивні результати не мають зовсім жодного або дуже невеликий вплив на етику. Інакше представляється справа, коли мабуть до діла фільософічною школою; в їй дан напрям одиниця, в якій зв'язок між поодинокими частинами фільософічного світогляду є тісний, і тому можливість впливу метафізики на етику правоподібна.

Щоби зрозуміти як слід генезу етичної системи Аристістена, мусимо перш за все придивитися його теоретичній фільософії.¹⁾ В цій точці прийшов він до радикального погляду, що наше пізнання, яке опирається після Сократа на поняттях та на відповідній їх комбінації, є неправдивим.²⁾ Дефініція, яка хоче представити суть речі, подає для цієї цілі комплекс рисів, спільніх і характеристичних для певного числа предметів. Але кожний предмет представляється нам як цілість, з якої годі виділювати частини, як не хочемо її знищити. Тому, що дефініція, яка полягає на цього рода операції, не може бути відповідним средством для пізнання реального світу, а тим самим і ціла система понять, що розвивається з дефініції, мусить бути фальшивою, — то світ, який представляється нашим очам, як предмет нашого пізнання, не є світом дійсним, а лише світом улуди, за яким доперва криється відцілені від себе предмети і кореспондуючі їм поняття.

Коли ми цей вислід теоретичного розгляду про позірний, нереальний характер світа зміслів і понять перенесемо на поле практики, то однокім результатом цієї операції може бути повне відвернення від цього світа улуди, згідно таке становище, щоб у відношенню до цього заховати повну незалежність. Відвернення від цього світа явищ — це властива ціль мудріця, а досягнення її веде ось яка дорога. Мудрий чоловік мусить перш за все зменшити свої потреби і жити так, як це вимагає сама природа.³⁾ Це посліднє домагання означає однак негацію культури, усунення всіх тих зайвих потреб, які непрорівно звязані з поступом культури або, скажімо, краще, цивілізації.

В теорії представляється це домагання ще можливим, коли однак перейдемо до практики, як цей принцип був примінений в житті представниками школи ціпіків, то ціла абсурдність цього заłożення стає зовсім ясною. Діогенес в бочці, в розмові з Олександром Великим — це безперечна імпонуюча поява в часах загального тоді сервілізму. Але Діогенес в будені життю — це карикатура, до якої могла довести духовна праця одиниці, яка на фальшивих передпосилках теоретичної фільософії побудувала складну систему етики.

¹⁾ Brandis: Geschichte der griech.-röm. Philosophie II, 1.

²⁾ Plato: Sophist. 251.

³⁾ ὄρθουσιράνος τῇ φύσει ζῆν ενुκήτης це домагання в редакції пасідників цинізму, стояків.

Другою школою, яка вийшла з тої самої почви Сократової науки, були цирснаїки, з головним представником Арістіппом на чолі.¹⁾ Сократовий елемент в етиці Арістіппа дається ствердити в тім факті, що і він ставить головним призіром своєї науки ідентичність знання і моралі. Але тільки в тім амислі, оскільки це знання дає нам свідомість, афектів рівної і силу продукувати їх після висодби. Що тільки те, до чого чоловік стремить цілою силою первісного свого ества, можна уважати метою його життя. А таким елементом, до котрого кожний чоловік, нікоже можне створіння все і всюди гориться, є розкіш, приеми почування, які нам треба з цієї точки погляду уважати тож добром.²⁾

В цьому випадку цікаво нам знати, яким шляхом Арістіпп дійшов до гедонізму. Коли однак хочемо відповісти на це питання, то мусимо в перший мірі познайомитися з його метафізикою, яка представляється ось як: Тільки безпосередні враження суть для нас знанням;³⁾ вони мають сконкрітну непохитну істинність, вони суть пісумнінними критеріями правди. Все, що виходить інше поза межі цих первісних вражень, це вже обман, бо про самі предмети, які в нас викликають ці враження, ми абсолютно нічого не знаємо. Зі змисловими враженнями звязані тільки приеми і неприємні почування. Так само як враження, ці змислові елементарні афекції, суть після Арістіппа одинокими критеріями правди, — так само і слімптарні, в них звязані почування, суть одиноким джерелом добра.⁴⁾ Николи ми згідно я науково цирснаїків наперсчуємо загальність пізнання, яке зводиться тільки до первісних вражень, а все інше уточнюється обманом і непранцю, — то з таким самим опранцінням можемо перенести цей принцип в теорії пізнання до стики і сказати, що одиноким добром і остаточною ціллю нашого стремлення повинні бути теж первісні почування приемності, згідно розкоші.

Тут бачимо зокрема виразно знайдок між стикою і метафізикою у філософуванні Арістіппа. Він не уважає павіль нашою метою суми приемних почувань, як цевого стану душі, ні — тільки поодинокі елементарні почування суть реальні, сума натомість є абстрактом, який служить до цього, щоби свідомість теперішності попирити на минувшину і будучість, які, як недійсні, не можуть бути джерелом розкоші. З практичного досвіду знає одинокий, що спогади минувшини і фантазії на тему будучості дають нам багато приемних почувань, які своюю інтенсивністю зовсім не уступають почуванням викликаним дійсними країнами.

Арістіпп не підержив поєднанно на цім становищі строгого

¹⁾ Brandis: Geschlechte der grecch.-röm. Philosophie II, 1.

²⁾ Philobos 86 c: τούτοις ἐπίθετο ἡρεύ ἡδονή εἶναι πάλαι καὶ παντελή.

³⁾ Sext. Empir. adu. Math. VII, 191: τὸ πάθος ἡρεύ ἐστι φαινόμενον.

⁴⁾ Diag. Laertius II, 85.

змінного, статичного характеру ідей впроваджує він динамічне поняття сили. Матерію, що в системі Платона була зовсім безвартісттим елементом, таїй бути, тільки перешкодою в творчій діяльності деміурга, робить він субстратом, в якім замкнені різні можливості дорогою еволюції стремити до щораз то вищих форм. Мимо цих ріжниць Аристотелес зовсім не зриває з традиціями Платонової фільософії, але протищо — лишається під домінуючим її впливом від перших початків своєї фільософічної творчості аж по сим кінець її. Ціла його фільософія є розчиненим та завершеннем думок Платона, що займали його в послідніх роках його життя.

Але, повертаючись до Платона, мусимо зараз па вступі піднести цю взаємну залежність етичних норм і метафізичних понять в його фільософії. Діалектика і етика творять в цім випадку найбільше нерозривну цілісті. Нашим завданням буде тепер точніше визначити взаємне відновлення обох дисциплін і виказати інтенсивність впливів метафізики, а окрім цого вплив психологии, естетики та логіки на постання і форму етичних поглядів Платона.

В Платоні сходяться всі дотеперішні фільософічні напрямки, з котрих кожний до певної міри залишає свої сліди, — однак першим і найважливішим мотивом його творчості є Сократова ідея знання, яка в алуці з іншими моментами дала почин до появлення науки о ідеях. Про ці моменти прийдеться нам зараз говорити. Слід цей, що представляється нашій східомости в конечній хвиці в іншому виді, з повним змін та суперечностей. Тому, коли хочемо дійти до правдивої незмінної дійсності, а тим самим до правдивого знання, мусимо вийти поза межі цего світу зявищ. В цей спосіб потреба об'єктивного пізнання є тим шляхом, що веде нас до ідей, які поставлені у цій площині не можуть бути тільки загальними поняттями, але вони суть реальними істотами, метафізичними об'єктами.

Як бачимо, Платон захищає інтуктивний метод виробленій Його вчителем. До ідей не доходить дорогою поодиноких спостережень та відповідної комбінації прикмет, спільніх для певної групи предметів, наїп шлях не піде нас від поодинокого до загального; поодинокі спостереження, змислові враження дають нам найвище нагоду притгадати собі ті ідеї, які ми свого часу оглядали. Пізнання ідей — це безпосереднє розуміння всого загального, що людському інтелектові є взагалі приступне.

Слід цей і юз їого процеси, повні змін і контролюра, пхануть нас ізюмою їх дійсності в сторону метафізики. Людський розум, амучений цими безпреривними змінами і нічними загадками цього ружу, шукає за точкою опертя, на якій мігби нін спочити, за хоч невеликим юлантіком справжньої дійсності, правдивого знання, про яке мігби ви сказати, що хоч як убоге це

знанням змістом, то всеж таки валичається воно неоспоримим його здобутком. Тут треба шукати психологочного джерела для того стремлення до метафізики, яке виступає за цілий час історії філософії, не виключаючи таких величезних думок як Кант; тут черпав теж Платон свою силу, щоби з одного боку піднести до концепції ідей, а з другого боку щоби здути всякі сумніви, які підсувало йому в цім завданні тверезе, не щоденне знання наукового дослідника.¹⁾

Чому однак розвинулось у нас це стремлення до метафізики? Чому шукаємо поза всікими змінами чогось сталого, неамінного?

Наше пізнання вимагає для своїх результатів довше тривалої важності. Що сьогодні виглядає так, а завтра інакше, це не може бути правдою. А класичний характер нестійкості посідають, враження, спостереження, зображення, і тому не можемо їх уважати основою пізнання. Цю однак людський розум знання зрешті не може, то мусить бути щось об'єктивно певного, на чим це знання могло опиртися.²⁾ Цим загальним елементом суті, поняття.

Антитезу „враження — поняття“ переносять Платон на поле метафізики і творить тут єдиноє єдна = ідея і та її й = матерію. Таким чином подвійний блуд є причиною появлення ідей. На самперед фальшиве розуміння відношення між поняттям і враженням. Платон не бачить у змінах предметів, чи змінах вражень законності, правильності, — так що і змінчим враженням, оскільки ці зміни опираються на законах, мусимо приписати об'єктивний характер в рівній мірі, як і поняттям. З другого боку поняття, як абстракт, хоч не підлягає безпосереднім перемінам конкретної дійсності, не є теж абсолютно позмінним, в своїй формі закостенілим, як це собі уявляв Платон, а змінює свій вигляд, хоч по-всілі і незначно, але всеж таки помітно, на протязі довшого часу. Збільшується число спостережень, — то це не остает без впливу на загальні поняття; це бачимо на численних примірах в науковім житті. У Платона безоглядно переважається психологочний перехід від враження до поняття; враження залишаються в цім світі явищ, а поняття у формі ідей переноситься в інший світ і надається їм у цей спосіб характер трансцендентності.

Другою кардинальною хибою, що лежить в основі філософії Платона, є те твердження, що все позмінне, загальне, об'єктивне є ідентичним з абсолютною дійсністю. В цей спосіб цілий комплекс логічних понять перетворюється у метафізичну дійсність, а всі методи логіки, що служать нам до шукання понять, мають

¹⁾ Ратт. 185.

²⁾ Republ. 476.

нам дати спромогу дійти до реальних ідей. З хвилею одніх, коли у Платона затрачується рікниш між метафізичною дійсністю і логічним абстрактом, а згідно коли стверджується повну ідентичність між цими обома факторами — не може нас уже дивувати, що Платон, увійшовши раз на цей шлях, мусів бути послідовним і був приневолений теж математичним та логічним реляціям приписати метафізично-реальній характер, зробити їх теж ідеями. Для прикладу вистарчить згадати, що добро, як загальне поняття, у Платона є не лише нормативним, регулюючим принципом, але чимсь реальним, і то, як пізніше побачимо, пайнищою потенцією буття.

Представники кратко джерело всієї метафізики, а також генезис Платонової науки о ідеях, ми тим самим надаємо найсильніший вплив на його етика, а саме вплив метафізичної спекуляції. Розвуміння і творення етичних норм основується на метафізичному стремлінню.

Дальшим мотивом, дуже важним для пояснення науки о ідеях, є стремління, теж глибоко закорінене в людській природі, а власне потреба системізації.¹⁾ Бо головним завданням фільософії вчигал — с зібрати результати всіх окремих дисциплін і пов'язати їх в одну гармонійну ціліст. При цій нагоді виступає нааверх діалектика відача чоловіка, який не єдоволяється самим ствердженням або поясненням фактів, але шукає звязків між поодинокими науками та їх галузями, конструує відображення феноменальної дійсності до абсолютної, щоби лиш дістати по можності ясний образ світа і його явищ. І то в цей спосіб забираємося до діла, що не виходимо рівночасно з різних пунктів, а зачинаємо наше пояснення від одної центральної точки, як найвищого принципу. Причину цього послідовного явища треба нам шукати в першу чергу у факті перенесення логічного схематизму на поле метафізики. Логічні поняття творять свого рода гієрархію; наша спроможність абстракцій знова не заснокується так довго, аж доки, поступуючи ціораз то вище, не дійде до самого вершка, до найвищого поняття, котрому всі інші є підчинені. Ця такого логічного підпорядковання під один найвищий принцип перемірюється я часом у домагання, вприніді нездійсніме, таким самим шляхом, виходячи із одного залеження, пояснити всі явища світу. Основи деяких спеціальних наук, як математика, фізики, опирануться, як знаємо, на аксіомах, себ-то цілком загальних твердженнях котрих стійність не дається доказати або янести до ще первісніших тверджень. Для фільософів вирінає тепер можливість перевести ревізію поодиноких аксіомів, звести їх в одну систему, на чолі котрої можна б поставити один-одинський принцип всего,

¹⁾ До цього питання дивись: Phaedr., Republ., Phaecon.

Коли ж ми говоримо про це стремлення до системізації, то не слід забувати на ролю, яку відіграє причиновість у цій роботі. Вона, підшукуючи для кожного явища відповідну причину, доходитьрешті до одного реального, абсолютноого принципу, від котрого мало б валожати все інше. В історії філософії знайдено численні приклади цієї схеми.

Та сама причина — стремлення до системізації — була теж для Платона внутрішнім тончиком, щоб пошад усіма ідеями поставити одну найвищу, ніж інші. Порядок цієї завдачує своє повстання, як ми вже виказали, теоретичним мотивам, так що і в цім нападку діалектика грає переважаючу роль. Однак від цієї хвилі змінюється відношення обох дисциплін. На місце теоретичних виступають тепер на перший план релігійні, естетичні та етичні інтереси, які свою тонкістю так захоплюють Іліяна, цього найбільшого мистця між філософами, що він забуває на логічні неконсеквенції цілої системи, на її недійність пояснити конкретну дійсність і, не аважаючи на голос холодної критики, віддається цілковито враженням краси і досконалості. Про діяльність — ці настрої автора переносяться також і на нас, коли, читаючи його твори, стараємося розуміти хід його думок.

Це Платон найвищим принципом ставить ідею добра, піллюжить пояснити його відчуттям зглядом Сократа — хоч, беручи загально, така ідентифікація добра з метафізичним буттям означає для етики дуже сумнівний ход. Метафізичне розуміння може скоріше затемнити етичний зміст цього поняття, чим піднести його значення. Бо коли перемішамо буття з добром, коли все, що дійсне, мусить бути теж добрим, і наслідок свого реального характеру, — то в такім разі відбирається самому поняттю добра його специфічний зміст. На це у Платона немає познаного перемішання цих обох понять, а де тому, що ніні добро не робить загальною прикметою всіх ідей, а обмежує його тільки на найвищу ідею, а тим самим до певної міри захоплює окремий його характер.

Як доходимо однак до цього правдивого буття, справжнього добра? Платон дає відповідь на це питання в діяльності Філебос:¹⁾ *νῦν δὲ κατατέφερεν ἡ τοῦ ἀγαθοῦ δύναμις εἰς τὴν τοῦ ἀγαθοῦ φύσην.* Зовнішньою формою добра являється після Гліптова краса. Він проваджує до своєї філософії стару грецьку думку про внутрішній зв'язок між добрим та красою, між жалобою і сітією. На вид краси пробуджуються в нас спомини світа ідей, які ми колись оглядали очима нашої душі. Дорогою самого логічного думання ми ніколи не дійшли. При помочі думання ми в силі

¹⁾ Philebos 53.

переступити граници світа амислових вражень, а при помочі математики -- винукити закони і права, що порхують світським процесам. Але все це суть тільки приготування, що ведуть нас до правдивої мудрості, яка опирається на знання ідей, а головно ідеї добра, яка всі другі ідеї окружав своїм скіллом, дає їм спромогу бути нами підніманими, а також і нам дає силу піднання.

Однак від ідей мусимо перейти до чиного реального світу. Вартість і значення даної теорії залежать у великій мірі від її здатності пояснити явища цього світу. Так само у Платоновій конструкції мусимо звернути увагу на цю обставину. Сама концепція дуже гарна, — видигнення на перший план етично-естетичних елементів відштовдalo вповні артистичній ідачі Платона. Але як виглядає перехід від найвищого добра і краси до предметів цього світу, в якому не бачимо богато слідів пі добра, ні краси? Ця точка, а саме -- відношення ідей до конкретних предметів, є найслабшою в цілій системі Платона; філософ свідомий цеї трудності стирається, закрити її образовими представленнями, які однак для критики разуму липчаться без значення.¹⁾ Ідеї суть досконалими веірцями, на підставі котрих деміург у своїй любові творить з матерії цей світ. Що конкретні предмети мимо цього не випали ідеально, але навпаки показують ріжкі хиби, дається звести до пасивного опору матерії, на яку пересувається цілу відічальництво за це лихо. Матерія є тим виновником, що світ не вийшов з рук творця ідеально добрим і гарним, а тільки можливо досконалим серед даних обставин.

Тут можна б зробити Платонової закид, що він для творчого акту підібрав невідповідну матерію, яка ставить опір навіть пайашій силі, -- але це теж сирана меншої наги; для нас найважливішими залишаються питання етично-релігійного і естетичного характеру.²⁾ А цей естетичний, головно елемент визначений в ролі деміурга, як абсолютного мистця, що қвінливий у вічні ідеї, як свої первотвори, — творить предмети цього світу по можності в досконалій спосіб. — Але творчою рукою деміурга кермую добра його воля, вона є послідньою причиною, першим імпульсом для творчості мистця. В цей спосіб етичний характер приходить до слова і ставиться навіть вище естетичного, як його джерело. Творець робить все як найкраще, раз тому, що нін добрий, а подруге тому, що він хоче зближити дійсність до ідеалу. Цей послідній момент став тепер метою, остаточною ціллю, до якої все повинно стреміти. Таким чином добро являється не лише початком, джерелом, — але і кінцем, метою всіх світових процесів. Поняття добра не обмежує Платон тільки на людські вчинки, він підробосити його до значення космічного принципу.

¹⁾ Діалог Timaios.

²⁾ До цього питання диви: Philebos, Phaedon, Timaios.

Зближення до ідеалу, переноса духовного елементу над матеріальним, повинна бути в першу чергу заціданням найвищого ества в цілому світі — чоловіка. Шляхом знова, що веде нас до цієї мети, є відненрення від світа змісів і очищення, юїнінг, висвобождення душі від непримінності тіла і його афектів, — це зворот до божеського, вічного, духовного, немиручого, всеоднакового, і то в той спосіб, що будемо старатись досягнути цю ціль через чесноту і знання. Цим шляхом іде перший фільософ, коли він зробив себе можливо незалежним від організму. Але вчинення зважку може душою та тілом означати смерть. Серед найбуйнішого життя може бути фільософ принцип смерті у своєму серці.¹⁾ В цій однаковій випадку смерть не є причиною страху або боязни, але в предметом найгорячішого бажання, найінтенсивнішою тугою.

Думки Платона не могли промовити до переконання старіших Гелленів, яких цілий світогляд орієнтується на життя тут на землі, а смертьував кінцем індивідуального існування. Високо понад гелленським світом стоїть ідея фільософ, самітний зі своїми богами та ідеями. Зір його, звернений в глибини нашого духа, бачину у пророчім переживанні на цілі століття вперед те, що мало прийти і стати життєвим ямістю для всіх людей без різниці соціальної чи національної приналежності. Для Платона добро є вічним джерелом і метою життя, світ по можности досконалій є доказом і свідком безмежної любові Бога, а чоловік у своїм стремленні зближитися до найвищої ідеї, первозвору, є тільки відблиском, хоч слабим, вічно-сиячого сонця.

Дорогою до найвищого добра, а тим самим до щастя, є чеснота. При інтерпретації поняття чесноти виступає виразно естетичне розуміння етично-доброго. Бо чеснота є гармонією душі, може тим коли все віло основується на хаотичності, безпорядку.

Чеснота в розумінні Сократа, а тим самим молодого Платона, є тільки одна, анальгічно, як тільки одно в знання. Коли мимо цього відріжнемо роди знання, то в таким самим правом можемо говорити про різні роди чесноти, згідно про різні чесноти. В пізніших діяльностях займається Платон обширийше цею різноманітністю чеснот, а рівночасно старається їх оперти на психологоческих основах. Вихідною точкою цього порядку є поділ людської душі на три частини, на три сили, *θυμοειδές*, *ἐπιθυμητικόν*, яким відповідає мудрість соція, хоробрість *ἄνδρεις* і поклергічність *φρεγαστήν*. Череа відповідне відношення цих трьох чеснот повстава четверта быхшоючи справедливість, як гармонія цілості. Я не можу тут входити в детайлі, хочу лише піднести деякі хиби самого психологочного підходу і основованого на ньому порядку чеснот.

¹⁾ Theat. 176 a: τεμαχίστικα χρή ἐνθέντε ἐγεῖτε φρέστεν, оти таємо, окрім цього Ентургт. Керабл.

Перш за все мусимо сказати, що такий поділ душі на різні частини не відповідає зовсім поглядам про однозначність нашої свідомості. Тому і впорядковання чеснот на цього рода фальшивому психологічному підкладі не могло бути доцільним і мусило довести до невідповідних висновків. Але до цієї хиби прилучується ще неясність щодо ролі, яку відіграє воля при наших вчинках. Воно як будемо розбирати у Платона ті сили душі, то ніяк не віднайдемо елементу волі в цім розумінні, що сьогодні, і який уважається першою умовою морального осуду. І.Цойно Арістотель зумів — ляшаючися в загальніх границях розуму — висагати на рівнопочаткову роль нашої волі, як специфічно-етичної функції; він пересуває чесноту з області розуму в межі нашої волі, яка в великий мірі належить від нашого знання, але далеко не є з ним ідентична.

Становище поодиноких чеснот, з огляду на їх психологочне уґрунтування, не було однаковим. Хоч ціла етика Платона має інтелектуалістичну накраску, і з цієї причини пізнання, а тим самим і мудрість, повинні стояти на першій місці, то в дійсності при впорядкованню чеснот виходить ісеть зовсім другого; софія мусить принести становище рівне з хоробрістю і поваждережимістю та підчленитися справедливості, яка одніоко в виразом цілої чесноти. Це льобічно фальшиве розуміння чеснот, яке випливає із взаємного відношення психологічних передпосилок, не є ще найбільшою хибою Платонової системи; непослідовним і з етичного боку неоправданим є твердження, що моральні вчинки, які повинні стояти між собою на рівні, з огляду на причини теоретичної натури, посідають рівну вартість і що пізнання в цій точці погляду стоять винше, чим інші моральні вчинки.

Яке однак пізнання має Платон тут на думці? Очевидно — пізнання найвищого добра, як також засід, що можуть нас до цієї мети донести. Бо без ідеї добра ми не в силі піннати, в чім лежить суть чесноти, і мусіли обмежитися на звичайні погляди і думки. Тут бачимо жнова вплив метафізики на етичну спекуляцію, що в порівнянні з відмінним становищем Арістотеля, про яке прийдеться нам ще говорити, має свої добре і лихі сторони. У цього посліднього бачимо цілковите відмежування теорії від практики, при чім забувається, що теорії входять теж в обсяг етичних інтересів. Для Платона жнова теоретична діяльність є так само актом етичної свідомості, спрямованням нашої духової енергії до пізнання пайвіщої ідеї добра, яка не всім людям в однаковій мірі є приступна. Однієюми, що мають змогу ссягнути цю етичну мудрість, суть тільки фільософи. Маємо не можуть думати фільософічно, — а тим самим фільософічно-угрунтування мораль є їм чужка. Цей аристократичний характер античної фільософії, а тим самим фільософічної моралі, знайшов в особі Платона найвизначнішого представника.

сенсуалізму і звязаного з ним гедонізму. Життєва практика при неволиза його до уступок того рода, що він радість спричинену щастям і славою пігчани ускажав теж приемістю,¹⁾ але низького сорта, чим тілесні розкоші. Коли ми стагнули дійсно на становниці Арістіппа, то мусіли заперечати всяку працю загальними поняттями, а тим самим творення якої-будь школи чи системи було немислимим. В такий спосіб неможлива жадна етика, хоча назіть така, як Арістіппа, котра однинцю залишає жертвою моментальних відносин і її нервової системи, замісти, дати їй відповідний метод витворювання правдивої розкоші після вподоби.

Циніків та циренійців можемо назвати тільки недосконалими Сократами. Повне зрозуміння для Сократових ідей, а також інтелектуальну ідіність розвинуты іх у формі готової системи можемо запримітити тільки у одного з учнів Сократа — у Платона. Коли хочемо представити насамперед загально наслуги Платона в межах етики, то треба нам підкреслити головно два моменти, які означають безперечну оригінальність в порівнянні з дотеперішньою фільософією, а саме — домагання систематичного зв'язку між поодинокими поняттями, а окрім цого переміну системи логічних понять у світ метафізичних ідей. Не окремі поняття, але ціла їх система, що дозволяє нам, на підставі юнітного їх підпорядковання, від пайонічних понять дійти до найвищих і наїдворіт, дас нам впорядковане, а тим самим правдиве знання. І то ще з певним застереженням. Правдиним напінням можемо назвати систему понять щойно тоді, коли прийдемо до переконання, що вони не суть лише фікшено думачого суб'єкту, але що вони мають незалежно від суб'єкту обективну важливість, що вони окрім логічної посідають теж і метафізичну дійсність. Вічні, все однакові, досконалі, впорядковані в скінчену гармонію, окружні світлом найвищої ідеї добра — творять Платонові ідеї інерівіанний вірець для дійсного всесвіту. Поетичний хист і етичний підклад ідеольогії Платона робить цю науку однovo з найцікавіших і подиву гідних сторінок історії фільософії. Що він до мети, яку собі поставив, не дійшов, то це не зменшує заслуг і значення Платона. Його ідеї показалися неприхожими для розслідування і пояснення хиб, взагалі темних сторін цього світу; через послідовне розмежування елементу інтелектуального і матеріального повстало прірва, яку Платон не був у силі виповнити жадними штучними конструкціями. Ці недостачі використовув пізнійше Арістотель для своєї критики, але не щоби цю науку підшпити, а тільки щоби її справити. На місце сталої, не-

¹⁾ Diog. I., 87, 89, 90.

Цей сам інтелектуалістичний аристократизм виступає ще різкіше в Платоновій „республіці“. Моменти, на яких основується державний ідеал Платона, можна зрозуміти з дотеперішнього його роялью. Невіщовання з дійсної грецької держави, яку він бачив власними очима у своїй ніччині, творчість головний акорд, що супроводжує цілу його дотичну творчість. Вже в діяльності Горблю звертається Платон я острою критикою проти занадто розвиненого тоді в Греції індивідуалізму, який був причиною, що комоній робив тільки те, що йому подобалось, і власну пріємність уважав однопокою нормою діяння. Ці індивідуальні сили, що, розгойдаючися занадто сильно, нерейнули всяку міру, мусить бути знищені до даних границь. Тоді зачала давати відчування потріба і тута за давніми законами батьків. На площині цієї реакційної програми обертається Платоновий план державної реформи. Старі аристократичні форми, які тепер представлялися в ідеалізаючім світлі славної минувшини, дають головний матеріал для його конструкції. Платон, як потомок аристократичного роду, що в обороні давніх перекошань поборював демократичну думку, мусів у цей а не в іншій спосіб дивитися на державу і її завдання.

Але побіч цього аристократичного характеру виступає ще сильніше інтелектуалізм. Держава є після Платона виховувавчою установою, яка має за ціль плескати мораль і знання, а тому що правдиве знання і науково-утрутковану мораль посідають тільки філософі, то на чолі кожної держави мусять вони стояти, мусять вони нею керувати. Число філософів є однак обмежене, тому і державою не може правити маса, а тільки повсіликий гурток відродідно-дібраних людей. Концепцію Платона можемо назвати інтелектуалістичною олігархією.

Тому що рішучаший вплив на етику Платона мають ідеї, абстракти, тому цілий її характер є абстрактно-ідеальним, від якого жадного переходу до дійсності нема; світ Його - це тільки мистецької фантазії. Перед нашими очима відкриває Платон нені, Незнані країни вічної дійсності; в порівнянню з цією дійсністю життя тут на землі існується тільки міаскрипм відблиском, це заслуговуючим на зацікавлення філософа. Тут пищить Платон в основі дотеперішній гелленський снітогляд, який не здав із метафізики, ні світа поза нами, а дбав про цілість в життю; він зробив у цей спосіб, хоч неспідомо, перший крок на дорозі до нових ідеалів, які принесло кілька століть пізнійше християнство.

Нам треба думати про кінець, тому що ця могутня індивідуальність, котрої хиби зникають в порівнянні з пішетом думкою, задержала нас і так доволі ділко. — Перед переходом однак до етичної системи Аристотеля перегляньмо ще раз, для кращого розуміння і більшої підніжності, головні етапи розвою етики Платона.

Моменти, що довели Платона до науки о ідеях, можна пред-

ставити в немногих пунктах ось як: стремління до правдивої дійсності в надії на цій основі оперти пане знання, — відмеження думання, як елементу більш трінного, ніж всесмінних, аміслових вражень, — переміщення об'єктивності льобічних форм з правдивим буттям. Психологічно-упрігнутований нахил до систематики дав почин до постання найвищого прінципу пізнання і буття. Глибоко-етична вдача і естетичні інтереси фільософа спонукали його віднайти це найвище місце ідеї добра, для котрої зовнішньою формою являється краса. Через вивінування цього поняття релігійними і телеснотобочними добірками повстает перед нами образ Бога, як абсолютно-доброго творця, який в естетичному захопленні для ідеї творить на їх взір з мертвої, тіжкої матерії можливо-досконалій світ. Но початковій залежності етики від метафізики слідує тепер арівіння теоретичних і релігійно-стичних мотивів; але не на довго, бо вже в науці о чеснотах переважає знова вплив метафізики, який відбирає етиці специфічні її основи і провадить її до дуже згубних висновків. Поняття чесноти, естетичне розуміння котрої відповідало грецькій традиції, оперлося на зовсім фальшивих передпосилках. Едність і одноцільність душі розірвано, наші пристрасти, ємоції, зроблено окремою функцією душі, в якої треба шукати джерела ала, через що чоловік попався у залежність від зовсім інъязких душевих сил. В цей спосіб постає антагонізм між поодинокими силами душі, чинами, що стремлять до ідей, і інъечими, які зв'язані з цим світом. Цей антагонізм проявляється теж у межах самої етики, коли Платон відріжняє фільософічно-упрігнутовану мораль від звичайної, буденній, яка опирається тільки на звичках. Цей поділ на подвійну мораль, в наразім того інтелектуалістичного аристократизму, що в далінім тягу довін до безпадійного, негативного погляду на світ і життя, для котрого існувала тільки одна розвіязка — смерть. Мимо цего аристократизму духа, який не міг орієнтуватися на маси, а тільки на нечисленні одиниці, — бачимо у Платона узгляднені теж соціальні елементи, які кажуть одиниці гіднинити інтересам загалу для шукання правди та осягнення можливої на землі досконалості.

Коли хочемо зрозуміти фільософію, а зокрема стику Арістотеля як слід, то приступу до неї нам треба шукати в границях Платонової системи.¹⁾ Цей факт не ставить у сумнів оригінальністі Арістотеля, який своєю критикою головних думок Платона та зворотом від ідеалізму до реалізму зовсім виразно підкреслює свою наукову самостійність. Але мимо тих різниць, які він підносить на кожному кроці залишається він під доміну-

1) Max Wundt: Geset. d. gesell. Entwickl. II. 98.

нінішній вигляд. З неозначеного творива, з матерії (τὸῦ θείου), формуються поодинокі предмети. В цей спосіб кожна річ є рівночасно матерією і формою, але тільки ця последня дає матерії зовнішній її вигляд, а тим самим творить її дійсність. Загальні поняття, цей старий воріг емпірічної дійсності, є в представленні Аристотеля її творцем. Так вдалося Стагіріті виповнити пріору між думашням та досвідом, між раціоналістичним та емпірічним елементом, усунути контроверзу, яка хоч для всіх філософів була предметом роздумування, проте найсильніший вираз знайшла в системі Платона.

Дуалізм Платона відріжняє дна зовсім відмінні принципи, а саме — спрагнення буття (έλας), правдиву дійсність, яку посідають тільки ідеї, і становання (ύγεοδαι), безперериву зміну, в якій знаходиться світова матерія. У Платона цей дуалізм, чи антагонізм між буттям та станованням, між ідеями та матерією, між раціоналістичним та емпірічним елементом — абсолютний. Однак Аристотель, викодячи в того самого заłożення, що і Платон, не міг лишитися на тім становищі. Він стояв занадто близько природи, він занадто твердо думав на всі явища тут на землі, щоби міг захтувати ролю матерії, яку вона грає у будоці кесеніту. Це строгої лінії, що ділить оба світи ідеї і матерії, він не міг вадеркати на дальше, він не міг емпіричного фактору обмежити до вартості цого, що не існує, до таї нії бу, як це зробив ідеаліст Платон. Бо хоч емпірічний фактор находитися у безперервній зміні, у вічнім станованні, але це не виключає ще зовсім участі в нім певного елементу, а тим самим можливості творення а п'ого понять. В самім поняттю становання лежить прецінь його філь, — все, що стає, стає чимсь, як ікаже Аристотель в метафізиці. Тому чистого буття не можна протиставити станованню, як абсолютно відокремлену сферу, бо воно міститься в станованні, бо кожний процес становання чи новствання предмету веде до певної остаточної цілі — до буття.

Коли приглянемося більше життю в природі, то побачимо повільний, але беззупинний розвій, який має все перед собою певну, точно означену ціль. Поняття розвою для Аристотеля невзичайно важливе; бо при його помочі ставиль від міст, що має вязати два чужі до тепер світи, а саме — світ буття і світ становання; при помочі цього поняття доходить нам до зовсім нового розуміння природних процесів. Всі давніші погляди на природу були дуже примітивні, поверхонні, коли приймали як початок світового процесу переміщення елементів (μέτη καὶ διάλυσις, πάντα ἥρον). Тому цілій світ думок не дався пояснити при помочі цього грубо-механічного методу і лишився на все загадочним. Інакше представляється ділє з поняттям розвою; тут стрічаємося перший раз із внутрішнім принципом, який означає розвій із внутрі,

ючим впливом Платона від перших початків фільософічної діяльності аж по сам кінець й. Ціла його фільософія з розвиненням і завершенням системи Платона. Мимо зовнішніх приєзжак, що здатоються заперечувати всяку схожість обох фільософів, мимо протестуючої почти самого Арістотеля, дається в цім випадку стверджити духовний аналог сильніший, чим у других фільософів цеї міри. Арістотель приймає готові вже поняття Платонової фільософії і замість заступити їх орігінальними, власними, логічними формами, старається тільки переличувати їх підпоштво до своєї конструкції, щоби воши були в аморі помістити в собі новий зміст. Однак не лише як фільософ, але теж як учений, лишається Арістотель під впливом научної традиції попередньої творчої спога; побіч емпіричного матеріалу, який завдає він роками минулих літ, переймав він від своїх попередників і методи наукової праці.

Згідно з Платоном ставить Арістотель два принципи: *εἶδος*, ідея морфії і матерію — *ὑλή*. Але зараз під тою самою віншую фірмою виступає ріквиця в змісі. Бо коли Платон головну увагу звертає на ідеї, абстракти, загальні поняття, як вираз справжнього буття, — то для Арістотеля суть юодинок, конкретні предмети представники реальної дійсності, тільки воши мають значення і причину самі в собі і не потрібують основуватися на інімсь другім принципі. Тому тут у сфері емпірично-даного матеріалу може і мусить наше пізнання розпочати свою працю з тим однак, що метою такого пізнання лишаються загальні поняття. Також чином шириняє перед нашими очима суміречність, яку на кожній кшталт треба нам усунути. Як тільки юодинокі предмети є дійсні, а наше пізнання звертається врешті решт в сторону жагального, то кожний мусить поставити собі питання, як є можливим пізнання дійсності?

Ця головна проблема щодо можливості пізнання стояла в осередку думання IV. століття перед Христом. Її буде можна розвязати тільки тоді, коли нам ідається в індуциючих конкретних предметах віднайти загальні елементи і то не як алишні причини, але як конститууючий принцип цих предметів, а це знова буде можливим цілком тоді, коли дається нам спирати повне переміщення емпіричного елементу з абстрактним.

На цих передпосилках основується метафізика Арістотеля; головне її завдання — це розвязання вине згаданої антиподії. У всякій емпіричній дійсності бачимо загальні поняття, кожний предмет окрема носить їх сліди у формі прикмет спільніх певній групі предметів. Суму цих спільних прикмет, які носять всі предмети, що підпадають під одне поняття, називає Арістотель формою — морфією, їїднажчи теж Платонового *ἰδέα*. У формі лежить працюва дійсність даного предмету. Однак форма потребує для своєї дійсності певного субстрату, которому вона надає ло-

Ловні твердження, що найвище добро є ідентичним з остаточною ціллю, що та ціль лежить в природі самого предмету, та що завершенням її є діяльність, активість — всі ці твердження не опираються на розумових доказах, а випроваджуються з загальнофільософічного світогляду. Тому, коли хочемо займатися поодинокими питаннями, все мусимо мати зір звернений на цілість, бо тільки цю дорогою можемо дійти до повного розуміння. Ця обстанина с власне причиною численних похибок, які лежать не в системі Арістотеля, а тільки в критичній праці дослідників. З цього всего виходить зовсім ясно, що Арістотель, у которого поодинокі дисципліни стоять у так тіснім причиновім звязку, мусів оперти основи своєї етики на метафізичних передпосилках.

Цей внутрішній звязок поодиноких областей знання в системі Арістотеля є також глибоким телесофічного характеру цілої його фільософії. Коли все в сеїті впорядковане та спрямоване в сторону остаточної мети, Бога, то тим самим і чоловік та його ячинки мусять мати свою ціль, свою призначенні. Що дійсно чоловік має сповнити певне завдання, про це говорить Арістотель зовсім під часно: „Коли півець чи тесля мають свою працю і своє завдання, то чи чоловік, як такий, не має би мати жадних і мати бути засуджений на безчинність? А може справа представляється в цей спосіб, що коли очко, рука, нога і кожна частина людського організму має свою призначенні, — то так само і сам чоловік, окрім цих всіх, мусить принести на себе окреме завдання“.¹⁾ Так само як кожне звання має свою окреме призначенні і кожний, хто себе присвячує якомусь званню мусить сповнити уміння з цим званням звязані, — так само чоловік, як такий, як горожанин всесвіту, має свої окремі обовязки і завдання до сповнення. Можна це однак зробити лише тоді, коли пізнається становище чоловіка у всесвіті, а це можливе через метафізику.

В сей спосіб дістали ми певну платформу, з якої можемо розбирати поодинокі питання Арістотелівської етики. Перше питання, яке ставить собі Арістотель, відноситься до найвищого добра, яке ми тут на землі можемо отримати. Платон поставився до цеї справи настільки негативно, що бачив ціль нашого стремлення в повному відверненню від тутешнього життя та в звороті до Бога і то так, що ми повинні старатися стати йому подібними. А для отримання цеї цілі мусимо висвободитися від якоїсь нашого тіла, яке є тирмою душі, і жити виключно чистим роздумуванням. Арістотель однак у цім випадку не міг піти слідами Платона; він був не лише фільософом, але і вченім природником. Тому і тут виходить він з заłożення, що чоловік не стоять поза природою, але проти чи — в тіснім звязку з мате-

¹⁾ Еф. Nicom. I, 7, II, 6. 39.

різальним спітом; цого зв'язку не вільно нам нехтувати, це за-
падто важливий фактор, який приненосить нас всягнути його теж
в круг нашого розумовання. Так само, рівнобіжно а і аміною
фронту в межах теоретичної філософії, коли він матерію не
уважав виспочину елементом негативним (т ю бу, як Платон,
але субстратом для можливих форм та буває бу, — мусів він
амілити теж відновлення чоловіка до світа).

Розгляд етики зачиняє Аристотель початтям ціли, до котрої
можна чишисть стремитися. Однак не всі ціли суть рівнонартці,
противно вони творять ского рода систему, в якій на чолі стоїть
одна пайвища, а всі другі суть собі взаємно підпорядковані так,
що кожна нижча ціль служить до осiąгнення вищої.¹⁾ Верх цієї
гієрархії, пайвища ціль, наше щастя, єбдісміс, є предметом
політики, яка об'ємлює всі інші практичні дисципліни, а тим са-
мим етику, як науку про якніки одиції.²⁾ Коли ми цю думку
розберемо точніше, то вийде дінина річ. Бо коли етика є тільки
частиною політики, котрої заціянням є загальне щастя, єбдісміс
— то і одиниця не понадмає думати про свої власні інтереси,
а тільки мати на увазі добро загалу, себ-то держави.

Однак одиниця відносить побіду над загалом. Щастя уна-
жається за ціль саму д.рт себе, якій підчиляється все інше, навіть
громада як средство, що веде нас до цієї цілі. Висказ Аристотеля,
що ἀνθρωπος φύσει θέον πολιτικόν належить розуміти в той спо-
сіб, що чоловік потребує державного порядку для розвитку
власної індивідуальної діяльності. Так представляється фактичне
відношення одиниці до загалу, етики до політики; причини однак
нега янища треба шукати в перемішанні метафізичної і етичної
оцінки, зважані теж з антропологічною інтерпретацією етичного.

З антропологічного становини ставті. Аристотель, як ціль
приємні почуття. Як можна життя одиниці познати єбдісміс
коли воно не є їдіс?³⁾ Тому і чеснота — це пішо іншого, як
здібність відчувати справжню приємність. Зі спекулятивного боку
наскіжть уважати абсолютною ціллю духову енергію одиниці.
Як однак погодити оба ті погляди? Можемо це перевести тільки
в тому випадку, коли наше стремлення звернемо в сторону
справжньої приємності — не першої ліпшої, але такої, яка по-
встас, коли наша духовна енергія знаходить поле діяльності, коли
наші духові сили переходятуть до активності. Приємність, роакції
важеться тісно з енергією. Вони не суть ідентичні, але так само
не дадуться розлучити. В загальним стремленію до приємних
почувань проявляється наша жадоба життя.

Дотепер шукали ми за характеристичними рисами цієї

¹⁾ Eth. Nicom. I, 1, 2.

²⁾ Eth. Nicom. I, 1, 10.

³⁾ Eth. Nicom. VII, 14.

єддаючої, як енергії душі. Але ця душа розмежується на різні частини, в яких не всі є рівновагутні. З логічного боку думання, хотіння, чуття, як психічні функції, сути рівновагутні, і нема найменшої причини робити між ними які-будь різниці. Відмінно однак представляється сиріва з метафізичного боку. Тут психічні енергії суть взаємно підпорядковані відповідно до ступенів їх залежності від конкретного світу. Найбільш звяганими з матеріальним світом суть наші враженні і спостереження, пізнання — функція хотіння, бо до неї треба зачислити звичайну жадобу, яка все має матеріальну закраску. Вище всіх душевних сил стоїть бісаперечно наш розум та його головна та його частина, яка не переробляє емпіричного матеріалу, а тільки займається чистим думанням, пезаспіченим змисловими елементами, чоб'є позитивом.

На підставі метафізичної одінки окається одна частина душі, а саме наш розум, найкращою, і тому в етичному боку та чинність мусить бути найліпшою, що опирається на розум, себ-то *софію*. Теоретична праця, як етично найвитрачніша чинність чоловіка, мусить довести його до найбільш скінченого щастя.

Тут бачимо недвіднечно це переміщення обох областей: метафізичної з етичною. Одиниця є абсолютною цілью, чеснота способом її активності, поодинокі роди нашої духовної чинності суть впорядковані на підставі метафізичного, а не етичного принципу, вартисть даного вчинку не залежить від поєднанням до інших одиниць, а тільки розвитком внутрішніх сил суб'єкту.

Ми наблизяємося до кінця. Хоч в етиці Арістотеля можна знайти не одне ще місце, яке закріплює наше основне твердження, поставлене нами на самім початку, але ми мусимо здволитися дотеперішніми результатами, а далі розслідувати залишки з причини браку місця. Для ясності загального образу прийдеться нам ще тільки зібрати весь матеріал в одну коротку синтезу і передати її читачеві, ях послідову слово цеї праці.

Постепенний розвій грецької етики, які до Арістотеля включно, дається зрозуміти тільки на підставі рівночасного поглиблення метафізичного світогляду.¹⁾ Як довго філософія обмежувалася лише на проблеми космогонії, так довго не було в ній місця для належного утрутковання етики; тому і історія етики могла розпочати свою працю щойно з виступом софістів. Мимо деструктивного характеру їх діяльності, етика завдячує софістам те, що вони виднігнули і переперли примат (перевагу) інтелекту над матерією. Як довго філософія спорила наці тим, чи вода або огонь або ті йдеяці в тим творивом, з якого має поистати все-світ, — так довго в її межах не було місця для філософії моралі; щойно система інтелектуалізму могла бути відповідною почвою для творення етичних систем.

¹⁾ Fillwka 135.

формовані дійсності на підставі даних, замкнених у внутрі відповідної матерії. Це точка, в якій зходяться світ думання зі світом емпіричної дійсності, але тому, що матеріальна дійсність пояснюються per analogiam духовного життя.

При помочі цього поняття старається Арістотель пояснити початок руху у всесвіті. І так чиста форма, сама для себе непорушна, є рівнозначно джерелом всікого руху, а це тому, що предмети дорогою розвитку стремлять до неї, як своєї недостаточної цілі. Наш організм стремить до кінцевої мети, до своєї форми, завершення, яким являється наша душа; цілий світ стремить теж до однієї найвищої чистої форми, вильтої від усіх матеріальних елементів, до Бога, який як чисте думання останає в стані суперечності самооглядання.

Ціла система Арістотеля в закінченнім плютонізму, оскільки будемо старатись в його межах уяглювати теж емпіричний світ. В цей спосіб розвязані Арістотель одну важливу задачу, яку залишив Ісус Христос своїм послідуникам. Але при цій нагоді не стратив він в очей другого, що менш ідеального, а саме стичного моменту, який у думанні Арістотеля входить теж у тісний зв'язок з метафізицою.

Причиною того явища, що у Арістотеля дастися тик само, як у його попередників з класичної доби грецької філософії, ствердити залежність стихії від метафізики, треба в першій мірі уважати однокілданий та універзалізм характер його філософського світогляду.¹⁾ Причому під універсалістю не ваджимо нам розуміти звичайної всесторонності, яка уважає своїм обов'язком звернути голос у кожній ділниці інтелектуальної праці. Така всесторонність не може принести надзвичайних успіхів і дастися наїві, з користю застутити ірадиції певного числа одиниць, з яких кожна в силі придбати собі в даній області більше авантури, чим всесторонній розвум одного дослідника. В дійсності однак під універсалістю треба нам розуміти метод, який на підставі загального і можливо-точного знання старається всі дисципліни розвивати як складальні частини одного і того самого організму, так що в цей спосіб заховується одноцільність розгляду та внутрінній зв'язок поодиноких частин, що авова при збірній праці в немисливим. І здається тут ложить заслуга Арістотеля. Хоч як далеко запускається він у грацищах спеціальних наук, та мимо цього піколи не затрачується у него зв'язок цих спеціальностей з цілістю, — одна ідея, один наприм харacterизують всі розсліди. Таким чином суперечність результатів у різних областях в неможлива; не може бути важливим в одній науці те, що заперечується в іншому місці; важні моменти не можуть бути залишені без відповідної уваги. Тут в етиці Арістотеля то-

¹⁾ Euseb.: Über d. Methode und d. Grundlagen der Aristotelischen Ethik.

характер обох послідніх поглядів містив у собі велику небезпеку перецінення підземських елементів; подібно як Кеплер на підставі геоцентричних помірів та обсервацій закріпив домінуюче становище сонця в одному з фокусів сліптичних, плянетних доріг, — так само Арістотельські принципи в участі заходання вказали значенню і ролю ідей в реальному світі та знайти певну дорогу від смірій до поняття абсолюту.

Психологічно дастися легко зрозуміти те, що зроджена самосвідомість людського духа в почуттю власної сили перейшла вську міру і, заперечуючи можливість об'єктивної правди, мусіла довести в межах теоретичної фільософії до скептицизму, а в межах практичної фільософії — до анархії субективізму. Тільки безсумнівна певність моральної правди, а також піянання закопів, що кермують процесами світа, могли зломити сили субективізму; з хвилюю, коли інтелектуалізм навернути у сторону телевільготі, він знайшов відповідний для себе шлях. Доцільність та законність в природі показують в сторону надлюдського духа, який дає плян для світових процесів; в це хвилюю мусів зникнути також в границях етики принцип індивідуальної автономії або, кажучи точніше, особистої самоволі.

Але і тепер була ще можливість як для етики, так і для метафізики війти з дороги правди. Як софісти попали в один екстрем — субективного інтелектуалізму, так Платон пошав у другий екстрем — одностороннього підкреслення принципу божеської телевільготі. Поза межами трансцендентного світу не знає він у метафізиці жадного буття, в етиці — жадного добра. Коли тільки ідеї мають справжню дійсність, то матерію треба уважати чимсь неістущим; коли лише Бог є добрим, то етика можлива тільки в тім випадку, коли вона відвертається ід від всего матеріального, і свою метою уважає зближення до абсолюту. Посереднє місце між цими двома екстремами займає Арістотелева система не трансцендентної, а імманентної телевільготі. Форма після Арістотеля є те, що має низькі пріоритети пріору між ідеальним та матеріальним фактором; хоч звязана з матерією, вона має характер ідеальний, а при помочі динамічного поняття розвою старається піднести матеріальний елемент на щораз то вищий рівень. Тому що форма є продуктом світового плану Бога, ми доходимо до гармонійної доцільності у всесвіті, а що вона є рівночастю активною діяльністю, то кожному осібникові заховується реалітивну самостійність.

Коли хочемо в історичному порядку представити і оцінити значенні головних систем стилю від софістів аж по Арістотелю виключно, то мимоволі приходить нам на думку порівнання з анальгічним процесом в астрономії. Так як в перших початках наша земля являлася осередком цілого світу, довкола котрой кружилися сонце і всі інші зірки, — так само і для субективізму софістів був чоловік осередком теоретичних та практичних інтересів. Але більш інтенсивна обсервація і щораз то численніші суперечності у світовій механіці довели до революції Коперника, який геоцентричну систему перемінив в геліоцентричний устрій. Анальгічно в межах практичної фільософії приходить до слова теоцентрична етика Платона. Однак трансцендентний

ЛІТЕРАТУРА.

1. BRANDIS: Handbuch der Geschichte der griechisch römischen Philosophie, Berlin 1885.
2. JANET: Histoire de la philosophie. Les problemes et les écoles, Paris 1920.
3. JODL FRIEDRICH: Geschichte der Ethik als philosoph. Wissenschaft, Stuttgart 1906.
4. LÜTHARDT CHRIST. ERNST: Die antike Ethik in ihrer geschichtl. Entwicklung, Leipzig 1908.
5. SCHLEIERMACHER: Grundlinien einer Kritik der bisherigen Sittenlehre, Berlin 1804.
6. SCHMIDT L.: Die Ethik der alten Griechen, Berlin 1882.
7. SIDGWICK: Outlines of the History of ethics for english Readers, London 1906.
8. MAX WERNER: Geschichte der griechischen Ethik, Leipzig 1908.
9. ZIEGLER: Geschichte der Ethik, Strassburg 1892.
10. AP'ELT: Der Wert des Lebens bei Plato. Abhandl. der Friedenschen Schule, II. Bd., 1 Heft.
11. ARLETH: Die metaphysischen Grundlagen der Aristotelischen Ethik, Prag 1904.
12. J. MC. CANN: The ethical doctrine of Aristotle. Internat. Journ. of Ethics, 15.
13. BUCKEN: Über die Methode u. die Grundlagen der Aristot. Ethik, Frankfurt 1870.
14. FUJKUKA: Die metaphysischen Grundlagen der Ethik bei Aristoteles, Wien 1895.

далася політична цільність, і тільки вона була носителем суб'єктивних прав.

Міжтим життя на кожному кроці доводило існування груп, обеднань, колективів, на які ділилося та з яких складалося населення кожної держави, її „нарід“. Вони показували також їх силу і життєздатність, незалежну від правильних конструкцій. А загальною формою, в якій виступали активно сі, головно класові та національні, обеднання супроти держави, були політичні партії. „Проблема партій“ становив перед теорією та практикою. Теоретично поставив його мабудь вперше *Tocqueville* в своїй книзі про американську демократію. Практично перша підійшла до питання Англія. Вона видала на свій спосіб дійсно, піляхом політичного звичаю, існування та діяльність партій і надала їм політично-правне становище в своєму державному устрою.¹⁾ Відтак, вже при кінці XIX століття, законодавство Злучених Держав Північної Америки було примушено зачітися проблемом партій. Природом для съюза була обстановка, що партійні організації, які опанували усе політичне життя в державі, втворили практику, якщо вже шкідливу та небезпечну. „Союзи“ монополізували руках професійних політиків передовсім справу виборів, а в звязку з сим широкі обсяги працілінія країною. „Система добичі“ стала обов'язуючим принципом. Вона означала право партій, яка перемогла при виборах, до усіх посад, які надає уряд, собто в практиці, право членів своєї партії до матеріальних користей, звязаних з посадами. Політика стала таким способом зарібковою професією, а партії приватними, обчисленими на зиск підприємствами. Звязана з сим демократія та бажання протидіяти їй викликали реформаторський рух, що ставив своїм завданням санацию політичного життя. Його предметом була практика, що втворилася відносно організацій та діяльності партій.²⁾

Законодавча творчість Європи, а власне європейського суходолу була змушена занятися питанням „партій“ в звязку з виборчим правом. Засада пропорціональності виборів ставить практично на місце ізольованих „виборців-одиниць“ групи виборців, що голосують однаково. Особливості кожної виборчої системи, побудованої на системі голосування на лісти, мусить передходити організацію груп виборців вже для практичних завдань, звязаних з переведенням виборів. Голосування на „лісти“ вимагає здвоєння та наставлення ліст кандидатів. Колиб сючинність залишити паніть одиницям, т

¹⁾ Гл. м. н. Dr. Julius Habschek „Englisches Staatsrecht“ 1900, Bd. II, S. 8. ff. Ostrogorski „La démocratie et l'organisation des partis politiques“ 1902, T. I.

²⁾ M. n. Ostrogorski op. cit. T. II. Dr. Ernst Freund „Das öffentliche Recht der Vereinigten Staaten von Amerika“ 1914, S. 81. ff. Woodrow Wilson „Der Staat“ 1913, S. 408.

ї тоді виставлена цими ліста стає організаційним осередком, коло якого об'єднується, нехай що тільки для одних виборів, „партия“. В дійсності, сама вже си підготовна чинність доручена скрізь не однією, а організованим групам, так, що організовані виборчі партії, а не одиниці беруть участь в означеных стадіях виборчого агту. Таким способом скрізь, де обов'язує пропорціональність як виборча засада, „партия“ стала з високою політичного таож правилом попитом.

Особливої уваги заслуговує спосіб, як віднеслося до питання партій конституційне законодавство Чесько-Словачької Республіки. Се сталося в першій мірі в зв'язку з виборчим правом. В основу виборчого права покладено тут принцип пропорціональності. Виборчий закон з 29. лютого 1920 р. (Ч. 123 Зб. зак. та розр.), що переводить юрисдикцію, послугується методом голосування на лісти, а саме системою Hagenbach'a. Вже те саме потягло за собою конечність зробити партію співучасником в переподжепто виборів. Але в чесько-словачькому законодавстві ми стрімко відносимо партій постанови, які не випливають з конечності із самих цих засад виборчого закону та низкою з ними техніки. Незалежно від цієї конечності законодавство їде в напрямі легалізації політичної партії та втягнення її, як приватої установи, в життя держави. окрім самого виборчого закону містять ще постанови про партії „Установчий (конституційний) закон Чесько-Словачької Республіки“ з 29. лютого 1920 р. (Ч. 121 Зб. зак. і розпор.), „Закон про склад та обсяг діяння Сенату“ з 29. лютого 1920 р. (Ч. 124 Зб. зак. і розр.), „Закон про Виборчу Судову Палату“ з тієї ж дати (Ч. 125 Зб. зак. та розр.), вреґті „Закон про постійні виборчі списки“ з 19. грудня 1919 р. (Ч. 663 Зб. зак. та розпор.). Усі вони разом дають ось яку картину правового становища „партиї“ в конституції Чесько-Словачької Республіки.

ПОНЯТТЯ ПАРТИЇ.

Ні один з наведених законів не відповідає просто на питання, що належить уважати партією в обычному праві. Тільки посередно знаходимо на се питання відповідь, і вона не все звучить однаково. В цім винятковім треба нарости такі постанови.

„Закон про постійні виборчі списки“ наказує в § 5. узгадювати рівномірно партії при складанні місцевих виборчих комісій, а саме при іменуванні їх членів „лавинічів“ та їх заступників. Теж саме постановляє § 11. цього закона що-до реклямаційних комісій. І тут і там призначено партіям право ставити свої ініціативи що-до іменування членів комісій, а також право відмінити від рішення, яке запало. Не підлягає сумніву, що ці постанови відносяться до існуючих дійсно в даних волостях, громадах та округах

Проф. Др. Володимир Старосольський.

ПАРТІЯ В КОНСТИТУЦІЇ ЧЕСЬКОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ.

Конституційна творчість доби після 1918 р. носить, хоч іс завше глибокі, та все ж іноді виразні сліди розкиду, який припесло для політичної практики та теорії XIX-го століття. Коли порівняти деякі з конституції сієї доби з конституціями кінця XVIII-го та усього XIX-ого ст., то враже одна реч. В старих конституціях кладено в основу державного устрою одиницю та на їй будовано державну цілість. При сьому розумінні одиниці було паскріз атомістичне та механічне. Лицарська одиниця, індивідуум, була математичною одиницею. Правна рівність означала „однаковість“. Юридично се виявлялося в поняттю „гороханщина“, величини не тільки рівної, але й однакової, в якої шляхом механічного додавання до себе складалася держава. Згідно з ученням „права природи“ ніщо не повинно стояти поміж цілю абстрактною одиницею та політичною цілістю. Як відомо, J. J. Кошвеац довів до остаточних консесівенцій свою думку про небажаність та нікідливість яких небудь незахідних, частинних заявок та обсягань. По йому „volonté générale“ тільки тоді може проникти себе дійсно, коли нікак „volonté particulière“ не фальшує її, втискаючися між одиницею та політичною цілістю.

Ці думки проявлялися виразно в законодавстві великої французької революції та в усіх конституціях, що родилися під його впливом. В сфері „конституційних способів“ існувала тільки одиниця. За право коаліції треба було зводити ісоку та затяжну боротьбу. Низконаліні права були тільки індивідуальними правами одиниці, що прислугували їм з огляду на їх пасіональність, і тільки при кінці минулого століття зродилася думка про права нації як колективної цілості. А в конструкційній частині політичного права тільки одиниця була матеріалом, з якого скла-

політичних партій. Згаданий закон приймає означення партії як може відоме, готове, та в чому його не зміняє.

Далі говорить про „партії“ „Уставовий Закон“. В § 54. зводить віл „24-членний Виділ“, зложений з 16 членів Палати Послів та 8 членів Сенату. Кожда палата вибирає до сього Виділу своїх членів та стільки ж заступників, а яких кожного вибирається для означеного члена. Вибори відбуваються на засаді пропорціональності. Тільки коли всі „партії“ гоються на се, переводиться вибори з новкої палати. Коли на протязі однорічного виборчого періоду відпаде котрийсь ін членів Виділу, тоді вступає на його місце призначений для його заступник; коли ж відпадуть обидва, тоді переводиться дополнюючі вибори. „Нововибраний член мусить належати до тієї ж групи, до якої належав відпавший, хиба що ся група не станить нікого кандидата, або ухиляється від участі в виборі“. Тут поняття партії не тотожне з поняттям, про яке сказано вище. Тут „партія“ — парламентарій клуб (закон говорить, на переміну то про „партію“, то про „групу“ („гуртів“). В практиці парламентарій клуби відповідають авічайно політичним партіям в краю, але се не є певнічес; можуть існувати парламентарій клуби, за якими не стоїть піжкі партії. Та нарешті і тоді, коли клуб є сприянні „партійним“ в авічайному розумінні, юридично він не є тотожний з партією. Парламентарій клуб — се тільки один з органів партії — значайно не найвищий; міжтим для цитованого закона він сам є „партією“. Таким способом мавмо до діла з окремим поняттям партії. І се розрізняння має значення не тільки теоретичне. На випадок конфлікту або розходження між клубом та реальною партією се може мати і практичні наслідки; в обличчю устаночного закона клуб а формально-юридичної точки погляду буде тоді партією.

Врешті на сей спосіб вирішув обговорюване питання виборчий устав. Ось які постанови відносяться до сього питання. В § 21 виб. зак. сказано, що найпізнатише 21-го перед днем виборів партії пред'кладають предсідникам окружних виборчих комісій лісти кандидатів. Сі лісти мусуть мати ствердженні підписи що найменше 100, а в округах 15 до 21 (Словаччина) в періоді аж до 1. січни 1935 р. 1000 виборців, що вписані на постійних виборчих списках. § 22. каже, що лісти кандидатів мають подавати означення партій, які їх становлять. Приписане число підписів та означення партій, це єстотні вимоги, без яких лісти кандидатів стає недійсною. Коли ліста не відповідає сим вимогам, далі — коли різні лісти містять, назви партій, які не досить ясно відріжняються одна від одної, тоді в першу чергу предсідник Окр. Виб. Комісії вважає партії поправити сі недостачі. Коли також шльхом лісти не спраялено, комісія повинна на своєму засіданні перевести потрібні переговори а поновленими партіями. Комісія визнає недійсною лісту кандидатів, яка ще

по переведенню сього поступовання не має потрібної скількості підписів або назви партії. Се рішення оповіщується в урядових часописах з узасадненням його" (§ 25, виб. зак.). Крім сього розглядається ще спрана назва партії Міністерством внутрішніх справ. „Коли лісти кандидатів, що поставила їх правдоподібно та сама партія, назовані неоднаково в різких виборчих округах, Міністерство виб. зак. може подновлених сієї партії заявитися, аглоадно по-годитися на однакову назву ліст кандидатів. Коли на протязі означеної Міністерством речинця це не стається, тоді уважається лісти кандидатів, яких назви ріжуться, за лісти різних партій".

Із отсих постанов випливає в першу чергу розуміння партії як групи виборців даного виборчого округа, числом не менше ста, аглоадно (на Словаччині) тисячі, яка виставляє спільну лісту кандидатів. Але чеськословацьке законодавство не вдоволяється таким розумінням партії, як установи звязаної істотно з пропорціональною виборчою системою при методі голосування на лісти. Ся такби монити „виборча партія" повинна бути не тільки хвилевою спілкою виборців „аб нос" для участі у виборах. З наведених вище законів постанов випливає ясно, що вони мають на офі істнуючі і поза виборами партійні обєднання, а власне обєднання, що розташуються на цілу республіку. Зокрема така тенденція пробивається ось в чому:

1. Обов'язкове означення лісти наявною партії. Се не випливає з самої технічної потреби виборчої системи. Для сієї цілі вистарчить, коли ліста означена так, щоби можна відрізнити Й від інших, пр. числом. Інші виборчі устави вдоволяються сією технічною метою. Так пр. австрійський виборчий устав з 18. грудня 1918 Ч. 115 В, держ. зак. каже, що лісти (предложення, „Wahlvorschlag") мусить містити „відрізнююче означення партії" (§ 18, 1.), але далі постановлює, що „виборчі предложення без виразного означення партії будуть означені прізвищем поставленого на першому місці кандидата". Навпаки, чеськословацький закон уважає, як се ми бачили, назву партії істотною умовою, без якої виборча ліста став недійсною. Дальші постанови що-до назви партії навіялі теж бажанням, щоби подані в лістах партійні назви були по можності ясні та не допускали сумнівів що-до того, якую партію поставлена дана ліста. Брешті закон накладає обов'язок на Міністерство внутрішніх справ стреміти до одинакового означення ліст, які постали в різких виборчих округах правдоподібно та сама партія. Тут же зовсім ясно, що не йде про технічні виборчі обєднання, в поодиноких округах, але про істнуючі в державі політичні партії М. и. сі „державні" партії назначають кандидатів до центральної виборчої комісії (§ 11, виб. зак.).

2. В законі про виб. суд палати говориться в § 13. б. про утрату вибраним кандидатом жок після вибору членства партії та

А) Що-до становища партії в акті виборів, то треба розріжновати дві категорії: 1. права і компетенції партії, що відноситься до складання виборчих органів; 2. права і обов'язки в самому акті виборів.

1). Складання виборчих органів поставлено послідовно в залежність від партій і то починаючи з найнижчих аж до найвищих, центральних. Діється се двома шляхами. З одного боку органи державної влади обов'язані брати на увагу партії та узглядовати їх при складанню виборчих органів; з другого боку призначають партіям в сьому напрямі безпосередній вплив. При іменуванні членів комісій для постійних виборчих списків, що є рівночасно місцевими „виборчими комісіями“, та при іменуванні рекламаційних комісій має влада „по можності рікномірно“ узгадувати існуючі в даній місцевості партії, а се на основі предложенів самих же партій (§ 5 та § 11. зак. про пост. виб. сп.).

По розписанню виборів партії назначають своїх повноважниць, які стають членами окружних виборчих комісій (§§ 10 та 23, уст., З. виб. зак.). Тільки тоді, коли в виборах приймає участь більше як 10 партій, іменує міністер внутрішніх справ 10—12 членів даної окружної комісії з поміж зголосених повноважників, при чому партійні повноважники, які не були іменовані, мають право брати участь в нараданнях комісії з дорадчим голосом (§ 10. виб. зак.). Повноважники партій назначають відповідників своїх партій до складу участкових виборчих комісій; коли партійний повноважник не зробив цього в певному реченні, тоді назначає політична влада сама заступника, а гл. коли бере участь у виборах не більше 3 партій, 2 заступників партій в участковій комісії (§ 9. виб. зак.). Врешті 12 членів центральної виборчої комісії назначає міністер внутрішніх справ з числа осіб, предложеніх по одній кождою партією (§ 11. виб. зак.). Особи, які увійшли в склад центральної виборчої комісії, приймають участь в її засіданнях як особи донірія партії.

Таким способом про склад усіх комісій, що переводять вибори, рішають два чинники: уряд та партії. Уряд назначає самостійно тільки голов деяких комісій та їх заступників. Членів комісій призначають партії або самостійно, або так, що уряд може призначити їх тільки з поміж поданих партіями осіб. За винятком голов місцевих, окружних і центральної комісій та їх заступників, складаються отже всі виборчі комісії з заступників партій. Сі комісії є безперечно органами держави. Приймаючи за Jellinek'ом, що складання державних органів є теж функцією органу, то треба визнати, що наведені постанови надають партії характер лежавшого органу, а саме, що на їх основі партія стала „безпосереднім“, „керуючим“ органом. Сьому відповідало би субективне право партії домагатися визнання як публичного органу

про виключення його з кандидатської лісти, якою він був обраний. Знов отже ясна передпосилка закону, що „партія“ се не хвилює обеднанням тільки для виборів, але триває організація. Якби її існування було обмежене виборами, то ве можна би говорити про утрату її членства по виборах.

3. § 14. виб. зак та § 6. зак. про Сенат поставляє, що коли вибори обох палат підбуваються одні після других через не більше як чотири неділі, тоді перевочують їх в принципі ті самі виборчі комісії. Членами сих комісій є особи донірія партії. Колиб „партії“ були творами тільки „ад hoc“, мусили „погасати“ разом з ними і ці комісії, зложенні з їх відпоручників, бо для кожних виборів складалися інші партії.

4. Усі постанови про завдання та компетенції партії вказують на те, що йде про політичну партію в „природному“ розумінні слова, а не про перехodosову та покликану до життя тільки на означений час та для означеної цілі організацію.

Збираючи разом усе сказане, мусимо прийти до висновків, що чеськословачке законодавство алеа побіч формально-технічних означеннях партії, які є літаком для означеного закону, ще в самому законі неокреслені, широке поняття політичної партії, яке формально конкурює з першим. Се останнє поняття приймає закон як „природне“ поняття, якого він не творить, але застасане готовим. Далі виходить законодавець, з передпосилки, що творені ним вузьші технічні поняття партії в дійсності будуть созвучними з партіями, що існують „природно“ (по німецькій номеклатурі треба би сказати „vorrechtlich“), в дійсності ж на основі неписаного права.¹⁾

Тільки така передпосилка дає можливість вирішення конфліктів, які були можливі на тій етапі формальної конкуренції різних понять партії. Коли ж приймемо юридичну передпосилку, тоді мусимо прийти до заключення, що рішаючим в обличчі законів, про які можна, є власне отсє найширше розуміння партії. Те, що називено вище партіями в формально-технічному розумінні, треба визнати юридично не партіями, а органами партії. Такими органами з означенним обсягом діяння були головно обеднання виборців даного округа для участі в виборах та парламентарні комісії.

ПРАВА ТА КОМПЕТЕНЦІЇ ПАРТІЙ

Обсяг субективних управлінь та компетенцій, призначених партіям, автентичний передовсім з виборами та виборчим правом, але він сягає ще й далі, поза спріву виборів.

¹⁾ Вейг слідчно підносять, що виборчий закон побудовано постідовно на основі організованих політических партій. Dr. Frant. Weigl, „Soustava českoslovanského práva státního“, 1921, p. 116/111.

з означеною компетенцією в сираві складанні виборчих комісій.¹⁾

2. Незадовільно що цього партія може просто перебрати від виборчих органів деякі з їх завдань, а саме, може вона по § 20. виб. зак. сама доручити виборцям свої кандидатські листи. Оскільки це діється, партія не діє як державний орган. „Ratio legis“ цієї постанови очевидно в сьому, щоби забезпечити партію перед можливим зловживанням збо недбалством органів, які повинні доручати кандидатські листи. Для цього передається сю роздачу до власних рук партії. Вимагання, які котра може ставити що-до цього, як і саме право застосування роздачею своїх кандидатських листів, є виключно тільки суб'єктивним правом, а не „компетенцією“ партії.

До сійж категорії треба зачислити призначені партіям право висилити по дві особи довірі до районових виборчих комісій. Сі особи не входять в склад комісій. Вони є тільки свідками виборчого акту та можуть підносити замість що-до таємності особи виборця або заміт, що він не має в день виборів виборчого права (§ 36. виб. зак.)

3. Незвичайної наги є правне становище, призначене партії в самому виборчому акті. Й� призначено рішучий вплив не тільки на висід виборців, а більш того, вплив на склад Народного Зібрания ще по передвиборчому виборів та неналежно від їх висліду.

В першу чергу, само голосування на листи забезпечує партіям рішучий вплив на вибори. Виборцям надіято можна, вибирати поміж особами кандидатів, - вони вибирають тільки поміж поодинокими партійцями листами. Спреслення поодиноких осіб на листі уважається недійсним (§ 40. виб. зак.). Усупом ж можна слухнути, що виборчий закон непослідовно називає „кандидатами“ особи, поміщені на кандидатських листах, бо справжніми „кандидатами“ є виборчі обєднання, які виставляють „кандидатські листи“.²⁾ Таке вирішення сирави вводить, побіч активного та пасивного виборчого права, ще третю категорію суб'єктивних виборчих прав, а власне — отсє право ставити кандидатури, і призначання його не одиницям, а колективам, себто партіям.

Яка далекосягла можність впливати на вибори дана сим способом партіям, про що зажива річ тут говорити. Вписанням одного поширеного імені на листі може „виборче обєднання“, себто в практиці партія, перенести півір цілого ряду баканів собі осіб, які можливо не були вибрані, якби виборці голосували на поодинокі особи. Се домінуюче становище партії забезпечує її тим, що ее можна поміщувати одразу особи на різних

¹⁾ G. Jellinek: „Allgemeine Staatslehre“ 4. Aufl. 1920. S. 421, II. „System der subjektiven öffentlichen Rechte“ S. 159 ff.

²⁾ Op. cit. p. 103.

4. З представленим становищем партії, як окремого суб'єкту, випливають дальші її обов'язки і управління. Партія має покривати одну третину, а починаючи з першого січня 1925 р., половину контін друку кандидатських лист (§ 29 ніб. зак.). Вона має право назначати дві особи довіря до участкових ціборчих комісій і через них оспорювати тогожність або виборче право поєдноких виборців (§ 39 ніб. зак.). Вона складає через своїх повноважників заяви, дав пояснення та предкладає документи, яких вимагає закон (§§ 24, 25, 26 ніб. зак.).

Врешті партія має право виступати як сторона перед Виборчою Судовою Палатою (§§ 8 ч. 3, § 12 ч. 2, § 16, § 19 зак. про Виб. Суд. Пал.).

5. Про становище в Національному Зібранию, яке конституція забезпечує парламентаріям клубам шю-до Віцьлу Народного Зібрання, сказано вже інше.

Б. Ногу в конституційному законодавстві, дуже інтересну постанову зустрічаємо в законі про Виборчу Судову Палату. Вона зазначає: „Виборча Судова Палата рішаче, що член Народного Зібрання або Вілостного Заступництва втратив мандат тому, що... б) він з нечесних та пізьких причин перестав бути членом партії, на якої кандидатську лісту був вибраний (§ 13). Доносить про се Суд. Виб. Палаті голова репрезентативного тіла, про члениство якого розходиться, або може намагати рішення партії, на лісту якої він був вибраний. Таке рішення можна приняти тільки в присутності більшості членів Суд. Виб. Палати.“

Зміст цієї постанови має далекосягне принципіальне значення. Під охорону закона постала вона сфера, яка досі була оставлена виключно чинникам неправового порядку — „публічний опіній“, моральному осуді громадянства, силі та дисципліні партійних організацій і т. д. Від тепер етична чистота відносин горжаниша до його політично-партийної організації має означене правове значення.

Треба зауважити, що закон висловлюється тут дуже загально. Він допускає дуже широку можливість для ріжкого пояснювання ужитих ним висловів. Коли і які причини треба вважати „нечесними та пізькими“? Без сумніву, такими причинами треба уважати бажання матеріальної користі, продажність, злобожинання своєго політичного становища для особистих амбіцій і т. і. Але існує цілий ряд інших, коли людина, хоч і не для „лакомства пещасного“, все ж таки може поступати „нечесно та пізько“. Коли, наприклад, хтось керується в своїй політичній діяльності непомірною особистою амбіцією, бажанням особистої піномости, коли підпорядковує ширші та висні інтереси — пізьким та низьким, коли хтось ломить публичне довіря, розбиває партійну дисципліну, — в таких випадках дуже можливе розбиття поглядів в питанні про моральну оцінку

лістах (§§ 23, 24, 25, 26 виб. зак.). Се виключає для виборців можливість голосувати на бажаного іншого кандидата в іншій комбінації, як тільки в одній.

Це скільких разів становище партії при другій скрутині! Метою сібі скрутині розділити мандати, що не були обсаджені при першій скрутині. Се підбувається на основі нових кандидатських лістів, які споряджають інші самі партії, котрі при голосуванні одержали бодай в одному окрузі не менш 20000 голосів, або „виборче число“, коли воно не досягає 20000. На ці лісти можна вписувати тільки особи, які находилися на перших кандидатських лістах та не були вибрані (§§ 49—52 виб. зак.), але можна містити їх в довільному порядку. В цій стадії виборів відомі вже всі різниці числа. В таких умовах з гори відомо, скільки місць припадає на долю кожної лісти, і укладання лістів — се в дійсності іменування партією членів Народного Зібрания. Се й було метою нащедених постанов. В мотивах до закону сказано підразно, що йде про забезпечення вибору видних членів партій, які а яких небудь причин їх не були вибрані в першій скрутині¹⁾.

Врешті закон петрифікує „стан посадження“ партій в моменті виборів на весь час аж до нових виборів. На випадок, коли який небудь член Народного Зібрания відпаде, не переводиться нових виборів, тільки на його місце вступає особа, поміщені на його партійний лісті на найближчому місці після вибраних. При съому ринас в першу чергу перша кандидатська ліста, а тільки евентуально ліста складена для другої скрутині. Коли на лістах даної партії юре немає цікого, тоді мандат залишається необсадженим. (§ 56. виб. зак.). Ся остання можливість в практиці лежить чи зайде, бо на лістах кандидатів вільно поміщувати па одну третину більше осіб, як мається обсадити місця, після чи сепаратрів. Дякуючи цій постанові, партійний склад Народного Зібрания залишається неаміщеним, хочби наслідком смерти, утрати чи алюксії мандату відішов член партії, яка в менші часи втратила вплив і на випадок допомірючих виборів не могла провести свого кандидата. Ся постанова не вилінила конечно в самої засаді пропорціональності виборів. Технічно можна би знайти спосіб, що забезпечував би партію, яка не має абсолютної більшості, перед стратою мандату при допомірючому виборі. Можна би призміром принести її на сей випадок запад, коли вона збере па себе не менший процент віддання голосів, як процент, відібраний їїю при головному виборі. Коли отже й рішаль тут мотиви, вияті а засади пропорціональності, то не рішальн самі тільки вої. Бодай побіч них слідло тут бажання забезпечити дане виборами становище партій в Народнім Зібранию перед випадковими пізнішими змінами.

¹⁾ Dávodosý zpráva k vládní osnově. Tisk 969 ex 1919.

такого вчинку. Треба сподіватися, що в майбутньому загальні вислови про „печесні та низькі причини” найдуть точійше означення. Правдоподібно се станеться шляхом політичної практики. Для цього найважливіша роль призначана Виборчий Судовій Палаті. Вона ж має рішати про те, що мається вказати „печесним та низьким”. І в сьому власне повісті великого гасадичного значення. Досі моральна сферіка політичних вчинків була поділена виключно „публичний опіній”, тобто на ділі партійній, отже все упереджений, іноді пристрастій ліскусії. Тепер твориться поліадпартійну, в постулаті обективну інстанцію і їй передається, хоч тільки в дуже тісному обсягу, береження „політичної моралі”. Треба з найбільшим зацікавленням слідсувати за наслідками цієї постанови.

Двою способами можна перестати бути членом партії. Можна самому з неї вийти, або бути з партії виключеним. Загальна стилізація закону паказує розуміти його так, що для передбачених там правильних паслідків не має значення, яким способом хтось знайшовся поза партією. В обох випадках киринає формальне питання що-до партійної організації: хто покликаний констатувати іменем партії, що якийсь член вийшов з неї, хто може виключити його з партії, хто може виступати з заходом, що мотиви виходу або виключення були „печесні та низькі”? На ці питання закон не дає відповіді. В практиці, міг би тут виступати пр. „парламентарій клуб“, „партийні повноважники“, претиті звичайні партійні органи: партійні управи, зібрани, конференції і т. і. В сьому напрямі мончанка закону дає можливість для постація в практиці дуже трудних питань. На випадок розколу в партії, наприклад, не маємо чікої законної основи для вирішення, яка частина представляє стару партію та який партійний орган покликаний промовляти в її імені.¹⁾

Знову треба сподіватися, що практична потреба виключе дальший розкий в сім напрямі, що шляхом законодавства будуть обмежені загальні обовязкові форми партійної організації.

Вже виборчий закон містить, ляжі, що праця, скупі постанови, які відносяться посередно до питання про партійну організацію. Таке значення маєть —

1. заборона кандидувати не більше як на одній партійній лісці (§ 23, виб. зак.);

2. вимогаця для дійсності кандидатської лісти означеного числа підписів виборців (§ 21 виб. зак.).

Перша з цих постанов, хоч вона викликана іншими міркуваннями, висказує що-до кандидатів заборону належати до різких партій. Друга ставить мінімальну границю що-до числа членів, вище якої партія не є дієздатною в обличчю закону. Тим і вичерпуються піклування закону про порядок партійного устрою.

1) Гл. Weing „Бюкінга а. т. д.“ с. 116.

тут закони Чесько-Словачької Республіки, та зовсім інші ціли поставлено при їх творенню. Фактичною передпосилкою було тут існування могутніх партійних організацій, але не їх шкідлива діяльність, яку треба би поборювати, а бодай поставити під публичну контролю. На європейському сході представляють політичні партії, не аважаючи на всі свої недостаті, все ж таки передовсім організовану ідейну течію. Означені суспільні інтереси та означені напрямок політичної думки, що в висловом сих інтересів, є основа, па якій виростають тут партійні організації. В офіції партій сей момент їх організауючого значення висувається тут на перший план. В Чехословаччині виступає се особливо виразно.

Теоретично висказав такий погляд один із керуючих тепер політикою, др. Е. Бенеш, у своїй праці про партії.¹⁾ Аналізуючи соціологічне значення партій, він доходить до висновку, що „партії стають умовиєю політичного життя сучасних держав взагалі“²⁾ та що „політична партія організує все суспільне життя в модерній державі“.³⁾

Така власне офіція лежить в основі чесько-словачького законодавства. Його мета пособити розвою партійних організацій. Воно заставляє політично-активне громадянство організовуватися партійно і так зорганізованому признає важливі компетенції в життю держави. Зокрема складає в його руки означення кандидатів до репрезентативних тіл, отже рівноправний вплив на їх склад.

Weyr⁴⁾ добачує найбільшу вагу виборчого закону Чесько-Словачької Республіки в сьому, що ним заведено голосування на лісти. Він звертає увагу на обставину, що кандидат, і якого найкращі дані на те, щоб бути корисним членом репрезентативного тіла, може не мати зовсім привилегій бути „сильним“ кандидатом і наявні. При індивідуальних кандидатах, коли кожний кандидат агітує сам за себе, рішали про склад репрезентативних тіл не способності першого рода, але перед усім агіаторський хист кандидатів. Проходили перед усім „активістіїв“, себто наділені більшим хистом звідування собі виборці, кандидати. Голосування на лісти відділяє „функції“ політичного агіатора та активітора від „функцій кандидата до репрезентативного тіла“.⁵⁾ Агітацію проводить тут не кандидат за себе, але партія за свою лістою.

До сих уваг треба додати, що вони слугують під одною умовою: що те зло, яке лежить в альтітю функцій „агіатора“ па „кандидата“, не переноситься з сфери самої виборчої акції па їх приго-

1) Dr. Edvard Beneš „Stranictví“. Sociologická studie. 1912.

2) Там же, стор. 148.

3) Там же, стор. 178.

4) Weyr „Aktivisti a reprezentativní kandidáti“. (Článok pro právní a státní vědu, III, 1920.) St. 110.

5) Там же, стор. 110.

тонну статтю, себто на стадію складання кандидатських ліст. Присклад Америки доказує, що це необхідне. Значить, рознізка питання не лежить тільки в царині виборчого права. Характер та рівень партійного життя має в сім напрямі рішаюче значення. На цього складається чимало чинників. Він є висловом суспільної структури, політичного устрою та того, що називаємо політичною культурою громадянства. На все це можна, хоч тільки в означенні мірі, вимагати свідомо, розумно передбачуваним та творчим підходів умовин. Між іншим і форми устрою та діяльності партій мають в складі напрямі чимало значення.

Таким способом, побіч ягаданих вже потреб технічно-правового порядку, і сей момент ставить законотворчість Чесько-словачкої Республіки перед дійліші завдання. Вступили раз на шлях визнання партій важливим право-політичним органом, вона неминуче мусить заняться самими формами партійного буття та діяльності. В складі напрямі шлях ще зовсім непрохощений. Досвід Америки тільки в деочому може півчити, бо „ratio“ американського законодавства зовсім відмінна. Майбутнє законодавство мусить відповісти завданням, які виростуть на грунті дійсних потреб. Сі потреби та завдання прийдеться означити на основі власного досвіду. Так перед практикою та теорією „політики“ став питання партій чимраз вирахініше як одно з дуже актуальних та дуже насичливих питань.

Далі закон зовсім не займається пим. Він вдомається тільки постановою, що кожна партія мусить в своїй кандидатській лісті позначати свого повновласника та його заступників. Коли цього не зроблено, тоді перший із підписаних на лісті учається повновласником партії, а слідуєчи за чергою його заступниками (§ 22 виб. зак.). Отсі позначається повновласники та представниками партії на зовіл (§§ 24, 25, 29 виб. зак.). Але позначається зовнішнього заступництва партії не в сим відпові вирішено. Не сказано, пряміром, хто заступає партію перед міністерством (§ 26 виб. зак.) або перед виб. судом §§ 13, 16, 18 зак. про Виб. Суд.).

Що-до внутрішньої організації партій, то павіть порушене питання приналежності до партії вирішено тільки що-до кандидатів. Інтересно, що ніде не заборонено виборцям індивідуальні рівні кандидатські лісти. З цілого духа закона випливає, що він вимагає для кожної лісти інших підписів, — але цього не сказано виразно ніде. Тим самим не сказано, що має статися, коли той самий виборець, або — теоретично се можливе — ті самі виборці підпишуть різні кандидатські лісти. Се очевидний і серйозний недогляд.

Се пропущення характеристичне для чесько-словачького законодавства, особливо коли порівнати його з аналогічним американським. Останнє містить постанову, що в справі ухвалення партійної кандидатської лісти не можна голосувати членам партії, які на протязі окремого часу голосували за кандидатів іншої партії.¹⁾ Тут зовсім ясна тенденція, про яку сказано вже на вступі, тенденція боротьби з корупцією в політичному життю. Велике значення партійної ухвали в справі поставлення кандидатур могло викликати численні винесування в партію людей, що в дійсності не мали з нею нічого спільногого. Хтось, зокремаж партійна управа, могла таким способом, при немочі намоклених людей, втишити на партійне рішення. Американський законотворець бажав забезпечити старих, сприйнятіх членів партії перед штучним переголосуванням. Так само проти корупції внутрі „партійного“ життя австрійці й інші постанови американського законодавства: обов'язок заприєжження партійних урядів, обов'язкова явність партійного зібрания, приписи про ініцію його відбудуття і т. д.²⁾ Американське законодавство було викликане фактом, що могутні партійні організації заволоділи цілковито усім політичним життям. Внутрі сих організацій витворилися пануючі супархії, накидали безконтрольно свою волю партії, а через неї виборцям, та винесували те своє становище просто як промисл. Сагацію тих відносин старається перевести американський законотворець.

Зовсім інші умовини, серед яких зродилися обговорювані

¹⁾ Dr. Ernst Freund op. cit. § 82.

²⁾ J. Habschek „Allgemeines Staatsrecht“ Bd. II, 1902, S. 67, ff.

Левко Чикаленко.

НАРИС РОЗВИТКУ ГЕОМЕТРИЧНОГО
ОРНАМЕНТУ ПАЛЕОЛІТИЧНОЇ ДОБИ.
ÉTUDÉ SUR L'ÉVOLUTION
DE L'ORNEMENT GÉOMÉTRIQUE À L'ÉPOQUE PALEOLITHIQUE
(докторська дісертація).

Присвячую цю працю пам'яті не-
забутнього молодого друга, Владимира Шульгина, моєго найближчого
співробітника при дослідах Мізинського палеолітичного селища. Він
працю на науковому полі вмажав ме-
тою свого життя, але саме життя
свое підірвав, під Крутими, в січні мі-
сяці 1918 року, рідному краєві, обороноючи його від Московської імперії.

Автор.

З боку художньої оздоби костяних виробів, зі всіх палеолі-
тичних селищ Мізинське займає особливе місце, являю-
чись наче кульмінаційною точкою розвою поздніших зявищ, що
їх спостерегасмо ми в палеолітичному мистецтві чи то більших
до України країн, як от Польщі та Чехо-Словаччини, дальших —
як Німеччини та Швейцарії, та пайдальших від нас, класичних
країн палеолітичної культури — Франції та Іспанії. Мізинська
геометрична орнаментика являється великою загадкою передісто-
рикам і над цим нупиняються дослідники з великим удивленням
та захопленням, з приводу-ж неї висловлюються й дуже необ-
ґрунтовані язогади, далекосвітлі узагальнення та насновки, до того
зовсім не умотивовані та неясно формулювані¹⁾.

1) H. Breuil. Paléolithique supérieur. — Congrès international d'Anthrop. et d'Archéol. Préhistoriques. Compte rendu de la XIVe session. Genève 1-12, pp. 183—188; R. Cartailhac. "L'Anthropologie" 1912 p. 603; M. Hoevels, Kultur der Urzeit, I 1921 s. 50.

місце знаходження тої чи іншої кістки та виробу, та видобування з товщі земної власними руками майже всього викопного — все це дало мені змогу зробіти оцінити ценні факти, як з царини змін в розподілі самого селища за часів життя в ньому людей палеолітичної культури, так і змін в самій культурі, а окрема в орнаментальному мистецтві.

Ще розкопки 1909 року дали, між іншим, і декілька зразків мистецтва, декілька виробів з мамутової кінсь. Більшість їх була мережана карбіками, сполученими в кроковини. Одні з цих виробів, подібні між собою загальними формами та й типом орнаментальної обробки, були визначені проф. Воєком, як „фалоси“; другі, що теж були помережані, — па жаль всі вони були пошкоджені і уявляли собою тільки частини, праща більші, якихсь невідомого призначення предметів, — їх проф. Х. Вонк ладен був вважати за головки шпильок до волосся. Ще інші вироби з розкопок того-ж таки року, уявляли собою фігури чи якихсь звірят, так вже стилізовані, що неможна добрести їх змісту, чи просто якісь зразки певного роду костиного начиння, спосіб ужиття котрого для нас зараз ненрозумілий. Розкопки пізніших років давали силу нових виробів з кости, як таких, що були відомі, так і таких, що були знайдені у перше. Зясували між іншим пізніші розкопки й те, що фрагменти костяних виробів, що їх проф. Вонк вважав за головки до шпильок, уявляють собою вироби дуже подібні до так званих „фалосів“, але зі значно витонченими сплесканими формами. Ці вироби нагадували швидче формою свою пташок зі складеними крилами і так під наявною „пташок“ і згадуються вони у відчітах проф. Вовка. Між новими речами треба у першу голову згадати великий браслет з мамутової кінсь, що не частинам був, за три роки, знайдений цілий. Як орнамент браслету, так і орнамент „пташок“ або цілком ідентичний, або остілько близький між собою, що цілком природною являється думка про однотакість виробу цих зразків мистецтва; до того-ж і знайдено їх було неподаліку одні від других. До речей з подібним орнаментом належить ще й невідомий кліпок з іншої мамута. Інші вироби, як то так звані „фалоси“ та численні плиточки з мамутової кости, старанно помережані з одного тільки боку і з дрібчиною з одного кінця — це речі очевидно старіші, бо умови їх знаходження показують, що вони: одне — загублені були і попали між ріжучий крем'яній та костяний дрібязок уже в пошкодженному вигляді, уже старими, а друге — те, що знайдено було їх в тій частині розкопаного селища, яку з багатьох причин треба вважати місцем давнішого осідку, ніж ті місця, де були знайдені вироби першої групи з браслетом на чолі. На цих речах новішого виробу — браслеті та „пташках“ — ми маємо найскладніші зразки геометричного

Але, раніше ніж просліживати походження, як цього орнаменту, так і вважання геометричного орнаменту палеолітичної доби, очайкомілось близче з самими зразками Мізинського палеолітичного мистецтва.

На жаль, обстинки європейської війни та революції спричинилися так нещасливо до наукового освітлення Мізинського селища, що й досі ще не зиялося в друкові нічого більшого та докладнішого, як окремі підсумки чи то на наукових конгресах, чи то на зборах різних наукових товариств. Найбільша праця, присвячена однім кременевим виробам цього селища, п. П. Ефименка¹⁾ не може задовільнити хоч в який-би то не було мірі наш інтерес, бо ж написано її було на грунті матеріалів з розкопок тільки одного 1909 року, па основі здобутків швидче розшукного, ніж систематичного досліду. Зачеплено в ній, як уже казано, тільки кременеву промисловість, а костянім виробам та іншим питанням дотичним цього селища не було майже уделено місця, бо, згідно планові покійного зараз уже проф. Хв. Вовка, мало бути присвячено Мізинському селищу цілій збірник, де було б уміщено декілька праць окремих дослідників, що освітлювали б детально цю сторінку людської культури на землях України. Проте громадянство, хоч в загальних рисах, позіомлювалося про хід розкопок у Мізині коротенькими звітами, що подавалися в Українській пресі та коротенькими відчутками, що робилися чи пр. Хв. Вовком, чи його співробітниками на Чернігівському XIV Археологічному зізді, на зборах Київського та Львівського Наукових Товариств та на зборах „Русского Антропологического Общества при С. П. Б. Императорском Университетѣ“. Найбільшу кількість відомостей про хід дослідів та жміст пахідок все-ж містить в собі відчут проф. Хв. Вовка, зроблений ним на Міжнародному Конгресі Антропольої та Передісторичної Археольої в Женеві 1912 року і надрукований в працях цього Конгресу.²⁾

Провадючи розкопки в Мізині впродовж чотирьох рокін -- 1912, 13, 14 та 1916 -- в співробітництві В. Пульгина, та Б. Крижанівського, під кверхнім проводом (в перших трьох роках) проф. Хв. Вовка, я мав можливість, як найближче досліжувати це селище. Копання що року в різних напрямках від місця розкопок першого року -- 1909 (проважених п. П. Ефименком в співробітництві з п. Сахаровим), детальніше міряння напрямку, снаду та грубости культурної верстви, нанічування на пляші

¹⁾ П. Ефименко. „Кременевые орудия Мезинской Палеолитической стоянки“. Журналъ Русского Антропологического Общества при Имп. С. П. Б. Университетѣ. т. IV 1912 г.

²⁾ T. Volkov. Station paléolithique de Mезин. Congrès international d'Anthrop. et d'Archéologie Préhistoriques. Compte Rendu de la XIVe session. Genève 1912.

На довгастому шматочкові мамутової ювелірної вишиванки на концечку та вигляженню із одного кінця заокругленому в лопатку, вирізьблено декілька меандрових закрутів, які змінені в одну судильну пизку. Іде ця пизка похило з горішнього правого ріжка клиника — ліворуч, до долу спускаючись. Видно добре, що мистець вирізьблюючи вizerунок, абсолютно не важав сій тнір за щось другорядне, а якісь рямці до чогось іншого; павпаки, єдиною його метою було вирізьблити оцю меандрову пизку. Але чомусь її напрямок іде зовсім незрозуміло сучасному глядачеві, якось навкось, а жадною з осей, а жадним з країв клиника не суголосно.¹⁾ Те саме спостерегаємо ми і за оздобі однієї з пташок, вирізьблених на увігнутому її черевці (табл. I рис. 2). Тут декілька пизок меандрових закрутів ідуть з одного краю поля на другий, рівнобіжно одна одній, але зважим незалежно від котрого не буде визначного напрямку в контурах самої пташки. Ні а її лівощою вісю, що іде від голючки через тулубець до хвоста (на рисункові він зазначений пунктами), ні а коротиною, перпендикулярною до попередньої, напрямок цих пизок не суголосить. Перерізує їх ці, доншу та коротшу, осі під кутом приблизно в 45° . Проте, вже тут ми можемо помітити, що всі вершини кутів (ріжків) меандрових закрутів приходяться на певних прямих лініях, орієнтованих майже відповідно головним напрямкам, що спостережаються в контурах пташок. Одні ідуть рівнобіжно продовженню промірові пташки, другі рівнобіжно поперечному (див. пунктовані лінії на орнаменті рис. 6 табл. I).

Коли ми тепер перейдемо до орнаменту браслету (рис. 3 та 4 табл. I), ми так само мимохіть звернемо увагу на ту сувору правильність, мовляв, сухість його; але, коли почнемо і на цьому орнаменті простежувати линки меандрових закрутів, то зразу-ж побачимо, що жадної правильності в цьому зразковій Мізинського мистецтва немає. Коли на попередніх зразках ми мали до діла з пранильними линками меандрових закрутів, що йшли вправа, вгори — ліворуч, до долу (коли держати орнаментовані вироби довшиною вісю прямоїно перед собою), то тут такої правильності зовсім немає. Ми добре можемо спостерегати окремі закрути, але прослікувати їхнє сполучення не тілько важко, але й просто неможливо, хоч загальне враження залишається таке, наче і тут окремі меандрові закрути ідуть так само, як і на мережці пташки (табл. I рис. 2) та клиника (табл. I рис. 3), звіднувшись в напрямкові з праня, з гори — ліворуч, до долу. Цей напрямок пизок на орнаменті браслету при уважнішому аналізі показується Ілюзорним; виникає надіть думка, чи не маємо ми до

¹⁾ Рисунок (табл. I рис. 1) цього клиника зроблений мною з пам'яті, скематично. Отже пропозиція не вважається його за точну копію, а тільки як шкільна, як схему. Те саме торкається й рисунків: 2 та 11 табл. I, та 3 табл. II.

діа тут з якимсь аразком „лабіринту“, з якимсь нарочитим за-плутуванням зв'язку одного закруту з другим. Ця показана пра-вильність орнаменту пояснюється тим, що, як і в двох поперед-ніх орнаментальних зразках, самі меандрові закрути укладаються в рядки такого напрямку, що творить з головними напрямками і мережами речах кут в 45° (приближно). Ріжки-ж меандроних закрутів орієнтуються, як і в попередніх орнаментах, по голов-ним осям оздоблених виробів (див. пунктовані лінії на рис. 5 та 6 табл. I). Думка, що ми маємо тут до діла з якогось роду „ля-бірнтом“, відпадає після того, коли ми спробуємо простежити на більшому просторі хід якої будь лінії. Ми побачимо, що лі-нія ця інколи переривається, інколи упирається в якусь іншу лінію і тоді зовсім зупиняється, інколи ж вона творить два меан-дрових закрути одного похилого рядка, то переходить в закрут нижнього рядка то знову нертається в горіший рядок і т. д. і т. д.

З аналізу орнаменту браслета, і звязку зі спостереженими раніше орнаментами клинка та пташки, ми можемо зробити такі спостереження: 1. Рисунок на браслеті не складається з однієї суцільної лінії, а є результатом заламування, в той чи інший бік, окремих відтинків прямої лінії. Ці відтинки, заламуючись певним закономірним чином, то в один то в другий бік, і творять собою меандрові закрути. 2. Здебільшого тут меандрові закрути не сполучаються між собою і низки по якомусь певному на-прямкові (як то спостерегається в орнаментах клинка та пташки, де меандроні закрути були зведені в низки у напрямку з права, я гори — ліворуч, до долу), а зведені всі між собою будь як, без жадної системи. 3. Що й самі закрути не унілюють собою якоїсь досконалності і деякі з них (як то на рис. 4 табл. I у горі А та В) уявляють собою якісь нові фігури, що мають подібні на інші закрути цього самого орнаменту та й на ті, що ми спосте-регали на попередніх аразках. З цих спостережень з певністю можемо зробити тепер такі висновки. Майстер, що різьбив цей останній орнамент, не мав поняття про похилу низку меандрових закрутів, як про якусь певну цілість. Навіть окремі закрути він не досконало уміє робити, чому доказом єще подані помилки (рис. 4 табл. I А та В). Показана-ж правильність узору повстає через те, що, як і в поперед цього трактованих аразках орнаменту, відтинки прямої лінії, що заламуючись творять меандровий за-крут, при своїх заломах завжди роблять певні і ті самі кути і так, дотого, що завжди декілька кутів приходяться вершинами на одну лінію (рис. 5 та 6 табл. I).

Спостерегши ці звичаї, накреслимо на орнаменті браслету (обручки) пунктовані лінії в тих місцях, де як раз заломи меан-дрового закрута (ріжси) приходяться на одних напрямках (рис. 5 табл. I). Ми аразу-ж побачимо, що цими пунктованими ліні-

ими цілий орнамент побудується на групах аналогично поставлених карбиків. Такою буде два роди: одні з такими карбиками, що ідуть з права, з гори — ліворуч, до долу, а другі з карбиками, що ідуть з гори, з ліва — праворуч, до долу. Чотири таких групи карбиків (аналогічних в групах, що стоять одна проти другої по діагоналі), зєднуючись цев'язим чином між собою утворюють меандровий закрут. Накреслені нами пунктовані лінії, побивани весь орнамент на групи, в той-же час самі не скрізь переходять одна в другу. В середині кожного меандрового закрута вони не сполучуються в хрест, як це вони роблять в просторах між чотирма меандровими закрутами, а розминаються. Замість хреста, в середині меандрового закрута ці пунктовані лінії, коли ми їх всетаки проведемо доти, доки вони якось між собою не зустрінуться, утворюють своєрідну фігуру (рис. 12 табл. I). Ця фігура показує, що кінькен відтинок пунктованої лінії, що іде до центра закруту, коли її відтинки переглядати в порядкові ходу стрілки годинника, забірас трохи в бік від центра і упирається в слідувачий по ходу стрілки відтинок, йому перпендикулярний, що теж іде в напрямкові до центра і що теж забірас в свою чергу трохи в бік від нього. З стрілою-ж пунктованою лінією нація перша лінія, таким чином, розминається зовсім. Завдяки цьому утворюється в середині меандрового закруту малецький прямокутничок, що його сторони, продовжені в один бік (в напрямкові протилежному ходу стрілки годинника), і будуть тими напрямками, на котрих залямуються лінії, що творять собою меандровий закрут. В середині цього прямокутничка (див. рис. 5 табл. I, перший закрут) по його діагоналі лежить один карбик, що, не належучи до жадної з сусідів груп карбиків, служить начебто центром, навколо котрого розміщаються, залямуючись в один бік, відтинки прямої, що роблять меандровий закрут (вир.). Цей осередній карбик може бути, практ., по своєму положенню заражований до якої небудь з двох аналогічних груп (карбики котрих ідуть рівнобіжно цьому осередньому карбикові): чи до горішньої — ліворуч, чи до долішньої — праворуч.

Не зупиняючись зараз над цим звичнем, заслаймо всетаки пунктовані лінії так, щоб весь орнамент розбився на групи карбиків, хоч при цьому й прийдеться ці осередні карбики або перекраяти по середині, або (в деяких випадках) по ним самим провести ці лінії. Зробивши це, ми побачимо, що цілий орнамент можна розглянати, як складений з посемих пасом. Ці посемі пасма складатимуться з чергування груп двох родів карбиків. Відокремивши одно з таких пасом на браслеті (рис. 7 а таб. I) та на підставці (рис. 7 в таб. I), ми матимемо нову орнаментальну форму, яку таки-ж на Мізинських виробах ми зустрічаємо, і наявіть один шматочек цього самого браслета оброблений таким орна-

ментом (рис. 8 таб. I). Таким чином ясно, що всі перегнуті пасми досі орнаментальні меандрові форми можуть бути зведені до цих більш елементарних форм, добре відомих не тілько з Мізинських виробів, але й з виробів інших Європейських селищ палеолітичної доби (рис. 9 та 10 таб. I). Характерно, що ця, витучена пасми, форма лежить на площині браслету так само, як і та, що вирізьблена самим майстром па іншому шматкові браслету. Зикаакові лінії йдуть рівнобіжно тому вузькому краєні браслету, де містяться діроки для занязування браслету па руці, а наші пунктовані лінії, себ-то ті напрямки, на котрих заламуються зикаакові лінії, — єуть, рівнобіжно другим краям виробу, ширшим. Те саме спостерегаємо ми на всіх зразках нашого меандрового орнаменту; скрізь ці, штучно вилучені пасма зикзаків орієнтовані в своюму бігові до одної з осей, чи одного з країв виробу, а лінії зустрічі тих карбиків, що складають зикаакові лінії (наші пунктовані лінії), орієнтується вадовж інших країв чи осей, перпендикулярних до перших.

Характерною рисою цих пасом буде те, що вони, штучно нами виділені в цілого орнаменту, обмежені і з гори, і знизу не суцільною прямокутною лінією, а ломаною, східчатою. Ці східці спускаються до долу в напрямкові з ліва на право. Переход зі східців на східце, відбувається як раз в тому місці, де наші пунктовані лінії силоміць перекривають, меандровий закрут, перерізуєчи по діагоналі той прямокутничок, що містить в собі наш осередній карбик (рис. 7 а та ь табл. I). Тут завжди лівий відгинок пунктованої лінії буде вище за правого. Ця закономірність, правда, спостерегається не завжди па орнаменті браслету але тілько тому, що сам орнамент браслету, як ми бачили яже, містить в собі багато помилок, себ-то в цьому самому немає тоді закономірності, яка, наприклад, спостерегалась, па попередніх орнаментах. Той факт, що наш складний меандровий орнамент тілько штучно може бути розбитий па елементарні пасма визерунку, тілько дорогою насильства над ним, і що ці пасма обмежені не прямими суцільними лініями, показує, що не так просто він і повстав, як це могло б здаватися і як то думали, десь дослідники,¹⁾ дорогою укладання одно коло одного декількох однаково мережаних пасом, па пересування їх певним чином одного відносно другого.

¹⁾ Dr. G. Wilke в своїй праці „Spiral-Mäandrel Keramik und Gefäßmalerei“ Нейштадт под Трабзоном²⁾ S. 4 вважає, що меандр винагадано так і повстав шляхом стягнення та механічного цілком перековування один під другим декількох пасом простішого визерунку, що повстав в перехрінках по діагоналі концентричних чотирикутників. Він вважає, що пов'язання меандру відбулося на трутні текстики тканин та плетінни. Так само думав і М. Ноеге, „Kultur der Urzeit“ I 1921 S. 50, де він торкається Мізинського орнаменту. Те саме про Мізинський орнамент висловлює і М. Еберт, „Sindusland im Altertum“ S. 25.

орнаменту. Уивляють собою ці зразки трактування чи поодиноких, чи згруповані в пизки та групи меандрових закрутів. На речах другої групи, старіших, находимо другий тип орнаментальних форм. Тут маємо до діла з окремими кроковками або ж такими самими кроковками, тільки згруповані своїми підзаками так, що утворюється нова це орнаментальна форма — виконані лінії. Деякі вироби, правда, не можуть бути віднесені до тій чи іншої групи тому, що оздоблено їх зразками орнаменту обох типів. Вони наочно доводять, що на самій території Мізинського селища відбулася певна еволюція в формах геометричного орнаменту і що Мізинський мистець палеолітичної доби цілком самостійно, в своїх мсрезках, дійшов до таких складних форм, як меандр. Сили річей далеки не виключених, сила дрібних шматочків кости — як то ребер, довгих дутчатих кісток та шматків ікол мамута — по-мережані тут різними карбінами та сполученнями карбінів. При абсолютній майже відсутності ідеографичного, інтуналістичного рисунку,¹⁾ ця геометрична орнаментика справляє особливе враження своєю суveroю однотонністю та надзвичайно широким її застосуванням чи вжитком, уміщеннем мережки скрізь, де тільки с ильно поверхня, ніколи навіть там, де її появі вдається не могла бути ніклинована жадним маркуванням пі практического, пі естетичного порядку.

Отже придишімось до цього Мізинського орнаменту більше, спостережаючи його в різних комбінаціях, на різних виробах і постараємось ясувати собі його суть та можливе його походження.

Тільки па одному клинкові, зробленому з шматка ікол мамута, маємо ми відокремлену піску згруповані між собою меандрових закрутів. Досконало зроблений рисунок вразить зразу глядача тим позрозумілим положенням, яке надане тут напрямкові цілі піску. Де-б ми не зустрічалися з меандровими пізаками в класичному мистецтві; чи то на трикутних үшках, чи то из яких небудь частинних архітектурних утворів — завожди ми бачимо його пізаки, що йдуть або як рямян, обгортаючи собою яку небудь площину, чи, як якось лиштви, рівнобічно котрісь яскраво визначеній лінії чи осі предмету. Чи це будуть віння вази, чи карніз капітелей — скрізь ми зустрічаємо пізаку меандрових закрутів орієнтовану відповідно якому визначальному напрямкові в колтурах оздобленої речі. Зовсім інше ми бачимо тут (табл. I рис. 1).

1) Зі всіх помережаних та покарбованіх речей, що знайдено досі у Мізині, відоме тільки дуже незначне число рисунків, і яких можливо вбачати архітектурні мистецтва. Один з таких рисунків представляє собою мозаїкою голову сиреї, другий або якесь Чотириногу анімаліну або будову на чотирьох соках. Інші рисунки тем же уявляють собою неісъвідні схематизовані звірячі фігури, можливо інвіт людські.

Для вирішення цього питання, а саме: як, якою дорогою з простіших визерунків поистав меандровий закрут, треба нам звернутися до інших фактів. Тут ми тільки можемо зазначити, що самий меандровий закрут не може бути пам'яткою розкладений на групи карбиків без певного пасильства над ним, без того, щоб не перекраяти один з карбиків (осередній) на дні половинки. Сам же закрут дуже легко може бути відмежований та вилучений з чотирьох сторін лініями від інших меандрових закрутів. Коли-ж ми звернемо увагу на орнамент однієї з таких аканіх „пташок“, кроблений па її уявленому черевці (рис. 11, таб. I), то побачимо, що мистець Мізинський справді ставився до окремого меандрового закруту, як до чогось суцільного і самостійного в орнаментиці, що нин знає його відокремленим і з плавки меандрової, і з такого складного орнаменту, як парадба браслету та вже хтадуваної пташки. Меандровий закрут (вир) цей відріжняється, від попереду розглянутих, тільки тим, що тут кожна з чотирьох груп карбиків, сполучених в меандровий закрут, складається від зачно більшого числа їх, ліші-ж меандру, заламуючись, в напрямкові проти ходу стрілки годинника, дійшовши до середини закрута, до осереднього карбика, і розкручуючись під пального в напрямкові ходу стрілки, робить значно більше число повних оборотів, ніж та вона робила в попередніх орнаментальних аразках.

Коли ми на цьому рисункові проведемо наші пунктовані, орієнтаційні лінії (рис. I таб. II), то побачимо дуже яскраво деякі факти, які могли ми, правда, не з такою очевидністю, спостерети і на попередніх визерунках. Ми тут побачимо, що чотири групи карбиків розмежовані нацими пунктованими лініями не на рівномірні і не рівноварти; ліва горіпня та права долішня подібні одна до другої і наскільки між ними ми не можемо встановити тому, що по середині межи ними, в центрі закруту як раз, лежить той один карбик, що в успіхом може бути зарахований до кожної з цих груп. Аналіз меж цими групами полягає в тому, що: 1. Іхні карбики лежать на площі похило з права, з гори — ліворуч, до долу; 2. що площі, які зайняті цими двома групами, зачно менше витягнуті в прямокутному напрямку, із площі сусідніх з ними груп антигоністичних; в той же час, в напрямкові поземому, площі, зайняті цими групами — значно більше витягнуті, як площі груп антигоністичних. Це останнє звичче с наслідком того факту, що на всіх орнаментальних Мізинських мотивах заніди карбики, похилі з права, з гори — ліворуч, до долу, ідуть не так круто до долу, як карбики, похилі з ліва, з гори — праворуч, до долу. Означивши карбики ті, що йдуть з ліва, з гори — праворуч, до долу, літерою (a), а ті, що йдуть

з права з гори — ліноруч до долу, ліteroю (β), можемо так зформулювати їхню характеристику. Карбіки типу (а) спускаються до долу, завжди тримаючись ближче до простопадної (крутіше), після карбіки типу (β); вони завжди заходять далі в долину, після сусідні з ними карбіки типу (β). Це явище спостерегається скрізь на всіх орнаментах, де ми маємо до діла з двома типами карбіків, чи то на так знаному „фалосі“ (рис. 2 таб. II), чи то на якому іншому виробі, і це явище, як ми далі побачимо — загальнє в орнаментальному мистецтві палеолітичної доби.¹⁾

Для вирішення-ж питання, як саме поставив мезандроний закрут, як ми вже казали, треба повернутися до ще елементарніших рисунків, як ті, що ми още студіювали. Більшість тих рисунків не належить до шедеврів Мезинського мистецтва, але на них, як на якихсь ескізах чи студіях, яскраво виступають важливі для нас моменти.

Серед різьблених ти орнаментованих костяних виробів Мезинського селища досить новітні по своїй кількості місце займають такі ягадувані раліце нами тонені дощечки — дукачі (всі вони на жаль зібраного в уламках) з дірочкою з одного кінця. Оздоблені вони тільки з одного боку орнаментом — простими кроковиками, що спускаються від одного кінця дощечки до другого, одна покриваючи другу. Кроковики щі складаються в двох карбіків. І от тут, на цьому орнаменті, надзвичайно яскраво виступають характерні риси цих карбіків і різниця між ними, як типами (а) та (β). Коли розглядати мережану дощечку, поставивши її прямовисно перед собою (рис. 3 таб. II), то аразу юдаситься у вічі той факт, що кроковики ісі якісь покривлені на один бік. Ліній карбік (на горішній частині орнаменту) типу (β), що спускається з права, з гори — ліноруч, до долу, не так стримко спускається до долу, як його сусіда з праця, — за те він і переходить за лінію, що ділить дощечку варовик на дві половини, і підсуває свого сусіда у праця. Той-же простягається значно глибше в долину за сного сусіда з ліва. Таож чињом виходить, що ціла та лінія, що зединює вершини однаково поставлених кроковиків, лежить не посередині дощечки, а заїбрав значно правіше від неї. На декотрих дощечках спостерігається така картина: з одного кінця її ідуть кроковики вершинами до цього-ж кінця орієнтовані, а з другого кінця ідуть кроковики, поставлені

1) На жаль на рисунках, що подані у праці Хв. Вонка — „Station paléolithique de Mezine“ Congrès international d'Anthropologie et d'Archéologie Préhistoriques. Compte Rendu de la XIV-e Sessiun, Genève 1912, і на які я змініс можу посилатись — ці риси не дуже яскраво виступають. Фотографії з натури дають іншогу ще краще бачити, ніж зроблені руковою рисунки в праці проф. Вонка.

Тепер зрозумілім стає, чому не могли ми визначити те становище, яке займає наш осередковий карбик. Він, як ми тепер бачимо, с не що інше, як злиті в одно дно карбики (праві) двох протилежних кроковок.

Таким чином всі складні форми орнаментального мистецтва Мізинського палеолітичного селища, жідно нашему аналізові, зводяться до елементарної форми, до так званих дашків, чи кроковок (*chevrons* та *dent de loup* — французьких авторів,) широко знаної в палеолітичному мистецтві цілої Європи. До іх аналізу, до зрозуміння їх постанки в Мізинському орнаменті, ми не маємо на жаль жадного матеріялу. Ця форма для Мізинського мистецтва зарадто вже застигла та архаїчна; вона тут скрізь виступає, як елемент, як якась одиція, що вже далі не розкладається на свої складоні форми. Простіших зразків, як данок — Мізинський майстер не вживає вовсім. Треба ще тут зааночити, що на досконаліх своїх творах майстер різьбив орнамент не безпосередньо на виструганій поверхні кости, а поперед того свердлом (*perçoir*) чи якимсь спеціальним ріваком (*burin*) намічав його рисунок, надсвердлюючи невеличкі глибочечкі ямки. Тільки потім вже, дорогою виколоблювання доріжок межи цими ямками, здійслювалась мережка. Кожен карбик низверушку таким чином несе на своєму дні сліди двох-трьох ямочок.

Елементарніших зразків геометричного орнаменту, ніж кроковки, як ми вже кавали, годі шукати в Мізинському мистецтві; для цього нам треба звернутися до інших підомок нашої селищ палеолітичної доби. Це ми й спробуємо тепер зробити, зважаючи рівні геометричні орнаментальні форми палеолітичного мистецтва певною лінією розноку та визначивши те місце, яке мусить на цій зайнятий Мізинський орнамент найбільш досконалими своїми зразками.

* * *

До правильного нам собі тут представлення еволюції геометричного орнаменту, в протилежності змін однієї культури другою, потрібно: з одного боку, — як найточніше визначення часу чи доби, до якої належать наулі зразки мистецтва, а з другого боку — як найбільше число зразків орнаменту для порівнання, принадлежність яких до тієї чи іншої доби вже непомилково встановлена, визначена. На жаль, і того і другого нам бракує. Авторі, що досі торкалися його, залишають його до двох ріжливих діб, чи до Мадленської, чи до Оріньяцької, розділених між собою в середній та західній Європі величезними просторами культурного зросту і, очевидно, й часу. Примирити ці два погляди, чи взяти якийсь із них з повним переконанням за певний, а інший за

хібний — нам видістся зігроза, при сучасному стадії дослідження цього селища з боку кременової індустрії, трохи передчасним.

Правда, ми, як буде видно, схиляємося до того її визначення, яке належить проф. Хв. Вовкові, але до цього висновку ми прийшли на ґрунті одних тільки студій наці мистецтвом Мізинського селища. Проф. Хв. Вовк у всіх своїх відчатах, починаючи з першого на чотирнадцятому Археологичному Зібранні у Чернігові 1907 року і кінчаючи вже згаданим вище на Женевському Міжнародному Конгресові, скрізь висловлюється за те, що Мізинське селище належить до Мадленської доби і то наці. до пізньої її фази.¹⁾ Невід ріжниці у сучасній фазі між Мізинським селищем та відомими селищами Мадленської доби Європи, Хв. Вовк пояснюєв вагалі ріжницю кліматичних умов у ту саму добу, в Західній Європі з одного боку, та у нас на Україні з другого, і цим він пояснює свою певність у тому, що „в той час, а може навіть і трохи пізніше, коли у Франції костяні нироби виготовлялися з кісток *Cervus Tarandus*, у нас ще панував мамут, і людина Мадленської епохи різьбила свої рисунки на його ісках“.²⁾ Так висловлюється Хв. Вовк у своїй праці, присвяченій палеолітичному селищу у Київі на Кирилівській вулиці, підкритому п. Хвойкою. Так само обґрунтовані він і це питання в дотичності його до Мізинського селища. Тим більше, що у Мізині були знайдені і кістки *Cervus Tarandus*, і тим ще більше, що аналіза кремяної індустрії і запад патуралістичного мистецтва, на думку Хв. Вовка, наче в цілій своїй спільноті підтвердили таке твердження. Правда, в своїй книзі пр. Хв. Вовк спирається на таке розуміння терміну „Мадленська доба“, яке давала йому стара французька школа часів G. de Mortillet та E. Piètte. Ці дослідники визнавали за принадлежні до Мадленської доби і ті культурні остатки, що їх потім повійня французька школа з ав. H. Breuil'ем на чолі визнає за Оріньяцькі. Що так попо і було, і що проф. Хв. Вовк стояв на старих ідеях і не визнавав Оріньяцької доби, видно зі слів Хв. Вовка у вже цитованій статті „Вироби Мадленської доби з іктів мамута добре ідомі і у Франції, але тут єстестве і хронологично і культурно-історична ріжниця. Справа у тім, що по дослідам французьких палеоетнографів, а особливо п. E. Piètte'a, що мало не єсле життя своє присвятив розкопкам печер Мадленської доби — межи

1) а) Труды Четырнадцатого Археологического Съезда в Черниговѣ Ф. Волковъ. Пред. докл., б) Записки Укр. Наук. Тов. в Кіїві, кн. IV, 1909, Хв. Вовк. Палеоліт. знах. в с. Мізині на Чернігівщині ст. 90—99, в) T. Volkov. Station paléolithique de Mezine. Coll. tés i т. д.

2) Ф. Волковъ Искусство Мадленской эпохи въ Украинѣ. Археол. Исторіи Южн. Росс. 1903 р. ст. 23 та 24. (Цитую цю статю з Московського перекладу, бо оригіналу, друкованого въ Зап. Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові, не маю під руками (Л. Ч.).

двоюма половинами цього періоду є велика ріжниця: в першій половині, що її він називає слюдою слонової кости (érosion évoquée) майже всі вироби були з іків мамута, в другій (érosion tarandienne) — з рогів та кісток північного оленя.¹⁾

Цю покійний проф. Хв. Вовк не кмінин свого погляду на принадлежність Мізинського селища до Мадленської доби — відомої всіх його писань та нідчітів, і тим більше дивно читати у відчіті п. E. Cartailhac'a про Женевський Конгрес такі слова: „M. Volkov a la bonté d'ajouter que les objets ouverts me paraissent aurignaciens“²⁾ і це тоді, коли покійний проф. Хв. Вовк взагалі не приймав цієї доби, нік поправки до класифікації, встановленої Gabriel'ем de Mortillet.³⁾ Але, колиб проф. Вовк затучав Мізинське селище до Мадленської доби, до того її піділу, котрий п. E. Piètte іменує „érosion évoquée“, то можна-б на цьому стати, бо справа ходила-б тільки про назву, а не про суть. На жаль ріжниці між двома цими визначеннями не даються усунути, бо п. Хв. Вовк затучав її до кінця Мадленської доби, тоді коли ах. Н. Breuil її затучав до кінця Оріньїку, себ-то, згідно розумінню старої школи, до першої половини Мадленської епохи.⁴⁾ Згідно-ж дослідам п. п. Breuil'a, Н. Obermaier'a, E. Cartailhac'a та інших, Оріньїцька епоха відділена від Мадленської, в іншому розумінню цього терміну, великими просторами часу та величезними кліматичними та звязаними з ними дрігими змінами. Між Оріньїцькою та Мадленською добою лежить ціла культурна доба — Солютрейська, що її прибічники школи G. de Mortillet уміщали між добою Мустьє та Мадленською. Цю, наагалі, справа з визначенням всіх наших селищ Палеолітичної доби не ясна, пайкраще залишає M. Hoernes, кажучи — „Diese westrussischen Funde sind gering an Zahl und schwer verständlich. Vorläufig sieht H. Breuil in ihnen die einzigen vorhandenen Zeugnisse eines Zweiges des oberen Aurignacien in dem ein originelles Dekorationstalent geheitscht habe“, і т. д.⁴⁾

Той факт, що п. п. H. Breuil⁵⁾ та E. Cartailhac⁶⁾ у виробах з Мізинського селища нбачають „дегенеровані жіночі фігури в рисами стеатопіті типу Brassemprouy“, що вони у цих фігурах

¹⁾ E. Cartailhac. Compte rendu sommaire de XIV Congrès internat. i т. д., L'Anthropologie t. XXIII 1912 p. 803.

²⁾ Ф. К. Волковъ, привітина на стор. 28 ти 29 в московському виданні „Перибуттна культура“ Др. Морица Гернесса, части 1.

³⁾ P. Girod так наприклад висловлюється: „Stations aurignaciennes, industrie aurignacienne correspondant donc exactement au magdalénien inférieur“. Les stations de l'agglomération dans les vallées de la Vézère et de la Corrèze. Stations Solutréennes et aurignaciennes. Paris 1908 p. 4.

⁴⁾ M. Hoernes. Urg. d. Bildenden Kunst, 2 Auf. 1915, S. 188.

⁵⁾ H. Breuil. Paléolithique Supérieur. Congr. intern. d'Anthr. i т. д. Compte rendus de la X, V a session. Genève. 1912 p.p. 185—188.

⁶⁾ E. Cartailhac. L'Anthropologie XXIII 1912 p. 603.

знайшли „на зруді підняті руки“ і „пакрессений пятач носа“ і т. д., — показує, що альбометрю з пиробами з Мізинського селища у п. п. Н. Breuil¹⁾ та E. Cattailhae²⁾ тільки саме загальне, коли не поверхове; особливо, коли згадати, що останній в Мізинському орнаменті знайшов і „счастлику“.³⁾ Нічого немає в Мізинській кременій індустрії, оскільки вона досліджена, щоб з повністю дозволило її залучити до пільного Орінняку „Гантігналон є рівні буольє“, як то робить Н. Breuil,⁴⁾ і як то робить і Н. Obermaier.⁵⁾ В пінному Орінняку вже в креманій техніці передчувається Солютрейська культура, а цього в Мізинію ми зовсім не спостерегаємо.⁶⁾ Не маємо жи в Мізинію й характерних для Орінняку вістрі списів з розщепленим стеблом. Нагомісце виступає тут зовсім, оскільки нам відомо, незнане в європейському палеоліті кістри подібне формено до сіагри з глибокими вузькими річками, що йдуть по обидва боки нього аж до того місця, де воно круто починає злукуватися. По виробу вістря та його стебла видно, що це не вістря спису, яке мусіло кріпко триматися у ратиці, а павлаки, воно так зроблене, щоб як пайніче могло вислизнати з ратиці. Глибокі-ж річочки, так звані „Blattrillen“ були певно обсажені якими-сь з іншого матеріалу, як слов'яніна, зробленими за зубнями; дуже можливо тими дрібними „lames à dos rabatue“, яких таку силу знахожено у Мізинію. Ці вістрі списів чи гарпунів, виродження ватуралістичного рисунку та геометричний орнамент — як це не чудно — скеровують погляд і в бік культури „Maglemose“ і показують, що не так просто стоять справа з приділенням Мізинії до тієї чи іншої культурної доби.

Не краще стоять справа і з підібраним порівнявчого матеріалу. Найбільші збірки, що містять зразки палеолітичного мистецтва — чи то E. Piète⁷⁾, чи P. Girod⁸⁾ та E. Massonat, чи й самого тільки P. Girod не дають можливості розібрати з повністю матеріал, бо-ж автори їхні, або зовсім не знають терміну „Орінняк“ в значенні якоїсь культурної доби, як от E. Piète⁹⁾ або ж, як от P. Girod, свідомо залишають палеолітичні поклади з характерами рисами орінняцької культури до доби Мадленської, доведючи, про Солютрейську добу іде попереду них.¹⁰⁾ Ще гірше стоять справа в тих випадках, коли приходиться мати діло з передбаченими ронконками, коли, просто, дослідувач ис-

1) Ibid. p. 603.

2) Н. Breuil loc. cit. p. 185.

3) Dr. H. Obermaier „Der Mensch der Vorzeit“, 1912 s. 314.

4) П. Ефименко „Кремненые орудия Мезинской Палеолитической Страны“ Рус. Антр. Общ. при Импер. С.П.Б. Университетѣ, 1912 т. IV.

5) Piète, E L'art pendant l'age du renne. Paris 1907.

6) Girod P. Les stations de l'age de renne dans les vallées de la Vézère et de la Corrèze. Stations solutréennes et austignacianes. Paris 1906 p. 4.

звертав уваги на кількість культурних верств у його селищі. Все тоді ним добуте тим самим, майже, губить всю свою наукову картість. Як, наприклад, можна з абсолютною певністю щонебудь багувати на чудово орнаментованій пташиній кісточці з Wildschwein'у, а Німеччині, яку ми вважаємо приналежною до культури Мадленської, коли, бажаючи з розкопок п. Cohnau-seen'a засувати суть справи, п. R. R. Schmidt так про неї висловлюється і так умовно назначає культурну її приналежність до пізнього Оріньяку: „Von den Cohnaukeln'schen Funden, die mit einiger Wahrscheinlichkeit diesem Niveau entnommen sind, glaube ich vor allem einen gravierten Vogelknochen dem späten Aurignacien zuschreiben zu dürfen. Er zeigt eine ornamentale Verzierung, die zu den ältesten der spärlichen paläolithischen Kunsterzeugnissen Deutschlands gehört.¹⁾ Не краще стоять сирава і з славетним селищем Kesslerloch біля Thüingen'у, де дослідник п. С. Merk дуже мало вважав на ріжницю в культурних верстах та на їх кількість, і тому годі зараз з певністю приділити де кі з костяних виробів до тої чи іншої з них.²⁾ Всім зде стоять, для інших інтересів, сирава з палеолітичним селищем в Ріддерсфю на Моравії. Кремяна індустрія цього селища дає цілком вільно пішати там дії окремі культури, але до якої з цих культур треба залиучити орнаментовані костяні вироби — не зовсім ясно. Не ясно, чи всі взагалі вироби з кости треба там залиучити до якоїсь одної з цих культур, — Оріньяцької чи Солнотрейської. Нічого вже й агадувати наше Київське палеолітичне селище, на Кирилівській вулиці, де, як з відчitів відомо, було доситька культурних верств. Так і не ясно досі, що ми там мали, які культури і до якої саме треба залиучити загальню відому, орнаментовану іклу мамута.³⁾

Коли-ж до цього всеого додати ще, що майже всі зразки палеолітичного мистецтва, що попали в друк, не точною фотографичною дорогою репродуковані (за ненеликим дуже відмінком), а здебільшого це все рисунки роблені рукою — зрозумілим стане, як критично мусимо ми становитися до цього того порівнявчого матеріалу, що його ми могли наабірати, і як легко можна впасти в помилку. Досі, крім того, не звертили уваги не тільки на точну репродукцію гравюр палеолітичного мистецтва, а і взагалі на потребу публікування всього різблепого матеріалу.

Тому, на жаль, для детальних студій нашої галузі мистецтва

¹⁾ R. R. Schmidt. Die diluviale Vorzeit Deutschlands, Stuttgart 1912, S. 82.

²⁾ Ibidem s. 71—73.

³⁾ Див. численні замітки в „Археолог. Діяльність Южн. Рос.” та більшу статтю Хв. Вовка „Палеолітичні знахідки на Кирилівській вул. у Києві” — Мат. до Укр.-Руської етнольогії I. Львів. ст. 12.

вершинами до другого кінця дощечки. Коло середини дощечки (приближно) ці два стовбці кроковок сходяться. В місці їх сполучення повстaeє нова орнаментальна форма. Карбіки однієї кроковки зedнюються з карбіками другої кроковки і повстaeє на плоші чотирикутник. Завдяки тому, що карбіки кроковок не однакові і вершини цих кроковок не приходяться на одній лінії, що йде посередині дощечки, а відступає від неї (у горішньої кроковки праворуч, а у долішньої кроковки ліворуч від неї) — у місці їх зустрічі повстaeє (при умові, що кроковки сполучилися обома своїми карбіками) не квадрат або ромб, а скосий паралелограм. Коли-ж кроковки сидять густо одна над одною, то зedнюються не тільки перші, але й дальші за рими і в місці їх зустрічі повстaeє декілька концентричних паралелограмів (рис. 10 табл. VI). Але, крім такого випадку, чи способу сполучення кроковок, можуть бути й інші форми сполучення і майже всі вони нашли собі місце в орнаментальних мотивах Мізинського палеолітичного селища, в тій чи іншій мірі досконало виконані. Коли, зустрівшись з одного боку стопіми одними карбіками, наші кроковки другими своїми карбіками не зустрічаються, тоді карбік одної кроковки, скажім правий карбік горішньої кроковки, розминувшись з бліжчим до цього лівим карбіком першої долішньої кроковки, зустрічається з лівим карбіком другої долішньої кроковки (рис. 4 таб. II та рис. 11 таб. VI). Фігура, що повстала при цьому, як бачимо, уявляє собою не що інше, як рогату спіраль. Таку саму фігуру, тільки закручену в другий бік, уявляє собою комбінація (В) на браслеті (рис. 4 таб. I) з тою тільки відміною, що перші (карбіки) кроковки зedналися і утворили паралелограм, але лівий карбік горішньої кроковки (глядачеві праворуч) пішов після цього далі в довину і зустрінся там з правим карбіком другої долішньої кроковки, а той своїм вільним лівим карбіком сполучився з правим карбіком другої горішньої кроковки і т. д. Коли-ж кроковки, горішня та долішня, дуже близько присунені одна до другої, то повстaeє така комбінація: правий карбік першої долішньої кроковки лягає чи зливається з правим карбіком горішньої кроковки, а своїми лівими вільними карбіками кожна з них зedнується з правим карбіком кроковки другої пари; ті своїми лівими карбіками зedнюються з правими карбіками третьої від середини пари кроковок і т. д. Тут, як бачимо (рис. I таб. II та рис. 12 таб. VI), і повстaeє та фігура, що ми її називасмо меандровим закрутом.

Таким чином ми бачимо, що меандровий закрут є не що інше, як одна з можливих, закономірних комбінацій, що повстaeють на плоші при зустрічі ідентичних по своєму характеру кроковок, коли ті їдуть з двох протилежних кінців па зустріч одна другій.

і надто мало підвойного матеріалу. Часто, існомітні, наче незначні риси на кістці або цілком очевидні помилки в рисуванні — більше проливають світла на суть творчості палеолітичного мистця, які видані в ріжких альбомах найдосконаліші зразки його мистецтва.

Через те, беручи до спроби знання цілого палеолітичного геометричного орнаменту в одно ціле, дорогою накреслення його еволюції, ми добре розуміємо всі труднощі своєї спроби і тільки через те беремося за цю спробу, що сам один Мізинський матеріал дає можливість зробити це на досить великому відтинку її еволюційного шляху, а з другого боку, що все таки, до цієї теми вже близче чи даліше відходили дослідники, як от М. Ноєтпес, а особливо М. Верворт,¹⁾ і тим значно облегчили наше завдання.

* * *

Мабуть, дуже рано першіна людина зауважила той ефект, що відбувається, коли твердим якимось тілом, як от креміні, з певною силою пронести по поверхні якогось тіла м'якої консистенції. Найдрібніші шматки кісток в культурній верстці будь якої палеолітичної доби, де тільки вони адігаються, мають на собі сліди ріжких стругань, що відбувалися тоді ще, коли кістка була покрита м'язивом чи в'язкою. Їх обіграничи, людина й поки-лишала на кістках тає сліди. Дуже часто такі сліди — карбіки — можна взяти на перший погляд за орнамент. Але, коли знайти обставини, при яких вони могли повстати, арозумілим стає, що вони завдають свою присутністю не аумисним заходам людини. Свою показану притиліність та певне рітмичне, наніть, уложеніні приирають такі карбіки через те, що, адираючи м'язиво, чи астругуючи в'язло, людина робила пінаку однакових зовсім рухів. Багато однакових рухів завжди набирають, певної рітмичності, особливо, коли вони умагають великої напруженні м'язів. Звичайно і ефект таких рітмичних рухів, при віткенню обробленої гострим кремінem руки людської з поверхнію якогось ребра чи лопатки — матиме вигляд рітмично уложеніх, на гладенькій поверхні кістки, нарізок.

1) Цоб показати, скільки М. Верворт глибоко увійшов у суть геометричної орнаментики палеоліту, хоч у того під руками не було ще скільки матеріалу, сказко посідаємо ми зарві, подібно тут ту схему еволюції, яку він накреслов вже цітією нашими праці. „Sehr früh ferner, wie es scheint schon im Aurignacien, besonders aber im Solutréen und Magdalénien werden Kerben und längere Linien unter bestimmten Winkeln miteinander kombiniert und so entstehen geometrische Muster einfacher und komplizierterer Art. Sehr früh, auch finden sich solche geometrische Ornamente im Hochrelief. Im Solutréen zeigt sich bereits eine hohe Mannigfaltigkeit von zierlichen Kombinationen der Muster, die sich auch im Magdalénien noch erhält, als das Hochrelief wieder mehr verschwindet, und die einfache Liniengravierung vorwiegt wird.“

(M. Verworn „Die Anfänge der Kunst.“ S. 32.)

Так трактують, у всякому разі, подібні карбіки і п. P. Girod¹⁾ і п. G. de Mortillet²⁾ (рис. 10 та 13 табл. II), спостережаючи подібного роду орнаменти на ріжках виробах із кости. Те саме можна сказати і про всі ті орнаментальні зразки, що їх наносять у вже цітований книжці M. Verworn. Приднішуючись близче до цих низверунків (рис. 5, 7, 8 та 11 таб. II), ми можемо спостерігти ще такі явища. Крім того, що весь орнамент складається з рівнобіжних карбіків, поставлених універсально по дзвіній осі виробу, на деяких арахах (рис. 5 таб. II) ми бачимо, що трапляється й карбіки рітмично поставлені на поздовжній осі через певні однакові непскарбовані простири. Очевидно, що тут карбування кістки, як і інша подібна праця, набувало інколи властивостей три, прибираючись у певні рітмичні фрази. На що рисунок виставає, якщо він уважує в своїй тіжкій якості відповідь відповідної праці Вісічє, показуючи, як праця покликана до життя пісню із певного роду праці, кокаля чи гребця, наприклад, викликав і певної рітмики пісню: тим самим перетворюючись наче в гру.

Коли ми перейдемо до зразків геометричного орнаменту дальших діб, ми побачимо, що і тут теж виникає цей, оріньярський, скажемо, орнамент, переданий для практичних цілей. З цього боку, особливо цікаво розглянути вістря списів (клюги) з заструганим плескувато, з початку з одного, а пізніше і з двох боків, стеблом (колодочкою), для всажування в розколоте ратище. Занадти ми бачимо, на цих стесаних площах, карбіки, зроблені, навчайно, не для прикраси, бо із поверхні, чи прилягаючи до ратища, чи входячи в його росколину, зинсом не були видні. Накарбовано їх тільки для того, щоб осягнути як можна більшого тертя в тому місці, де вони прилягали до ратища і тим самим досягнути найнайміншого їх сповнення. І це, очевидно, досягалось, коли уявити собі, що місце, де прилягало ратище до стебла (колодочки) вістря, намазувалося живицю, що й, звичайно, в грудочках знаходяться в селищах палеолітичної доби.³⁾ Отже, не дивлячись на те, що цей орнамент, в даному випадку, не видний, все ж роблено його завжди так, що нік робить враження справжньої прикраси. На це явище зверталося не раз увагу, і п. E. Piètте так говорить про один орнамент, що ним було обрежано стебло ністри до списа Мадленської доби (рис. 2 таб. V): „Des chevrons sont gravés sur la partie qui devait

¹⁾ P. Girod. L'art pendent l'âge du fer. Paris. 1903 p. 15.

²⁾ G. et A. de Mortillet. Musée Préhistorique. Дивись пояснення до Pl. XXI, fig 153 та 154.

³⁾ При розкопках Мішельського селища було знайдено багато грудочек живиці, подібної до бурштину, але кіразу не було знайдено в ній якогось виробу. Певні, жодні жилиці виникалися при подібних потребах, а не для прикраси.

s'adopter à la manche. Ils étaient donc cachés et n'étaient pas une ornementation".¹⁾

І хоч деякі з відомих нам клюг несуть на собі досить складні вizerунки, значно складніші, ніж ті, що ми спостерегали в Оріньцьку добу, все-ж, це не на естетичне враження розраховані орнаменти. Як сам спосіб їх уміщення показує, це тілько рітмизовані фігурні аусилля надали їм вигляду вizerунку. Найпростішою формою цих вizerунків і в Солютрейську і в Мадленську доби будуть такі, як ті, що були вже спостережені. Вони зустрічаються в цих добрах, набираючи деякі можливі й естетичного аміstu (рис. 9, 12, 14—20 таб. II), але попри них зустрічаються і нові форми.

Через те, очевидно, що такі довгасті кироби, як вістря до списів, можливо було, мережанчи їх, держати в руках тільки певним чином,— ми помічаємо, що в ужитку людини, замість клюпера до довгої осі виробу уложені карбиків, агодом, новоді виявляються карбики, похилені в ліва, з гори — праворуч, до долу (коли держати перед собою виріб довшою віссю простопадно). Трудно вказати з певністю причину цього явища, але воно остищко постійне і характерне, що ледви чи знайдеться один відсоток зі всіх такими одноманітними карбиками мережаних клюг, де-б ці карбики стояли інакше: себ то похило з права, а гори — ліворуч, до долу (рис. 21 таб. III). Треба думати, що зручність різьби кремяними різцями, держаними, очевидно, правою рукою, на довгастих костяних виробах, вимагала такого, а не інакшого укладання карбиків на поверхні (рис. од 1—10 та 12—20 табл. III). Іниспо, на виробах якоїсь іншої форми, які можна було по ріжному, за ріжпі кінці тримати в руках, такого явища не можна спостерегти, бо її ніяк паралелізувати уложення карбиків з певною віссю виробу. На деяких зразках можна, здається, навіть простежити переход від поземих карбиків до карбиків похилих (рис. 12, 15 та 19 таб. III). Таке, викликане зручністю праці, похилення карбиків, очевидно, не зовсім відповідало меті, з якою було карбовано ці поверхні на стеблах клюг. При похилені укладених, в один ряд, карбиках, не цілком усувувалася можливість випоркання клюги з ратицца. І от, ми бачимо, як людина агодом доходить до інших форм карбування, при яких це випоркання усувається вже цілковито. Покарбувавши поверхню похистими в один бік карбиками, майстер прибує ту саму поверхню карбувати й інакші поставлені карбиками; і наслідок цього, повстає певна орнаментальна форма — сітка, яка в палеоліті, здається, дуже рідко зустрічається застосованого, як справжній орнамент, і загалом не користується

¹⁾ E. Piètte. L'art pendant l'âge du ferre. Par. 2. Пояснення до fig. 8 на табл. LXXX.

великим поширенням та довготривалим ужитком (рис. 1 та 2 таб. IV). Значно ширшого вжитку набрав спосіб мережання чи карбування стебла клюга таким чином, що з одного краю поверхні, вирівнюються никака карбиків, похилих в один бік, а поруч його — друга никака карбиків, похилих в другий бік (рис. 3, 4 та 5 таб. IV). При такому способі практичний результат досягався той самий, як і при карбуванню цілої поверхні перехрестними карбиками, але економія праці була їдвіс більша. Поверхня була шерстка, як терпуг і клюга не випорсала з ратища, в якому-б її напрямкові не тягнути, а іноді виходило рівно вдвое менше, ніж при попередньому способові карбування, бо та сама частина площини карбувалася не двічі, а тільки один раз. Вищенацієні рисунки дають зразки саме такого способу усування шкідливої для людини, в даному випадкові, склизькості гладилької поверхні кістки. Вони дають зразки боротьби людини з гладилою поверхні.

Цікана річ, що людина, почавши у своєму майстерстві використати її інші поставлення, як похило з гори, а ліва — праворуч, долу, карбиків, наче не може з інакше похиленими карбиками однаково добре спрямлятися. Ці другі карбики, похилі до перших, себ-то такі, що йдуть з права, з гори — ліворуч, долу, заважають наче слабіше розвинені і не в рінній мірі з першими застосовані.

Вже в середині Солютрейської доби ми зустрічаємося з застосуванням карбування поверхні в таких випадках, коли трудно вже простежити його практичне значення, хоч дуже можливо, що ми, просто, не знаємо, яку частину і якого саме виробу унівали собою ті чи інші шматки мережаних кісток. Через те приходимо ми до того, що використовуємо мережки на них за зразки чистого орнаменту, за зразка розраховані тільки на естетичний ефект. Справді, дуже можливо, що в цю саме добу, коли палеолітична людина досягає апогею в техніці обробки кременю, коли деяке кремяне начиння просто вражає нас не тільки окресленістю своїх форм, а й роскішною, неначе циркулем симір'яною розкладкою на поверхні виробу донинок, що повстали в результаті ритмичного відтискання одна за одною скіпочок, — гладилька поверхня kostялого виробу, просто, всприємо вражала людину своїм неприєстосованим до інших її виробів з кременю. Дуже можливо, що тільки помережані, ритмично уложеніми карбиками, поверхня виробу виснокоювала людину і, тільки покарбувавши нирів на віретці, кремяного начиння, людина зацовольняла своє, цілком емоціонального характеру, стремління. Се було-б те зазище, на котре звертали увагу багато дослідників, вбачаючи в ньому „гру з технікою“.)

1) M. Verwilt loc. cit. S. 37; M. Hoernes loc. cit. S. 52.

Особливим багацтвом геометричного орнаменту відзначається Солютрейської доби, — агідо Обермюрові,¹⁾ — селище в Предмост'-ю на Мораві. Тут здібається і та орнаментальна форма, що її ми, — за M. Verworn-ом,²⁾ — нанесли характерною для Оріньяцької доби (рис. 14 таб. II), але далеко більше форм інших, більш складних, що унікальною собою, проти вищезгаданих, великий поступ. Ми тут маємо, наприклад, невідомого призначення костяний виріб (дукач, ?) (рис. 8 таб. IV), одоблений, крім якихсь концентричних еліпсів, ще, як ми бачимо, трьома пасмами рівнобічних карбиків, похило поставлених, як до довшої, так і до коротшої осі виробу, і нічим між собою не зв'язаних. Видно, що людина, державши якось виріб цей в руках, карбувала його кремяним різаком, не міняючи положення руки відносно ниробу. Як саме держала в руках людина цей виріб — трудно сказати. Так само трудно сказати, як держав майстер той виріб, що його фрагмент унікальною собою інший шматок кістки (рис. 6 таб. IV). Тут ми маємо теж декілька пасом рівнобічних (приближно) карбиків, але з тою різницею, що попереднього виробу, що карбики одного пасма стоять під певним кутом до карбиков сусіднього з ним другого пасма. Загалом-же вони так поставлені, що великої різниці межи пасм, для майстра, при їх напресуванні, не було. Коли-б він держав, як цей виріб, так і попередній, довшою віссю фрагменту разом, то рухи рукою були-б всі одноманітні, більш-менш, а ліва, з гори — праворуч, до долу. Тоді, завдяки майже непомітній тільки зміні в положенні руки, міг настати той ефект, що карбики в різких позах стоять під певним кутом один до інших. Один інший орнаментований фрагмент кістки (рис. I таб. V) унікальною собою дальший, паче, став в ускладненню визерушки. Тут ми бачимо чергування на площині декількох рядків, похило поставлених, приблизно на 90° один до інших, карбиков. Орнамент тут унікальною собою ту саму форму, ту саму комбінацію, що ми вже бачили на стеблах костяних клюг (рис. 3, 4 та 5 табл. IV). Але, коли ми придивимось, до орнаментованого ребра з цього самого селища (рис. 7 таб. IV), то побачимо одне звичче, яке нам багато ясне, що до самого процесу карбування цієї кістки, так і до повстання цієї орнаментальної форми. Цей довгастий шматок ребра майстер, очевидно, мережав, держучи перед собою по ріжному. Те, що рядки карбиків ідуть не скрізь однаково, а саме: один кінець цього ребра відріжняється, уложенням на відому рядків, від цілого ниробу, дозволяє припустити думку, що це ребро було орнаментовано припавмі двома нападами. Зпочатку, мабуть уперши собі в груди гострим кінцем шматок ребра, а лівою рукою тримаючи за шир-

¹⁾ Dr. H. Obermaier loc. cit. S. 299.

²⁾ M. Verworn loc. cit. S. 32.

Але-ж не тілько юску рікала первістна людина. Сила була у ней досвіду на ґрунті й інших родів праці, чи то в деревом макачі до діла, чи то з ішурою зір'я, де ефект ужитих подібного роду зусиль мусив залишитись іде виразніше. Значіння рітму при річному роді праці давно звернуло на себе увагу,¹⁾ але, все-ж, зараз мало досліджуватися значення рітму вказало в цілому культурному життю людини, зокрема в тих галузях його, що пластичним мистецтвом йменуються. Відомий фізіольог М. Verworn, в своїх працях з царини походження мистецтва, близько підійшов до значення цього явища в первістному мистецтві. Звернувшись увагу на те, що, нікто в першій половині палеолітичної доби, крем'яні людські начиння визначається паджичаністю правильностю обважки, що показує, що у людини твої доби почуття рітму було вже добре розвинене, він каже: „Der bereits stark entwickelte Formensinn hat die rhythmische Anordnung sehr bald zu einem Ornamentideal erhoben, das ihm bei der Feuersteinbearbeitung vorschwebte, das aber infolge seines bedeutenden Spielwertes sehr bald auch übertragen wurde, auf die Behandlung des Knochen“.²⁾

Очевидно, таким чином, сама праця оброблення крем'яно, те, наче з математичним розрахунком роблене, відщеповання скіпіс, виробляються в крем'яній індустрії, перейшло й на індустрію костяну. Отже не диво тому, що, коли ми здібаємося з обрібкою кости, з умисним карбуванням кістки, ми бачимо, що воно виконується так само, як то було в обрібці крем'яно – дорогою карбування рітмичними рядами з якими дивним просто упорядкованням. Ці карбіки, ці сліди стругань, що постали при обробленні та обстругуванню піматка кістки, щоб надати йому певної форми та вигляду, дуже рано починають застосовуватись і для того, щоб позбавити гладеньку слизьку поверхню кістки цієї останньої риси і тим надати їй шорсткості. Дуже рано починається таке застосування карбування кости для певних практичних цілей. М. Verworn, півводоче у своїй вже згадуваній праці, докладно зразків таких костяних виробів з найдавнішої доби, з якої ми маємо різоблені кістки — з Оріньяку, де широко йде вже вживання так оброблених костяних виборів, зауважує: „Велими варто унати те, що найстаріші первістні орнаменти на костяшому начині складаються тільки з рівнобічних рядків-карбіків“.³⁾ Немаб, на нашу думку, жадного сумніву в тому, що тут ми маємо до діла з карбіками, не як з прикрасою — орнаментом, а з такого роду обрібкою кістки, в наслідок котрої щило (рис. б таб. II) мусіло кріпко триматися в руці. Карбіки уложені як раз упоререк напрямкові, по котрому щило мало випорсати з рук.

¹⁾ Bücher „Arbeit und Rhythmus“ 4. Aufl. 1909 Leipzig.

²⁾ M. Verworn „Die Anfänge der Kunst“ 2. Aufl. 1920, S. 31.

³⁾ M. Verworn. Op. cit. S. 32.

ший кінець, майстер мережав простопадними рядками вільну, ближчу до себе, поверхню кістки, а коли все закінчив, то тоді, держучи виріб поясмо перед собою за орнаментовану рже частину, карбував ту частину, за яку раніше тримав лівою рукою. На цей раз, таким чином, укладав він карбики вже прямовисними пасмами впоперек до довгої осі виробу. Цілій орнамент складається з чергування рядків, двох типів карбиків, укладених, чи один рядок над другим, чи один поруч другого. Карбики цих двох типів вельми ріжуться одні від других тим, що майстер, як то ми вже й раніше казали, одні з них країце ріжубі, після другі. Країце у вного походять похили з ліва, з гори — приворуч, до долу. Карбики другого типу було йому, очевидно, тяжче різьбити, і він їх виконував зважно гірше. Коли ми поглянемо на нагострений кінець мережаного ребра, то побачимо, що деялькох рядків карбиків бракує — або цілком, або частину. Те саме ми побачимо і на другій частині ребра. Завжди одні рядки карбиків, а саме: похилих з права, з гори — ліворуч, до долу, — виникає перескопало зроблені і не доведені до країв. Те, що на перший погляд можна пояснити недосконалістю репродукції у виданнях, набирає іншого вигляду, коли роаглядуги безпосередньо ці нароби.¹⁾ На думку н. КМЭ²⁾ це ребро слугувало для виглажування якихсь інших виробів (*hladidlo*). До такого висновку приходить той факт, що саме ребро надзвичайно стерте. Від тертя вельми стерлася орнаментовка, і ті карбики, що були зроблені менш досконало — вужчі та мільчі — майже зовсім стерлися. В деяких місцях, тільки при ронгладанню в лупу і при бічному світлі, можуть бути вони спостережені, тоді як інші, що поруч них стоять, наче інк не стерлися і іскраво відзначаються своїм темним кольором на сірому тлі гладіентної кістки. І от, на гострому краю ребра, як раз саме ті карбики, що стоять похило з ліва, з гори — праворуч, до долу (коли тримати ребро прямовисно перед собою), виглядають наче зовсім недавно зроблені, а інші, похили з права, з гори — ліворуч, до долу — зовсім майже стерлися. Цілком ясно, що це могло повстати тілько тому, що ці останні карбики різьбити було майстром тижче — „не з руки“. Ще іскравіще свідчить про це один невеликий шматок мережашої карбиками кістки, з музею в Брно, з цього-ж таки селища, що, на жаль, ще нігде не був репродуктований. Тут, на нестертій кістці, зовсім іскраво виступає різниця межи двома типами карбиків. Тут, поруч одніх інсом, глибоких та рівнінних карбиків, лежать, похило до них, насма не так круто похилих, і наче не твердою рукою ледве накреслених, карбики другого типу. Цікава ще одна деталь, що

¹⁾ Вироби ці перевозяться в краєвому музеї міста Brno на Мораві.

²⁾ Dr. Martin Kříž. Výrobky dřívíalného Slováka z Předměstí „Pravěk“ 1908 č. 2.

виступає на цьому неопублікованому ще шматкові кістки. Гірше накреслених карбиків в пасмах далеко більше число, ніж карбиків краще накреслених. Виходить так, що на тому просторі, де містяться два карбики похилих з ліва, з гори — праворуч, до долу (кращих), — карбиків похилих яправа, з гори — ліворуч, до долу, уміщено три або чотири. Таким чином: жадної залежності між карбиками сусідніх пасом не помічається. Людина, очевидно, не розраховуючи, а керуючись якимсь почуттям, цілком емоціональним, міри та рітму, карбувала поверхню кістки похилими карбиками, зєднаними в пасма, і не додержувалася того, щоб була в розкладі цих карбиків симетрія. І через те, інколи, одному карбикові одного пасма відповідає, похилий в другий бік, карбик сусіднього пасма, але часто і не відповідає. Цей брак симетрії в укладанні карбиків, хоч і не так яскраво, виступає, все ж, і на орнаментах, що подані у нас (рис. 7 та рис. I та рис. V).

Ці переглянуті нами орнаментальні форми, починаючи з найпростішої — рівнобіжних, пояско уложеніх в рядки карбиків, що її ми наважаємо характерною для Оріньяку, і кінчаючи тою, що ми спостерегали още на виробах з *Pfedmost'*, — на нашу думку, Солютрейською, — хоч воши зустрічаються і живуть ще в орнаменті Мадленської доби, але є в ньому і багато іншого тільки йому і для цього характерного. Перш за все, в Мадленську добу спостерегається більше удосконалення різьбарської техніки; наче ще збільшується уміння молодіти кремніним різаком. Короткі та першопомірно широкі, з тоншими під середину кінцями, карбики обертаються за Мадленської доби в досконалі вижолоблені рівчачки, рівні та довгі; замісце відрубно поставлених похилих карбиків живляються карбики зєднані між собою, в так звані, дашки чи кроковки (*chevrons*). І поволі, ця нова орнаментальна форма, що відома в літературі ще й під пагною воячий зуб (*dent de lion*), витискає з ужитку свій прототип. окремі карбики, похилені в той чи другий бік, існують, але понові тубилють свою самостійність орнаментальні значення і вживаються в ідеопластичній гравюрі, а подіскуди і на скульптурних виробах, для представлення різних ієрівностей тіла зображеного змія, чи його по-лосиного покриття. Так само, як і раніше, людина дала перевагу карбикам, похилим з ліва з гори, — праворуч, до долу і інколи на гравюрах, так само, як раніше на скульптурах, ставить такі карбики там, де, власне, додержуючись правдивого представлення дійсності, треба б було карбики ставити похило у другий бік.)

Характерним явищем в орнаменті Мадленської доби буде те, що майстер, карбуючи тепер поверхню рядами, похилих в один

¹⁾ Дивись, наприклад, скульптуру лівок коняків, з нечорі Еспельєнів коло *Lourdes*, П. *Giette loc. cit.* де шерсть на шлії накреслена в протилежному напрямкові, але за те в напрямкові, „зручному“ для майстра.

карбиків, що мали б очевидно йти парами, майстер помилюється, і ми бачимо коло середини гарпуна (рис. 4 в таб. V) три групи карбиків, що складаються не з двох, а з трьох карбиків кожна. На клоці (рис. 5 таб. V) з того-ж самого селища, — Kesslerloch, — що дали так багато зразків геометричного орнаменту, ми бачимо орнамент, подібний до вище розглянутого, з тю ріжницю, що кожна група має складатися, очевидно, з трьох карбиків. Але й тут, поряд зі значно більшою досконалістю виконання мережки, ми бачимо ті-ж помилки; і тут по-досуди проходяться групи з більшим числом карбиків.

Шматок мережаної кістки з Laugerie Basse (рис. 3 таб. V), даючи подібний зразок орнаменту, впізу має одну стрічечку, що проливає світло на дальнішу еволюцію геометричного орнаменту в цій добі. Ми тут бачимо, як ріжнитися між собою карбики, похиля в ріжні боки. Добре видно, що з них перше накреслені ті, що йдуть на рисунку в ліва, в гори — праворуч, до долу, а коли прийшлося накреслювати другі, то замало лишилося місця, щоб умістити їх такі самі завдовшки. Ми бачимо, що, завдяки цьому, карбики починають між собою зедуватися і утворюють нову орнаментальну форму. Цей фрагмент кістки не дає змоги пізнати форму того начиння, частину якого він собою уявляє, і діянатися, як саме державо було в руках кістку, при її мережанні. Але, коли перейдемо до слідуваного орнаменту (рис. 11 таб. V), де маємо крім того по середині гравюру двох кінських голів, тут мусимо ми згодитись з тим, що майстер держав мережану площину перед собою так, як того вимагає природне положення кінської голови. Тут, на своєму рисунку, майстер звичайно передавав образ двох коней, що йшли перед ним з ліва на право. І от, такс держучи перед собою рисунок, майстер, одні тільки риси, що йдуть з ліва, з гори — праворуч, до долу, різьбить досконало, а похиля в інший бік — яично слабше. Закінчивши свій рисунок кінських голів, майстер робить під ним і над ним два паси, цілком орнаментального запачиння. Ми бачимо, що кожен пас складається з двох рядків карбиків, так близько поставлених один до другого, що вони доторкуються один до других, даючи, таким чином, новий елемент геометричного орнаменту — дашки чи кроковки (chevron). Ми тут знову можемо спостерегти, як карбики, похиля з ліва, а гори — праворуч, до долу, переважають, своїми розмірами тих, що похиля з права, з гори — ліворуч, до долу.

Ці дві орнаментальні форми: окремі кроковки (дашок), як сполучення в одно ціле двох карбиків, похилих в ріжні боки, і вітязова лінія, як результат сполучення двох пасом карбиків таким чином, що карбики одного пасма уміщено між карбиками другого пасма — це, як показує наш матеріал, явища в сво-

та в другий бік, карбиків, ставить їх зашоди стілки одних скільки й других. Складається враження, що майстер, зробивши декілька пасом карбиків, скільки там випадає по умовам, що дають простори мережаного ниробу, потім можи ними нарізувати другі пасма карбиків, похилих в інший бік, в повній залежності від попередніх. Коли, наприклад, одних карбиків, похилих праворуч, було накреслено по два чи по три в пасмі, то за ними стоять пасмо теж з двох чи трьох карбиків. Таким чином паче памічається в орнаментиці невідоме до того часу завище — лінія симетрії, по обидва боки якої знаходяться частини рисунку, подібні одна до другої, як подібна яка-б то не було річ до свого відблиску в листі (рис. 2, 3, 5 таб. V). Але, в дійсності, про таку лінію симетрії людина не має ще поняття і ця лінія щинде тілько показана (позірна); до операції в своїх мережках з цим елементом симетрії людина палеолітичної доби так і не доходить. Завжди, в її мережках, одні карбики країце розвишені за других, і через те ті складніші орнаментальні форми, що повсталі з двох простінців елементів рисунку, передлісніх ще повірною лінією симетрії, завжди кривобокі, і карбики, що ідуть майстрові з ліва, з гори — праворуч, до долу, краще розкинені, ніж карбики, похилені в другий бік. Добре видію, що майстер, мережуючи карбиками костяний ниріб, уперед накреслює ті карбики, які йому було зручніше нарізувати, а саме похилені з ліва, з гори — праворуч, до долу, а потім, між ними вже, чи коло них, він укладає ті, що йому їх вижолоблювати було менш зручно (рис. 2 та 7 таб. VI). В багатьох випадках, правда, як ми вже раніше казали, трудно з повністю бути сказати, як саме держав майстер виріб в руках і які карбики відповідають яким саме рухам, оброненої кремнієм різаком, руки. Але в деяких випадках це можливе з певністю простежити. Гарпуни, як вироби довгастої форми, очевидно, тримав у руках майстер одним з кінців (однаково яким) до себе, можливо упираючи собі його в груди. На них, та й на інших довгастих виробах (рис. 4а та 6 таб. V), ми помічаємо, як риси, зроблені похилені з ліва, з гори — праворуч, до долу, вийшли краще ніж інші; їх роблено першими і уміщено їх в тих саме місцях на гарпуні, де простори, завдяки зав'язям, дозволяють руці розмахнутися з певністю рухом, ніж те можна зробити на інших місцях гарпуна. Тільки вже потім, коли ці карбики були накреслені, майстер розробляє інші карбики, похилені в другий бік. І навіть коли місце на поверхні дозволяло-б зробити ці карбики довшими, виразнішими, майстер не використовує цієї можливості.

Визерунок цей — далекий від досягнення; видно, як майстер плутає, помилляється, потім виправляє свою помилку і наче тільки намацує лінії симетрії, що мають іти упоперек довгої орнаментованої, поверхні, але їх не знаходить. Наніть в рахуванню

що ІІ, як ми бачили, п. R. R. Schmidt залучає, цілком помилково, на нашу думку, до Оріньяцьких верстн.¹⁾ подає нам цей самий орнамент в досконалу виконаному вигляді. Тут (рис. 10 таб. I) кожен карбик щільно підходить до сусідніх і з ними зсунуться. Це тут карбики не однакові, ми безпосередне помітити не можемо, але те, що аїзакові лінії завдають трохи до долу, ідучи з ліва на право — показує, що кожен з карбиків, похилих з ліва, з гори — праворуч, до долу, трохи країце розвинений (довший) за того, що іде з права, з гори — ліворуч, до долу. Може ідентичні з цими храними, хоч мені, правда, артистично виконані, маємо ми (рис. 9 таб. I) в *Lingerie basse*, але найкращий зразок цього орнаменту, як ми бачимо, маємо ми у нас серед виробів з Мізинського селища (рис. 8 таб. I та рис. 4 таб. II).

Дальшим, величезної ваги для розвитку геометричного орнаменту, згінцем, прийняттям теж Мадленської доби, було застосування повертання виробів, при карбуванні їх, на 180° кругової осі, що проходить крізь їх тіло. Це явище було викликане, очевидно, нимогами зручності праці карбування. Там, де ми мали до діла з похилими карбиками одного типу, що йдуть рівнобіжно один до другого на поверхні, із одного кінця довгастого виробу до другого, — там ми не можемо щічого сказати про те, чи було повертано на 180° орнаментованого вироба, чи його повертано не було. Однаково похилі карбики, зроблені на його поверхні до повертання, так само будуть стояти, як і ті, що були відрізбані після поверташення. Лінія-ж, накреслена на іншій поверхні, што при повертанні цієї площині кругової точки на ній, як навколо осі, завжди зайде, при повороті на 180° , становити, в якому вона буде рівнобіжна до себе, що не повертаної. Коли жіла пізня ліній чи карбиків, накреслена чи упоперек, чи похила до продовження напрямку виробу на його поверхні, буде повернена разом з виробом на 180° круг осі, що проходить через цей виріб і що на мережаній поверхні проектується, як якась точка, — то ці накреслені лінії в новому положенню будуть орієнтовані в просторі так, як були юні орієнтовані і до повертання. Інша річ буде при повертанні площині з накресленнями на інші складнішими візерунками. Завдяки тому, що для Мізинського майстра — щастиве було досконаліше різгублення карбиків, що йдуть з ліва, з гори — праворуч, до долу, ніж тих, що йдуть з права, з гори — ліворуч, до долу, ми маємо можливість простежити на деяких виробах з цього селища, як саме, в процесі мережання костяних виробів, майстер почав уживати цього повертання виробів на 180° , що увело в ор-

¹⁾ Оскільки ми ознайомилися з орнаментом Оріньяцьким та Солютрейським, ми бачимо, що орнаментовані шашини їхні не може бути нарізовані до цих ліб, а чільно до пізнішої, до Мадленської, як зразок орнаменту, що повстав дорогою еволюції з орнаменту прадавнього.

люції геометричного орнаменту, одночасові. Зізвакову лінію теж можна трактувати, як сполучення вівоками, тісно поставлених одна коло другої, кроконок (дашків). Рисунки (р. 6, 7, 8, 9, 10, 12 таб. VI) дають зразки цих орнаментальних форм на виробах, більшість которых знайдена при розкопках селища Мадленської доби в *Langerie basse* (*Dordogne*). Вістря до спису (клюга) з печери *Grenetental* (рис. 2 таб. VI) дає нам зразок того, як повстав дашок: як поруч накресленого пасма, добре розкиненых, похилих з ліва, з гори — праворуч, до долу, карбиків, там, де дозволив простір, було дорисовано друге, тісно прижунене до попереднього, пасмо карбиків, на цей раз похилих у другий бік. В тих місцях, де карбики зустрічаються один з другим, ними і утворюють лашок. Мережана кістка з печери *Placard* (рис. 7 таб. VI) показає, як повставали такі самі дашки іншою дорогою. Тут, після накреслення груп одного типу карбиків, між ними потім накреслювалися групи карбиків другого типу. В результаті повстало пізак дашків, що, тільки завдяки не скріні, досконалому сполученню карбиків з карбиками, не переходила в правильний нас зізваконих ліній. На цьому рисунку (рис. 7 таб. VI) ми бачимо, як майстер накреслив, починаючи від лівого краю кістки, йдучи з гори до низу, групи карбиків (по п'ять карбиків кожні), похилих з ліва, з гори — праворуч, до долу. Потім, в просторах між ними, різбив трупи по гніт, похилих у другий бік карбиків, так само починаючи креслити їх з гори, від кінця карбиків попередніх груп. Кінчає він карбики щ, дійшовши не до краю лівого кістки, а до першого карбика уже накресленої, за першим заходом, групи. Завдяки цьому й виходить, що карбики другого типу цілком добре зіднуються з накресленими поперед них карбиками першого типу тільки в своєму початкові, а в кінці свому вони не зустрічаються кожен з ніпювідник йому карбиком, а упираються ісі в перший карбик цієї пізаки групи. Ще менше досконало, з цього боку, зроблено орнамент теж на виробі часів Мадленської доби з печери *Lartue* (рис. 6 таб. VI). Тут карбики, що нарисувалися після того, як групи карбиків іншого типу були вже накреслені, починаються, тільки дуже приблизно, від карбиків попередніх груп, а закінчуються недбало, перекреслюючи карбики слідуючих за ними пізаків іншого типу.

З західно-європейських палеолітичних селищ тілько французькі в *Langerie basse*, Швайцарське *Kesslerloch* (*Thaingen*) та Німецьке *Wildscheur* дають досконало виконані зразки того орнаменту, що його недосконалі зразки ми оце студіювали. Тут ми бачимо (рис. 8 таб. VI) вирізьблену зізвакону лінію, що її, не зовсім вдало зроблені, кінці показують, як вона повстала з форм, перед цим нами трактованих. Але птахина кістка з *Wildscheur*-у,

лінії кроковиками. Цей орнамент уявляє тут собою дві системи поземих зигзакових ліній. Коло середини, близче трохи до пізу (як напису рисунком), ми бачимо, як рівнобіжність їх на певному місці розбивається; видно, що дві ці частини орнаменту зроблені окремо одна від другої. В просторі ж між цими двома сітками зізголових ліній ми бачимо якесь нону, певідому ще нам досі комбінацію ліній, неанайоме нам ще досі сполучення карбиків.

Одного з можливих комбінацій, що повстae при зустрічі двох кроковок, поставлених вершинами в протилежні боки, -- є чотирикутник, що два кути його уявляють собою вершини наших кроконок, а два других повстали в місці зустрічі карбиків, що творять собою самі кроковки (рис. 10 таб. VI). Така комбінація відома в геометричному орнаменті Мадленської, доби з декількох французьких селищ, а так само і з нашого Мічинського. Орнаментована кістка з *Lingerie basse*, наприклад (рис. 4 таб. VI), дає зразок орнаменту, що поєднує у результаті такої комбінації кроковок. Кроковок, з кожного боку, увійшло в алуку по дні, і тому нова орнаментальна форма уявляє собою (приближно) два концентричних чотирикутники. Інші фрагменти кісток дають такі-ж арааки орнаменту, краще чи гірше виконані, вирізьблені поодиноко на поверхні, в різних місцях її (рис. 3 та 5 таб. VI). Ще інший виріб (рис. 9 таб. VI спідня частина) показує, як, завдяки сполученню вже не окремих дашів, а цілих зигзакових ліній, поєднує складнішу комбінацію — ціла система чотирикутничків, спереду вена з попередньою так само, як зигзакова лінія споріднена з кроковками.

Крім такого сполучення кроковок, коли нова форма уявляє собою чотирикутник, могли повстati ще інші комбінації, і вони повстали, але заходимо ми їх досі, в палеолітичному орнаменті, тільки на киробіях з Мічинського селища. Ці нові комбінації займають видатне місце в орнаменті, як інній передісторичному, так і сучасному, багатьох народів асімської кулі, і географічні обставини учат нас, що повстали ці орнаменти у кожного суспільства, адебільного, незалежно, бся жадного наційну зі сторони.

Як ми вже бачили, завдяки тому, що карбики, які складають кроковки, неоднакові, — ці кроковки виходять завжди кривобокі. Тé пасмо кроконок, що спускається з гори до долин, одні під другими, — трохи зібочую ліворуч від середини; а те пасмо, що було покреслене, починаючи з протилежного іншої виробу, — зібочує собі ліворуч, себ-то в протилежний першому бік. Таким чином комбінації, що повстають при сполученню цих кроковок, — теж не рівнобічні. Замісць рівнобічного чотирикутника (ромбу) в першому випадку ми маємо паралелограм, бо у цього рівні мож собою сторони, утворені правими та лівими ніжками протилежних кроковок, знаходяться одна проти другої (рис. 10 та 13 таб. VI).

Але в Мізинському орнаменті ми спостерегаємо ще й таке сполучення карбіндів у місці зустрічі кроковок: (рис. 12 та 14 таб. VI) — кроковки в деяких випадках дуже близько підходять одні до других, а оскільки вони кривобокі, то вони наче роаминаються. Замісьць сполучитися обома своїми ніжками (карбиками) так, щоб утворився паралелограм, вони зустрічаються тільки одними своїми правими карбиками, а лівими своїми карбиками вони стикаються з правими карбиками вже слідуючих кроковок. Ці-ж другі кроковки, своїми ще вільними лівими карбиками, зустрічаються з правими карбиками вже третіх, з протилежного ім боку, кроковок і т. д. В результаті такого способу сполучення кроковок появляє орнаментальна форма, що ми її називаємо меандровим закрутом. Таку комбінацію, досконалу розроблену, і уявляє собою орнамент пташки (рис. 1 таб. II). При такому сполученню кроковок, при їх зустрічі, могли, цілком зрозуміло, повставати інші комбінації, і на них ми звертали юже увагу в першій частині нашої праці, коли аналізували різні форми Мізинського орнаменту. То були комбінації, як рогата спіраль (рис. 11. табл. VI), що вимірекана па „фалосі“ (рис. 4 табл. II), або па браслеті, де вона, в середині самого закруту, закінчується невеличким чотирикутником (рис. 4 В табл. I). Але на цій комбінації не будемо зараз зупинятися, бо-ж вона не зробилася справжнім орнаментальним мотивом, як то сталося з чотирикутником та меандровим закрутом. Особливу ж і пільну увагу Мізинського майстра звернув на себе меандровий закрут. Розглядаючи окремі закрути, чи то на пташках, чи то на браслеті, ми бачимо, як вони ріжуться одні від других числом пар кроковок, що увійшли в даному місці в злуку. То їх лише парі, то три, то чотирі, а то й дуже велике число. Орнамент браслету з цього боку ціканий тим, що на ньому ми бачимо цілу складу тих ріжниць між меандровими закрутами. Цікавий ін і тому, що ми тут бачимо меандрові закрути іде й інакше зовсім утворені. Деякі з них, їх дуже не-багато, утворені таким сполученням кроковок, коли долішні кроковки збочують у право, ідучи на зустріч горішнім, а ті собі теж у право. Тоді повстає новий тип меандрового закруту, подібний до вже нам відомого в такій мірі, як подібний відблиск якоїсь речі в люстрі — на саму річ. Ми, таким чином, в меандрових закрутах браслету маємо до діла з так званими „лівими“ та „правими“ формами. Як ми юже бачили, характерним для Мізинського орнаменту було збочування кроковок, при їх зустрічі, у ліво, і тому повстання цих відмінних форм треба пояснити тим, що майстер просто не міг дати собі ради при мережанні такої великої площа, яку треба було поділити на невід ділянки

для того, щоб одержати досконалі виконаній візерунок. Сила помилок, про деякі ми вже згадували, показує, що, справді, це завдання було дуже важливим для майстра, і він, наприклад, і не цілій браслет вимережав таким орнаментом, а тільки одну половину його, вимережавши другу половину зикзакуватими лініями (рис. 8 таб. I). Проте, треба сказати, що мистець мусив добре оманувати самим меандровим закрутами, заким перейти до візерунків, де він мав до діла з цілими рядами таких закрутів.

Умючи різьбити, як відокремлені кроковки, так і кроковки зв'язані в зикзакові лінії, майстер, цілком природно, застосував таке протиставлення письмової зикзакових ліній другого пасма, як то він робив уже з окремими кроковками, щоб одержати меандровий закрут. Орнамент браслету, мабуть, як раз і уявляє собою таку спробу. Як показує орнамент на пташці (рис. 2 таблиця I) та на клинкові (рисунок 1 табл. I), досить, було майстромі заходи додержуватись того, щоб у сполучку увіходило постійне число пар кроковок, і сам собою повставав правильний візерунок, в которому закрути, що стоять, в одному поземому рядкові, мож собою не зв'язуються, а кожен з них зв'язується з правішим від нього у вищому рядкові та лівішім у нижчому. Орнамент, таким чином, тоді складається з правильних низок меандрових закрутів, що йдуть з гори, з права — до долу, ліворуч. Цього факту ще не усвідомив собі майстер, що мережан браслет, але по досконалі знає це той мистець, що мережан поверхню пташки (рис. 2 таб. I) та виводить відокремлену меандрову пізку на клинкові. Але, хоч майстер і опанував на цих двох зразках орнаменту механікою сполучування кроковок, хоч він і яспо уявляє вже собі пізку меандрових закрутів, проте він ще не може цю пізку орієнтувати на поверхні так, як того вимагали-б контури того простору, який таїв оздоблює. Механіка сполучування кроковок ще не переможена майстром, і він їй ще сам підлягає, коли укладає пізку меандрових закрутів похило приблизжено на 45° до головних напрямків мережаного широбу. Кроковки та зикзакові лінії ще у нього суть домінуючою орнаментальною формою; їх він орієнтує, чи то відзові, чи упоперек мережаного широбу, а пізки меандрових закрутів у нього постають, наче самі, хоч і бажані, але ще не підлеглі його волі, форми.

На цьому, власне, і вичерпувється матеріял, що його ми поставили своїм завданням описати та спробувати знязнати певною лінією генетичного розвою. Оскільки це намдалося, оскільки наша схема розвою палеолітичного геометричного орнаменту з правдивим образом того, що відбувалося в дійсності — не нам про те судити. Даліші знахідки, даліші студії покажуть, що є в нашій праці такого, що має бути прийнятим, як доведене, а що має бути зміненим, або заміненим чимсь іншим. Дуже можливо,

памент новий елемент симетрії, а саме, так звану в кристалографії „ніс симетрії другого порядку“.

Справді, коли ми розглянемо рисунок (рис. 2 таб. II) на так званому „фалосі“, де поверхню мережано подвійними кроковками, то добре помітимо, як карбики, що йдуть з гори, а ліва — праворуч, у долину, — себ-то ті, що глядачеві будуть у право, та що будуть ліві пішки кроковок, значно крутіше спускаються в долину, кіж їхні сусіди з права, і як вони, в той же час, значно донизі за ці останні. Ми, таким чином, помітамо, що наші кроковки напевно скрипці трохи праворуч до долини. Це явище ми спостерегали і раніше; завжди, коли ми маємо в орнаменті два типи карбиків, — один з них відрізняється від другого тим, що він або донинай, або крутіше спускається в долину, або разом має і ту і другу характерну рису. В даному випадкові маємо ми до діла з кроковками, що стоять вершиною до гори. У таких кроковок лівий карбик (глядачеві з права) буде як раз той, якого найлегче було різьбити Мізилському майстрові. Самі кроковки, як зауважена юне форма, мабуть, могли бути найкраще вирізьблені, коли власне так їх і різьбили на площі вершиною до гори поставленими. Очевидно, майстер, почавши їх ставити з одного кінця виробу, одні під другі, нарешті доходив до такого місця, коли далі ніже через ішості, їх не можна було накреслювати. На багатьох орнаментованих виробах приходиться зустрічатись з тим явищем, що орнаментування відбувається на поверхні двома нападами, чи заходами. Чи це шматок ребра а *Predmost'я* (рис. 7 таб. IV) чи це фалос, орнаментований зіказовими лініями (рис. 4 таб. II), чи нарешті орнаментовані дощечка (рис. 3 таб. II), — всі вони дають зразок того, як той самий виэрупок, ідучи з одного краю, переривається в певному місці і потім, в другому місці, зновується інакше орієнтованим на площині. Швидче всього, що постало це явище завдяки тому, що майстер, не маючи змоги мережати те місце виробу, за яке юн тримав його рукою, нарешті бере виріб рукою за вже помережану частину і таким снимм виэрупком, яким мережив поверхню перед цим, кроковками, мережив, її далі. Але-ж, завдяки тому, що виріб повертається в руках постає те, що орнаментальні форми ці його поверхні займають одна відносно другої нові положення. В тому місці, де зустрічаються стовби кроковок, накреслених одні під другими, з стовбами кроковок, поставленими в притилечному напрямкові, себ-то нарізувалих з другого кінця виробу, — в тому місці постали нові орнаментальні форми, які були напевно нежданними і незрозумілими майстрові (рис. 10, 11 та 12 таб. VI). Так тільки, у всякому разі, можна зрозуміти мережку па виробі неідомого призначення (фалосі?) з Мізилського селища (рис. 4 таб. II). Вужча, валкувана, частинка цього виробу мережана жеднаними між собою в зіказові

що дальші спостереження та досліди встановлять, якісь на міжнами етапи розвитку геометричного орнаменту, якісь нові етапи. Накреслення шляху еволюційного розвитку не така проста річ. Дуже можливо, що так само, як і при накресленню шляху своєю, в інших галузях життя, приходилося не раз переставляти окремі ланки ланцюга з одного місця в друге, — так само і тут, наша схема визнає численних амін та поправок. Але, у всякому разі, коли така схема, спільними силами дослідників, буде встановлена, вона сама буде фактором величезної ваги при наших студіях палеолітичного мистецтва, та й взагалі культури. В ній ми матимемо ще один момент, для визначення віку чи культурної приналежності того чи іншого селища палеолітичної доби; коли інші моменти не будуть цілком задовільняюче представлени, — орнаментовані вироби тоді зможуть відігравати роль „провідних копалин“.

Наприкінці ми хочемо ще трохи зупинитись на деяких зявищах, на нашу думку, особливої наги, що торкаються походження нашого паралелограму (рис. 10, таб. VI) та меандрового закруту (рис. 12, таб. VI), в зв'язку з загальним розвитком людських понять в царині симетрії.

І пташка (рис. 1, таб. II), і мережана дощечка (рис. 3, таб. II), і всі інші вироби з Міланського селища, — всі вони мають у своїх формах, так звану, площину симетрії, що проходить уздовіщ їхнього тіла і поділяє кожен з цих виробів на дві симетрично укладені, одна проти другої, половини — праву та ліву. Але, цікава річ, що в орнаменті, який покриває ці вироби, нігде не спостерегається лінія симетрії, що мусила б зачітися на поверхні виробу, як проекція цієї площини симетрії. Коли накреслимо на орнаментованій поверхні виробів цю лінію АВ (рис. 13 та 14, таб. VI), проекцію площини симетрії, то побачимо, що кроковки на дощечці, наприклад, що стоять, вершинами до гори, матимуть всі свої вершини ірашще ніж цієї лінії, а ті кроковки, що стоять, вершинами додолу — лішіше від її лінії.

Завдяки такому зявищу, ми і маємо там, де кроковки сполучаються в чотирикутник — не ромб, а паралелограм, що довшим своїм проміром однієї лінії, якій цієї позірної лінії симетрії, трохи праноруч, по ходові стрілки годинника (рис. 13, таб. VI). В центрі цих концентричних паралелограмів, на позірній лінії симетрії АВ, лежить точка О, про яку звичне собою проекцію осі симетрії другого порядку. Дійсно, коли-б лінія АН переділювала орнамент на дні орнаментальні форми, так подібні одна до другої, як якась річ на свій відблиск в люстрі, — ми-б мали тут до діла з лінією симетрії, але, як бачимо, так воно в дійсності не є. Коли-ж ми повернемо наш рисунок навколо точки О, то побачимо, що, повернувшись на 180° , він займе місце, в котрому він буде іден-

тичними з рисунком, що його ми мали перед обертанням. Отже, ми маємо до діла в цьому орнаменті, (в точці О) з проекцією осі симетрії, так званого, другого порядку. Це саме зробивши в орнаментом, що ним межувано шашку, видану на рисунку (рис. 11, таб. I), ми побачимо багато спільного з тим, що ми още спостерегали (рис. 14, таб. VI). Так само через тіло пташкі можна провести площину симетрії. Зазначивши проекцію цієї площини, на орнаментованій поверхні пташки, лінією АВ, ми бачимо, що вона жодного звязку з орнаментом пташки не має, але на ній, в тому місці, де вона перерізує середину нашого меандрового закруту, в точці О, буде знову проходити прямовісно до орнаментованої поверхні нісь симетрії другого порядку. Вершини всіх іроковок, що стоять на нашему рисунку вище точки О, будуть міститись праворуч, а тих, що нижче точки О — ліворуч нашої позірної лінії симетрії АВ. Таким чином, ми бачимо, як в наших орнаментальних формах яскраво виступає збочевість чи скривленість їхня відносно цієї, універсальної пози, позірної лінії симетрії АВ. Збочені ці форми всі в напрямкові ходу стрілки годинника, себ-то праворуч глядачеві відносно цієї уявленої лінії симетрії, але це викривлення їх цілком зв'язане з існуванням, в точці О, осі симетрії другого порядку.

Отже, ми маємо до діла, таким чином, з правими орнаментальними формами (рис. 15, таб. VI). Як помилки, як результат певної недосконалості рисунку, на орнаменті браслету ми зустрічаємо подекуди меандроні закруті лівого типу (рис. 16, таб. VI), але на жадному в добре виконаних зразків ми їх не зустрічаємо.

З огляду на це, ми можемо зробити такий висновок з наших спостережень: Мізинський майстер не має ще поняття лінії симетрії, він її не відчуває. Завдяки цьому тільки, мабуть, у нього з'являються такі фігури, як меандроний закрут. У Мізинського майстра, як і вагалі у палеолітичного мистця, краще виходять лінії скеровані з ліва, а гори — праворуч, до долу. Завдяки цьому, при застосуванні в своїй різьбярській техніці повертання в руках виробів на 180° , себ-то, при застосуванні в орнаментці осі симетрії другого порядку, майстер доходить до винайдення таких орнаментальних форм, як праворуч скручені паралелограми, правий меандроний закрут, а потім і до меандроної нивки, що складається в правих закрутів і йде на площі з гори, з права — ліворуч, до долу.

Роблючи-ж загальний підсумок нашим спостереженням, ми тепер можемо вільно сказати про геометричний орнамент наступе:

Ця галузь пластичного мистецтва бере свій початок в давній давнині, на перших стадіях людського розвитку, в людській праці, що мала своїм завданням формування сирової матерії: чи то дерева, чи кістки, чи кремінню. Оббиваючи чи обшурібаючи шматки матеріалу, над яким працювалося, людина виробила в собі певне почуття ритму, яке відзначилося в певній упорядкованості її рухів, а в наслідок того і в упорядкованості перших відомих нам, людською рукою накарбованіх, рисок. Понстанці, таким чином, геометричний орнамент розвивається далі, скерований по своїх шляхах самею природою людини та її повільним виникаєнням. Очевидно, перевесство правої руки над лівою, що вже тоді визначилось, і спричинялося до переваги в кількості та в якості нарбиків, роблених з ліва, а гори — праворуч, до долу. Коли-ж потріби самій спрахи покликали до існування нарбіків, поставлені на поверхні й якакщо, піж ті, які було найзручніше людині різьбити, то ці останні, завдяки стабільному розвиненню піж перші. На певній стадії сного розвитку людина застосовує і різьбарському мистецтві технічного засобу — повертаєння виробу на 180° , відносно першого його положення. Це, практичними потребами викликане до життя, зважаючи застачується в орнаменті появленням осі симетрії другого порядку і, в зв'язку з попередніми набутими придбаннями в геометричному орнаменті, приводить нарешті до появлення нових, доти незнаних форм.

Площа симетрії в скульптурних виробах добре відома людині, але, в орнаменті на плоці, вона ще не заспачається піде, як добре вже усвідомлене з'явиться — у вигляді ліній симетрії. На цьому й припиняються наші відомості про розвиток геометричного орнаменту при сучасному станові наших знань про початкові стадії людської культури. В мистецтві неолітичному, в геометричному орнаменті керамічних виробів, ми бачимо вже високо розвинене знайомство з багатьма колінами елементами симетрії. Неолітичний мистець знайомий досконало і з лінією симетрії другого порядку, і з лінією симетрії; він, павіть, знайомий з віссю симетрії четвертого порядку, що видно з чисто орнаментальної форми, на нашу думку, так званої „свастізи“, яка до осі симетрії четвертого порядку стоять у такому відношенню, як меандровий закрут до осі симетрії порядку другого.

І от, величезне питаннястає перед нами, в зв'язку зі зробленими нами, що до розвитку геометричного орнаменту, висновками: Де саме і коли саме відбулася ця дальніша еволюція геометричного орнаменту, бо теж в Европейському ісайліті, в культурі, так званої, „Пасконій кераміці“ зустрічаємо ми значно вище розвинений геометричний орнамент. Той факт, що найбагатіші зразками геометричного орнаменту палеолітичні селища, лежать на Сході Європи, спричинився до того, що більшість сучас-

сних передісторикін схильніється до думки Аб. Н. Breuil¹⁾ вважати Східну Європу за окрему культурну провінцію. Наш погляд, що нам адається, цілком опертий на гібраному нами матеріалі, веде до того, що і Західна Європа не кідрікніється особливою убогістю геометричного орнаменту, і що всі елементи його в Західній Європейському молодшому палеоліті падавичайшо добре розвинені. Тільки в самому кінці другої половини молодшого палеоліту Східня Європа починає вести перед в геометричний орнаментиці. Що і у нас на Україні маємо ми певні селища з чудово представленою ідеопластичною гравюрою, і тому немас жодного сумніву. Тільки місцевість, де воно заходиться, зовсім ще не досліжена. Чудова гравюра мамута на кості того-ж зиря, з м. Окаринець Могилівського повіту на Поділлі,²⁾ красномовно свідчить про це. Кирилівське селище у Київ, та Мізинське, дають теж зразки ідеопластичних гравюр, але до краю схематизованих. Очевидно, що вапнякові печери Наддністрянщини зберегли зразки мистецтва тих часів, коли панувала в ньому ідеопластична гравюра, і коли життя в тих ширинах, де містилось Кирилівське селище, а тим більше Мізинське, просто не було ще можливим. Тому й видається нам дуже можливим, — з огляду на те, що в Мізинському мистецтві ми маємо найбільші досягнення геометричного орнаменту в палеоліті і в той же час, поки виродження ідеопластичного мистецтва, — разом з Хв. Вовком³⁾ від'яти на Східі Європи в культурі Мізинського селища певне своєрідне виродження Мадленської культури, принесеної на територію України з Західної Європи тоді, коли там може все запанувала культура Азільська. У всякому разі, треба в Східній Європі десь, здається нам, шукати тих осередків, де відбувся дальній розвиток геометричного орнаменту, що вже в зразках культури неолітичної так яскраво та широко представлений в Середній та Цивіленно-Східній Європі.

Звичайно, що в тому разі, коли між палеолітом та неолітом, на території Східної Європи, удається-б простежити та довести цілковите переємство, — бо-ж, як ми це показали, геометричний орнамент міг розвинутись цілком самостійно скрізь, де людина ваялася за різні багрстви. І не якісь особливості інтелектуальні, чи які інші, спричинили повстання та розвиток цієї галузі мистецтва, а звичайна природа, яка доводить людину в певних подібних обставинах до певних подібних вчинків.

1) Ab. N. Breuil op. cit p. 188.

2) Каминецький Арх. Музей — (Кістка мамута з вирізьбленим на ній мамутом, з м. Окаринець Мог. пов. № 9735 по запису в інвентарній книзі. Від прот. Вас. Ясінського).

3) Ф. К. Болконсь. Додатки до видання „Первообытная культура“ Дра Морица Гобриеса, части I, Каменний вік. Рига, виданіє „Наука и Жизнь“, стор. 173.

ПОЯСНЕННЯ ДО ТАБЛИЦЬ.

ТАБЛИЦЯ I.

- Рис. 1. Клинок з шматка мамутової їжі. — Мізин, Чернігівщина. — Рисунок зроблений автором з пам'яті.¹⁾
- Рис. 2. Так звана „пташка“. Вигляд з боку черепиці; хвоста бракує і його місце зазначено пунктованими лініями. — Мізин, Чернігівщина. — Рисунок зроблений автором з пам'яті.
- Рис. 3. Шматок браслету з мамутової їжі. — Мізин, Чернігівщина. — T. Volkov. Station paléolithique de Mésine. Congrès International d'Anthropologie et d'Archéologie Préhistoriques. Compte rendu de la XIVe Session. Genève, 1912.
- Рис. 4. Шматок браслету з мамутової їжі. — Мізин, Чернігівщина. — T. Volkov. Op. cit.
- Рис. 5. Дивись пояснення до рисунку 3-го.
- Рис. 6. Дивись пояснення до рисунку 2-го.
- Рис. 7. а) Відокремлене першою пластиною пунктованою лінією орнаментальне пасмо з рисунку 5-го; б) відокремлене першою та другою пунктованими лініями орнаментальне пасмо з рисунку шостого.
- Рис. 8. Шматок браслету з мамутової їжі. — Мізин, Чернігівщина. — T. Volkov. Op. cit.
- Рис. 9. Орнаментовані штанина містка. — Laugerie basse — Girod, P. et Massipat, E. Les stations de l'âge du renne dans les Vallées de la Vézère et de la Corrèze. Pl. IX, fig. 2.
- Рис. 10. Орнаментована штанина містка. — Wildschener — R. R. Schmidt. Die Eßnuvide Vorzeit Deutschlands Taf. XXXV, fig. 6.
- Рис. 11. Це одна так звана „пташка“. — Мізин, Чернігівщина. — Рисунок зроблений автором з пам'яті.
- Рис. 12. Основні напрямки, що на них вбудований меандровий лінійний мізинський орнаменту.

ТАБЛИЦЯ II.

- Рис. 1. Дивись пояснення до рис. 11, табл. L
- Рис. 2. Так званої „фалос“. — Мізин, Чернігівщина. — T. Volkov. Op. cit.

¹⁾ В поясненнях до рисунків, на першому місці стоять пояснення неробу, на другому — місце його походження, а на третьому — джерело, в якого взято відповідний рисунок.

Нарис розвитку геометричного орнаменту палеолітичної доби.

- Рис. 3. Орнаментована дощечка. З піматочка мамутової єкли. — Мізин, Чернігівщина. — Рисунок зроблений автором з пам'яті.
- Рис. 4. Ще так назаний „фалос“. — Мізин, Чернігівщина. — T. Volkov, Op. cit.
- Рис. 5. Шматок орнаментованої кістки. — Власкетриця, Pyrénées — M. Verworn. *Die Anfänge der Kunst*. fig. 12 a).
- Рис. 6. Костяні начинки. — Gorge d'Enter, Les Lyzieg. — M. Verworn. Op. cit. fig. 12 b).
- Рис. 7. Пташині кісточки. — Laussel, Dordogne. — M. Verworn. Op. cit. fig. 12 c).
- Рис. 8. Пташині кісточки. — Laussel, Dordogne. — M. Verworn. Op. cit. fig. 12 d).
- Рис. 9. Орнаментована кісточка. — Jaskinia Maszycka w Maszycach. — G. Ossowski. *Jaskinie okolic Ojcowia i t. d.* Pam. Akad. Umiejtn. w Krakowie t. 11. Tabl. IV, fig. 37.
- Рис. 10. Шило з рогу рена. — ? — G. et A. de Mortillet. *Musée Préhistorique*. Paris, 1888. Pl. XXI, fig. 153.
- Рис. 11. Орнаментована кістка. — Laussel, Dordogne. — M. Verworn. Op. cit. fig. 12 e).
- Рис. 12. Покарбоване стебло клюги (вістря спису). — H. Obermaier. — *Der Mensch der Vorzeit*. Abb. 143 b).
- Рис. 13. Орнаментована пташинна кістка. — La Madelaine, com. Tulle. G. & A. de Mortillet. Op. cit. fig. 164.
- Рис. 14. Орнаментована кістка. — Předmost na Moravě. — M. Much. *Kunstdist. Atlas I*, fig. 16.
- Рис. 15. Покарбоване стебло клюги. — Gr. de la Garenne. — M. Verworn. Op. cit. fig. 7 b).
- Рис. 16. та 17. Покарбовані клюги. — Jaskinia Maszycka — G. Ossowski. Op. cit. Tabl. V. Fig. 8, 9.
- Рис. 18. Покарбоване стебло клюги. — Schussenried an d. Schussenquelle. — H. Obermaier. Op. cit. Abb. 182 b).
- Рис. 19. Покарбоване стебло клюги. — Gr. de la Garenne — M. Verworn. Op. cit. fig. 7 a).
- Рис. 20. Орнаментований шматок кістки. — Jaskinia Maszycka — G. Ossowski. Op. cit. Tabl. IV, fig. 36.

ТАБЛИЦЯ III.

- Рис. 1. Орнаментований шматок кістки. — E. Piëtte. *L'Art pendant l'âge du renne*. Paris, 1907. Pl. LXXXVII, fig. 9.
- Рис. 2. Орнаментований шматок кістки. — Gr. des Esprégues. — E. Piëtte. Op. cit. Pl. XV, fig. 1 a).
- Рис. 3. Орнаментований шматок кістки. — З відтіння. — E. Piëtte. Op. cit. Pl. XXII, fig. 3 a).
- Рис. 4. Орнаментоване стебло клюги. — З відтіння. — E. Piëtte. Op. cit. Pl. XXV, fig. 3 n).
- Рис. 5. Так само. — Cav. S. Michel d' Avey — E. Piëtte. Op. cit. Pl. LXXXVII, fig. 6.

Нарис розвинуту геометричного орнаменту палеолітичної доби.

Рис. 7. Гладюло (?) з мамутового ребра. — Předmost na Moravě. — Dr. Martin Kříž. Op. cit. Tabl. III, fig. 1 a).

Рис. 8. Орнаментованій костяний зирб (дукач?). — Předmost na Moravě. — Dr. M. Kříž. Op. cit. S. 49, fig. 1.

ТАБЛИЦЯ V.

Рис. 1. Орнаментований уламок костяного виробу. — Předmost. — M. Much, Kunsthistor. Atlas I Fig. 11, Taf. II.

Рис. 2. Плащік (наконечник стріли) з нокарбоанім стеблом. — Cav. de Pape, Brassatetriou. — E. Piètte. Op. cit. Pl. LXXX, fig. 8.

Рис. 3. Орнаментований уламок костяного виробу. — Langerie basse. — P. Girod. Op. cit. Pl. VII, fig. 8.

Рис. 4 а) та б) Плесковаті двопрядні ості (гарпуни). — Kesselloch, Thaltingen. — R. R. Schmidt. Op. cit. Taf. XXX fig. 21 a), 21 b).

Рис. 5. Орнаментована квога. — З відтінка. — R. R. Schmidt. Op. cit. Taf. XXXII, fig. 6.

Рис. 6. Дукач. — Langerie basse. — P. Girod. Op. cit.

Рис. 7 а) Костяні начиння. — Teyat. — H. Breuil. Paléolithique Supérieur. Congrès intern. d'Anthrop. Genève, 1912,

б) Костяні начиння. — Abri Mège (Dordogne). — H. Breuil. Paléolithique Supérieur. Congrès intern. d'Anthrop. Genève, 1912.

Рис. 8. Костяні начиння. — Gourdan (Garonne). — H. Breuil. Op. cit.

Рис. 9. Уламок костяного виробу. — Gr. des Espélugues. — E. Piètte. Op. cit.

Рис. 10. Орнаментований костяний вирб. — Langerie basse. — P. Girod. Op. cit. Pl. XXXI, fig. 2 b).

Рис. 11. Різьблений уламок кістки. — Max d'Azil. — J. Bayer. Die Bildhauerei Kunst. Leipzig. fig. 7 a.

Рис. 12. Різьблений дукач з кости. — Langerie basse. — G. et A. de Mortillet. Musée Prehistorique 1881. Pl. XXIII fig. 158.

ТАБЛИЦЯ VI.

Рис. 1. Орнаментований уламок кістки. — Langerie basse. — P. Girod. Op. cit. Pl. XXIX, fig. 4 a.

Рис. 2. Орнаментована квога. — Froidentaler Höhle. — H. Obermaier. Op. cit. Abb. 178.

Рис. 3. Орнаментований уламок кістки. — Langerie basse. — P. Girod. Op. cit. Pl. VI, fig. 7.

Рис. 4. Орнаментований уламок кістки. — З відтінка. — P. Girod. Op. cit. Pl. XLII, fig. 8.

Рис. 5. Плащік (наконечник стріли) з рогу рена. — Gr. des Espélugues. E. Piètte. Op. Cit. Pl. XXXVI, fig. 5, b.

Рис. 6. Орнаментоване костяне начиння. — Gr. Larthet. — E. Piètte. Op. cit. Pl. XXXIX, fig. 4.

Рис. 7. Орнаментована пташинна кістка. — Gr. de Placard. — E. Piètte. Op. cit. Pl. I, fig. 7 a.

- Рис. 8. Орнаментоване костяне долото. — Thaingen. — R. R. Schmidt. Op. cit. Taf. XXXIII, fig. 5.
- Рис. 9. Орнаментований узник костяного виробу. — Laugerie basse. — P. Girod. Op. cit. Pl. VI, fig. 5.
- Рис. 10. Схема зустрічі двох стовиців кроковик з утворенням концентричних паралелограмік.
- Рис. 11. Схема зустрічі двох стовиців кроковик з утворенням „протатої спіралі“.
- Рис. 12. Схема зустрічі двох стовиців кроковик з утворенням „меандрового закруту“.
- Рис. 13. Схема будови паралелограму в Мізинськ. орнаменті.
- Рис. 14. Схема будови меандрового закруту в Мізинськ. орнаменті.
- Рис. 15. Праний меандровий закрут.
- Рис. 16. Ліний меандровий закрут.

- Рис. 6. Так само. — Cav. S. Michel d'Arudy — E. Piètte. Op. cit. Pl. LXXXVII, fig. 6 a).
- Рис. 7. Так само. — Hohlefels bei Schelklingen — R. R. Schmidt Op. cit. Taf. XXI, fig. 19.
- Рис. 8. Орнаментовані клюги. — З відтін.-ж. — R. R. Schmidt. Op. cit. Taf. XXI, fig. 18 b).
- Рис. 9. Орнаментоване стебло клюги. — З відтін.-ж. — R. R. Schmidt. Op. cit. Taf. XXI, fig. 20 a).
- Рис. 10. Так само. — Jaskinia Maszycka — G. Ossowski. Op. cit. Tabl. V, fig. 5.
- Рис. 11. Орнаментований шматочок кістки. Gr. des Espélugues à Lourdes. — E. Piètte. Op. cit. Pl. XXXVII, fig. 5.
- Рис. 12. Покарбоване стебло клюги. — Jaskinia Maszycka. — G. Ossowski. Op. cit. Tabl. V, fig. 4.
- Рис. 13. Так само. — З відтін.-ж. — G. Ossowski. Op. cit. Tabl. V, fig. 2.
- Рис. 14. Орнаментований шматочок кістки. — Gr. des Espélugues — E. Piètte. Op. cit. Pl. XXXVII, fig. 4.
- Рис. 15. Покарбовані клюги. — Jaskinia Maszycka. — G. Ossowski. Op. cit. Tabl. V, fig. 1.
- Рис. 16. Покарбовані клюги (?) з вазубівкою — E. Piètte. Op. cit. Pl. XLIX, fig. 3.
- Рис. 17. Покарбованій шматок кістки. — Gr. A. Espélugues. — E. Piètte. Op. cit. Pl. XXXVII, fig. 6 a).
- Рис. 18. та 19. Покарбоване стебло клюги. — Gr. S. Michel d'Arudy — E. Piètte. Op. cit. Pl. XCII, fig. 2.
- Рис. 20. Орнаментоване стебло клюги. — Gr. Mas d'Azil. — E. Piètte. Op. Cit. Pl. LIV, fig. 18.
- Рис. 21. Орнаментовані кістини дощечок. — E. Piètte. Op. cit. Pl. XCV, fig. 4 a).

ТАБЛИЦЯ IV.

- Рис. 1. Покарбовані кістини начинки. — Wildscheuer. — R. R. Schmidt. Op. cit. T. XXXIV, fig. 1.
- Рис. 2. Покарбоване стебло клюги. — Godenss Höhle. — H. Obermaier Op. cit. T. 22. fig. 20.
- Рис. 3. Покарбоване стебло клюги. — З відтін.-ж. — H. Obermaier. Op. cit. T. 22, fig. 19.
- Рис. 4. Покарбованій шматок кістяного виробу. — Gr. d'Espérouges. — E. Piètte. Op. cit. Pl. XV, fig. 6 a.
- Рис. 5. Покарбованій шматок кістяного виробу. — Langerle basse. — P. Girod. Les stations de l'époque du renne dans les Vallées de la Vézère et de la Corrèze. Paris, 1906. Pl. VIII, fig. 1.
- Рис. 6. Покарбованій шматок кістки. — Předměst na Moravě. — Dr. Martin Kříž. Výrobky mšeckivanského člověka z Předměstí „Pravěk“ 1903 č. 2. Tab. III, fig. 8.

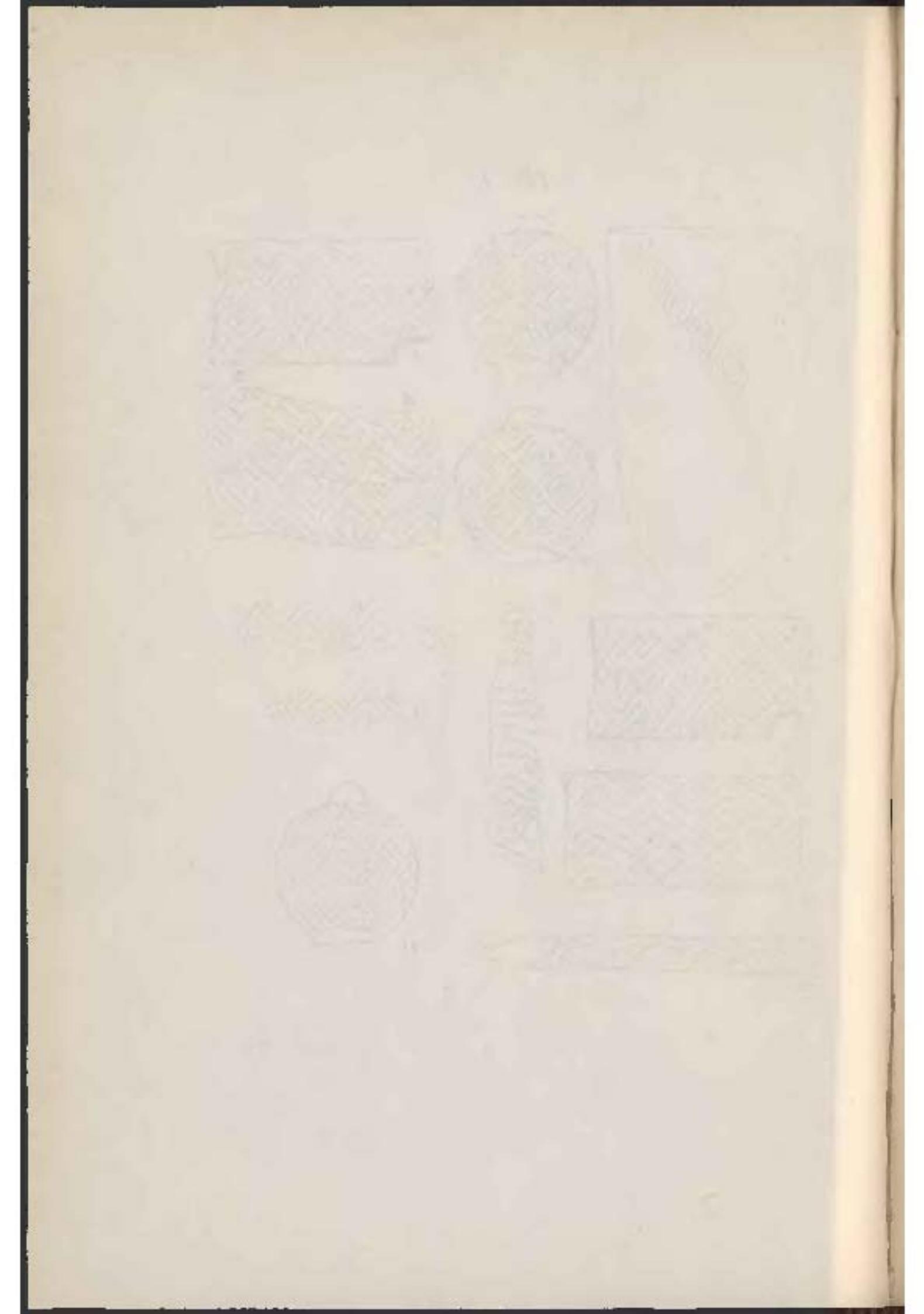
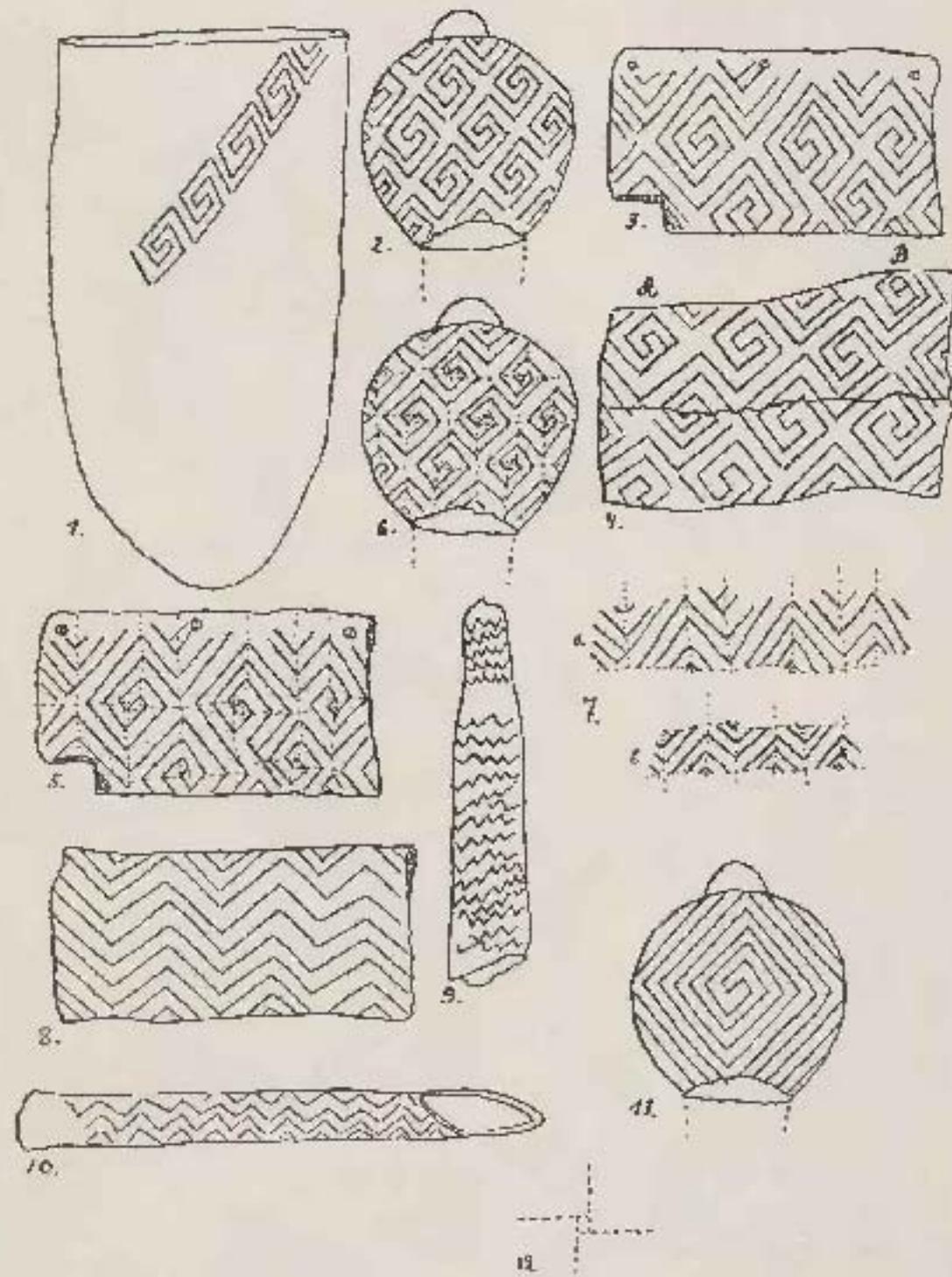

Табл. I.

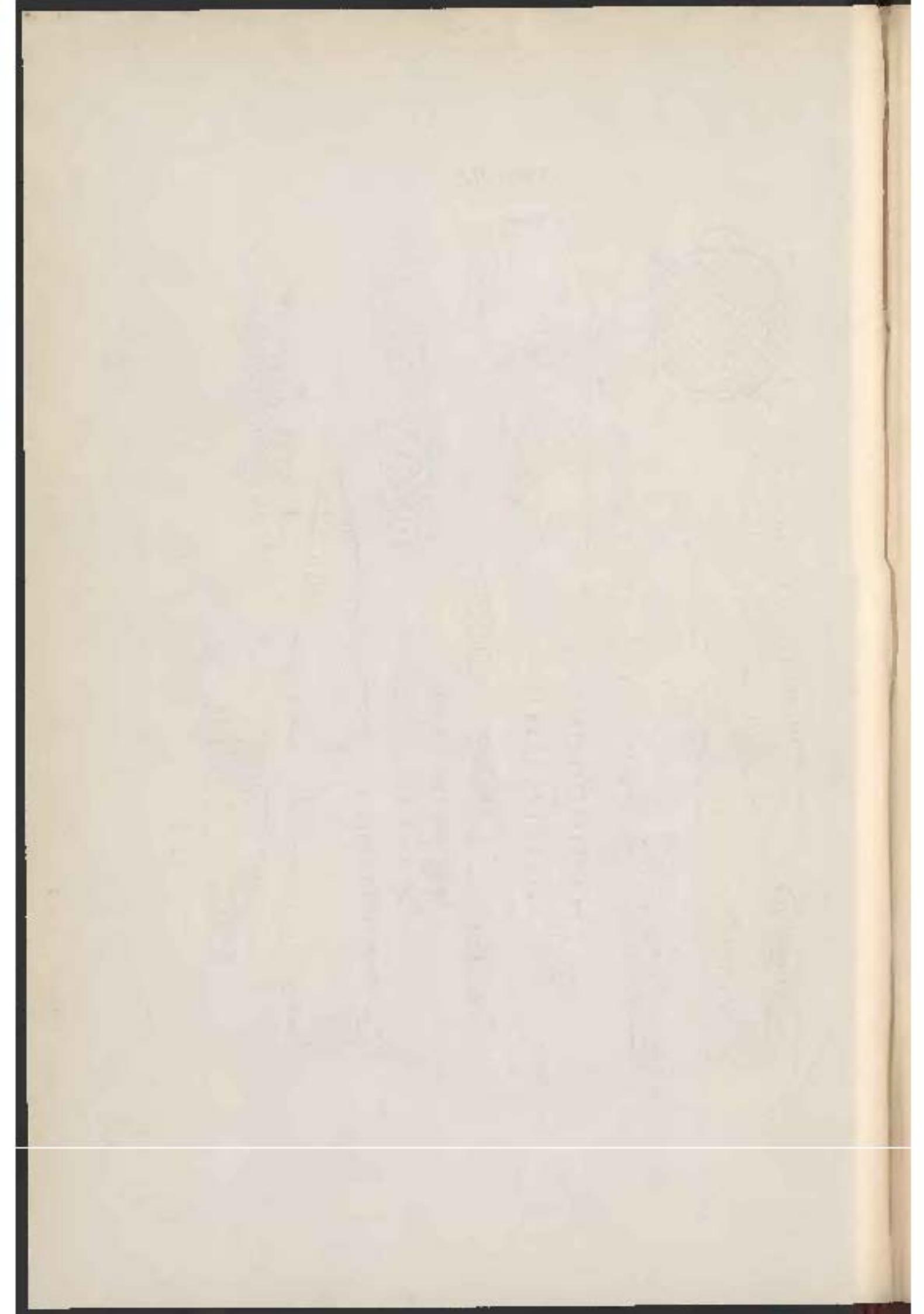
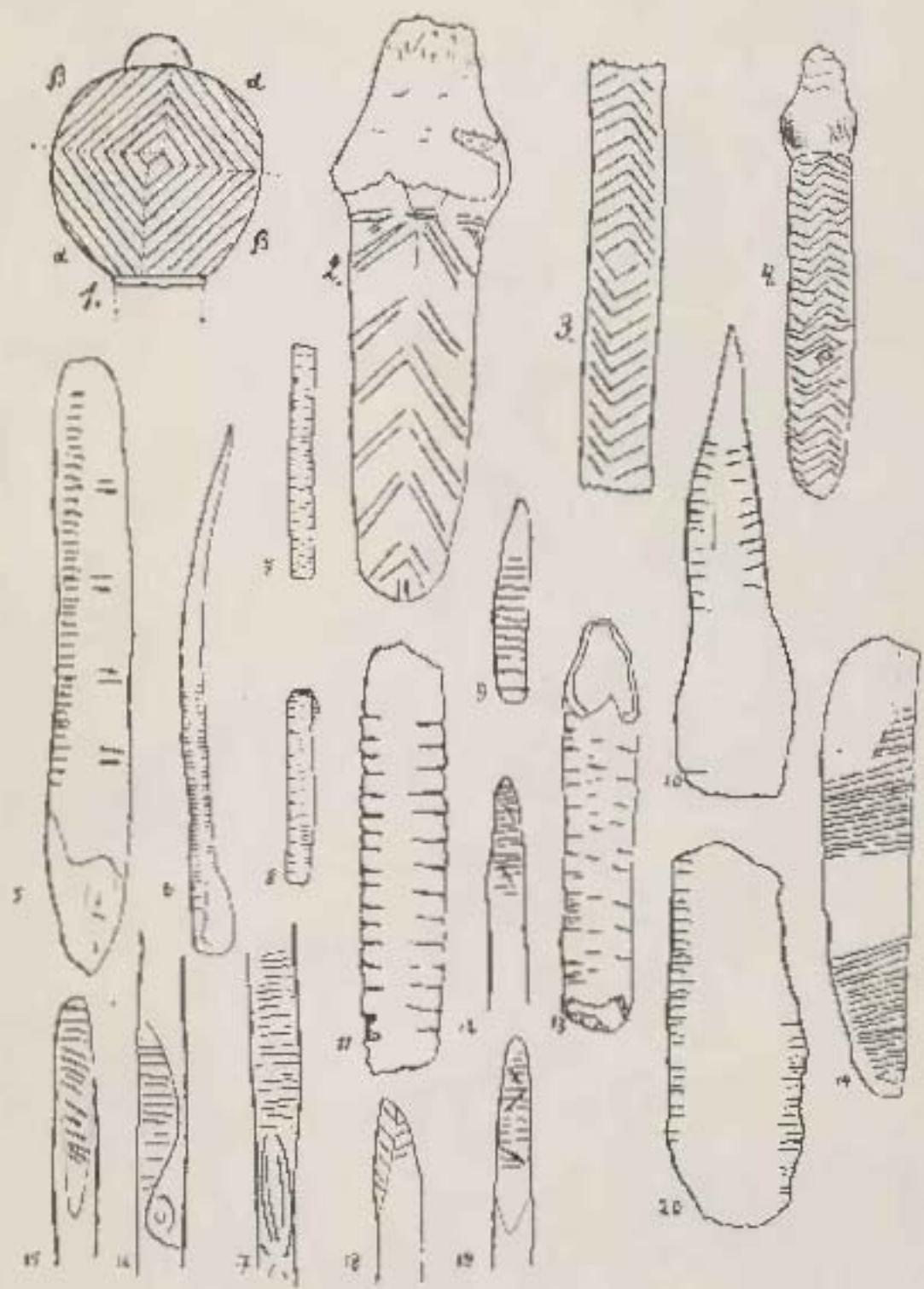

Табл. II.

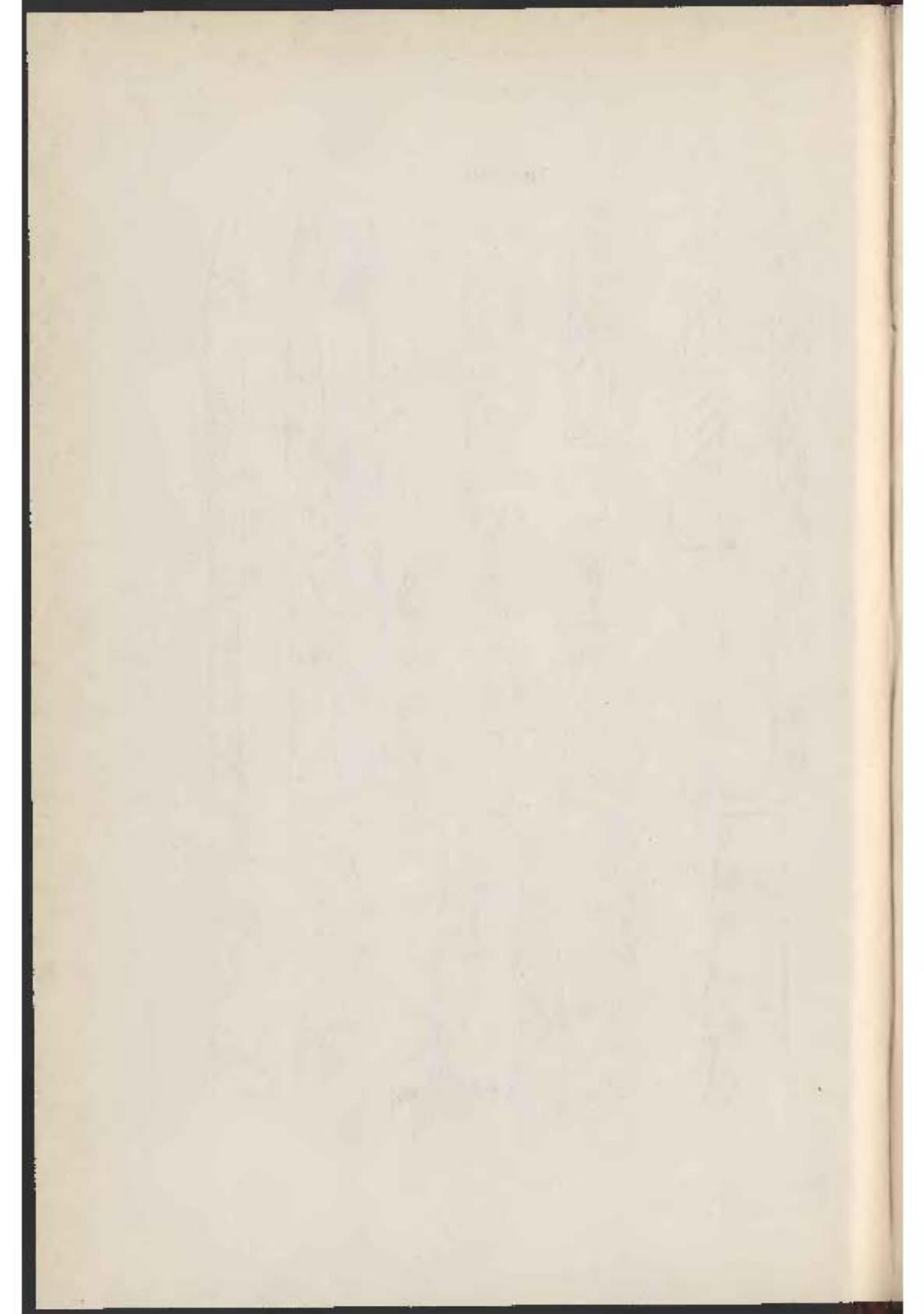
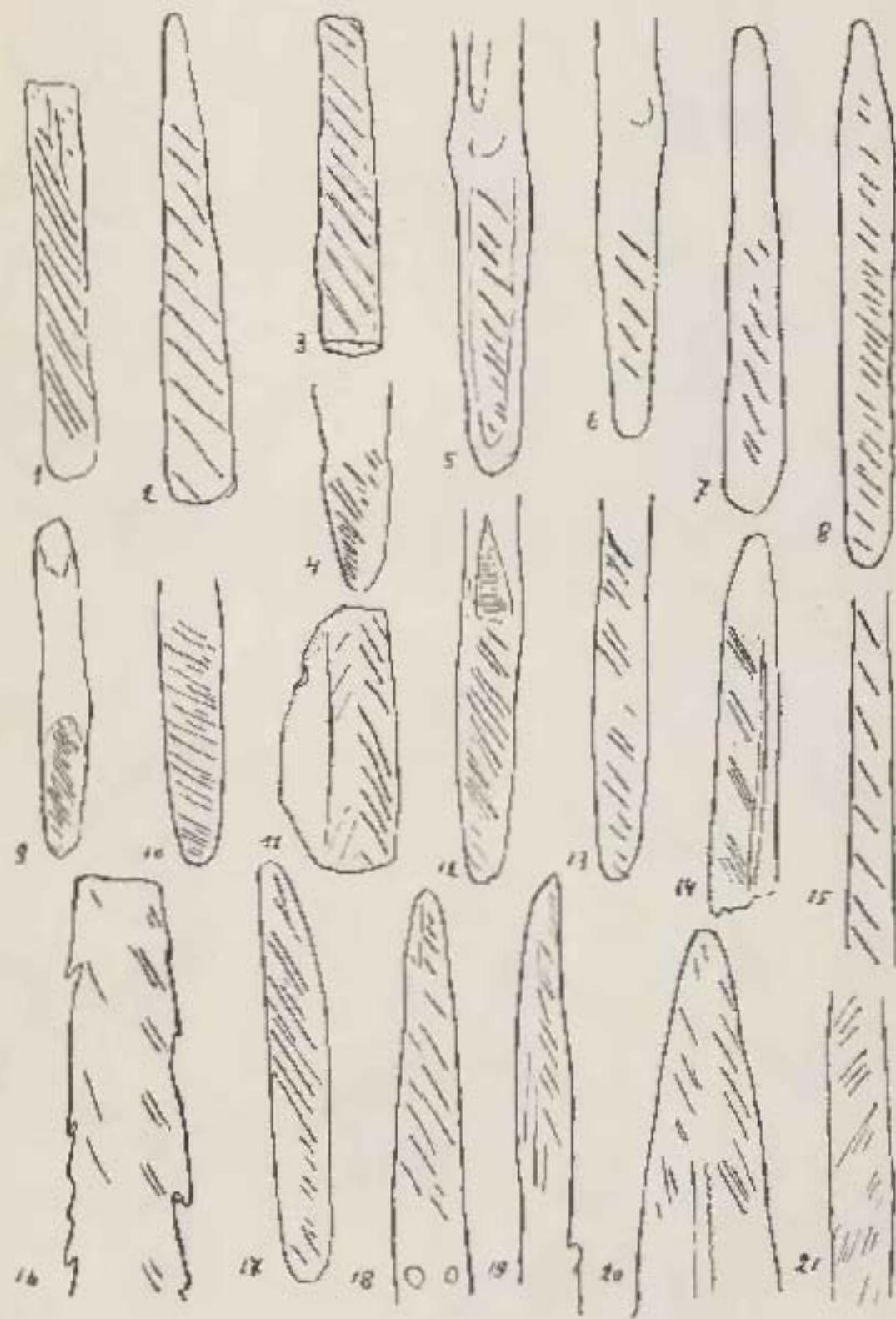

Табл. III.

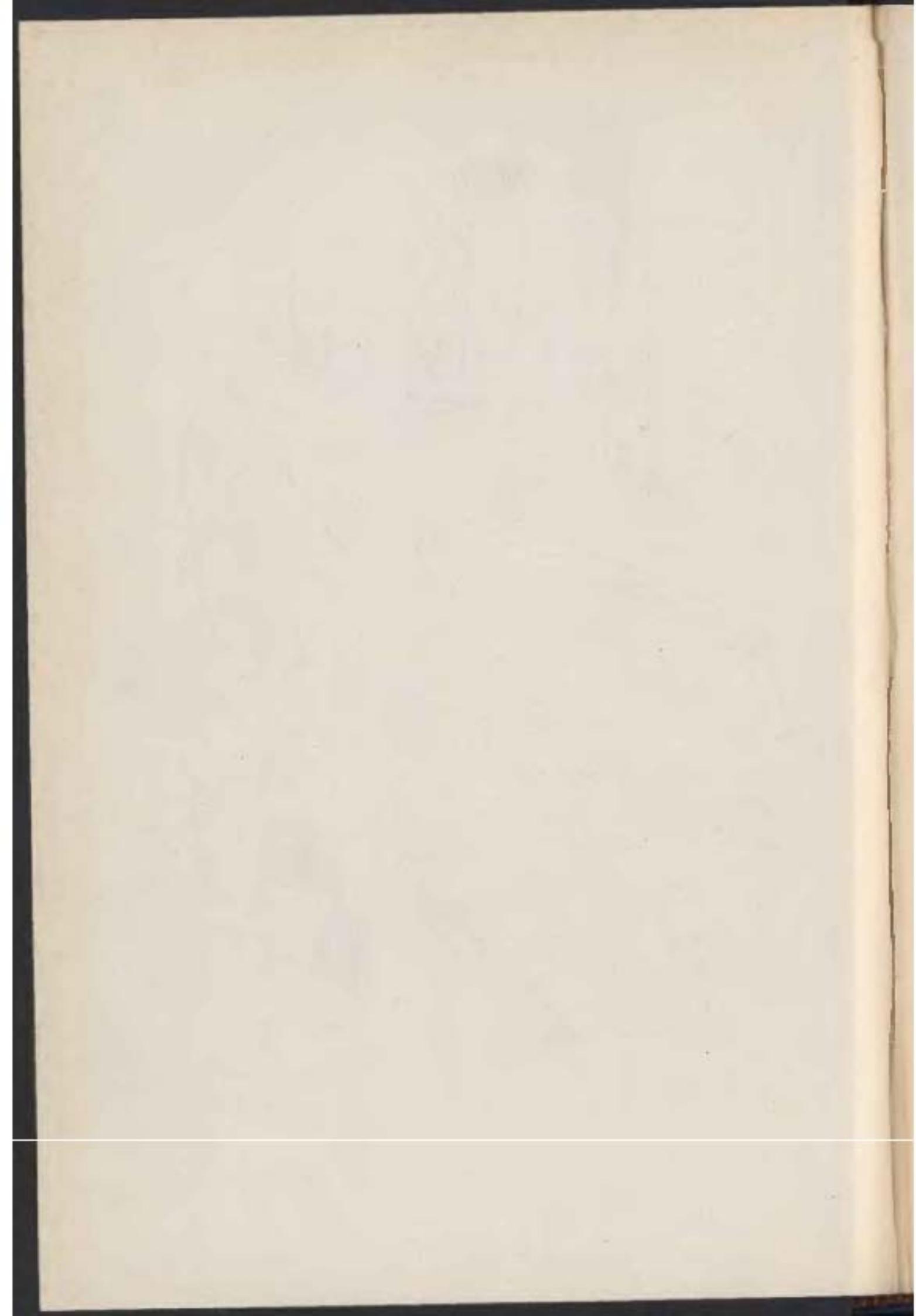
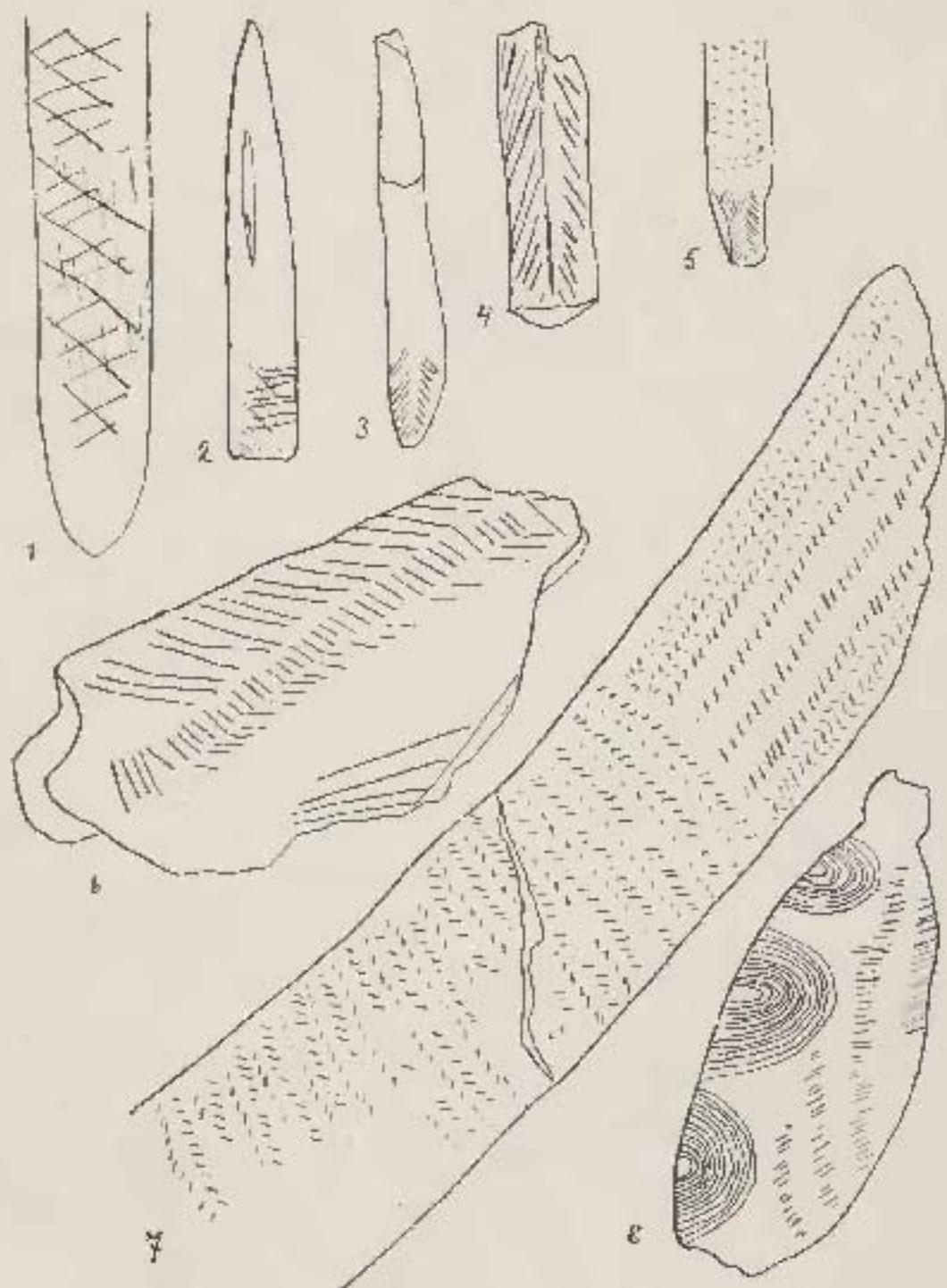

Табл. IV.

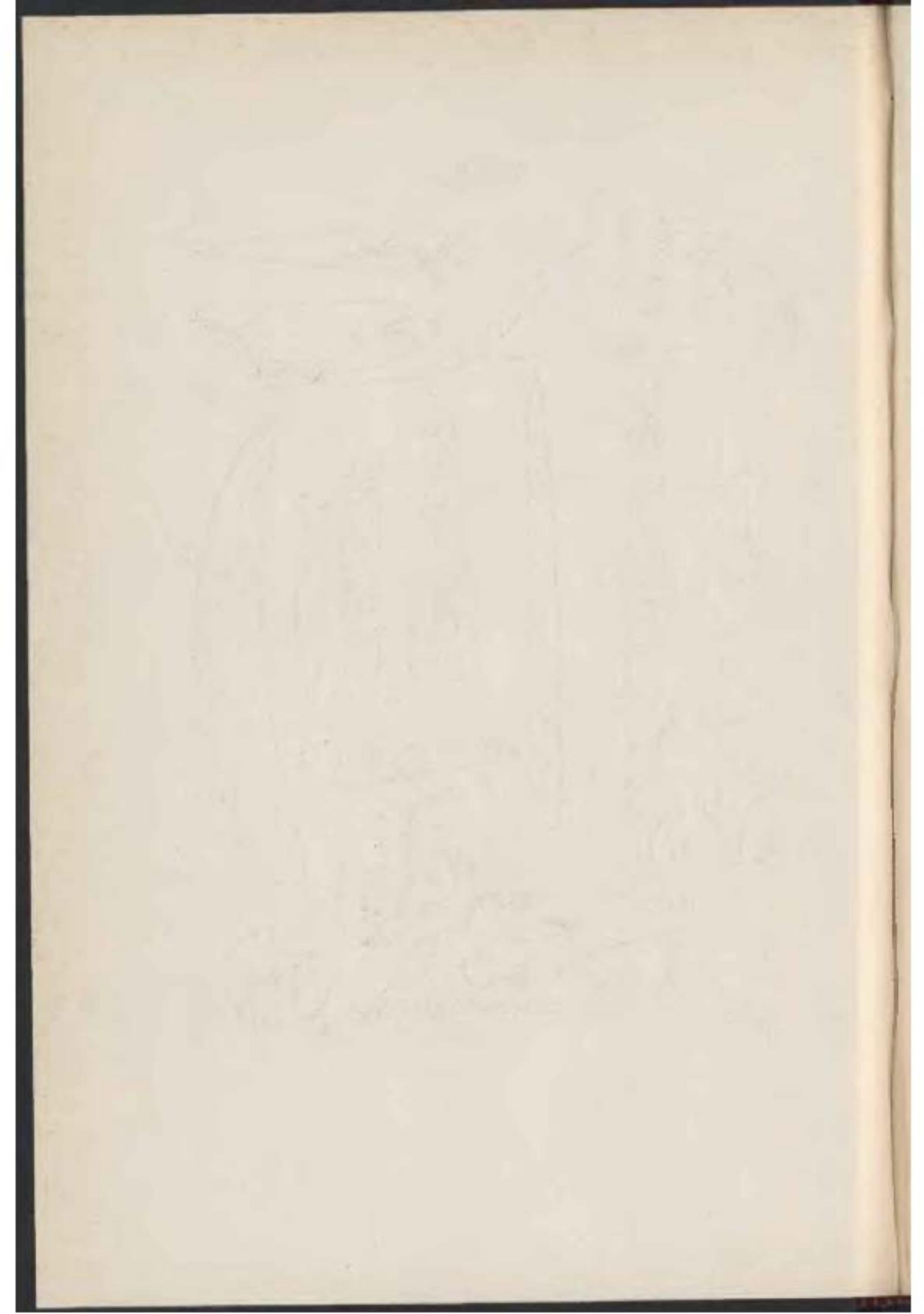
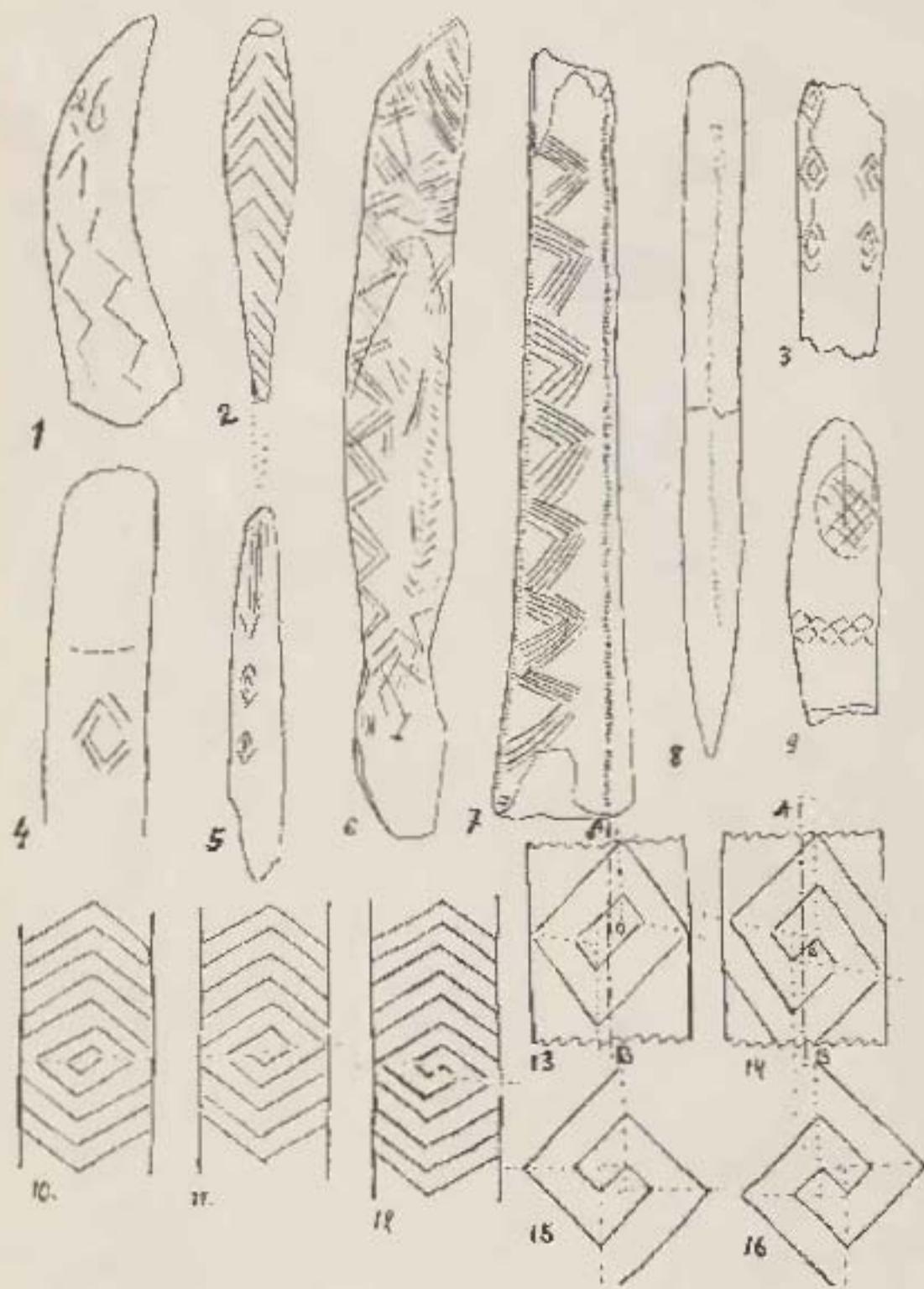

Табл. VI.

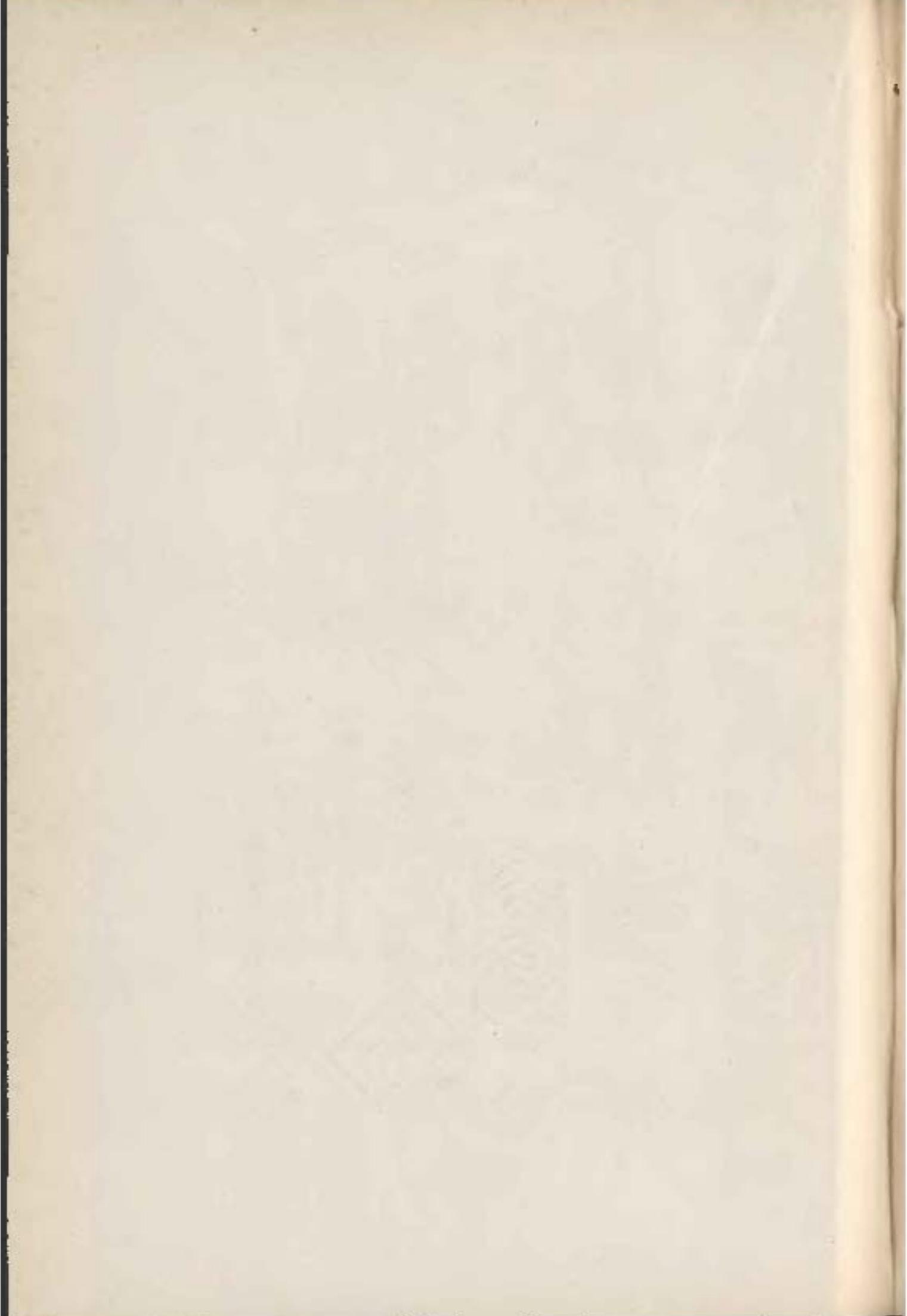
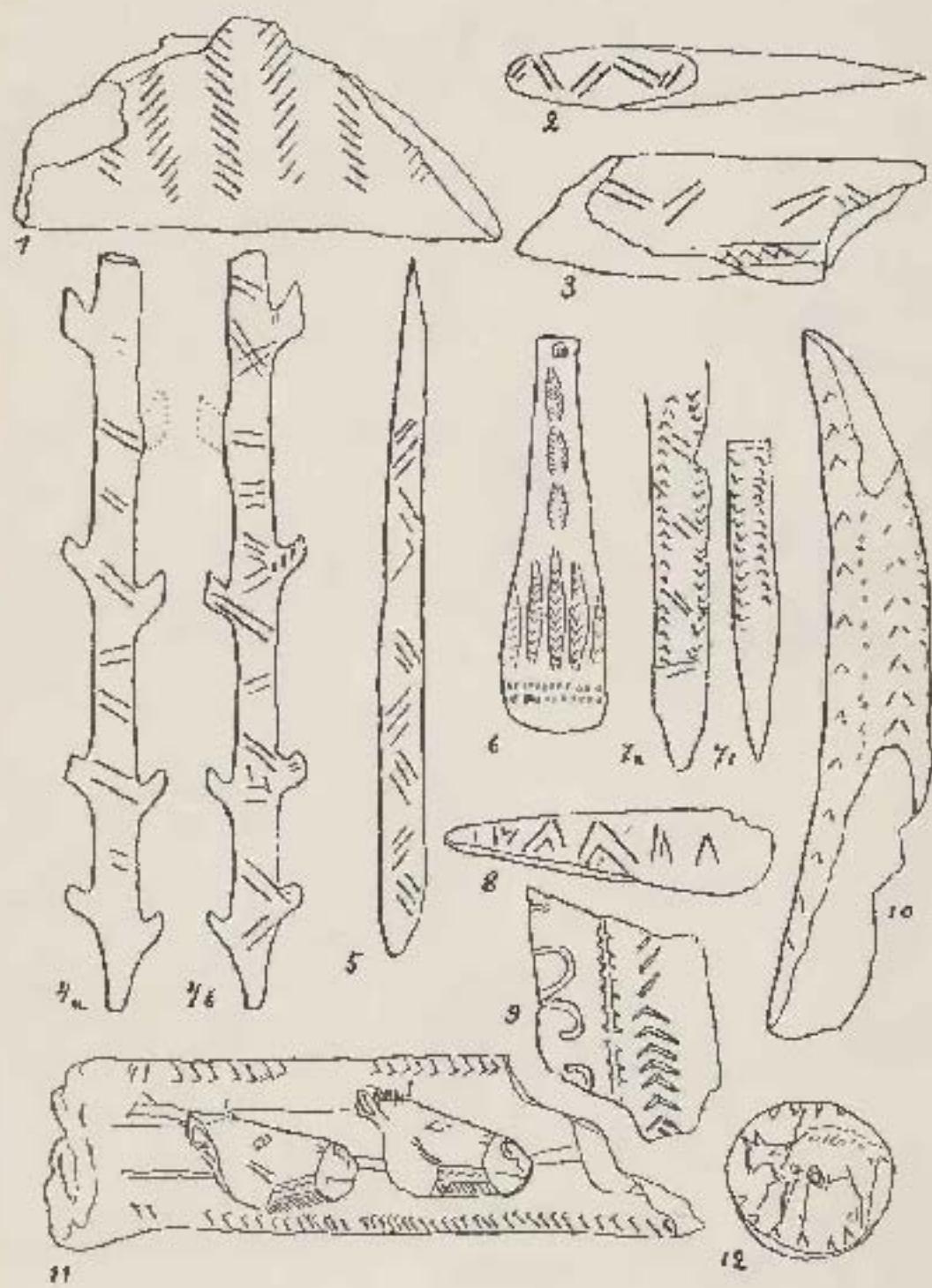

Табл. V.

Проф. Федір Швець.

ВІДКРИТТЯ НОВОГО ВИДУ ПАЛЬМИ
НА УКРАЇНІ,
FLABELLARIA NOV. SP.

В році 1914 мені працювалося брати участь у роботі гідрогеологічної експедиції, складеної переважно з геологів різних університетів, яка провадила гідрогеологічні досліди на території Херсонщини. Мені випало обслідувати Олександровський повіт, найменше дослідженій з геологічного боку з цілої Херсонської губ.

Мета гідрогеологічних дослідів полягає в тім, щоби вивчити водяний режим певної області, собі-то вивчення водоносних верств (горизонтів), кількості та якості води кожної водопронесної верстви, але всі ці питання тісно звязані з геологічною будовою місцевості, і тому гідрогеологія з геологією висходи мають найтісніший зв'язок. Виконуючи свою працю по цевному плану, гідрогеолог повинен одночасно виясняти також геологічну будову області, яку обслідовує, і для цього йому приходиться бувати скрізь, де маються розрізи гірських пород, як прим., яри, балки, глинища камяні ломи і т. інше.

Коли я обслідував кам'яний лім біля м. Аджамки, котра тягнеться по березі річки Аджамки, мені вдалося добути мою цінну находку в твердому пісковику, який використовується там на млинове каміння і як будівельний матеріал.

В перші часи я донолі байдуже ставився до цієї находки, бо дуже тяжко було препарувати відбиток у міцній породі, але один випадок виникнув на мене і примусив поспішити з висвітленням наукового значення находки.

В 1916 році приїздив до Донецького університету видатний палеофітолог І. В. Палібін. Коли він побачив мою пальму, то дуже просив передати йому до Академії Наук і при цьому сказав:

„Подібного екземпляру, так гарно захованого і такого великого, мені ще не приходилося бачити“.

Ознайомившися з літературою відносно загиблуших ростин старих часів, я переконався, що пальма подібної між не було ще знайдено ні на Україні ні в Росії і що це була перша знахідка. Щоб уникнути помилки і провіріти себе, я післав фотографічний зняток з коротким описом для перевірки у відомому палеофітологові при Інст. Геологочному Комітеті, геользогу А. Н. Кріштофовичу, котрий підтвердив, що це є перша знахідка і що моя пальма уявляє собою цілком новий вид.

Для того, щоб вияснити, яку наукову цінність має моя знахідка і чи дає вона матеріал для наукового висновку, я мусів був докладно ознайомитися з питанням про те, наскільки багаті і розроблені фітопалеонтологічні матеріали, голоними чи ном фільора третичного періоду, які торіхають України і межуючих з нею країв.

Мені прийшлося перекопатися, що наша третична фільора, по-рішнюючи, пряміром, з фільорою юрайською, пермською або каменноугільною, значно менше обслідувана і науково оброблена, не дивлячись на те, що вона має велике наукове значення не лише для геолігів, але для ботаніків і географів.

Такі питання, котрі наука не може вирішити тепер на підставі фізичних умов і теперішнього географічного поширення ростин, можуть бути вирішенні на основі матеріалів фітопалеонтології.

Обслідування третичних і потретичних геользогічних покладів відкривають нові шляхи для вияснення умов, під впливом яких складався теперішній ростинний світ.

Ці досліди дають можливість уявити й вияснити ті умови органічного життя попереднього геользогічного періоду, коли на просторах північної півкулі творилася постепenna зміна аварішного й ростинного світу. Зміна ця була викликана переміщуючіся і фізичними змінами земної поверхні.

Цо-ж зроблено у нас геолігами для вияснення таких важливих питань?

Не дивлячись на те, що третична система досить добре обслідована з боку геользогічного, питання відносно складу ростинності із третичних покладів є ще далеке від вдоволяючого вияснення.

Я дозволю собі зробити стислий перегляд тих праць, що третичним покладам України і межуючих з нею країв, котрі відносяться до ростинних останків цих країв.

Старотретичні ростини давно вже стали об'єктом наукових досліджень.

Піоніром можна вважати відомого геользога Мерчізона,¹⁾

¹⁾ Murchison, P. The geology of Russia in Europe and the Ural mountains. (Російський переклад цієї праці в гірському журналі 1846—1848).

лежати, вине глинистих пісків Харківського ступіння, належать до горішньо-третичних покладів, значить відносить їх до сарматських і pontійських верств.

Нарешті, в 1896 році з'явилася праця проф., нині академика, А. П. Павлова.¹⁾

В цій праці проф. Павлов доказує, що піски і кварцеві пісковики зазначеных губерній лежать на верстах морського походження, котрі він називає саратовськими верствами і рахує їх стратиграфічним еквівалентом Тенетських пісків Англії, котрі відносяться до палеоцену.

В пісковиках біля Камышіна Саратівської губ. проф. Павлов знайшов ростинні останки, обробив їх науково, порівняв з відповідною фльорою західної Європи і на підставі добутого матеріялу установив новий горизонт, який назав Камышінським.

Характеризуючи фльору Камышінського горизонту, як подібну до теперішньої фльори підтропічних частей Азії, проф. Павлов приходить до такого висновку: „в кінці долішнього єоцену над обмілівшим єщеновим морем виступила суша в виді окремих островів. На цих островах розвилася фльора, при чому в ній переважали нічно-зелені дерева“.

Як ми бачимо, проф. Павлов із набутих ним матеріалів робить уже висновок великої наукового значущості.

Крім зазначених уже мною місцевостей, де були найдені рослини із покладів Полтавського ступіння, потім відкриті були ще нові місця, як прим. с. Молотичі і околиці м. Тіма Курської губ. Норівнюючи недавно були зібрані багаті збірки відтисків рослин із цих місць.

Зібрані матеріали науково обробив Палібін. Із Тімського пісковика він добув 18 видів. По думці п. Палібіна склад фльори м. Тіма доволі ясно показує, що ми тут маємо остатки рослин підтропічної фльори, в складі якої переважають нічно-зелені рослини, подібні тим, котрі нині ростуть в підтропічній і тропічній Америці, Азії, Африці і лише деякі зберіглися до наших часів в підтропічних країнах Європи.

Ростинні останки із с. Молотичів і околиць м. Тіма п. Палібін відносять до горішнього палеоцену (Ангітанський ступінь).

Пізіше були найдені останки третичної фльори в багатьох місцях, але вони відносяться до молодших віков, ніж поклади Полтавського ступіння. Проф. Н. И. Андрусов знайшов в Криму, а В. Воробьев на Кавказі остатки рослин сарматського віку, які означив И. В. Палібін.²⁾ Сарматська фльора була найдена проф.

¹⁾ Павлов А. П. О третичныхъ отложенийъ Симбирской и Саратовской губерніи.

²⁾ I. Palibin. Über die Flora der sarmat. Ablagerungen der Krym und Kaukasis. Зап. Имп. Мин. Общ. 43. 1905, ст. 243.

котрий вперше найшов відбитки рослин в пісковику біля Камішіна Саратівської губ. в 1845 році. Перші рослини, найдені Мерчізом, були описані Гепнертом під назвою *Phyllites* (*Quercus*) *kalischensis* i *Magnolia* (?) вр. Але матеріали Мерчізона довоно не вважалися за третинні набіти, таким відомим у свій час палеоптольгом, як Ейхвальд, котрий рахував їх рослинами крейдової системи.

Нарешті, проф. Борисак¹⁾ що обслідував сточище Дону й Дніпра, рішився віднести пісковики цього сточища до третичної системи. В його праці, надрукованій в „Сборнике матеріаловъ по геології южной Россіи за 1867 г.“, можна бачити малюнки відбитків двох рослин із Молотичей (Курської губ.). (Вони мають такі назви: *Daphnogena corlacea* і *Daphnogena magnoliacefolia*).

Після значного протягу часу па початку вісімнадцятих років дев'ятнадцятого століття з'явилася велика праця по обслідуванню третичної фльори Росії проф. Шмальгаузена²⁾. Більша частина праці присвячується описанию ростинних останків із спондільового глею околиць м. Київа. По думці автора спондільовий глей заховує останки еоценової фльори. Далі він описує ростинні останки із буронутельної копалині Катеринопільської дачі на Київщині і відбитки ростин із третинного пісковика біля с. Могильної Волинської губ. Між іншими відбитками він описує із Катеринопільської копалині і пісковика с. Могильної останки пальми, *Sabal petiolaris*. Зазначений вище пісковик Шмальгаузен відносить до олігоцену.

В бурому вугіллі Катеринопільської дачі Звенигородського повіту переважає деревно-шипількових рослин, які віднесені автором до фльори еоцену.

В той час як для південно-західної України ми вже мали працю Шмальгаузена, кварцеві пісковики і білі піски півдня України залишалися ще необслідуваними і в працях, які з'явилися тоді, висловлювалися найбільш собі притилежні думки відносно складу фльори і давності цих пород.

Наприклад, в 1887 році Леон Дрю³⁾ в своїй статті відносить кварцеві пісковики і білі піски (чи пів полтавський ступінь) півдня України до еоцену.

Через рік, в 1888 році з'явилася велика праця проф. Гурова⁴⁾. В цій праці Гуров дає зразу, що кварцеві піски і пісковики, які

¹⁾ Борисак, Н. Сборникъ матеріаловъ, относящихся до геології южной Россіи.

²⁾ Шмальгаузен, И. Матеріалы къ третичной флорѣ юго-западной Россіи. (Зап. Кіев. Общ. Естество. Т. VII).

³⁾ Dru Léon. Description du pays situé entre le Don et la Volga de Kalatév à Tzarizine. Bull. Soc. Géol. France. Vol. XV, N 4, pp. 268.

⁴⁾ Гуров, А. Геологическое описание Полтавской губерніи. Съ геол. картой.

флори, добаувані найдені ним особисто, порівняючи форми із західноевропейськими і приходить до дуже цікавих висновків.

Переглядом зазначеніх раніш праць я міг би і обмежитись для цього короткого моого досліду, але вважаю необхідним розглянути напослідок ще одну видатну працю Н. А. Соколова.¹⁾

До тих наукових висновків, до яких прийшов Н. А. Соколов в зазначеній праці відносно вияснення віку пісків і пісковиків Полтавського ступіння, ніхто ще пічого ціпного не додав. Свої висновки про вік покладів Полтавського ступіння Н. А. Соколов робить на підставі стратиграфічних міркувань відносно способу уложення гляйкоїтових пісків Харківського ступіння і уложеннях над ними сарматських версток.

Н. А. Соколов сам не дає ніяких нових означень ростинних останків, але надає цьому питанню велике значення.

Я доаною собі навести слова самого автора, з яких буде видно, як він дивився на ростинні останки: „Питання про вік відложень Полтавського ступіння так довго не буде ниясніше, аж не обробиться старанно цих ростинних останків, які в них находяться, з особна відтиснів листів, що належать краще до докладного означення як пні дерев.“²⁾

Таким чином на підставі слів поважаного вченого можна ствердити, що для вияснення питання віку покладів Полтавського ступіння геольоги не мають поки-що інших падійних палеонтологічних матеріалів крім ростинних останків, що-до яких істнують доволі ріжкородні думки.

Тому я вважаю бажаним зацікавити цим питанням як найширші культурні сили на Україні, щоби вишукували місця, де заховуються скаманді ростинні останки.

Зібраний матеріали не лише допоможуть нам вирішити деякі питання геольогії, але й дадуть можливість заповнити ті прогалини, які ми знаходимо на сторінках книги природи і намалювати собі образ розвитку ростинного життя на Україні в давнину часі.

ОПИС.

FLABELLARIA NOV. SP.

Tab. I., мал. I.

Наш вид цілком відрізняється від пальм, що були найдені до цього часу на терені України і країв, що межують з нею, ик прим. *Sabal istaiatica* Schmalz, у котрої початок черешка списо-

¹⁾ Н. Соколов: Нижнетретинні отложения южной России. Труды Геол. Ком. том 9, N. 2.

²⁾ Ibidem. Стор. 171.

Ласкаревим, Е. А. Гапоновим, В. Л. Крокосом і А. Н. Кріштофовичем¹⁾ в слідуючих місцях: с. Бондарівка, Подільської губ.; м. Ліпкани, Хотинського пов., Бесарабської губ.; балка Камінна біля м. Оріхова Таврійської губ. Всі матеріали із зазначених місцевостей науково обробив і описав А. Н. Кріштофович²⁾.

Але найбільш численні останки Сарматської фльори були добуті А. Н. Кріштофовичем³⁾ року 1913 в Донецькому басейні, біля с. Олександрії Таганрогської Округи, на правому високому березі р. Кришки.

Сарматська фльора України найбільш подібна до фльори церітових верств Австрії і Угорщини, але має деякі питомі її особливості.

Фльора України в деякій мірі бідніша, має більш „бореальні“ присмаки, що можна бачити в відсутності представників роду *Sinnapontum* і в повній відсутності пальм; тоді як на напівому Закарпатті в церітових покладах біля Мукачева була найдена навіть пір'яста пальма.

На Донщині сконстатовано присутність пальм лише палеоценового віку. В 1908 році Л. Палібін⁴⁾ визначив існування палеоценових пальм і *Cupressinaxylon* в пісковиках іраної притоки Дона річки Тихої на Донщині.

Цей висновок Палібіна цілком підтверджується, завдяки дослідам В. В. Богачева,⁵⁾ який пояснює, що гірничий інж. В. Ф. Богачев виявив у юртах станиць Іешенської і Еланської характерні палеоценові окаменілості: *Tillitella* типу *T. satyschinensis* і *Cyprina* типу *C. islandica*; ці окаменілості походять із гланконітових пісків і кремінних пісковиків. Крім того В. В. Богачев висловлює думку, що палеоценові верстви значно поширені на Донщині, а саме в верхів'ях р. Чира і на правому березі Дону, нище ст. Усть-Медведицької.

На присутність палеоценових рослин на Донщині вказав також проф. А. Н. Краснов,⁶⁾ який добув скамялі останки рослин з кварцитів с. Гарасівки.

В зазначеній змістовній своїй праці проф. Краснов говорить загально про третичні фльори України і півдня Росії. Проф. Краснов ретельно обслідує всі добуті матеріали відносно третичної

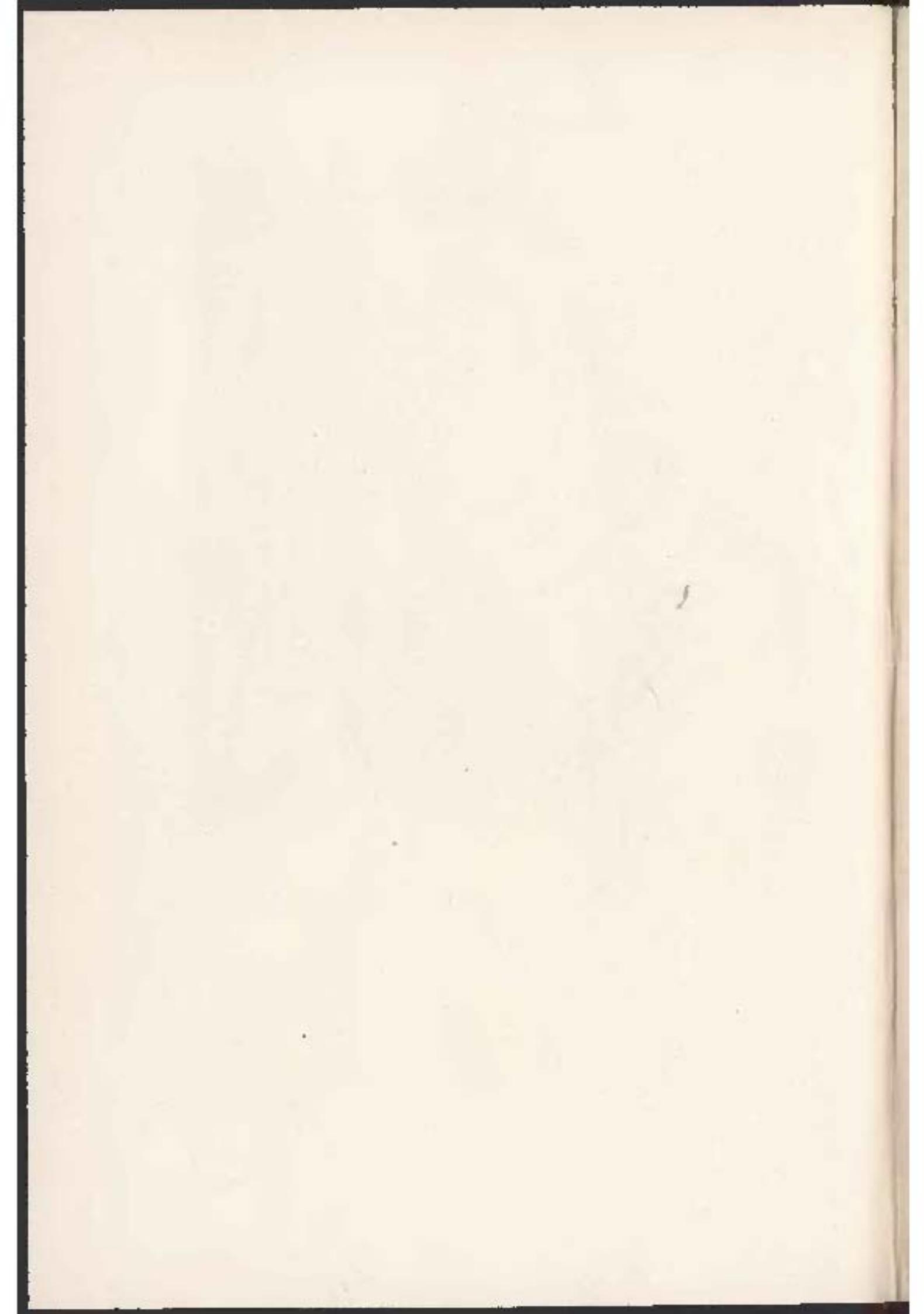
¹⁾ А. Н. Кріштофович. Новыя находки молодой третичной и посттретичной флоры въ Южной Россіи. Зап. Новорос. Общ. Ест. т. 39. 1912 г.

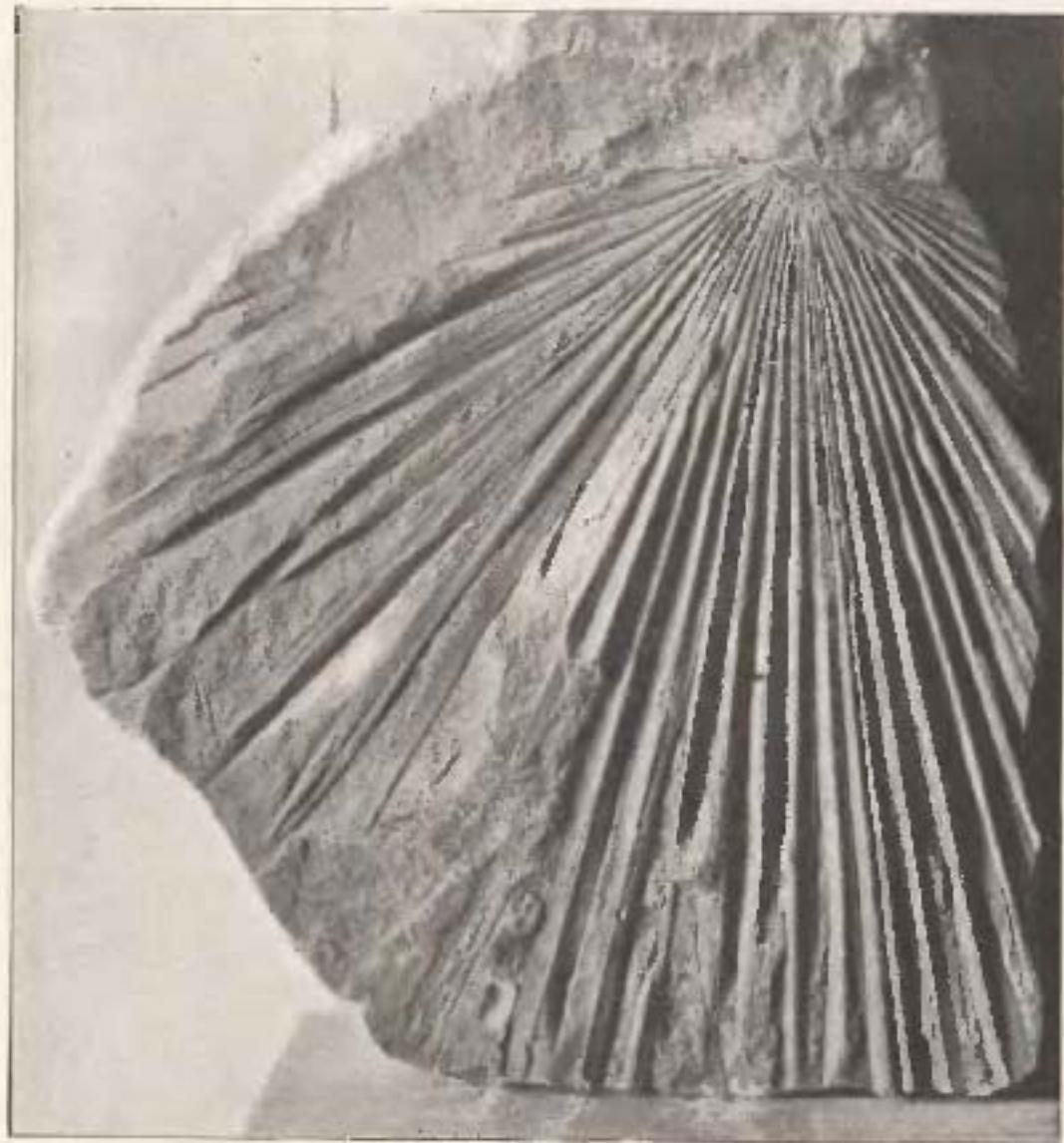
²⁾ А. Кріштофович. Послѣднія находки остатковъ сарматской и меотической флоры на югѣ Россіи. Изв. Имп. Акад. Наук. VI серія. Том. VIII. 1914.

³⁾ Л. В. Палібін. Отчетъ о палеонтологическихъ изслѣдованийахъ въ юго-восточной Россіи пѣтомъ 1904—1905 г. т. Матер. дія Геол. Россіи, т. (XXIII) 23, ст. 290—293.

⁴⁾ В. В. Богачев. Предвар. отчетъ о геол. изслѣдованіяхъ 1907 і 1908 г. т. Изв. Геол. Ком. т. 29, стр. 804—809, 1910 г.

⁵⁾ А. Н. Краснов. Начатый третичній флоры изъ Россіи. Харьковъ. 1911 г.

FLABELLARIA NOV. SP.

видно-загострений і ділянки листа мають пальмове уложення, — тоді як у нашого екземпляру початок черешка підковоподібний.

Наш вид має найбільшу подібність з *Flabellaria latiloba* Heeg, яку описав і вібрарав Saporta.¹⁾

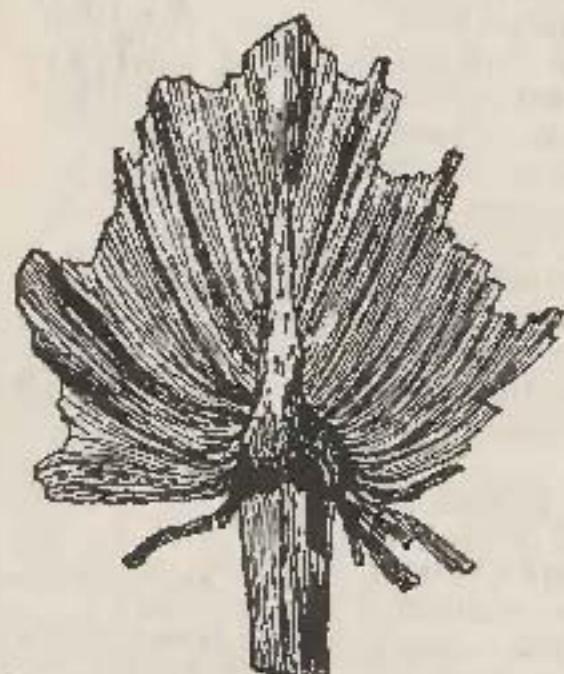
Saporta описує свій екземпляр так: *Flabellaria frondibus magnis, flabellatis, plicatocarinatis; radiis circiter 30—36, mediis (12—16) antice longius proiectis, mox valde dilatatis, valde plicatis, alte coalitis; radiis lateralibus hinc et hinc gradatim abbreviatis; omnibus sinus in rachidis inermis apice rotundato insidentibus.*

Цей опис дуже підходить до нашого виду.

Наш екземпляр має 36 лучів; лучі складово-пружасті. На кожному лучі є 7 пернів другорядних, крім цього наріховується аверх 20 цілком тонких жилок.

Величина нашого екземпляру — 50 см. довжини і 60 см. ширини.

Різниця полягає в тім, що ділянки листа пальми Saporta-ї на середині своєї довжини ширшають. Але існує важлива подібність в підковоподібному прикріпленні листа до черешка, чим відрізняється *Sabal*. (Мал. 1).

Мал. 1.

SABAL OXYMACRIS NECKI,
СИНСО-ПОДІБНИЙ ПОЧАТОК
ЧЕРЕШКА.

Кожна середня ділянка (луч) листа має пруг і 6—8 нерив, що йдуть до середини довжини. Середні лучі зрослися між собою більш, окраїні — менше.

Flabellaria Saporta-ї, яка так подібна до нашого виду, знайдена в долішньо-міоценових покладах, але більша частина фільори Бронсьона — олігоценового віку і червона моласка Веселі по Ляппарану теж відноситься до олігоцену, доказаніше висловлюючись, до Аквітанського ступеня (горіший олігоцен).

Між іншим важко потрібним зачікати, що екземпляри Saporta-ї із Бронсьона значно ліпше збереглися, як екземпляри Heega а Веселі.

¹⁾ Saporta. Notice sur les plantes fossiles des calcaires concretionnés de Brognon (Côte d'Or). Bull. Soc. Geol. Fr. III Série, t. XXIII. 1865/66 Pg. 263, pl. VI.

Для більш докладного вияснення питання належу також опис Неег-а,¹⁾ який він дав цьому самому видові.

„Листя великі, з 30—36 лучами, при чим на віддалі біля 30 сант. від черешка вони робляться вільними. Іширина лучів сягає 3—4 цент. Прикріплення до черешка підковоподібне (не загостренопірясте). Дякуючи цьому, останки описаної пальми легко відрізнили від *Sabal* (*minor*, *Haeringiana* і інш.) і *Chamaerops* (*helvetica*).

З обох боків пруга кожного луча можна помітити від 5 до 8 другорядних вершків, між якими слабо помітні ще додаткові третіорядні.

Черешок слабий, має 1½ цент. в промірі. Колючки на ньому не помітні.

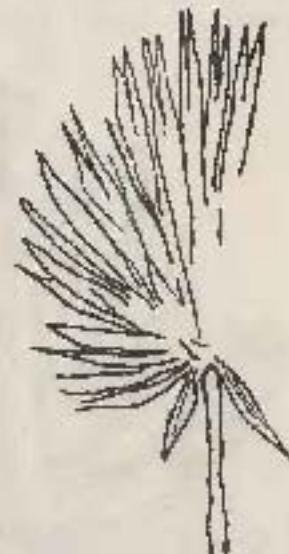
Порівнання з *Chamaerops* (*Trachycarpus*) *excelsa* Thunb. var., яке дав Неег при описі *Flabellaria latiloba*, *Saporta*²⁾ вважає нельзя повсякоживим і бракритичним, коли вважаю, що остатки ростин дуже добре збереглися і добре надаються до докладного вивчення.

Дякуючи палеофітологу А. К. Кріштофовичу, котрий добув працю Бергту,³⁾ в якій автор дає малюнок і докладний опис установленого ним вида пальми *Thrinax eosaeonica* Бергту, я маю можливість указати на подібність нашої української форми до американської і привести порівнання їх.

Американська *Thrinax eosaeonica* Berry (Мал. 2) із верхів соцену подібна до описаної нами форми тим, що має прикріплення до черешка підковоподібне, глибоко розділені ділянки листа і положення ділянок радіальне, а не піристе, при чіх окрайні ділянки цілком вільні. Розміри її також відповідають розмірам нашого екземпляру.

Але поінчуються й значні відмінні.

Число ділянок листа від 25 на маленьких до 45 на великих екземплярах, окрайні ділянки дуже маленькі, цілком відділені і творять з черешком гострі кути, се злачить, що вони повернуті назад, в бік пенька, чого цілком не поінчується на іншому екземплярі.

Мал. 2.

THRINAX EOSAEONICA
BERGKI.
ДВІ ДІЛЯНКИ ЦІЛКОМ ВІДДІЛЕНІ
І ПОВЕРНУТИ
НАЗАД.

¹⁾ Неег. Flora tertiaria Helvetiae. I pg. 90, таб. 56, f. 8.

²⁾ Saporta. Notice sur les plantes fossiles des calcaires concrétionnés de Brignan (Côte d'Or.) Bull. Soc. Géol. Fr. 3 séri, t. 23. 1866.

³⁾ Berry. The Upper-Cretaceous and Eocene Flora of S. Carolina and Georgia. U. S. Geological Survey. Profess. papers N. 84. Washington. 1914. Стор. 136 fig. 10, t. XXV—XXVI.

Перичні нерви видатні, другорядні дуже тонкі. Більша частина ділянок, як і у нашого виду, пружаста, а менша більш-менш плоска.

Крайні кінці ділянок подвісні (розсічені). Черешок гладенький, без колючок.

Із наведених порівнань видно, що наша українська форма наїбільше подібна до пальми із Броньона, якому описав Saporta.

З огляду на те, що більша частина фльори Броньона, вкруг з якою пайдена і пальма Saport-и, олігоценового віку, а червона моласса Ляппараном теж відноситься до верхів олігоцену, ми маємо підстави і нашу форму віднести до фльори олігоценового віку.

Прага, 11 листопаду 1922 р.

Проф. Вадим Щербаківський.

МАЛЬОВАНА НЕОЛІТИЧНА КЕРАМІКА НА ПОЛТАВІЦІНІ.

З додатком щоденника розкопів.

Як завідуючий Археологічним Відділом Полтавського Земського Музею, я в його імени 1913 року хробив екскурсію в Переяславський повіт і відвідав там останки неолітичного селища, а власне тіlopальник черінів з мальованими черешками, недалеко від с. Лукашів з краю одного болота в сточину р. Недри, яка впадає в Дніпро Трубайло або р. Трубіж.

До того часу на лівій березі Дніпра відомо було тільки два обиави сеї кераміки: се знайдений покійним Хвойком, випадково при розкопах скітської могили, один тіlopальний черін¹⁾, проломаний сею могилою (быв с. Вереміївки Золотоніського пов.), і друга псаєлічка ніппадкова збірочка мальованого черепя, знайденого на березі р. Десни в Остерському пов. Чернігівської губ., яка зберігається в Київському музею. Обидва окреми не могли бути доказливі розслідувані на місці.

З огляду на се Лукашівська знахідка набуває більшого інтересу, як перша систематично хроблена розкопка селища з сею керамікою па Лініобережній Україні. Знайдений тут матеріал і умовини, серед яких він залигає, злачно відмінні від звичайних, характерних для сеї культури, тому може не буде жайшим, раніше ніж перейти до характеристики і опису самих знаходок, уділити при сей нагоді кілька слів культурі, з якою автезана мальована кераміка, і тій території, на якій вона розповсюджена.

1) В цій рефераті скрізь вжито термін: „черінь“ або ще „точок-черінь“ належить зavedеною покійним археологом В. Б. Хвойком російського терміна „площадка“. В одного бою тому, що і терміни в українській мові відповідні, праправо характеризуючи тектончу істоту обсяга, як шиньленого глиняного точка, а в другого бою і тому, що вони вживаноються і вживались уже давно – і В. Б. Антоновичем, і Х. Вовком, і М. Ф. Біляшевським, і В. Доманіцьким, як в українській археологічній літературі, так рівноож і в російській на території України.

Се здається тим потрібніце, що в українській археологічній літературі про свою культуру дуже давно писалося; остання загальна праця палежить перу Хв. К. Вовка і написана тим ще в 1905 році.¹⁾ Потім вийшла ще одна, спеціальна, в Збірнику Українського Наукового Товариства у Київі за рік 1918. Ся праця є спровадання п. В. Е. Коаловської про ІІ розкопи в Сушківці Уманського повіту в 1916 році.²⁾ Але сей Збірник уже став бібліографічною рідкістю, якою ніде неможна дістати.

Малювана неолітична кераміка розповсюджена на величезній просторі від Києва на Півночі, до південних границь Тесалії на півдні, і від с. Вереміївки Золотопільського пов. па сході майже до самого Адрійського Моря па заході, тобто між 39° і 50° північної ширини, і між 33° і 50° східної довжини.

Окрім сей просторів майже поспіль заняті малюваною керамікою, окрім, спорадичні знахідки трапляються далі поза граничами сї області в Каппадокії,³⁾ в Сузак⁴⁾ (Персія), в Ану⁵⁾ біля Асхабада (Туркестан).

Ся кераміка має деяльніка оригінальних характерних рис, які дають можливість дуже легко виділити її зноміж інших.

Насамперед вона якоблена без колеса і помальовано, при чому помальовка робилася здебільшого на вже напівліній посудині, якою, глинистою фарбою, мабуть, ріжного рода охрою, при чому виглядалася або полірувалася до вилику чи просто рукою, чи, може, костяним спеціальним начинням. Розмальовка буvalа і монокромна, і ріжнобарана. В пастації випадку не вживалися тільки барви зелена і синя. Узори вживалися найріжноманітніші, але пануючими були спіралі, потім крушки, еліпси, шахматні сітки і просто сітки, східці, косиці і північне павільйонне постаті звірячі і людські, при чому звичайно або темні узори на світлім тлі, або навпаки, а часом узори робилися матові па поліруванні тлі.

Однобарвні горшки, однаково малювані чи не малювані, часто також покривалися подібними узорами, тільки индивідуальними гребінцем або драчачкою па іде мягкий глині; у пізньу добу вони заповнялися білою інкрустацією. Форма посуду дуже характерна і досить ріжноманітна. Є горшки, які мають характерний

¹⁾ Хв. Вовк. Вироби передмінського типу на Україні. — Матеріали до Української Етнографії, том VI, 1905 р. ст. 19 і далі.

²⁾ АШН у своїй праці хібно зазначив ІІ розкопи 1906 роком. — Див. Allio: Die Fragen der Russischen Steinzeit. S. M. U. A. 1922 р. ст. 93.

³⁾ E. Chantre. Mission en Cappadoce 1898—1894: Recueils archéologiques dans l'Asie occidentale. — Paris 1898.

⁴⁾ L. de Morgan. et G. Jequier et G. Lampre. — Mémoir de la délégation en Perse t. I. Recherches archéologiques. Fouilles à Suse en 1897—99. Paris 1900 р.

⁵⁾ Pumpelli i Huber-Schmidt. The archeological excavations in Anau. Turkestan. Washington. 1908. pl. 20—35.

гострий лом на черені, трапляються часто грушковаті горшки без горла, на місті якого залишається дірка, порівняючи з діаметром вичеревися, ненеїка. Дуже характерні подвійні підставки для горищечків з кулятим дном; формою нагадують вони бішокль. Трапляються і ріжного роля покрилкою, і одна форма їх подібна до линецького шлема: пінкнута, з великом, сильно навпі розширенім вінцем. Трапляються і широкі ординарні підставки. Чарки на низких ніжках, миски глибокі і полумиски, підстанки ніби для нертолітів, щоб посісти мясо і т. п. Цеякі горшки і миски мають уха і ручки ріжномаштабних форм, то на вигляд як голови звірів, то маленькі як пупки а то іншими проілюстрами. Великі маніттри мали маленькі ухи навколо антеру до низу і звичайно не були орнаментовані. Часто трапляються глиняні ложки та інші дрібні предмети, в досить великом числі найдені в Семигороді.¹⁾ Дуже характерними виявляються також ріжні ляльочки з глини, звичайно жіночі²⁾ стоячі, а часом і сидячі³⁾ постаті, часто одягнені мальованими або драпажими орнаментами з інтересленням полових ознак. Ляльочка найдені у Мораві відріживаються більшим реалізмом або, ліпше сканать, натуралізмом у виробі обличча,⁴⁾ а на Україні дуже примітивним схематизмом, близьким до подібних виробів Егейськоморських.⁵⁾

Часто знаходяться також глиняні постаті волів, коней та інших звірів.⁶⁾ — На Мораві найдені також жіночі ляльки з явно виявленим стеатопігієм.⁷⁾ — Глина вжиналася заміни добре підібрана і вимішана, часом з додатком тошного, або грубшого піску і тощепіх черепашок, а часом незначайно чиста, і тонко підмулена, і у якім разі завжди, дуже добре виглядає мабуть, постійно в спеціальних закритих горнах.⁸⁾

¹⁾ Julius Teutsch. Die prätneolithische Ansiedelungen mit bemalter Keramik am oberen Lauf des Altflusses. Fig. 20—43. Mitteilungen der prähistorischen Commission der K. Akademie d. Wiss. Band I. N 6. Wien 1908.

²⁾ Ibid. Fig. 17, 18, 19. досить схематичні жіночі обличча.

³⁾ L. Palliardi. Die neolithischen Ansiedelungen mit bemalter Keramik in Mähren und Niederösterreich. Taf. IV. Fig. 6.: Mitteilungen der Prähistorischen Commission der K. Ak. d. Wissenschaft. I. B. N. 4. Wien 1897.

⁴⁾ Ibid. стр. 240. № 20, стр. 239 fig. 19. і fig. 18.

⁵⁾ В. В. Хвойка. Раскопки въ области Трипольской культуры 1901 р. таб. I. —

⁶⁾ Julius Teutsch: op. cit. Fig. 16.

J. Palliardi: op. cit. стр. 239. № 16 і 17: Штерн. Докт. греч. кераміка на югі Росії, Тр. XIII. А. С. 1905 р. tab. 1, 3; tVI, 13, 14, 18.

Н. Б. Коаловська: Розкопки в 1916 р. біля с. Сушківки Уманського пов. Записки Українського Науков. Товариства у Київ. 1918 р. кв. XVII.

В. Яз. Palliardi: Siedlìè z pùdali doby neoliticheské u Boskovštyna. Tab. V. fig. 13, 14, 22. Pravd. 1911 р. стор. 40 і дал.

⁷⁾ К. Надаєв: Оази рухомої ловли в Козяйловічах. Archiv. Nauk. VII. 2. Хв. Воєх: Передісторичні знахідки на Кирілівській ул. у Київі. Мат. 10. — Матеріали до Україн.-руськ. Етнольогії. Львів. 1892, 1.

І технічна досконалість, гончарства, і мистецька вибагливість, орнаментів і форм, і сама неавторитетна велика кількість найденого скрізь черепя вказує на високу ступінь культурного розвитку, до якого дійшли творці своєї кераміки. Але воши помимо сего залишили нам ще й інші памятки, які сідчать про високий їхній духовний розвій. — Се землянки, в яких вони жили, і потім останки якихсь глинняних будов, на призначення яких і до цього часу рікні автори мають рікні погляди.¹⁾ — Се власне точки, які складаються з декількох шарів випаленої глини, які лежать один на одному, займаючи часом невеличку, а часом і досить величу площа до 20×30 метрів. Одні автори, як Хвойка, вважають їх за черепи, на яких спалювали покійників, інші ж за будови для зберігання ури з попілом людським, або за останки якихсь ритуальних будов, як напр. той самий Хвойка,²⁾ Спіциш³⁾ Деметрікевич⁴⁾ Оссовський,⁵⁾ Штерн⁶⁾ Kossina⁷⁾ Ebert⁸⁾ Якимович⁹⁾

Інші відмовляють їм в ритуальному значенні і вважають їх то за долівки хат, то за горни або гончарні; до таких належать

¹⁾ Нагато авторів дуже поспішно без належних даних вважають їхні енакідки, в яких трапляються куски випаленої глини, місцями для спалення жертв, напр. д. Dr. H. Wankel. Eine Opfersättte bei Kaigeru in Mähren. Mittb. d. Anthropol. Gesellsch. in Wien. III p. 75.

²⁾ В. В. Хвойка: Древние обитатели срединного Придніпровья стор. 16. Київъ. 1913 г.

— — — Раскопки 1901 г. въ Области Трипольской культуры. Спб. 1904 г.

— — — Раскопки площаокъ въ Крутобородинцах Летич. у. Польськ., губ. Москва 1910 г.

³⁾ На засіданні Импер. Русск. Археол. Общества 24 окт. 1900 г. і Раскопки глинняныхъ площаокъ близъ с. коледицнаго Киевъ. Изв. Имп. Арх. Ком. вып. 12, стр. 81—118.

⁴⁾ Wlad. Demetrykiewicz: „Vorgeschichte Galiziens“ стор. 118. в. „Österreich-Ungarn in Wort und Bild.“ Band Galizien.

⁵⁾ G. Ossowsky: Sprawozdanie z wycieczki pełnoetnograficznej. Zbiór Wiadomości do Antropolog. Krajowej, т. XIV. 1889 р. стр. 42. т. XV. 1891 р. і стор. 64. т. XVI 1893 г.

— — — Sprawozdania z posiedzeń Komisji Antropologicznej Akad. Umiejętności w Krakowie. Posiedz. dnia 25 kwietnia 1899 г.

— — — Materiały antropolog.-archeol. т. IV. str. VII.

⁶⁾ Штернъ. Раскопки въ съверной Бессарабії. Изв. XII. Арх. Съѣзда. стор. 87. Харьковъ 1912 г.

— — — Досторич. Греческай Культура на Югѣ. Россіи. Труды. XIII. Арх. Съѣзда. т. I. Москва 1907 г.

— — — Die Leichenverbrennung in der „prae-mikenischen“ Kultur Südrusslands. Festschrift Adalbert Bezzemberger. Göttingen 1921 г.

⁷⁾ Kossina: Der Ursprung der Urnen und Urindogefallen und ihre Ausbreitung: Mannus I, стор. 238 і далі 239—241.

⁸⁾ Max. Ebert: Südrußland im Altertum. стр. 33. Leipzig 1921.

⁹⁾ Якимовичъ: Раскопки въ с. Старой Будѣ Зненигород. у. Кіевскай губ. Отчєтъ Имп. Арх. Комісії за 1906 г. стор. 99—100 і 1907 г 106—108.

Біляшівський,¹⁾ Городцов,²⁾ Keindl,³⁾ Hadaček,⁴⁾ Schuchhardt,⁵⁾ Ailio.⁶⁾ Правда, ся культура залишила свої сліди і в могилах з кістяковим похороном, ик се було знайдено В. Доманицьким⁷⁾ біля с. Колодистого, Звенигород. пов. і д. Щербаківським⁸⁾ біля с. Іржева на р. Синюсі в Александр. пов. Херсонської губ.

Люде мешкали тоді, як уже згадано в чотирокутних землянках, але останніми часами з'явилися вказівки на можливість у них існування підземних чотирокутних хат з печами, в загальних рисах подібних до простіших селянських хат на теперішній Україні.

Скільки вказівками можуть служити маленькі глиняні моделі хаток найдені один в році 1910 в Уманськім повіті, якій зберігається тепер у збирці Ер. Маєвського у Варшаві,⁹⁾ другий найдений при дослідах сїї культури в с. Сушківці. Уманського пов. в році 1916 п. В. Е. Козловською¹⁰⁾ і зберігається тепер в Київськім музеї. — Сі дві хатки мають вироблені і внутрішні двері. — Ще знайдено також кілька хаток Радком Поповим¹¹⁾ у Болгарі і Наштарді в Моранії.¹²⁾ — Моделі хаток усі чотирокутні, як і землянки знайдені Хвойком, як і фундаменти хат, найдені Поповим і Тсунгасом.¹³⁾ — На цьому просторі обичаюм сюю культурою трапляються окрім виробів людських одного стисло поруч також і кістки однакових авірів двох і приручених, включаючи сюди навіть і свинячі. — Все це вказує на однаковий побут, на спільну істотно хліборобську культуру, оскіль-

¹⁾ Біляшевський: Археол. Літопись Южн. Россії. N 4, 15. стор. 223, 1900 р. стор. 153. Також його гадка висловлена на XIII. Арх. Зібрані у Катеринославі.

²⁾ Городцовъ: Археол. Ізв. і Замітки. Имп. Моск. Арх. Общ. 1899 г. і Арх. Лѣт. Ю. Р. 1900 г. стор. 70.

³⁾ Keindl: Prähistorisches — aus der Bukowina Schipenitz. Jahrbuch Zentr. Kom. I. 97. Wien 1905 р.

⁴⁾ Hadaček: Osada przemysłowa w Koschylowcach. Archivum Naukowe. A. VII. 2.

⁵⁾ Schuchhardt: . . . Die Anfänge der Leichenverbrennung . . . Sitzungsbericht der Preuß. Akademie der Wissenschaft, 1920. XXVI. S. 515.

⁶⁾ Ailio: Die Fragen der russischen Steinzeit. Б. М. У. А. XXIX. 1.

⁷⁾ Доманицький: Арх. Лѣт. Южн. Россії. 1899 і 1900. N I і N II.

⁸⁾ Д. Щербаковський: Отчетъ о раскопкахъ произведенныхъ въ Херсонской губ. въ 1904 г. Арх. Лѣт. Южн. Россії 1906 г.

⁹⁾ Н. Язгю Майєвській: Najstarsza Zagroda na polach. Warszawa 1910. Sprawozdanie z posiedzeń tov. arch.

¹⁰⁾ Op. cit.

¹¹⁾ Р. Поповъ: Коджа — Дерменска та могила при градѣ Шуменъ. Изв. (1916—1918 р.) на Археол. Българ. та Дружество т. VI. Таб. VI. 9, обр. 135, 136, 137.

¹²⁾ Palliardi J.: Найпізніші моделі неолітическихъ сіївъ. Табл. I рис. 4, 5, 6; і плінки 7, 8 і 9. fig. 1, 2, 3 моделі ранішої доби. — Створів Moravského Musea zemského, год. XVI. čís. I. A. 2. v Brně. 1917 г.

¹³⁾ Тсунгас АІ: праисторичні будівлі відомі від Мікен та Іонії. ст. 88, fig. 18.

— — — D. Fimmen: Die Kretisch-Mykenische Kultur. стор. 46. Abb. 35. a і b.

ю характерну і однозначну що се дало навіть привід деяким авторам вважати її за витір одного якогось парода, який ніби займав цілу сю територію, і навіть вгадувати його під ім'ям північних історично відомих Тракійців.¹⁾

Але ся однозначність в характері при більшім знайомстві з цею культурою вражає своєю ріжноманітністю і ріжнобарвистю в певних проявах, так що говорити про один якийсь великий паріз на цілій сій площі, мабуть, було би трохи за сміливо. На схід від Карпатів напр. стириться і нічи присутність ритуальних точів, а на захід від них сього рода культурної спадщини не помічено. Існує також багато дрібніших відмін: напр. в роамальовці, в самих предметах і їхніх формах і т. п.

Хоч ця кераміка і звязана з нею культура звуться неолітичного, але вона належить тільки до самого кінця неолітичної доби і тягнеться через усю мідно-камяну (енеолітичну), доходячи аж до самої бронзової доби, як се констатовано і Хвойком, який знаходить разом з мальованими черепашками шлоскі мідні сокирки, а також молото-сокирки з діркою по середині і довгим, вигнутим до низу вузьким тилом,²⁾ а також багато шліфованих камяних молотків, - такого-ж типу. Особливо цікаві викопи Нібер-Шмідта в 1917 р. в Монтеогі біля Визау в Семигорді, де серед горщиків уже багато профільованих, подібних до керамічних типів ранньої бронзової доби на Угорщині, трапилися імпортовані річ зі сходу, власне мальовані черепашки Піпеницького типу.³⁾ А трохи раніше серед знайдених ним-же мальованих горщиків у Кукутепях знайдено розбиту пішку в так званого „делас амфізелю,” чарки на високій, горизонтально-пружиній підліжці, яка належить до доби Охридської II, тоб-то до початку бронзової доби і тут являється імпортом з Єгейського моря. Не дивлячись на таку велику амплітуду в часі, точно виявити загальний розвиток орнаментації та послідовність певних змін для цілої площі сеї культури поки ще не можна, і приходиться досочувати їх для певних окремих невеликих районів, що почасти уже зроблено і покійним Хвойком для Київщини, і Н. Schmidtem для Кукутепів, та іншими для інших місць. При всій масі знайденого уже в Наддніпрянщині матеріалу, Лукашівська кераміка набуває певного значення, бо, не дивлячись на близькість її виступів Трипільського району, вона має багато рис анахроноїдніших.

1) Haber-Schmidt. Troja—Mykene—Ungarn. Zeitschrift für Ethnologie, 1904, стор. 408.

2) E. Minns: Scythian and Greek. Табл. Культ. А.

3) На жаль спрівоздання про ці розкопи ще не опубліковано, і я роблю ці вказівки зі слів Н. Schmidta, який сам же під лежануванням предметів в Museю (колишній Kunstgewerbe-Museum у Берліні) і висловив свою ідею. Опубліковані його викопи в Кукутепах див. N. Schmidt: Ausgrabungen 1909—10 in Cucuteni. Zeitschr. für Ethnol. 1911. Стор. 590.

Переходячи до характеристики Лукашівських знахідок, треба насамперед підкреслити їхнє незвичайне топографічне розташування. Точки були в долині майже на самім краю болота, а звичайно вони бувають високо на горбах, хоча, правда трохи, па склоні, в захищенні від північного холодного вітру. Се постійно підкреслюється п. Хвойком для України на крайнім сході сеї культури і всіма іншими аж до крайнього Заходу в Нижній Австрії,¹⁾ Моравії²⁾ і Чехії на півночі. В приморській було інакше.³⁾

Лукашівська кераміка при основній технічній своїй схожості з трипільською має багато відмін. Насамперед усі черепки однобарвні (монохромні), і хоч покриті одною якою-небудь барвою (за винятком синьої і зеленої), то не мають проте жодного на собі зробленого фарбою орнамента. Не мають вони також начінь ритих або драпачих, або шаколотих орнаментів на самім тулубі гориця, і тільки допускають зубчики, наколки і горошок на самих вінцях, і драпачковий орнамент попід самим вінцем, щоб підкреслити горло. При тім драпачкові лінії проведені заввишки перпендикулярно до вінця, і дуже густі (див. табл. II, N 4). Та ще допущена тут оздоба бородавками на північній граници підголовника і подовгастими піптями на вічеришку (див. табл. II рис. 4 і 5). Маленька вушка (т. II рис. 6), служила, мабуть, скогіще для практичних потреб. Драпачковий орнамент і зубчики на вінцях трапляються тільки на черепках жатових, хоч часом і побарвлених, і зроблених з глини, до якої окрім піску додано товчевих черепашок, але випалені такі черепки дуже добре. Надпаки полірояні черепки бувають або без підголовника, або мають ліпленій орнамент, напр. горошок, на горшечках по-під вінчями зовні, а на мисках по-під вінчами зсередини, а один рядочок, (див. ІІІоденник, черін, N 33, черепок К 6 або ішвентар N 2587).

На полірояніх глечиках темної барви часом паліються подовгасті вертикальні піпти глиняні, звичайно на самім вічеришку.

Вони затрималися на посуді сеї форми (на глечиках) через цілу бронзову добу і перейшли у ранню заливу в сточину р. Дніпра. Тільки треба замітити, що сама форма глечика мінялася

¹⁾ Dr. Spöttl: Resultate der Ausgrabungen für die Anthropol. Gesellschaft in Niederösterreich und in Mähren im Jahre 1899. Mitt. d. Anthr. Ges. in Wien, XX p. 88—89.

²⁾ Про се говорять праці згаданого вже Padiardi, а також Joh. Knie: Osada u Nové Vsi i u Osluvan. Českoslov. Mus. sporku Olomouckého. С. 49, стор. 66 і с. 50. Ina. L. Cervinka: Archeologické zprávy z okol Uheršic Hradiste. С. О. М. с. 49, стор. 10—15.

³⁾ В Приморській люді сеї культури охоче жили в печерах, бо там були підходячі гірські породи в натуральних печерах. — Див. Dr. Karl Mozer: Ausgrabungen in der Theresienhöhle bei Linz im Küstengebiete. — Mitt. d. präh. Comm. d. K. Akad. d. Wiss. N 1. (1887) p. 12—21.

відповідно еволюції стилю в тім смислі, що постепенно змінялося нінче його, закінчивши сю зміну відкладеним навні горизонтально широким вінцем, подібним до гальштатських. Драпачковий-же орнамент¹⁾ пізніше апікає. Цілком орігінальним являється двогорлій горшечок № 2582 (див. Щоденник і Рис. № 1. таб. II). Подібного, здається, в літературі ніде не згадується при описах сеї кераміки.²⁾

Також цікаві черепки від вінця великої миски (див. Щоден. № 2640), яка мала мабуть 2 (хоч може й 4) виступи на вінцях, нагадуючи трошки язики, але дуже м'якої, елегантної, можна сказати, вишуканої форми. Здається в збирках призіпранської мальованої кераміки подібні форми не траплюються. Щось подібне можна-би бачити хіба на Тесалійських чарках на високій п'яді (тільки дуттям б. 2, 3, в. 3).

Горшечок № 2607 нагадує зовсім теперішні, вінце у нього відому навні майже півкругом, а форма тулуба цілком нагадує теперішні, а не типові гострочерені трипільські горшки.

Що-до устрою тощан-черінів, то хоч ноги дуже погано збереглися, але, як се видно в додянного піжче опису, цілком іднонідають, тому опису, який зроблено було Хвойком, а також і Штерном. Той факт, що і земля, яка під верствами, і нижні верстви напалені дуже ніж верхні верстви глини, показує, що кожна верства випалювалася оксроно, і може багато разів, про що свідчить також почовганість і значно більша ушкодженість спідніх верств, тоді як

¹⁾ Драпачковий орнамент: тибто пронизений густпаубим гребінцем, або драпачкою по ще сирій глині. — Гребінцевий орнамент притисується фінським археологом Aillio в його праці: „Die Fragen der glasierten Steingut S. M. V. A. 1922. I.“ також фінському племені, яке даймало тоді ніби цілу країну Північчину і сягало аж до Дніпра до його середньої течії, займаючи теперішню Чернігівщину. — По його гадці, не винно вплинуло на існування драпачкового орнаменту в Трипільській кераміці як навіть. — Дивно тільки, що сей драпачковий орнамент у мальованій кераміці примостили виключно на шийці по-лід вінцем горшків, і пройшов так далі, що його можна найти і в Петренках і в Семигороді. — Він сам по собі видало примітивний, і в тім чи іншому вигляді міг зявитися скрізь; се наявіть не стільки орнамент, скільки способ написання його. — І драпачка, і гребінець, і паличка це все одне. — В Чехії найдено кулятий горшок, на якім одночасно по всій поверхні йде оздоба спротивні зробленими і фарбою і драпачкою напічкою; див. J. A. Jíra: Malovaná keramika neolitická v Čechách. Praha. 1910 р. стор. 66 і далі, і його-ж: Neolithische bemalte Keramik in Böhmen. Malus III р. 225 ff.

²⁾ Правда, Хвойком був найдений трошки подібний горшок у Київ на Кирилівській ул. в одному горні вкупі з іншим посудом. — Але цей та посуда значно грубша, примітивніша, цільком іншого вигляду, як і двогорлій горшок, який має висоту тільки 4, 5 см. і діам. 4, 5 см. — Усі та посуди відріжняються широким дном, так що більшість їх має форму з наклоном до циліндра; див. Х. Вонк: Передісторичні знахідки на Кирилівській уліці у Київ. Мал. 11. д. та інші; Матеріали до Укра.-руськ. Етнографії. І. Львів. 1899 р.

³⁾ Творчес: А! археологікі фірмополії Аїрірюю на Землі. Пів. 10. обр. 1.

верхня ще і слабо випалена і мало почована і майже не ушкоджена (за неоліту). А факт многократного випалювання є неможливий в звичайнім закритім помешканні. Отже з того виходить, що устрій черепа можна зрозуміти і пояснити лише ригуальними кимогами з метою спалення трупів, при чому звичайно можна допустити існування невисокої стіни навколо нього, але без жарної покрівлі.

Беручи на увагу схожість цього селища з клясичними, так би сказати, селищами сеї культури в загальних рисах, і познайомившись з кідмінами і збочіннями його в деталях, хотілося б знайти причини цього. Останні напевні лежали не в культурних впливах сусідів зі сходу і півночі, бо сі сусіди, оскільки вказують матеріали, знайдені в Чернігівській і Полтавській губ., культурно стояли значно нижче від представників мальованої кераміки.

Відсутність-же густої, соковитої, буйної декорації, і заміна її спокійною однобарвою поверхнею, тільки а більшим розяйтком контура у вертикальнім напрямку, відвертання мінца, змягчення форми лому тулуба в горшках, а також вищуканість горизонтального контура в мисках, все це говорить про ушляхотність смаку, а се жабуть означає пізнішу добу сеї культури.

Ми знаємо також, що й інші керамічні культури па заході при переході до бронзової доби міняють орнаментовану поверхню своїх посудин на гладку, часом бліскучу, проте однобарвну, але збогачують профіль кераміки і очевидно пестять око грою світотіні. До цього, правда, могли привчити нові, бронзові горитки, з своею бліскучою поверхнею. І в Лукашах присутність гарно виробленого горошку над мінцем миски цілком нагадує так охоче вживаний горошок па парадій золотій посуді бронзового віку.

Сей типологічно-мистецький підхід схиляє до датування цього селища найменшою добою енеоліту; на жаль чисто археологічних доказів, тоб-то присутності мідних виробів, та навіть і камінних шліфованих і сверлених, яких-би то не було, тут завдяки страшенній ушкоженості памяток не було найдено.

Це до поглядів на цю кераміку, то розвій їх ішов приблизно так. Характер і схожість її з мікенською були зясовані уже першими дослідувачами на Угорщині,¹⁾ в Галичині,²⁾ па придніпрянській

¹⁾ M. Wachtler: Das prähistorische Schatzwerk von Lengyel. I—III.

²⁾ W. Przybylski: Czter z poszukiwań archeol. w Horodnicy nad Dniestrem. Zbor. wiadom. t. III.

G. Osiecky: Sprawozdanie z wykopalisk paleoantropologicznych w r. 1889 r. XIV, 1891 r. XV, 1893 r. XVI. Zbiór wiadomości do Antropologii krajowej. Dir. його-ж: Sprawozdanie z posiedzeń Komisji Antropologicznej Akademii ścisłej w Krakowie. Poniętanie dnia 25. kwiet. 1889 r. Materiał antropologiczno archeologiczny. T. IV, стор. VII.

A. Kirkor: Sprawozdanie i wykaz załytków . . . Zbor wiadomości. T. III, стор. 32.

Україні¹⁾ на Буковині²⁾ і в Румунії³⁾ що й виявилось в назві її „передмікенська“, вживаної майже усіма дослідниками. Технічна-ж досконалість подала думку шукати точку виходу її на південшім сході, так що вже на археологічному засіді 1900 року в Парижі Хн. К. Вовк⁴⁾ висловив погляд, що ся кераміка присенна була якимсь народом перекочувавшим зоди аж із західного Ірана з під колишніх Суа. Що ся культура могла прийти з Егейського моря, висловився також, правда дуже обережно, і проф. L. Niederle. (*Slovian. Starožitn. II*, стр. 455.), а також і Хвойка.)

Але вже в 1903 р. вийшов ряд праць протилежного погляду — праці Г. Шмідта,⁵⁾ і на XII і XIII археологічній засіді в Харкові і Катеренославі докладні реферати Штернаса⁶⁾ — вони вважали сю кераміку автоточницею і доводили її вилив на мікенську. В тім чи іншім вигляді сей погляд і до сього часу піддержується більшістю німецьких вчених. Як раптову появу сеї кераміки поясняли приходом народу з Азії, так раптовий заник її приписують тиску кочовників з півночі, які вигнали людність мальованої кераміки з її насиженого місця на Балкані, завдяки чому власне і повстав мікенський стиль. Як одне так і друге, на жою думку, можна пояснити і без подібного катаклизму.

W. Demetrykiewicz: Poszukiwanie archeologiczne w pow. Trembowelskim. — *Materiały Antropologiczno-archeologiczne IV*, str. 101 і далі.

K. Nadaczek: Z badań archeologicznych w dorzeczu Dniestru. *Materiały antropol.-Archeologic. T. VI*, стор. 30. Kraków 1903.

¹⁾ Хвойка: Каменный векъ средняго Приднѣпровья. Труды XI. Археолог. Съѣзда въ Киевѣ. Стор. 763—768. Москва 1901 г.

— — — Раскопки 1921 г. въ области трипольской культуры. СПБ. 1904.

²⁾ Joz. Szostkiewicz: Prähistorische Rekognosierungstour nach der Bukowina im Jahre 1893 i Mitt. d. Anthropol. Gesellschaft in Wien. B. XXIII, стор. 90.

Romstorfer: Gefäße aus Schipenitz. Mitt. d. K. Cent.-Kom. B. XIX 1898 г. р. 243, 256 і далі.

Коп. від Мехліс: Materialien I. 237. (Похорони зі спаленням в Гусятині).

³⁾ G. C. Butureanu: Notiță asupra săpăturilor și cercetărilor făcute la Cucuteni doi ani înainte Răiceni județul Jași. Arhiva Societ. științ. și liter. din Jap. 257—270.

— — — Congres international d'anthropologie 1889. Paris стор. 299 і далі.

G. Diamandis: Station préhistorique de Cucuteni. (Bulletins de la Société d'Anthropologie de Paris. T. XII. 3-мé serie. 1889. 582—599 стор.

Beldiceanu: „Antiquités de la Moldavie“. 1904 р.

⁴⁾ Tk. Velkov: Congrès internationale d'Anthrop. et d'Archéologie préhistorique à Paris 1900. стор. 401 і далі.

Хв. Вовк (Volkov): Вироби передмікенського типу на Україні. Матер. до Укр. руск. Етнольогії т. VI. Львів.

⁵⁾ Hubert-Schmidt: Troja—Mykone—Ungarn. Zeitschr. für Ethnol. 1904 стор. 608.

— — — Tordos, Zeitschr. f. Ethnologie. 1908 стор. 428.

⁶⁾ Op. cit.

"verbrennung"¹⁾) старається довести, що обряд спалення почався у середньо-германського кочового племені в шнурону керамікою, і германське кочове плем'я рознесло сей звичай і з ним винну культуру по цілій Європі, і для того переходить до порядку денної над усіма працями більшості археологів, які працювали в області мальованої української кераміки неолітичної, і заперечуючи існування тут тіlopального звичаю, навіть не входячи в розгляд праць пайсольдіцьких археологів і збуваючи все питання не-правдивого посадкою на: Mannaus III 1911, 227 f. (Коссіна), — де ніби Коссіна донів, що тіlopальних черінів не було, а тільки долівки хат; в той час, як у Mannaus III на стр. 227. нема жодної праці Коссіни на сю тему, а праця Коссіни у Mannaus I під заголовком „Ursprung der Urfunde und der Indogermanen“, не говорить так рішучо проти тіlopального звичаю на сій території.

Обряд тіlopалення ледви чи міг виникнути у кочових народів, бо уся тисячолітня спадщина кочових могил неолітичної і бронзової доби на степах України характеризується скороченими костяками і дуже примітивною слабовишуканою керамікою. А гарна високорозвинена кераміка свідчить скоріше про тверду осільність і хліборобський стан культури, а не про кочовництво, для якого велика кераміка се завада.

Очевидно іст ся праця зроблена тільки для того, щоб про шнурону кераміку і тіlopальний звичай сказати: „Ihr Auftreten und ihre erste Verbreitung fällt in den Beginn der großen Völkerbewegungen, die in ihrem weiteren Verlaufe die indogermanische oder besser gesagt die germano-indische Gemeinschaft herbeigeführt haben. Die Verbrennungssitte wird damit für uns ein neues Element, um die Anhäufung dieser weiten Völkerbeziehungen festzustellen“²⁾. А на ділі не одна шнурова кераміка завдана в тіlopаленням.

Так ішов розвій поглядів на один з найцікавіших проявів людського духа на нашій території, і нарешті двадцятипілітньої праці багатьох учених підніметься одним рожніком пера, одною ніжім не підпертою фразою, а потім розноситься уже багатьома прихильниками і популяризується, бо написана в справоадміністрації Берлінської Академії Наук.

Цілком не ажожуючись ні з методами скоропоспішних висновків, ні з такими, в яких головним керманическим являється якесь побічна тенденція, треба одначе признати в археології, як се є в природознавстві, необхідність деяких працьових гіпотез, які-б самислили роботу археолога-копача і не робили з цього тільки шукача золотих скітських сафоб та дорогоцінних кладів на Україні,

¹⁾ Sitzungsberichte der preußischen Akademie der Wissenschaften. B. LVII—LII, стор. 499.

що було не один раз висловлено про багатьох російських археологів-копачів, які умисне і старанно обминали могили з скороченими кістяками і вважали в неолітичними похоронами, бо останки не цікаві, тому, що немають золота при собі:

Такі працьові гіпотези можуть виникнути напр. в звязку з питанням про отинце, або колиску славищства, яку проф. Л. Нідерле містить в Українсько-польсько-блоруськім Поліссі. — Цікаво напр., що південний край цього Полісся, а власне Київо-Галицьке підлісся, перейшовши ще в ранню неолітичну добу з чисто лісової ловецької культури до підліської — напівловецької, напівхліборобської — в кінці неоліта переходить на чисто-хліборобську культуру, принявши тілоочальний звичай і виплекавши в собі смак до поліхромії (мюнібареної) кераміки, зберегло і сю культуру і значай тілоочальний аж до князівської доби, а технічно-мистецький пахіл до гончарства перепесло через сю останню добу аж до нинішнього дня. Бо відомо, яку російську керамічну поліхромію, емайлево-поливяну, вивисла на стінах і підлогах муріваних церков киянська доба на просторі від Києва і до Галича. (Викопи Хвойка в Київському Музею, Шараневича і Йосипа Пеленського в Крилосі біля Галича). І пізіше культурі забутки усе постачають поліхромну кераміку, а нинішня українська селянська поліхромна кераміка (або поливяне гончарство), відомо, як примусила говорити про себе й науку й мистецтво (Диблиці у Київщині, Опошня на Полтавщині), і перейшла на стіни початків панівниці (Полтавське Земство). Але по за межами України на схід і півдін від неї нема вказівок на більш-менш сильну мальовану кераміку від прадавна і до нині.

В степонім пасмі постійно буали то кочові орди, то напівкочові племена, завжди порожні до істотно-хліборобської осіlosti, які залишили по собі цілий калейдоскоп примітивної спадщини, постачаючої нам кістякові похорони під високими степовими могилами, але з дуже примітивною керамікою.

Цікаве напр. і таке питання, авдікіль виникло звичиння покуття, як постійного святого кутка в українській хаті. Чи ис від того, що там, у такім кутку в яку-небудь добу закопувалися урни з поплом покійного хвояні і поруч горішки з канюю або медом, що могло відбитися в зникаю ставляти на посухі коли-від час помивок і кутю з уваром на Різдво? Чи не можна знайти слідів цього при розкопках, коли триплються долянки хат? Подібні працьові гіпотези можуть удоцільнити розшукування та оживити інтерес досочування і простежування деталів, але на них треба дивитися тільки як на працьоті гіпотези. Правда, найшонши певні постійні побутові риси, звязані з певною територією, досочені від праці і до нині і міцно установлені і провірені многократно, археологія могла-би постачити історії докази констати.

ДНЕВНИК РОЗКОПІВ ВІДЯ С. ЛУКАШІВ
ПЕРЕЯСЛАВСЬКОГО ПОВ. ПОЛТ. ГУБ.
25-28/VII 1913 РОКУ.

Після тижневої праці щупами на площі приблизно в $1\frac{1}{2}$ кв. кілометра, було зясовано, що на ній є 9 місць, в яких попінна була залишитися культурна спадщина; 25 серпня приступлено було теж до розкопів.

Усі 9 пунктів лежали на південні від дороги з с. Лукашів у с. Рудницьке, якраз при границі Рудницьких групів, але на Лукашівських ішах, і розміщалися приблизно по еліпсу (див. план табл. 1), більший діаметр якого йшов з північного заходу на південний схід і мав довжину до 180 метрів; менший діаметр ішов поперець і був завдовжки прибл. метрів 120. Поверхня, на якій лежали точки, понижалася з півночі на південь приблизно метрів на 2—3, а метрів на 80 далі за крайніми точками на південні уже починалося болото.

Горішні точки були дуже попсовані, бо лежали саме на виплощі і тому мілко були прикриті землею, усього на 20 см. Земля тут була сухінця і оралася вже довгенько. В південної частині черінь збереглися краще, бо над ними згори насунулося більше землі, до 0,65 метра, і тут було мокрінця, і менше оралося, бо тільки в сухі роки можна було орати. Можливо також, що на цій площі ріс колись ліс, який пізніше був викорчуваний, а ліс також дуже спричиняється псуванню культурної спадщини.

1. Точок-черінь по каталізогу музеюному у Полтаві юн записаний під N 32.1) Сей черінь лежав у південно-східній частині еліпса. Зніто землю було на площі $3 \times 4,5$ метра. На глибині 0,2 м. від поверхні виявився гарно випалений глиняний черінь загальної грубини прибл. 0,10 м. Краї черіння були поломані і розтягнені і навіть сама середина була анаконіонічно повреждена. Завдяки такому сильному ушкодженню, сама форма цього точка не могла бути зясована.

На точку і біля цього знайдено кілька черепів від глиняного посуду. Черепки добре співпадають, з гарно виробленої глини. По якості глини нагадують цілком черепки, відкриті Хвойком у Триніллі, тільки без розмальовки. Се були тільки побарвлені річи:

1) В цім моєм сприквелізацію скрізь при предметах указані NN, під якими вони написані в музеїчних каталогах і під якими лежать у вітрінах, що для того, щоб, не макочи можливості додати сюди їхні ілюстрації, допомогти тому, хто принаймні може проіскрити весь матеріал в місці в Полт. музею, або якби коли-небудь видано було ілюстративного каталога Полт. музея, то щоб тоді, уочав, можна було зіскрити матеріал і користатися тими ілюстраціями без перешкод.

Ще задовго до появи тіlopальних черепів і мальованої кераміки середню Придніпрянщину займав хліборобський народ, який жив у землянках і мав уже хоч досить примітивну, але значну кераміку. Хліборобська культура спонукав людей шукати солі, бо сього вимагав рослинна страва, і коли солі не було в землі, то раніше чи пізніше утворялася чумачка до моря. Так уже в ті часи могла виникнути чумачка на чорноморській лимані з середньої і південної Придунайщини, Наддністрянщини, Надбужанщини і Наддніпрянщини, і культурний обмін при зустрічах чумачок з різних країн. На усіх тих самих рік могли почасті і моряки Єгейського моря і горгонці далекого Межиріччя (Месопотамії). Ті чи інші могли занести на лимани і зважомство з вищою керамічною технікою і з ритуалом спалення мертвих,¹⁾ а чумаки — рознести знайомство з сим по своїм країнам. Не виключене і просто їзда моряків далі по рікам. Чумаки могли ж занести до себе і зважомство з колютами або спіріями, розниненими особливо на Придунайщині за доби такожній пасконої, спірально-меандроної кераміки. Не виключене теж, що з Месопотамії утікло від зввойовників Аккадів яке-небудь невеличке хліборобське плем'я з тіlopальним звичаєм, яке присяло на береги чорноморські і зважомство з вищою хліборобською культурою і новим похоронним звичаєм, і стало потім кастовою духовною в області тіlopальних черепів.

Що дуже значне мореходство існувало між Єгейськими островами і чорноморським побережжям, свідчить і находка ніжки від „Левого гарнітуру“ глиняної (Орхонікос II) між черепками мальованими в Кукутенах,²⁾ а також і заснування сильного города кріпости Трої II на Дарданелами. Можливо, що й зруйновання його було звязане з питанням про володіння Дарданельською протокою і свободне мореходство по ній.

Запад ритуальної мальованої кераміки і тіlopальних точків приблизно біля часів зруйновання Трої II, могло-би сказати не про зникнення аборигенів в теперішній території України, а тільки про їхнє збідження і зникнення части, в руках якої було і се високе мистецьке гончарство, і устрій ритуальних точок, і обряд. Але сам тіlopальний обряд не зник, як і гончарство у хліборобського населення середньої Наддніпрянщини і Прикарпаття у слідуючу за тим бронзову добу, тільки кераміка змінила свій вигляд, тут, як і на Придунайщині, відповідно естетичним намогам нової металевої доби і впливам багатого на бронзу Семигороду.

Нухард у своїй праці 1920 року: „Die Anfänge der Leichen-

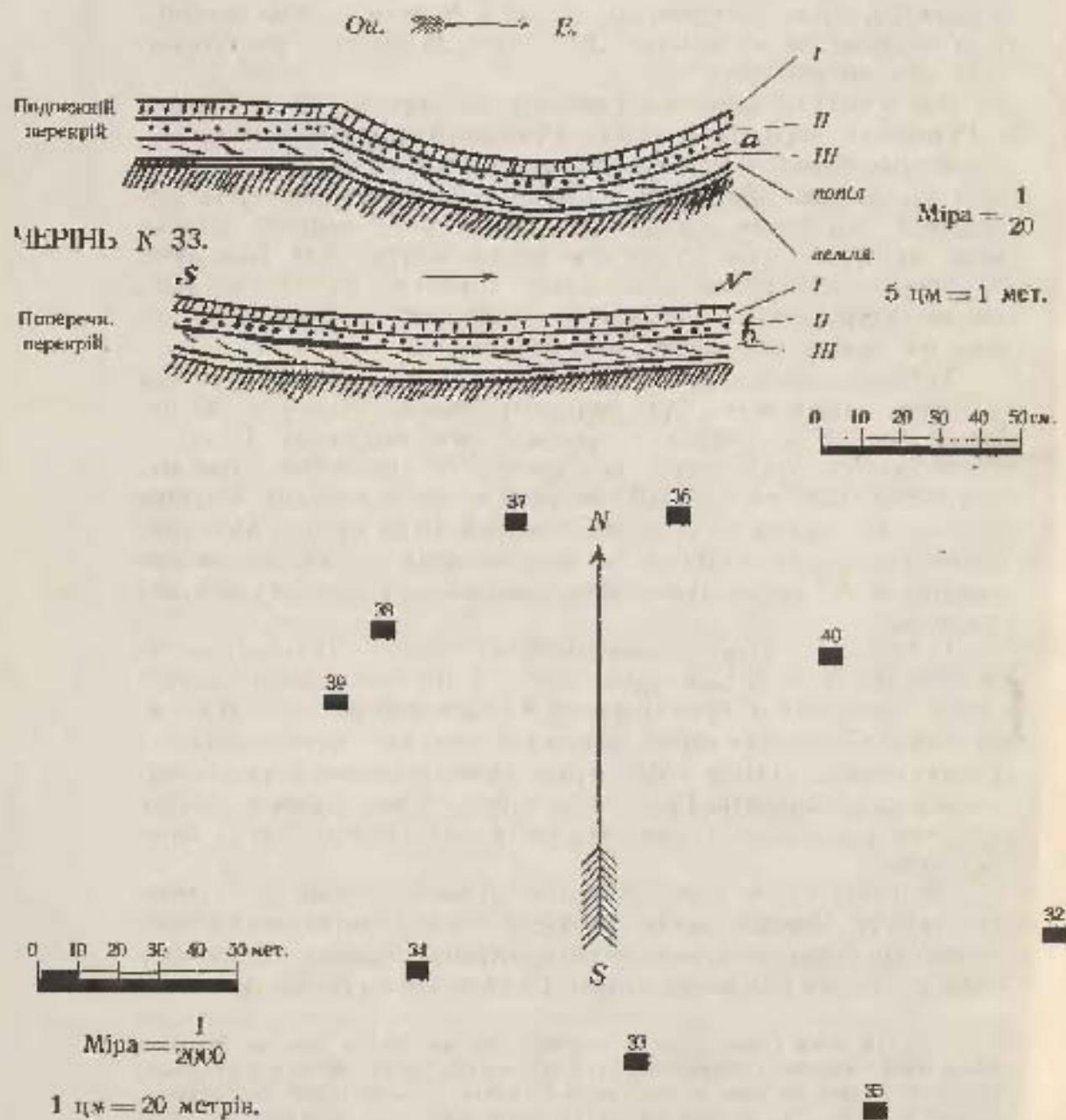
¹⁾ Звичай спалювання був у Сургулі Ель-Гіббагу у Вашлонії (*Zeitschr. für Assyriologie* II 1887, 408—420 (Koldewey), і в Негаді в Египті (De Morgan, *Les Tombeaux de l'Egypte*. II 1897, 218 (Wiedemann)).

²⁾ По устному сідоцтву Hubert-Schmidt'a. (Він мені особисто звернув увагу на це в абріці Берл. Музею).

ПЛЯН НЕОЛІТИЧНИХ ЧЕРІНІВ
БІЛЯ С. ЛУКАШІВ ПЕРЕЯСЛАВ. ПОВ.
25. VIII. 1913 р. В. Щербаківський.

ТАБЛ-1.

I — Верхній черінь.
II — Середній черінь.
III — Спідній черінь.

SITUATION ET PROFILS DES PLATEFORMES EN ARGILE CUITE
PRÈS DE V. LUKASHI (GOUV. DE POLTAVA)

1. Кавалок дна якогось доскти великого глиняного горщика; грубиною 1,3 см.; по катал. музея N 2574.
2. Кусок черепка мабуть із придетинної частини великого горщика жовтого кольору. Грубина 1,4 см. N кат. 2575.
3. Кусок глиняного нінця з великого горщика жовтого кольору в розломі, але зверху покритого ніби червоновато-коричневою лискучкою барвою. Груб. 1,2 см.; N к. 2576.
4. Кусок вінця великого горщика з двома витяжками пеначе вушками (одна відбитка) без дірочок, і оздоблений рівачками і ямками спідичної форми. Грубина 0,8 см.; К кат. 2577.
5. Черепок червоної глини груб. 1,3 см.; N к. 2578.
6. Черепок, внутрішня поверхня якого чорна, а зовнішня коричнева з жовтим відбарвком; груб. 0,8—1,1 см.; N к. 2579.
7. Кусок глиняного денци жовтого кольору. Грубина 1,0—1,2 см.; К к. 2580.
8. Кусок глиняного горщика з підвіненої частини, жовтого кольору. Груб. 1,1 см. N кат. 2581.

ІІ. Точок-черінь N 33 по дескізнику. див. Табл. I Сей черінь зберігся іраче нід інших. Тут занто було аземлю на просторі 6×7 метрів, проте дійсні розміри точка понині були бути значно меніші, але докладно встановити їх не можна було. Розміри збереженої частини 1,4 × 1,5 метра і то тільки приблизно, бо край точка були обломані. Грубина землі над сим черінем була — 0,65 метрів. Точок складався з трьох шарів випаленої глини, які лежали один на одному. Враження було таке, ніби верхній черінь, накладається на спідній, тоді коли спідній нід чогось псувається, тріскається чи що. Поверхня верхніх черінів була рівніша і менше потріскана ніж у спідніх. На черіню лежала купка дуже дрібного костяного перепалу, оточена черепками від роздущених горщиків, саме там, де черінь угинався жолобом. Установити, чи були ті кости людські, не можна було через дуже малі розміри.

Грубина верхнього черіння 3,6 см., грубина середнього 4,1 см., грубина нижнього — 6,2 см.; але нова дуже нерівна. Два верхніх черіні строго кольору і випалені пеначе слабіше ніж шар, який місцями дуже червоний. Сей спідній лежить не просто на землі, а на прикритім попілом до 2 см. груб. підготовленим точку, який уявляє мішанину глини з червоною аземлею. Ся мішаница не падкона, а адається умисна і при тім утрамбована так, як і тепер у нас трамбується (утовкується) тік. Мік цим підготовленим точком і спіднім черінем лежав тоненький шар попілу, але грубину його докладно определити не можна було, бо нін нерівний (прибл. не грубший 2 см.)

Поверхня черінів не уявляла з себе привильної площини, а скоріше наближалася до сідлонатої поверхні. На рисунку N IIa і в представлено для взаємно-перпендикулярні перекрої съого черіння.

При сім перекрій, ідучий з півночі на південь приблизно по меридіану, показує, що черінь сей у північній частині своїй заховав плоску форму на протязі 50 см., а далі він утинається до пизу утворюючи жолоб, а перекрою лук, хорда якого рівна приблизно 1-му метру, а улога 0,13 см.

Перекрій перпендикулярно меридіальному теж виявляє улогу, тільки значно меншу, приблизно 4 см. на довжину хорди 1,4 метр. Улогу було определено по самому верхньому черіню. Третій черінь і точок, що під черінем, в однім місці були проточені норою якогось гризува, голова якого пайдена в нижнім черіні. У всім грубім шарі землі над черінем траплялися в різних місцях дрібні уламки глиняного черептя, і була відкрита помягчена купка перепалена пісток, а ві сходу біля черіня найдено цікавий горщичок з двома шийками. (Рис. 1. Т. В.) Найдено також чимало інших черепків, які лежали кругом купки костяного перемалу.

1. Горщик N к. 2582, з двома горлами (шийками), з гирно кіміаної глини, дуже густої, жовтого кольору, але зовні підкрашений червонуватою фарбою. З одного боку він трошки почернів, мабуть, присмалився огнем.

Височінь до шийок	8,5 см.
Максимальний діам.	13,0 см.
Діам. дна	6,0 см.
Діам. шийок $5 \times 4,5$ см. і $4,7 \times 4,5$ см.	
Високість шийок 2,7 см. і 2,0 см.	
Грубина стінок	0,5 см.

Горщик сей зроблено без круга. Способ виробу глини та інші якості, вказують, на повну схожість його з черепками Трипільської (Української) культури Хвойка.

N к. 2583.

2. Великий кусок великого глиняного горщика з вушками; грубина вушки 1,2 см.; діам. дірочки в ушку 0,2 см. Кольор глини темний. Грубина черепка 1,3 см.

3. N к. 2584. Майже ціле дно досить великого горшка глиняного жовто-гарячої барви. Діам. дна 13 см., грубина 1,4 см. До цього дна пощастило підібрати скілька черепків подібних і барвою і грубиною свою; вони лежали поблизу дніця.

4. N к. 2585. Кавалок дуже великої глиняної посудини, на якій замісць улок було щось подібне до того, що можна-би назвати або ущіпкою або піптем (відтигнутою пальцями), в якій пророблена дуже маленька дірочка діаметра 0,2 см., грубина черепка 1,2 см.

5. N к. 2586. Черепок під віноця великої посудини, оздоблений ріжчики ямками, круглими і довгастими, а також двома піптями, які мають вигляд двох маленьких стопчиків круглих. Височінь стопчиків 2,2 см., діаметр стопчиків 1,5 см. Грубина самого черепка 0,8 см. див. N. 4 Т. II; по пірвінцем драгачковий орнамент.

11. Н к. 2592. Кусок середнього черіння зверху гладенький і рівний, зі споду нерівний. Грубиною 4,1 см.

12. Н к. 2593. Кусок спіднього черіпя, зверху трохи нерівний, відповідно сподові другого черіння, але зі споду не тільки нерівний, а ще до того по своєму складу якийсь нерівністій і обсипаний, мабуть черва те, що лежав безпосередньо на землі. Грубина його 6,2 см.

13. Х к. 2594. Два невеликих куски спіднього черіння. Грубина 6,5 см.

14. Н к. 2595. Кусок спіднього черіння грубиною 4,5 см.

15. Х к. 2596. Кусок глиняного тиньку або обмазки. На однім боці його ясно відтиснулися сліди хворосту і соломи, а може також і очерету, з другого боку нін досить нерівний. Сей кусок, як і черіння, перепалений. Тим боком, на якому відтиснулися сліди соломи, він лежав до землі, на попіл. Розміри його 30×22 см. Грубина 8 см.

16. Н к. 2597. Невеликий кусок тильку (глиняної обмазки), на якому відтиснувся круглий стовпчик. Грубина його біля 6 см.

17. Н к. 2598. Кусок глиняної перепаленої обмазки, який очевидчично був притулений до стовпа, або до дошки з тупим загнутием. Грубина 5 см.

18. Н к. 2599. Кусок обмазки з слідами хворосту чи очерету на трьох боках. Грубина 7,0 см.

19. Н к. 2600. Кусок глиняної обмазки, з відтиском хворосту, чи може ліщини. Без певної форми.

20. Н к. 2601. Кусок обмазки також з відтиснутими слідами, того самого характеру, що й попередні, тільки здається, що від кутової частини будови. Грубина одного боку кутка 6,0 см., другого бока кутка 3,0 см.

21. Н к. 2602. Кусок глиняної обмазки з відтисками подібними до раніше описаних, але з другого боку, протилежного, неначе притягнений рукою, бо помітно борозенки тіби від пальців. Грубина 6,0 см.

22. Н к. 2603. Кусок кістки якоїсь скотини (що й досі неопреділений).

23. Х к. 2604. Половинка звичайної річної черешинки з слідами круглої діроки біля замка Й.

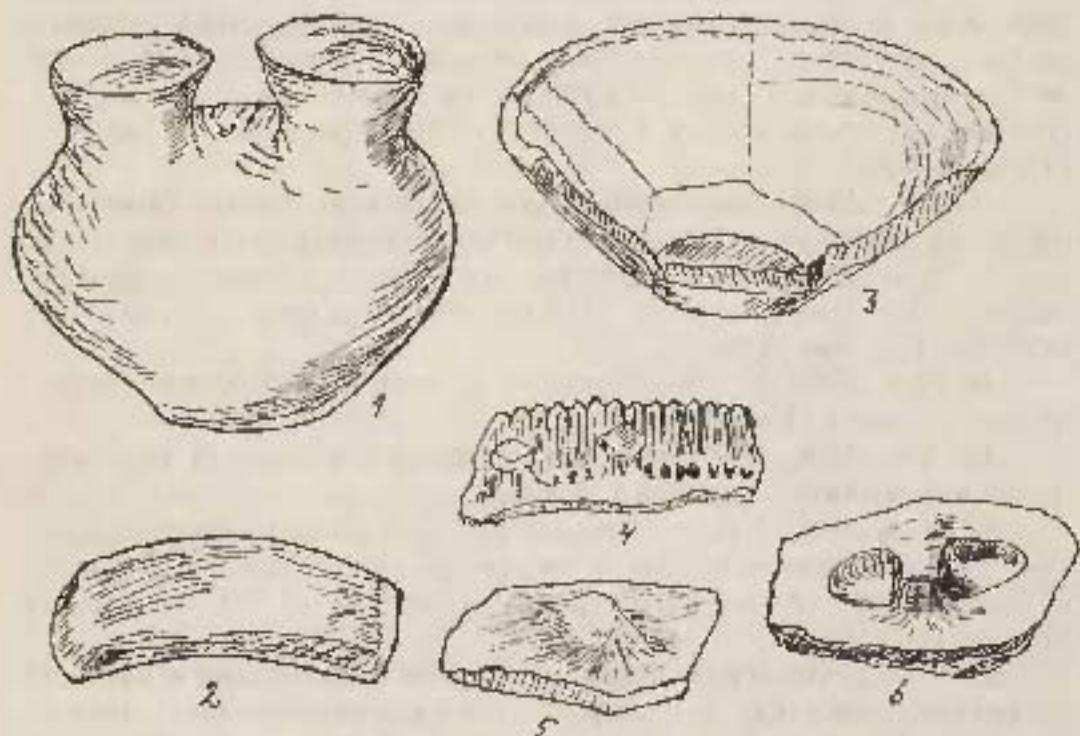
Окрім усього помінутого, на землі біля черіпя валялося багато кусків обпаленої глини, може від обмазки будинків стілок.

III. Точок-черінь N 34.

Сей точок був цілковито покопаний мабуть плугами, бо лежав дуже мілко в землі. Розкопано було площею 6×10 метрів, але ві одного цілого, незарушеного з свого місця кусочка черіння не знайшлося. З річей знайдено тікі,

6. Н к. 2587. Невеличкий кусочек від вінця ніби досить великої миски, зробленої з дуже гарно вичищеної і вимішаної глини. Черепок дуже кріпкий, жовтогаричого кольору, вилищений і оздоблений горошишком, тобто шуклими півкульками величини як звичайний горошок. На цім кусочку збереглося тільки 8 горошишок під самим вінцем, притулених одна до одної. Довжина черепка 10 см. Ширина чер. 4 см. Грубина черешка 0,75 см.

Табл. II.

С. ЛУКАШ. ЧЕРЕПКИ З ТІЛОПАЛЬНИХ ЧЕРІНІВ.
V. LUKASH. TESSONS TROUVÉS SUR LES PLATE FORMES EN ARGILE CUITE.

7. Н к. 2588. Скілька кусочків величезної посудини грубою 1,3 см.

8. Н к. 2589. Глиняний черепок з ґулькою без дрошки в ній. Грубина 1,2 см.

9. Н к. 2590. Кусок черепка від вінця тонкої гарної посудини червоноуватого кольору, оздоблений довгастими карбиками і губчиками по вінцу. Грубина 0,7 см.

10. Н к. 2591. Кусок верхнього черіння, гладенький і рівний зверху і зі споду. Грубиною 3,6 см.

13. N к. 2617. Кільканадцять кісточок неначе баранячих або козиних, поломаних і обсмалечих, які були розкидані скрізь по точку.

14. N к. 2618. Багато ріжніх уломків черепняних, дуже дрібних.

IV. Точок-Черінь 35.

В сім місці (див. план N L) розкопана була площа 6 на 10 м. Черінь тут зберігся досить добре. Розміри цього черіння такі: 3,8 метра в напрямку зі сходу на захід і 2,6 м. в напрямку з півночі на півден. Він складався з двох шарів глиняних наскладених один на другій, обидва сі черіні були добре випалені.

Груб. верхнього 6,0 см. Груб. нижнього черіння до 5-цим. Спідній черінь дуже перівний, бо він лежав на глинистій підпочіші, хоч неначе і утрамбованій, проте очевидно не дуже вирівняний.

Сей черінь лежав у найнижчій частині поля, на якому містилися сі точки. Кругом точки при розкопах прокопано було рова, при чому на глибині 1,0 метра нижче черіння показалась уже вода. Верстви тут чергувалися так. Поверх черіння 20,0 см. груб. почва. Під черіннями верства до 40,0 см. грубої підпочину чорвого кольору з домішкою кусків обпаленої глини, що, здається, разом з цукістю цього шару, яка могла статися тільки від трамбівки, показує, що ся верства була умисне підготована до покриття її черінем, але попілом не була покрита (порівняй з черінем 33). Черінь зберігся досить добре, може завдяки тому, що тут було досить мокро і тому незручно орати, але дивним здається те, що поперх черіння не знайдено якіснім цілих горщиців, і тільки збоку поруч з черіннями трапилося декілька черепків.

1. N к. 2619. Один кусок черепка від великої посудини з дуже плоским вінцем, яке може не підіймається над поверхнею стінки горщика. Такі горщики часто трапляються в Тріпілльській гончарстві, (напр. у збірній Київськ. музею). Кальєр цього куска жовтогарячий, барвленій. Грубина черепка 0,9 см. Грубина з вушком 2,3 см. Груб. вушка 0,7 см.

2. N к. 2620. Два кавалки вінця невеликого горщичка досить гарної форми, жовтої барви. Груб. 0,6 см.

Окрім сих знайдено тут ще скілька підцятів черепняних уломків, але не доляючися на усі спроби скласти з них більший кусок вачиння не пощастило.

V. Черінь 36.

Щоб зясувати площу і форму цього черіння, тут було розкопано пічущу розмірами 5 на 6 метрів, і розкопка проводилася до самого материка, який починається на глибині 0,8 метра нижче поверхні землі. До самого материка земля була перемішана з кусками переваленої глини, але всі ці кавалки були дуже не-

великих розмірів, а контурів точка так і це пощастило зисувати. Можна припустити, що сучасний власник ґрунту явиців сей точок умисне, щоб він не заважав орати. Всеж-таки тут пощастило знайти кілька кавалів глиняного начиння, цілком характерного для тріпільської культури.

1. N к. 2620 і 2621. Кусок від вінця якогось горщика, коричневої барви. Груб. 0,9 см. і другий підходячий 0,75 см.

3. N к. 2622. Кусок дна невеликого горщика з частиною стінки. Груб. дна 1,1 см. Груб. стінки 0,8 см. Діам. дна 14,0 см.

4. N к. 2623. Кільканадцять ріжників невеликих черепків.

VІ. Черінь 37.

Се місце також було розкопане на просторії 5×6 метрів. І тут черінь був зонсім зруйнований. Материк тут показається на глибині 0,75 метр. І тут земля була перемішана з дрібними кусками перепаленої глини, як і в попереднім. Тут пощастило найти скілька черепінних уламків і один цікавий предмет. N к. 2624.

1. N к. 2624. Се предмет нагадуючий клевець, (томрець) або може й справді клевець з оленячого рогу без дірки для ручки, тільки завдяки перепалу він робить враження глиняного і дуже легко ширебеться ножем. Довж. 10,0 см., ширина 3,2 см., груб. 2,7 см. довж. леза 2,6 см. дав. рис. 2 Т. П.

2. N к. 2625. Два куски від вінця досить великого глиняного горщика глибиною 1,2 см.

3. N к. 2626. Кільканадцять черепків з погано звімішаної глини; глибиною 0,95 см.

VІІ. Черінь 38.

Тут була прокопана площа в 3,75 на 4,75 метрів відповідно розідкам щупом, і тут найдено рештки черіння, який складався з двох шарів глини, приблизно на площині 0,7 на 0,75 метрів. Верхній черінь був занігрубинки 4,0 см, і червоноуватого кольору, нижній був занігрубинки 4,5 см, і біловатого кольору. Okрім того верхній дуже розсипався, бо був дуже потрісканий. З річей на сій розкопаній площині найшлося тільки скільканадцять черепків, і одна майже ціла мисочка, див. N 3 Т. II.

1. N к. 2627. Непеличка мисочка жовтогарячого кольору, фарбована; її пощастило зліпити майже цілком, і там бракув тільки невеликого куска, щоб вона була зонсім ціла. Висотість її 9,0 см. Діаметр вінця 24,0 см., діам. дна 8,7 см., глибина 0,9 см. Вона найдена на глибині 25,0 см. і на віддаленні 1,5 метр. на південний схід від репток черіння. Таб. II, рис 3.

2. N к. 2628. Кільканадцять кусків від вінцевої і денцевої частини якогось дуже великого глиняного начиння чорного з лиском кольору. Груб. 1,45 см.

3. № к. 2629. Невеличкий кусок черепка під вінця якогось глиняного начиння, тарно оздоблений кубчиками та кривулькою прорізаною по вінцу, Кольору темно-жовтого. Грубиною 1,0 см.

4. № к. 2630. Кусок черепка від якогось дуже великого глиняного начиння грубиною 0,7 см. Кольору жовто-гарячого.

5. № к. 2631. Кусок для якості великого глиняного начиння коричневого кольору. Грубина 1,45 см.

6. № к. 2632. Невеличкий кусок черепка від вінци глиняного начиння коричневого кольору, оздоблений по верхньому краю вінца кубчиками. Груб. 0,95 см.

7. № к. 2633. Два куски черепка грубиною 4, і 4,5 см.

VIII. Черінь 39.

Тут розкопка велася на просторі 6 на 9 метрів. Черінь було і тут цілком зруйновано. Найдено тільки небагато черепків навіть без якої-б то не було оздоби, але виріб глини і характер поверхні черепків (витлажена) цілком відповідає тій самій культурі, що й решта гончарства в сім місці.

1. № к. 2634. Кусок черепка коричн. кольору. Груб. 1,4 см.

2. № к. 2635. Кусок черепка жовтого кольору. Груб. 1,3 см.

3. № к. 2636. Кусок черепка жовтого кольору. Груб. 1,1 см.

Кривина усіх цих черепків дуже мала, так що вони усі належали до начинь дуже великих розмірів.

IX. Черінь 40.

Сей черінь, як і попередній, дуже ґрунтовно знищений. В землі залишилася тільки незначна кількість черепків, і то з тих черепків не можна було скласти жадної цілості, хоча деякі уламки глини були дуже цікаві по своїй формі.

1. № к. 2637. Кусок черепка, темного кольору від вінця. На нім, трохи піже вінця, піптик без дірочки. Груб. 0,7 см.

2. № к. 2638. Кусок черепка, коричневого кольору, від вінця великих розмірів. Груб. 1,1 см.

3. № к. 2639. Кусок черепка жовтого кольору з темними плямами, здається, від середньої, самої широкої частини горшка. Груб. 0,8 см.

4. № к. 2640. Тридцять кусків від вінцевого краю дуже гарної форми великої миски. Глина в сих черепках незвичайно тонко відмулена і вимішана, каштаново-жовтого кольору; з обох боків наведено полиском.

Форма вінця дуже оригінальна: на двох діаметрально протилежних кінцях його були витягнені невеликі ямки (інакше назвати їх не умію). Груб. 0,9 см.

Форма вінця дає можливість припустити, що се була скріще велика миска під горщик, і можливо, що вона була навіть

подовгаста і на обок кінцях довшого діаметра мала неведичі витяжки, нагадуючі помянуті язики своєю формою.

5. Н.к. 2641. Кільканадцять кусків непечеб-то від одного начиння. Груб. 1,1 см.

Усі передіченні черепки зберігаються в Полтавському археологічному музею і усі вказані тут нумери відповідають інвентарю музея, до того ще треба тільки додати, що найдено ще черепки, які означено по інвентарю музею нумерами від 2642 по 2650, які зібрано поміж точками на поверхні землі, і яких не можна було віднести до певного точка, бо вони могли бути затаскани плугами дуже далеко від свого місця.

По скінченню розкопок усі ями були закриті. При чим точок 35 залишився цілковито таким, як його було найдено при розкопках. Точок 33 також висипано в такім самім виді, в якім його було знайдено, тільки нін зберігає значно гірше.

Мальовані так, як ми бачили в Тріпіллі, тут черепків не було, — були тільки злегка орнаментовані драпачкою або гребінцем. По гадці Хвойка, який їх бачив, ці черепки відносяться до пізніших часів Трипільської культури, коли жона почала підупадати на території Придніпров'я.

В музеї зберігаються знімки фотографичні з точок, але дати їх, як ілюстрації до статі, не можна було через неможливість зробити автотипові копії.

1. N к. 2605. Глиняний гудмис (присло), гарно видалений, червоного кольору. Діам. 4,5 см. Грубина 3,6 см. Діам. дірочки 0,3 см.
2. N к. 2606. Дно якось великої глиняної посудини, з кількома прилягаючими до него кусками. Жовтогарячого кольору. Діаметр дна 17,0 см. Грубина дна 1,5 см. Груб. стінок від 1,4 см. до 1,0 см.
3. N к. 2607. Горщик глиняний чорного кольору, дуже потовченій. Загальна форма його подібна до звичайної генеральній форми невеликих горщиків. Він має широке невисоке горло і відвернуті паші вінця. Чорний кольор з глянцем, так що нагадує трохи чорнолакові грецькі горщики. Зроблено його без гончарного колеса. Височіні його 14,0 см. Діаметр тулуба 12,5 см. Діам. вінця 8,0 см. Діам. дна 5,0 см. Груб. стінок 0,55 см.
4. N к. 2608. Два куски черепка від вінця горщика, з невеликим вушком. Форма вінця нагадує деякі сучасні форми теперішніх українських горщиків, але дуже маленьке вушко суперечить сучасним виробам гончарським. Горщик виліплоно без круга. Кольор глини сіро-жовтий. Грубина стінки 0,6 см. Грубина стінки разом з вушком 2,0 см. Грубина вушка 1,1 см. Грубина стінки від вушком 0,35 см. Діам. дірочки вушка 0,55 см.
5. N к. 2609. Кусок черепка від вінця великої посудини червонавого кольору, барвлений. Край вінця оздоблено зубчиками, а від зубчиків до шиї оздоблено пружоками і ножкубками, мабуть се зроблено дерев'яною гребінкою. Під ними ряд подвійних ямок. Грубина черепка 0,8 см.
6. N к. 2610. Кусок вінця якогось горщика з подовгастим піптем без дірочки в ший, і з іншими оздобами, напр., простовісками пружоками та зубчиками по вінцу. Грубина 1,2 см.
7. N к. 2611. Кусок черепка жовтаво-коричневого кольору (барвленій) з дном піптями, а у них дірочки маленькі. Грубина чер. 1,35 см. Грубина разом з піптом 2,8 см. Груб. під піптом 1,5 см. Груб. піптов 1,3 см. Діам. дірочек у піптях 0,25 см.
8. N к. 2612. Кусок черепка з піптом. Груб. черепка 1,4 см. Груб. чер. разом з піптом 2,8 см. Груб. піптя 1,1 см. Діам. дірочки 0,3 см.
9. N к. 2613. ІсТЬ каналіків черепка від вінця великої посудини чорного кольору (барвлені). Грубина 1,0 см.
10. N к. 2614. Кусок черепка жовтого кольору з піптом (барвленій). Груб. з піптом 2,4 см. Груб. без піпти 1,2. Діам. дірки 0,2 см.
11. N к. 2615. Досить великий кусок черепка, напівжовтий напівчорний, з вушком. Грубина з вушком 3,3 см. Груб. під вушком 1,7 см. Груб. вушка 1,1 см. Діам. дірки 0,5 см. Груб. черепка дужі під утка 1,2 см.
12. N к. 2616. Деяще невеликого горщечка. Діам. 9,0 см. Грубина 1,0 см.